

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu
Owner of the Journal
Assist. Prof. Dr. İsmail Gündoğdu

Editör

Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu
Editor
Assist. Prof. Dr. İsmail Gündoğdu

Yardımcı Editör

Arş. Gör. Ayşe Derya Küçük
Assistant Editor
Rsc. Assist. Ayşe Derya Küçük

Kitap Tanıtım Editörü

Arş. Gör. Salih Ülev
Book Review Editor
Rsc. Assist. Salih Ülev

Sekreteryaya

Arş. Gör. Ayşe Derya Küçük
Arş. Gör. Salih Ülev
Secretariat
Rsc. Assist. Ayşe Derya Küçük
Rsc. Assist. Salih Ülev

Taranan İndeksler TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
Indexed by International Political Sciences Abstracts (IPSA)
Worldwide Political Science Abstracts (WPSA)
Public Affairs Information Service (PAIS)
Sociological Abstracts
EBSCO
Columbia International Affairs Online
Index Copernicus
Social Services Abstracts
Linguistics & Language Behavior Abstracts
ASOS Index

ISSN: 1306-7885

Cilt/Volume: 9

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2014

Baskı/Publication: Kalkan Matbaacılık Büyük Sanayi 1. Cadde
No:99/32 İskitler - Ankara/Türkiye 0312. 341 92 34

Tasarım/Design: Cinas Grafik, 0312. 310 08 60

İletişim/Contact: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54187 Serdivan /Sakarya.

Tel/Phn: 0264 295 73 20

Web: www.aid.sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için aid@sakarya.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. Akademik İncelemeler Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, aid@sakarya.edu.tr. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu, Sakarya Üniversitesi
Editorial Board Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran, İstanbul Şehir Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan Özensel, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan Çağan, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat Sekmen, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri Çakı, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu Prof. Dr. Ali Rıza Abay, Yalova Üniversitesi
Scientific Advisory Board Prof. Dr. Fatih Andi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Dr. Ömer Avcı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ednan Aslan, Viyana Üniversitesi
Prof. Dr. Jurgen Bellers, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. Berch Berberoglu, Nevada Üniversitesi - Reno
Yrd. Doç. Dr. Fevzi Bilgin, St. Marys College of Maryland
Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Faysal Gökalg, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch, St. Andrews Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karakaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Michael Kimmel, State University of New York
Prof. Dr. Talip Küçükcan, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig, National Dong-Hwa Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Sarıbaş, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Dr. Anindya Sen, Northern Illinois University
Prof. Dr. Ali Seyyar, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Sezgin, City University of New York
Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Uçar, Osnabrück Üniversitesi
Prof. Dr. William Vélez, Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çaylak, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sayı Hakemleri Prof. Dr. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi
Referees for this Issue Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. M. Yaşar Ertaş, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Çukurçayır, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Alparğu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin Karasar, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay Uzun, Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Taşkesen, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Yıldız, Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Şimşek, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Alev Erkilet, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri Çakı, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Haşim Şahin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Özkul, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan Erözden, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk Tutkun, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Safiye Kıranlar, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Adıgüzel, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit Ekin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınc, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yüksel, Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aziz Tuncer, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatma Yurttaş Özcan, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikrettin Yavuz, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülüm Şener, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail Gökdayı, Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Melek Sarı Güven, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Yeşiltaş, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarı, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pınar Yazgan Hepgül, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Resul Ay, Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevim Atıla Demir, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Sakarya Üniversitesi
Öğr. Gör. Muzaffer Şenel, İstanbul Şehir Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1** Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830–1840)
Early Socialist Theory and Workers’ Movements in Europe (1830–1840)
Ateş Uslu
- 25** Çevreye Metaekolojik Yaklaşım ve Doğada Karşılıklı Dayanışma İlkesi
Metaecologic Approach to the Environment and Principle of Mutual Solidarity in Nature
Fikret Birdişi
- 47** Political Identity Building in the EU: A Constructivist Approach
Avrupa Birliği’nde Politik Kimliğin Oluşumu: Yapısalcı Yaklaşım
E. Sare Aydın Yılmaz
- 73** Türkiye’de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç
Constitutional Process and Citizenship in Turkey
Ejder Ulutaş
- 103** Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik
Two Different Terms That Used Interchangeably: Secularization and Laicité
Volkan Ertit
- 125** Belli Parametrelere Göre Kuşaklararası Sosyal Değişme (Aile Değerleri Üzerine Bir Karşılaştırma)
Intergenerational Social Change According to Specific Parameters (A Comparison of Family Values)
Ali Rıza Abay ve Sevim Atila Demir
- 153** On Identity Treatises as a Subject of Sociology of Knowledge with Historic and Social Origins of Identity Problem
Kimlik Probleminin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri ile Bilgi Sosyolojisi Nesnesi Olarak Kimlik Çalışmalarına Dair
Devrim Özkan ve Halil Saim Parladr

183 Looking for the Gaze: The Case of Humiliation in the Digital Era
İnternet Çağında Aşağılama
Julie Alev Dilmaç

205 Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918–1921)
Bitlis and Environment in The National Struggle (1918–1921)
Haluk Selvi ve Bülent Cırık

233 Ortaçağ'da Batıda Yapılan İlk Kur'an Çevirileri Ve Çevirmenlerin
Çeviri Stratejileri
*The First Translations of the Qur'an in the Medieval Western
World and the Translation Strategies of the Translators*
Sine Demirkıvıran

249 I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk
Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914–1918)
*The Armenian Espionage Activities Within Ottoman Territory
During World War I And The Precautions Taken By The
Ottoman State (1914–1918)*
Abdullah Lüleci

269 Hizmet İyileştirme Bölgeleri: Türk Yerel Yönetim Sisteminde
Uygulama Sorunları
*Business Improvement Districts: Problems of Compatibility with
the Turkish Local Government System*
Göktuğ Morçöl ve Hamza Al

Kitap Tanıtımı / Book Review

299 Cüneyt Güneş
Yazar: Murat Keçiş
Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)
Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.165

Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)

*Early Socialist Theory and Workers’ Movements in Europe
(1830-1840)*

Ateş Uslu

Özet

Avrupa’da 1830’lu yıllarda sosyalist düşünce, işçi hareketleri ve komplocu/devrimci hareketler entelektüel ve siyasi yaşamın önemli bileşenleridir. Marx ve Engels dönemin teorisyenlerinden ve siyasi liderlerinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiş, bazı eserlerinde bunlarla polemige girmişlerdir. Bu yazıda 1830’lu yıllarda sosyalist düşüncenin, işçi hareketlerinin ve devrimci hareketlerin gelişiminin temel dinamiklerinin incelenmesi hedeflenmektedir. İlk bölüm Büyük Britanya’da 1830’lu yılların sınai gelişiminin toplumsal tarihte yaptığı etkiler, Çartist hareketin oluşumu ve Owen’cı hareketin 1830’lu yıllardaki dönüşümleri ele alınacaktır. İkinci bölüm 1830’lu yıllarda Fransa’da sosyalist düşüncenin çeşitlenmesine ve işçi hareketinin gelişimine ayrılmıştır. Makalenin bütününde sanayi kapitalizminin yaptığı hamleler ile kitle hareketlerinin önem kazanması arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir. Ütopycı düşüncenin 1830’lu yıllarda önemini koruması ve aynı dönemde felsefe ve sosyalist düşünce akımları arasında yoğun bir ilişkinin kurulmaya başlanması da makalede vurgulanan konular arasındadır. Çalışmanın bütününde sosyalizmin gelişiminin temel dinamiklerinin, 1830’lu yılların sosyal-ekonomik ve siyasal gelişmeleriyle bağlantısı içinde incelenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizm, İşçi Hareketi, Ütopycılık, Çartistizm, Robert Owen.

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ates.uslu@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

Socialist thought, workers' movements and conspiratory/revolutionary movements were important components of European intellectual and political life in the 1830s. Marx and Engels were directly or indirectly influenced by the theorists and political leaders of the decade, and polemicized against them in their works. The first chapter implies analyzes the impact of the industrial development over British society in the 1830s, of the formation of the Chartist movement, and of the vicissitudes of Owenism during the same decade. The second chapter is dedicated to an analysis of the diversification of socialist ideas and the development of workers' movements in France. The article underlines the links between the developement of industrial capitalism and the rise of the mass movements. The present paper aims at analyzing the main Dynamics of the developemnt of socialist thought through their links with social, economic and political processes of the 1830s.

Keywords: *Socialism, Workers' Movement, Utopianism, Robert Owen.*

Giriş

Sosyalist düşüncenin tarihyazımı, Karl Marx ve Friedrich Engels'in geç dönem eserlerinden ve bu eserlerden yola çıkarak Karl Kautsky ve Vladimir İlyiç Lenin'in yaptığı çalışmalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu çizgide geliştirilen yoruma göre Marx ve Engels'in düşüncesi, önceki dönemlerin "ütopik sosyalizm"i de dahil olmak üzere çeşitli kaynaklara dayanır. "Ütopik sosyalizm" akımı içinde ise üç ismin, Robert Owen, Charles Fourier ve Claude-Henri de Saint-Simon'un isimleri öne çıkar. Sosyalist düşüncenin gelişimini basitleştirerek ve kategorizasyon yoluyla ele alma amacı taşıyan bu anlatının sonraki nesillerde kelimesi kelimesine tekrarlanması, sosyalist düşüncenin tarihinin kronolojik bir kopukluk içinde algılanmasına yol açmıştır. Owen, Fourier ve Saint-Simon başlıca eserlerini 1800-1830 arasına yayılan dönemde vermişlerdir; Marx ve Engels'in gençlik dönemi eserleri ise 1840'lı yıllarda yayınlanmıştır. Aradaki on yıllık dönemde (1830'lu yıllarda) gerek sosyalist düşünce, gerek işçi hareketleri, gerekse komplocu/devrimci hareketler önemli bir gelişme göstermiştir. Kaldı ki bu dönemin yazarları sonraki dönemler üzerinde de etki bırakmıştır. Marx ve Engels dönemin teorisyenlerinden ve siyasi liderlerinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiş, bazı eserlerinde bunlarla polemige girmişlerdir.

Avrupa'da 1830'lu yıllar sosyalist siyasi düşünce açısından olduğu kadar siyasi tarih açısından da son derece önemli bir döneme tekabül eder. Fransa'da gerçekleşen 1830 Devrimi, Belçika'da, Polonya'da ve Alman devletleri başta olmak üzere çeşitli bölge ve ülkelerde gerçekleşen başarılı ya da başarısız devrimleri ve isyanları içeren bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir; bu süreçte halk kitlelerinin siyasetin öznesi olduğu fikri otuz yılı aşkın bir aradan sonra yeniden yaygınlık kazanmıştır. Birleşik Krallık'ta 1830'lu yıllar bir yandan sanayileşmenin ivme kazandığı, diğer yandan da toplumsal ve siyasi alanda (özellikle seçim mevzuatında) Liberal (Whig) Parti'nin de etkisiyle bir dizi liberal nitelikte reformun yapıldığı, bir dönemdir. Yüzyılın sonuna değin sürecek olan ve önemli bir sanayileşme ve kolonyal yayılma hamlesiyile özdeşleşen Victoria çağı da yine aynı bağlamda, Kraliçe Victoria'nın 1837 yılında taç giymesiyle başlamıştır.

Düşünce tarihi açısından, 1830'lu yıllarda, XVIII. yüzyıl'dan devralınan Aydınlanmacı-evrensel insanlık fikirleri yerini ulus, toplumsal cinsiyet ve sınıf farklılıklarını temel alan fikirlere bırakmıştır (Andrews, 2011: 473). Dönemin sosyalist düşüncesi, tıpkı liberal düşünce gibi, hak korunması kavramını ön plana çıkarmıştır; ancak liberalizmden farklı olarak sosyalistlerin hak kavramı insanların tüm toplumla bağlantısı içinde anlamlandırılır (Andrews, 2011: 479). Dolayısıyla dönemin sosyalistleri bireye içkin olduğu kabul edilen, soyut nitelikte haklar yerine toplumsal, kolektif hakları savunurlar. Yine aynı dönemde gerek Britanya'da çeşitli siyasetçi ve yazarlar tarafından, gerekse Fransa'da Jean-Baptiste Say gibi yazarlar tarafından savunulan serbest ticaret ideolojisi önem kazanmıştır (Andrews, 2011: 481).

Sosyalist düşünce ve toplumsal hareketler açısından 1830'lu yılların bir diğer önemli noktası ise coğrafi çeşitlenmeye bağlıdır. XIX. yüzyıl başında esas olarak Birleşik Krallık ve Fransa'da gelişen sosyalist düşünce ve sosyal hak temelli hareketler Almanya gibi çeşitli bölgelerde de gelişme göstermeye başlamıştır. Bu gelişmelere rağmen, bu dönemde halen Fransa ve Birleşik Krallık'ın teorik ve pratik alanlarda ön planda olmaya devam ettiği gözlemlenebilir.

Bu yazıda 1830'lu yıllarda sosyalist düşüncenin, işçi hareketlerinin ve devrimci hareketlerin gelişiminin temel dinamiklerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede düşünce tarihi, toplumsal hareketler tarihi ve siyasi tarih arasındaki etkileşimler ve bütün bu unsurların genel tarihsel gelişme içindeki yerleri dikkate alınacaktır. İlk bölümde Büyük Britanya'da 1830'lu yılların sınai gelişiminin toplumsal tarihte yaptığı etkiler, Çartist hareketin oluşumu ve Owen'cı hareketin 1830'lu yıllardaki dönüşümleri ele alınacaktır. İkinci bölüm 1830'lu yıllarda Fransa'da sosyalist düşüncenin çeşitlenmesine ve işçi hareketinin gelişimine ayrılmıştır. Almanya'da erken dönem sosyalizmin incelenmesi bu yazının kapsamı dışında tutulmuştur.

Büyük Britanya: Çartizm ve Sosyalist Teori

İşçi Hareketinin ve Radikalizmin Canlanması

İngiltere'de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olan Sanayi Devrimi ile paralel olarak gelişen teknolojik yenilikler ve iktisadi dönüşümler, 1830'lu yıllarda da devam ediyordu. Örneğin 1830'larda

pamuk endüstrisinde buhar gücünden yararlanan makinelere yönelişte artma görülüyordu (Hopkins, 2000: 4). Üretimdeki gelişmeler, işçilerin çalışma koşullarının ağırlığı, ücret yetersizliği ve mekanikleşmenin getirdiği sorunlar, işçi hareketlerinin de önem kazanması sonucunu doğurdu. İngiltere’de 1830’un yaz aylarında tarım işçilerinin bu dönemde uygulanan vergileri ve maaşlarındaki düşüşleri protesto etmek için “Swing Riots” adı verilen bir dizi isyan gerçekleşti; isyanların en önemli dışavurumu, tarım makinelerinin işçiler tarafından tahrip edilmesi idi (Jarrige, 2011: 116). Hareket, eylem biçimi bakımından 1810’ların ilk yarısının Luddist hareketini andırıyordu. Halk hareketine paralel olarak, 1830 yılından itibaren radikal siyasi hareket de yeniden canlanma gösterdi. Bu şekilde Büyük Britanya’da 1820’lerin sonundan itibaren başlayan bir siyasi reform hareketi başladı ve 1832’de seçmen sayısını artıran Reform Kanunu’nun kabul edilmesiyle başarıya ulaştı (Mandel, 1994: 57). Kanunun gündeme gelmesi, dönemin toplumsal hareketleriyle bağlantılıdır. Birmingham şehrinde banker Thomas Attwood tarafından kurulan ve işçilerin desteğini elde eden Birmingham Siyasi Birliği’nin (*Birmingham Political Union*) etkinlikleri, Parlamento’nun Reform Kanunu’nu kabul etmesinde önemli bir rol oynamıştı (Hopkins, 2000: 10). Reform Kanunu önceki yıllar boyunca oy kullanma talebiyle siyasi ve toplumsal hareketlere katılan işçilerin oy hakkı almasını sağlamasa da seçme hakkına sahip olan yurttaş kitlesini genişletti ve özellikle tüccarların ve usta statüsündeki esnaf ve zanaatkarların oy vermesine olanak verdi (Tilly, 2004: 46). İşçilerin seçmen kitlesine dahil edilme taleplerinin karşılanmaması ise işçilerin siyasi ve iktidadi talepler öne sürerek mücadeleye devam etmesi sonucunu doğurdu.

Fabrika Kanunu’nun 1833’te kabul edilmesi de bu dönemin reformlar sürecinin bir diğer uğrağıdır. Kanun, çocukların çalışma saatlerine kısıtlamalar getiriyordu; 1802’den beri yapılan benzer hukuki düzenlemelere göre çok daha kapsamlıydı ve fabrikalarda çalışma saatlerinin denetimi konusunda yerel yöneticileri görevlendirmekle yetinmiyor, hükümet müfettişlerinin fabrikayı denetleyeceği bir sistem kuruyordu (Hopkins, 2000: 11). Bu dönemde yapılan bir diğer hukuki düzenleme ise “fakirler kanunu”na getirilen yeniliklerdir. XVII. yüzyıl başından (Kraliçe I. Elizabeth döneminden) beri İngiltere’de yoksullara yardım konusunu düzenleyen bir mevzuat yürürlükteydi. Bu mevzuatta yoksulların kamusal atölyelerde çalıştırılması ya da herhangi

bir atölyede çalışma şartı aranmaksızın yoksullara yardım yapılması gibi çeşitli düzenlemeler yer alıyordu. Bu uygulamalar Sanayi Devrimi sonrası değişen toplum dinamiklerinde ve çalışma şartlarında da devam etmişti. Bu bağlamda devletin atölyeleri işçilerce tercih edilmeyen yerler durumundaydı ve iş bulamayan yoksullar için son çare olarak değerlendiriliyordu (Hopkins, 2000: 8). Karşılıksız yardım uygulamasının ise sonlandırılması öngörülüyordu; ancak nüfus artışı ve kitlesel işsizlik gibi nedenlerle yeterince çalışma atölyesi inşa edilemediğinden kısıtlamalarla yetinildi. Bu şekilde, 1832 Reform Kanunu'nda hayal kırıklığına uğramış olan işçi kitlelerinin talepleri toplumsal-ekonomik reformlarla da karşılanamamıştı.

Bunu izleyen dönemde işçi sınıfı gerek niceliksel olarak gelişti, gerekse siyasi olarak etkin hale geldi. Demiryolu inşasında 1835-1837 yılları arasında yapılan atılım, inşa sektöründe ve sanayide çalışan işçilerin sayısını artırdı. İşçilerin siyasi temsili açısından da önemli gelişmeler oldu. “Eski Radikalizm”in 1810'lardaki önde gelen liderlerinden William Cobbett, 1835 yılı başında yapılan seçimlerle Avam Kamarası'na vekil olarak girmeye hak kazandı (Dyck, 1989: 85). Kitle hareketleri de önem kazandı ve çeşitlendi.

Çartist Hareketin Başlangıcı

Büyük Britanya'da 1830'lu yıllarda ortaya çıkan en önemli kitle hareketi, 1837-1838'de başlayan Chartist harekettir. Hareketin temeli olan “People's Charter” (Halkın Şartı) metninin ilk teklifi, 1836'da kurulmuş olan Londra İşçiler Derneği (*London Workingmen's Association*) tarafından yapılmıştır (Tilly, 2004: 46). Hareketin esas amacı, demokratik bir seçim sistemi kurulmasını sağlamaktır. Çartistizm, siyasi amacının dışında, iktisadi bir boyut da taşır. Bu dönemde ticaretin serbestleştirilmesi yönünde faaliyetler gösteren Tahıl Kanunları Karşıtı Birlik (*Anti-Corn Law League*) ile doğrudan rekabet içinde hareket etmekte, serbest ticarete karşı çıkmaktadır (Wallerstein, 2011: 83).

Mayıs 1838'de yayımlanan Halkın Şartı, çeşitli radikal ve reformist liderler arasında bir uzlaşının sonucu olarak ortaya çıktı (Tilly, 2004: 46). Biçimi bakımından, XVII. yüzyılın ilk yarısından beri İngiltere siyasi yaşamında önemli bir yer tutan “petition” (toplu dilekçe) metinlerini andırıyordu. Metnin başlangıcında, işçilerin varlık içinde

sefalet çektikleri anlatılıyor ve 1832 Reform Kanunu'nun yetersizlikleri eleştiriye tâbi tutuluyordu (Tilly, 2004: 46). Metnin geri kalanında durumun düzeltilmesi için yapılan talepler sıralanıyordu: Bu talepler, genel oy hakkı, gizli oy sistemi, parlamentonun bir yıllık süre boyunca toplanması, parlamentodaki temsilcilere maaş verilmesi, seçilme hakkını kazanmak için mülk sahibi olma şartının ortadan kaldırılması ve ülke çapında eşit seçim bölgelerinin yaratılması idi (Tilly, 2004: 46). Dolayısıyla Çartizm, halk egemenliği ilkesini temel alıyordu. Bununla birlikte, dönemin bir çok hareketinde olduğu gibi bu harekette de halk egemenliği erkeklerin oy verdiği bir sistemden ibaretti (Eley, 2002: 22).

Halkın Şartı'nın yayımlanmasından hemen sonra, 21 Mayıs 1838'de İskoçya'nın Glasgow şehrinde 150.000 kişinin toplanmasıyla bir eylem gerçekleşti, böylece hareket geniş kitlelere mâloldu (Mandel, 1994: 57). James Bronterre O'Brien ve William Lovett gibi liderleri olsa da, Çartist hareket belirli bir kişinin adıyla özdeşleşmemiştir. Allen Davenport da dönemin etkili Çartist ve sosyalistlerindedir (Chase, 2011: 205). Pek çok tarihçiye göre Çartizm aşağıdan düzenlenen ilk emek hareketidir, hatta XIX. yüzyıl Britanyasının en büyük kitle hareketidir (Harman, 2002: 324). Ernest Mandel Çartist hareketi ilk kitle-sel işçi partisi olarak niteler; ayrıca bu dönemde sadece Çartistler ülke çapında bir kitle hareketi meydana getirmeyi başarmışlardır (Mandel, 1994: 57, 59).

Çartist hareketin destekçileri arasında fabrika işçilerinin yanında alt orta sınıftan kişiler ve zanaatkârlar da bulunuyordu (Pilbeam, 2006: 95; Wallerstein, 2011: 83). Çartizm sanayi proletaryasının ilk kitle-sel siyasi eylemi olmasının yanı sıra, Geoff Eley'in de belirttiği gibi, "zanaatkâr" ve "proleter" işçiler arasındaki bölünmeyi de ortadan kaldırmış olmasıyla da önem taşır (Eley, 2002: 19). Bu sınıfsal karmaşıklık Çartizm'in ideolojik yapısının da türdeşlikten uzak olması sonucunu doğurmuştur: Hareket, farklı fikirleri savunan çeşitli gruplar tarafından oluşturulmuştur (Harman, 2002: 324). Dolayısıyla Çartizm bir işçi sınıfı hareketi olarak nitelenebilir, ancak sosyalist bir hareket olmaktan uzaktır. Buna karşılık, Çartistler 1839'dan 1848'e uzanan dönemde yıllık bir periyotta Çalışan Sınıfların Genel Toplantıları (*General Conventions of the Industrious Classes*) adını verdikleri toplantılar

düzenleyerek sürekli bir mücadele yaratabilmişlerdir (Tilly, 2004: 47). Londra’da Şubat 1839’da yapılan “genel toplantı”, gerek bu hareketin başlangıç noktası olmasından, gerekse bir hükümetin işçi sınıfı radikallerinin ülke çapında bir toplantı yapmasına izin verdiği ilk örneği teşkil etmesinden dolayı önem taşır (Parssinen, 1973: 521). Çartist delegelerin 4 Şubat 1839’da yaptıkları ilk toplantıda kabul edilen slogan, hareketin stratejisi hakkında da bir fikir vermektedir. “Yapabilirsek barışçı bir şekilde, mecbur kalırsak zor yoluyla” (*Peaceably if we may, forcibly if we must*) sloganı, temelde barışçı bir reform hareketi olan Çartizmin şartlar gerektirdiğinde şiddet yoluyla taleplerine ulaşmaya çabalayacağını gösteriyordu.

1830’lu Yıllarda Sosyalist Düşünce ve Eylem

Büyük Britanya’da erken dönem sosyalist düşüncenin en önemli temsilcisi olan Robert Owen, 1820’li yılların sonunda ABD’de New Harmony çiftliğinde ütöpik bir topluluk kurmaya çabalamış, ancak başarısız olmuştu. Bu başarısızlık Owen’ı yıldırmadı. Faaliyetlerini yeniden Büyük Britanya’da yoğunlaştırdı. Owen 1820’li yıllarda olduğu gibi 1830’larda da işçilerin desteğini almaya devam ediyordu. 1830’ların başında “Emek Borsası” (*Labour Exchanges*) sistemini geliştirdi. Bu sistem zanaatkarların birbirleriyle alışveriş yapmaları fikri üzerine kuruluydu. Londra 1832’de ve Birmingham’da 1833’te kurulan Hakkaniyetli Emek Borsası (*Equitable Labour Exchange*), bu fikri gerçekleştirme amacı taşıyan mağazalardı (Thompson, 1966: 791; Hopkins, 2000: 10). Zanaatkarlar buraya ürettikleri ürünleri getiriyorlar, üretime harcadıkları saat miktarı karşılığında bir bono alıyorlar, bunu başka ürünlere karşılık olarak değiştiriyorlardı. Bu uygulama da sorunlarla karşılaştı. Uygulamanın zanaatkarlarla sınırlı olması, kısıtlı niteliğini gösteriyordu. Bunun yanında zanaatkarlar çalışma saatlerini fazla göstererek ürün fiyatını yükseltme eğilimine giriyorlardı. Üstelik bono sisteminin esas amacı para kullanımını ortadan kaldırmak olmasına rağmen ürünleri inceleyen uzmanlar parasal bir değerlendirme yapmaya devam ediyorlardı. Böylece bu deneyim de hızlı bir şekilde başarısızlığa uğradı, ancak Owen Emek Borsası hareketiyle birlikte modern tüketici kooperatifleri hareketlerinin temelini attı (Claeys, 2011: 530).

Owen’in emek borsalarından sonraki projesi, 1834’te kurulan Konsolide Meslekler Büyük Ulusal Birliği idi (*Grand National Con-*

solidated Trade Union). Birliğin kurulması, Owen'ın 1829'dan beri işçi sınıfı hareketiyle yoğun ilişkiler kurma çabalarının sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu girişimin aynı yıl içinde başarısız olmasıyla Owen işçi sınıfı hareketinden uzaklaştı (Maw, 2011: 168).

Bir süre âtıl durumda kalan Owen'cı hareket 1834'ten itibaren bir canlanma yaşadı. Bu tarihten itibaren hareket bazı mistik/yarı dinsel özellikler de kazandı. Örneğin Owen'a artık "toplumsal peder" (*social father*) adı veriliyordu. Bu noktada Owen'cılarının sosyalist örgütlenmeye ritüel yaklaşımı, Saint-Simon'cu hareketin 1820'lerin sonunda itibaren aldığı mistik ve tarikatvari yönelimle kıyaslanabilir. Owen'cı hareket Prosper Enfantin'in Saint-Simon'culuğundan doğrudan etkilenmemiş olsa da, belirli sınırlar içinde bir etkileşimden söz etmek mümkündür (Gans, 1964: 114).

Owen 1830'lardaki projelerini izleyen görelî sessizlik döneminden sonra ütopyacı literatüre yeni bir katkı yaptı ve 1836-1844 tarihli *The Book of the New Moral World* (Yeni Ahlakî Dünya Kitabı) ile yeni toplum üzerine yeni fikirler öne sürdü. Buna göre topluluklar sekiz yaş grubuna ayrılacak, topluluğun her üyesi aynı gelişme sürecini izleyecekti (Claeys, 2011: 530). Owen'ın 1830'lardaki çalışmalarındaki en önemli temalardan biri kadın özgürleşmesidir. Bu dönemde boşanmanın kolaylaştırılması gibi çok çeşitli alanlarda mücadele vermeye başlayan kadın hareketlerinin ortaya koyduğu pek çok talep Owen'cı sosyalist hareket tarafından da savunulmuştur; dönemin proto-feminizmine en yakın sosyalist hareketin Owen çizgisi olduğu rahatlıkla söylenebilir (Claeys, 2011: 531; Wallerstein, 2011: 193).

Yeni Ahlakî Dünya Kitabı'nın yayımlandığı dönemde Owen son projelerini geliştirdi. 1840'ların başında Tüm Ulusların Tüm Sınıfları Derneği (Association of All Classes of All Nations) adını verdiği bir dernek ağının çeşitli şubeleri açıldı. Bu derneğin başlıca amacı sosyalist propaganda yapmak ve yeni bir topluluğun kurulmasına temel hazırlamaktı (Claeys, 2011: 530). Owen'ın bu dönemdeki örnek topluluğu ise Hampshire'da yer alan Queenwood (diğer adlarıyla Owenwood ya da Harmony/Armoni) kolonisiydi. Bu yerleşim 1839'ten Owen'ın 1845'teki ölümüne değin faaliyet gösterdi (Claeys, 2011: 530).

Owen'ın etkisi 1830'lu yılların sonunda iktisat kitaplarında gözlemlenebilir. Örneğin John Francis Bray'in 1839 tarihli *Labour's*

Wrong and Labour's Remedy (Emeğin Hatası ve Emeğin İlacı) başlıklı kitabında ve benzer eserlerde rekabetin, üretken olmayan emeğin ve giderek artan uzmanlaşmanın zararlı etkileri gibi Owen'ın ortaya attığı bazı temalar geliştiriliyor; kapitalizmin istikrarsızlığı ve yoksulluğu artırıcı etki yapması da eleştiriye tâbi tutuluyordu (Claeys, 2011: 531-532). İktisat literatüründe yaptığı etkiye rağmen, Owen'cı sosyalizm Owen'ın ölümünden sonra etkisini yitirmeye başladı. Aynı dönemde Çartist hareketin de önemi azalmaktaydı (Wallerstein, 2011: 193).

Görüldüğü gibi, 1830'lu yıllarda Büyük Britanya'da ve genel olarak İngilizce konuşan dünyada sosyalist düşünce içinde kayda değer bir çeşitlenme yaşanmamış, son derece önemli boyutlara ulaşan bir kitle hareketi olan Çartistizm ise 1840'ların ortasından itibaren sönümlenme dönemine girmiştir. Buna karşılık, Fransa'da 1830'lu yıllar boyunca gerek işçi hareketleri, gerekse sosyalist düşünce açısından çok önemli bir çeşitlenme gözlemlenmektedir.

Fransa'da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Sosyalist Düşünce

Fransa'da İşçi Hareketleri: 1830 Devrimi ve Ötesi

I. Napoléon yönetimindeki Birinci İmparatorluk dönemi Fransa'sının 1815 yılında Birleşik Krallık, Avusturya, Rusya ve Prusya koalisyonu karşısında yenilmesiyle, Fransa'da monarşi rejimi yeniden kurulmuş ve 1792 öncesinin hükümlerine hanedanı Bourbon'lar yeniden kraliyeti devralmıştı. XVIII. Louis ve X. Charles'ın yönetimlerini takiben Temmuz 1830'da gerçekleşen Temmuz Devrimi ile Bourbon Restorasyonu dönemi son buldu. Liberal muhalefetin işçilerle beraber gerçekleştirdiği 1830 Devrimi, Avrupa'da devrim kavramının yeniden tanımlanmasını sağladı. İtalya başta olmak üzere çeşitli bölge ve ülkelerde 1820'ler boyunca ortaya çıkan devrimci örgütler çoğunlukla küçük, sınırlı bir yapıya sahipti ve temelde komplo ya da darbe yoluyla iktidarın değişimini esas alıyordu. Temmuz Devrimi ise devrimin bir kitle fenomeni olarak yeniden tanımlanmasını beraberinde getirdi. Paris sokaklarında 27 Temmuz 1830'da XVII. yüzyıldan beri ilk kez barikatların kurulması da (McPhee, 2004: 132) bu kitleselleşme ve sokak savaşı unsurlarının bir dışavurumudur.

Temmuz Devrimi hızlı bir şekilde Fransız Parlamentosu'nun liberal üyeleri tarafından kontrol altına alındı ve liberallere yakın bir kişi

olan Louis-Philippe “Fransızların Kralı” ilan edildi. Yeni kral, Bourbon hanedanının bir yan kolu olan XVIII. yüzyıl sonundan itibaren mutlakiyet karşıtı, parlamenter monarşiye yakın fikirleriyle tanınan Orléans ailesine mensuptu. Fransa’da 1830-1848 yılları arasında devam eden Louis-Philippe’in hükümdarlık dönemi ya da “Temmuz Monarşisi” dönemi, şeklen krallık rejiminin muhafaza edildiği, pratikte ise liberal muhalefetin ve burjuvazinin güç kazandığı bir dönem oldu. Yeni rejim, dernek kurma ve ifade özgürlüklerini kısıtlayan bir dizi kanun çıkarmakta gecikmedi.

Temmuz 1830 Devrimi’ni izleyen aylarda ve yıllarda işçi hareketleri önemli bir gelişme gösterdi. İşçi hareketliliği bu dönemde esas olarak iki şehirde, Paris ve Lyon’da yoğunlaşıyordu; her iki şehirde de işçilerin çoğunu esas olarak zanaatkâr kökenli kişiler oluşturuyordu (Sewell, 1986: 67). Bu dönemde zanaatkârlar ve fabrika işçileri (örneğin tekstil fabrikalarında çalışan işçiler) halen ortak bir işçi hareketi meydana getirmemişti; tüm çalışanları içeren bir sınıf hareketinin oluşması için XIX. yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekti (Sewell, 1986: 68). Buna karşılık, 1830’dan itibaren meslek erbabı kimliğinden çok sınıf aidiyeti söyleminin daha çok ön plana çıktığı gözlemlenebilir (McPhee, 2004: 136). Devrimlerde ve isyan hareketlerinde yer alan işçiler özellikle belirli meslek gruplarına mensuptu. İnşaat (taş işçiliği ve marangozluk) sektöründe çalışanlar Paris’te mobilize olan işçiler arasında önemli bir yer tutuyordu. Aynı şekilde maden işçileri de işçi hareketlerinde önemli bir rol oynuyordu (Harsin, 2002: 12-13). İsyanlara katılan işçiler her zaman mutlak bir sefalet içinde bulunmuyordu, hatta çoğunlukla var olan iyi durumlarını daha kötüye gitmekten kurtarmak için isyana katılıyorlardı (Harsin, 2002: 13). Bazı durumlarda ise işçiler (ve işçi örgütlenmeleri) daha düşük ücretle çalışan kadın işçilere ya da kalifiye işçilere olan gereksinimi azaltan mekanikleşme gibi eğilimlere karşı hareket ediyordu (McPhee, 2004: 137).

Lyon’da 1831 İşçi Eylemleri ve Paris 1832 Cumhuriyetçi İsyanı

Temmuz Monarşisi’nin ilk yıllarında işçi eylemlerinin esas olarak yoğunlaştığı şehir, Lyon’du. Doğu Fransa’da bulunan bu şehir, dokümacılık açısından Fransa’nın en önemli şehirlerindendi ve Fransa’da ipek üretiminin merkezi olma özelliğine sahipti. Şehirde ilki 1831’de, ikincisi ise 1834’te gerçekleşen iki isyan, Fransa işçi hareketleri ta-

rihi içinde önemli uğrak noktalarıdır. Sözkonusu isyanlara “*canut*” isyanları adı verilir. *Canut*, Fransızcada ilmik anlamına gelen “*canette*” sözcüğünden türetilen ve XVI. yüzyıldan itibaren Lyon’da kukla oyunlarında ipek dokuma tezgâhlarında çalışan zanaatkârları hicvetmek için kullanılan bir terimdir (Wallerstein, 2011: 81). Esas olarak bir zanaatkâr hareketi niteliği taşıyan *Canut* isyanları, bu dönemde Fransa’da zanaatkârların (özellikle kalfaların) işçi sınıfının oluşumunda oynadığı rolün önemini gösterir niteliktedir.

Lyon, 1831 yılı boyunca ipek dokumacılarının çeşitli ölçeklerdeki gösterilerine sahne oldu. Dokumacıları harekete geçiren, bir iktisadi talepti: Napoléon döneminde giysi fiyatlarında uygulanan taban fiyat uygulaması Bourbon Restorasyonu tarafından dikkate alınmamıştı; bu durumda 1830 devriminden sonra da herhangi bir değişiklik olmamıştı (McPhee, 2004: 134). Bu bağlamda, Lyon’un La Croix Rouse bölgesinde yoğunlaşan dokumacılar, 19 Ocak 1831’de yaklaşık 1400 kişinin katılımıyla Saône nehri kıyısında bir toplantı düzenledi (Mandel, 1994: 57; Tilly, 2004: 39). Dokumacılar 12 Şubat’ta yeniden toplandıklarında hareketlerinin simgesi olarak siyah bayrağı seçmişlerdi; bu şekilde hareket kendi özgül sembolizmini de yaratmaya başlamıştı. Aynı yılın sonbahar aylarında ise gösteriler yeniden başladı ve daha önce ulaşılmamış bir boyuta ulaştı; 25 Ekim’de 6000 kadar katılımıyla gösteri yapan dokumacılar, 21-24 Kasım tarihlerinde şehri ele geçirdiler (Tilly, 2004: 39).

Saint-Simonculuk, 1820’li yılların sonundan itibaren girdiği mistik, tarikatvari yönelimine devam ediyordu; 1829 yılı sonunda kurulan “Saint-Simon Kilisesi”nin liderleri Saint-Amand Bazard (1791-1832) ve Prosper Enfantin (1796-1864) hareketin başlıca liderleriydi. Saint-Simoncuların düzenlediği konferanslar Temmuz Devrimi’nden sonra, 1830-1831 kışında çok ilgi gördü; İngiliz filozof John Stuart Mill de bu dönemde Bazard ve Enfantin’e “takdim edilen” kişiler arasındaydı (Prochasson, 2005: 414-416; Chaniel, 2001: 524). Ancak Kasım 1831’de “Kilise” içinde büyük bir bölünme yaşandı. Peder Enfantin kendini başrahip ilan etmekle kalmadı, çabalarını hareketi beraber yöneteceği bir “kadın papa” aramaya yoğunlaştırdı. Bazard’la birlikte Pierre Leroux, Jean Reynaud, Hippolyte Carnot ve Jules Lechevalier gibi isimlerin de aralarında bulunduğu birçok kişi hareketi terk etti (Sharp, 2004: 354; Prochasson, 2005: 415). Leroux ve Reynaud ise öz-

gün sosyalizm yorumları geliştirdiler. Abel Transon ve Jules Lechevalier gibi isimler ise Fourier'ci harekete katıldı (Prochasson, 2005: 417); Fourier'ci hareketin Haziran 1832'de *Le Phalanstère* adlı bir haftalık gazete çıkarmaya başlaması da bu döneme denk gelir.

Saint-Simoncu hareket, bölünmesinden birkaç ay sonra 1832'nin yaz aylarında yeni bir darbe aldı. Peder Enfantin 27 Ağustos 1832'de mahkeme karşısına çıktı. Suçlandığı konular arasında katılımcı sayısı yirmi kişiyi aşan izinsiz toplantılar yapmak, Lyon ve Paris isyanları sırasında sınıf ayrımı gözeterek insanları kin ve düşmanlığa teşvik etmek ve kamusal ahlaka ve adetlere zarar vermek bulunuyordu (Smart, 2005: 258). İki gün süren yargılama, Saint-Simonculara gösteriler yapma imkânı doğurdu; Adalet Sarayı'na törensel kıyafetleri içinde, "Kilise" içindeki hiyerarşiyi gözeterek sıraya girmiş bir şekilde ve Saint-Simoncu ilahiler söyleyerek yürüdüler (Smart, 2005: 258, 265). Yargılama sonucunda tarikat yasaklandı, Enfantin ve Chevalier ise hapse mahkûm edildi (Prochasson, 2005: 415). Annie Smart, Saint-Simoncular davasını incelediği yazısında, rejimin Fourier'ci akım yerine Saint-Simon'culuğu toplumsal düzene ve değerlere karşı bir tehdit olarak algılamasının başlıca nedenini sorgular. Smart'a göre yerleşik ahlak açısından tehlikeli görülebilecek olan fikirler taşıyan Fourier'ci akımın devlet makamlarınca görece az önemsenmesini sağlayan, Fourier'nin şehir dışında, kırsal alanda, izole bir topluluk hayal etmesidir. Saint-Simon'cu ekol ise dönüşümü şehir içinde, aile yapısı gibi unsurları doğrudan değiştirmeye çabalamış ve rejim tarafından daha doğrudan bir tehdit kaynağı olarak algılanmıştır (Smart, 2005: 267).

Saint-Simon'cu ekolün zayıflamasından hemen sonra ön plana çıkmaya başlayan iki isim, Pierre Leroux ve Jean Reynaud'dur. Leroux Paris'li bir zanaatkâr ailenin çocuğuydu. İşçi ve gazeteci olarak çalışmış, 1820'lerde Charbonnerie örgütüne dahil olmuş, 1830'da ise Saint-Simon'culara katılmıştı. Reynaud ise Lyon'lu bir burjuva aileye mensuptu ve mühendislik eğitimi görmüştü, 1831'de mesleğinden vazgeçerek Saint-Simoncuların ortak evine taşınmıştı (Cuchet, 2004: 579). Her ikisi de Kasım 1831'de Enfantin'i otoriter olmakla ve ahlak dışı yönelimlere girmekle suçlayarak hareketi terk ettiler. Buna rağmen Saint-Simon'cu fikirleri bütünüyle reddetmediler (Sharp, 2004: 352-354, 364).

Saint-Simon'cu hareket kaynaklı bir diğer hareket, 1830'lu yılların Fransız kadın hareketidir. Marie-Reine Guindorf ve Jeanne-Désirée Véret tarafından kurulan *La Femme libre* (Özgür Kadın) gazetesi bu hareketin başlıca öncüsüdür. Saint-Simoncu harekete katılmış olan iki kadın işçi olan Guindorf ve Véret, gazeteyi çıkardıklarında sırasıyla 20 ve 22 yaşındaydı. Bu gazeteyi *La Femme nouvelle* (Yeni Kadın), *L'Apostolat des femmes* (Kadınların Havariliği), *La Tribune des femmes* (Kadınlar Tribünü) gibi kısa ömürlü ve düzensiz yayınlar takip etti. Véret, Guindorf ve Jeanne Deroin gibi bu gazetelere katkıda bulunan diğer yazarlar zamanla Saint-Simon'culuktan uzaklaşarak Fourier'ci harekete yaklaştılar (Gans, 1964: 111). Sonraki yollarda Fransa'da kadın hareketini başlıca temsilcilerinden biri olacak olan Pauline Roland da bu gazetelere katkıda bulundu. Dönemin ünlü kadın yazarlarından George Sand da bir yandan Saint-Simon'un fikirlerinden etkileniyor, diğer yandan da Leroux gibi yazarlarla yakın bağlantılar kuruyordu. Leroux'nun Jeanne Deron ve Pauline Roland ile de bağlantıları vardı (Andrews, 2003: 442).

Temmuz Monarşisi'nin ilk yıllarında eser vermeye başlayan bir diğer sosyalist yazar, Etienne Cabet'dir. Dijon kökenli bir zanaatkâr aileye mensup olan Cabet, hukuk öğrenimi görmüş, Temmuz Devrimi'nde etkin bir rol oynamıştı. 1831'de Parlamento'ya seçilen Cabet, Temmuz Monarşisi'ne sert eleştiriler yöneltti. Eylül 1833'te işçilere yönelik olarak *Le Populaire* (Halkçı) gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin tirajı 27.000'e kadar ulaştı (Alexander, 2003: 325). Cabet 1834'te iki yıl hapse mahkûm edilmesinin üzerine Birleşik Krallık'a iltica etti. Burada Robert Owen'la tanıştı ve onun fikirlerinden büyük ölçüde etkilendi (Gans, 1964: 117); 1830'lu yılların geri kalanı boyunca İngiltere'de işçilerin yaşam ve çalışma koşulları ve sınai gelişme şartları üzerine gözlemler yaptı ve 1830'ların sonunda olgunlaşacak olan ütopyacı fikirlerini geliştirdi.

Fransa'da 1830'lu yıllar yalnızca işçi hareketinin ve sosyalist düşünce akımlarının değil, devrimci ve cumhuriyetçi akımların da önemli gelişme gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemin cumhuriyetçi akımları, salt anayasal rejime ya da siyasi mekanizmalara değin talepler öne sürmezler, tam da siyasi rejimin nitelikleri gereği toplumsal-

iktisadi talepleri de içerirler. Fransa'da 1793 Anayasası (*Constitution de l'An I*, "Cumhuriyetin I. Yılı Anayasası") tüm erkek yurttaşlara oy hakkı tanımıştı. Thermidor Darbesi ile birlikte Jakobenlerin iktidardan uzaklaştırılmaları ve siyasi sistemdeki muhafazakârlaşma eğimiyle paralel olarak bu kazanımlar geri alınmaya başlamıştı. Restorasyon dönemiyle birlikte (1815'ten itibaren) vergi esasına dayalı kısıtlı oy sistemi uygulanmaya başladı; bu şekilde yalnızca belirli bir oranda vergi veren kişiler seçmen kabul ediliyordu. Bu durum, işçilerin ve yoksul köylülerin gerek seçme, gerekse seçilme haklarına sahip olmaması anlamına geliyordu. Dolayısıyla gerek dönemin demokrasi talepleri, gerekse cumhuriyetçi talepleri aynı zamanda toplumsal hak talepleri olma niteliği taşıyordu. 1830'ların radikal demokrasi anlayışı basit bir parlamenter temsilin ötesinde işbirliğine dayalı bir toplumsal düzen arayışını yansıtıyordu (Eley, 2002: 20-21). Cumhuriyetçilik ise bir tür işçi sınıfı ütopyası (hatta diğer ütopyalardan farklı olarak devrimci bir ütopya) olma özelliği taşıyordu. Zira 1830 Devrimi esas olarak cumhuriyet/monarşi karşıtlığının sonucu olarak patlak vermişti (Rancière, 2003: 53); Temmuz Monarşisi bu bağlamda devrimi bitiren, aşılması gereken bir uzlaşmacı deneyim olarak görülüyordu. Jacques Rancière, dönemin özgürleşmiş işçileri ütopyacı düşünürlerden ayıranın esas olarak cumhuriyete verdikleri önem olduğunu söyler: Sözkonusu işçiler için gerçek ütopya Cumhuriyet'tir (Rancière, 2003: 63). Cumhuriyet, dönemin işçileri için herkesin aydınlandığı, eşitlikçi bir sistemdir (Rancière, 2003: 53). Bu durum 1848 devrimi sonrasında işçilerin cumhuriyetçiler tarafından baskıya uğramasına değin devam etmiştir.

XIX. yüzyıl devrimci hareketinin en önemli liderlerinden olan Louis-Auguste Blanqui (1805-1881) siyasi faaliyetlerine bu dönemde başladı. Blanqui bir Jironden'in oğluydu ve Paris'te hukuk ve tıp eğitimi almıştı (Kolakowski, 1978: 214-215). Öğrenciliği sırasında (1820'li yıllarda) sosyalist doktrinleri tanımış, 1830'da ise Temmuz Devrimi'ne katılmıştı. Devrimden sonra *Société des Amis du peuple* (Halkın Dostları Derneği) dahil olmak üzere çeşitli gizli devrimci derneklerde yer aldı. Devrimci eylemleri nedeniyle Ocak 1832'de mahkeme önüne çıkarıldı. Savunma konuşmasında proleterlerin zenginlere karşı haklı bir savaş sürdürdüğünü açıkladı (Blanqui, 1832) ve bir yıl hapse mahkûm edildi.

Özellikle Paris’te gelişme gösteren cumhuriyetçi hareketin 1830’lu yılların başında örgütlendiği başlıca dernek, Halkın Dostları Derneği’dir. Esas olarak bir orta sınıf hareketliliğinin dışavurumu olan bu dernek, kimi tarihçiler tarafından siyasi talepleri bakımından Çartist hareketle kıyaslanır (Pilbeam, 2006: 95). Bununla birlikte, Halkın Dostları Cemiyeti 100’ü aşmayan üye sayısıyla Çartist hareketten ziyade 1820’lerin gizli örgütlerini anımsatır, keza cemiyeti oluşturanların çoğu daha önce Carbonari örgütünde faal olmuş olan genç radikal burjuvalardı (McPhee, 2004: 135). Örgütlenme biçiminin benzerliğine rağmen Carbonari gibi gizli cemiyetlerle Halkın Dostları’nı ayıran önemli bir özellik vardır. Halkın Dostları’nın itidalli üyeleri Temmuz 1830 Devrimi ile birlikte komplo gereksiniminin sona erdiğini savunuyor ve Temmuz Monarşisi’nin kurumlarının bazı alanlarda (örneğin serbest basın ve toplantı düzenleme hakkı gibi alanlarda) özgürleşmeyi mümkün kılacağını belirtiyorlardı (Harsin, 2002: 7). Aynı cemiyetin diğer kanatları ise devrimci bir dönüşümün mümkün olduğunu düşünüyorlardı.

Paris’te 5 Haziran 1832 sabahı başlayan silahlı isyan girişimi, Halkın Dostları’nın radikal üyelerine önce Hukuk ve Tıp öğrencilerinin, daha sonra da işçilerin ve zaaatkârların katılmasıyla gerçekleşti. Ordu ve polis müdahalesiyle bastırılan isyana katılanların arasında önemli sayıda işçi ve zanaatkârın olduğu görülüyordu (Harsin, 2002: 58). Haziran isyanı, sonraki yıllarda cumhuriyetçi hareketin sahiplendiği en önemli olaylardan biri haline geldi; Victor Hugo *Les Misérables* (*Sefiller*) romanında isyan günlerinin anlatımına önemli bir yer verdi.

Cumhuriyetçi isyanın başarısızlığından sonra cumhuriyetçi hareketler radikalleşti. Örneğin cumhuriyetçi bir yazar olan Auguste Caunes, Ağustos 1832’den itibaren Halkın Dostları’nı yeniden örgütlemeye çalıştı; örgüte yeni katılan işçilerin de etkisiyle daha radikal bir şekilde sol bir yönelişe girmesine çaba gösterdi (Harsin, 2002: 66). Paris merkezli cumhuriyetçi hareketin radikal kesimlerinin teşkil ettiği hareket, tarihçi Jill Harsin tarafından “montanyardizm” olarak adlandırılır. Harsin, 1790’larda Fransız Devrimcilerinin radikal sol kesimine verilen isim olan “Montanyarlar” (*Montagnards*) isminden türeyen bu terimi 1830’ların Paris merkezli cumhuriyetçi hareketini belirtmek için kullanır. Hareket esas olarak bir işçi sınıfı hareketidir, ancak burjuva-

zi içinden de destekçiler bulmuştur. Hareketin tarihsel ilham kaynağı 1793-1794 yıllarının Terör dönemidir. Başlıca özelliği ise gerek eylemde, gerekse ideolojik ilke olarak şiddeti ön plana koyması; devletin zor yoluyla ele geçirilmesini toplumsal-ekonomik dönüşümlerin gerçekleşmesinin ön şartı olarak görmesidir (Harsin, 2002: 6).

Bu bağlamda 1833'ten itibaren yeni cumhuriyetçi örgütler kuruldu. Örneğin 1833'te kurulan Demokratik Charbonnerie (*Charbonnerie démocratique*), 1820'lerin Carbonari örgütünün gizli devrimci örgüt geleneğini devam ettiriyordu. İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği (*Société des droits de l'homme et du citoyen*) ise Leroux ve Reynaud'nun desteğini almasıyla dikkat çeker. İki sosyalist yazar, 1833'te "İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği'nin Cumhuriyetçi İlkelere Sunumu" ("Exposé des principes républicains de la Société des droits de l'homme et du citoyen") başlıklı yazılarında sosyalist fikirlerle cumhuriyetçi siyaseti bir araya getiriyorlardı (Sharp, 2004: 353). Derneğin 1834 yılındaki üye sayısının 2000 ile 4000 arasında olduğu tahmin edilmektedir; bunların %75-80'i, çoğunlukla otuz yaş altındaki kalifiye ücretli işçilerdi (McPhee, 2004: 135). Yürürlükteki dernekler mevzuatının baskıcı niteliğine karşın, 1833'ten 1839'a uzanan dönemde çok sayıda cumhuriyetçi-Jakoben dernek kuruldu.

Şubat 1834'te Lyon yeniden geniş çaplı bir işçi hareketine sahne oldu. Lyon dokuma ustalarının kurduğu dernek, Şubat 1834'te taban fiyat oranlarını protesto etmek için bir genel grev çağrısı yaptı. Aynı şehirde 1831 yılında gerçekleşmiş olan eylemlerin bir tekrarı niteliği taşıyan bu eylem, Nisan 1834'te cumhuriyetçi hareketin de desteğini aldı. İnsan Hakları Derneği, 9 Nisan 1834'te Lyon'da işçilerle dayanışma amaçlı bir gösteri düzenledi. Bunu takiben Lyon'daki işçi isyanı devam etti. Dayanışma gösterileri 13 Nisan'da Paris'e sıçradı. Bunun üzerine gösterilere 14 Nisan tarihinde on iki kişinin ölümüyle sonuçlanan bir silahlı müdahale gerçekleştirildi.

"Transnonain Sokağı Katliamı" olarak bilinen bu olaydan hemen önce, 10 Nisan 1834'te dernekler üzerindeki denetimi artıran bir kanun yürürlüğe girmişti. Şubat ayından beri parlamento gündeminde olan kanun, cumhuriyetçi derneklerin olduğu kadar işçi hareketlerinin de ağır bir denetim altına alınması amacını taşıyordu (McPhee, 2004: 135). 1834'te gerek işçi hareketinin, gerekse cumhuriyetçi isyan giri-

şimlerinin başarısız olmasının üstüne bu denli ağır bir mevzuatla karşı karşıya kalan işçi basını o döneme kadar yaygın olan militan söylemi bir kenara bırakarak daha barışçıl bir tavır takındı (Popkin, 2001: 158-159). Cumhuriyetçi dernekler ise bu düzenlemelere rağmen 1830'lu yıllar boyunca faaliyetlerini devam ettirdi.

Baskı Dönemi (1834-1839)

Temmuz Monarşisi'nin 1834 düzenlemelerini takip eden beş yıl boyunca işçi hareketi ve cumhuriyetçi hareket baskıya uğradı (Price, 2002: 14; Sewell, 1986: 64). Bu baskı koşulları, Eylül 1835 tarihli bir kanunla özellikle basın-yayın alanında daha da artırıldı. Yeni düzenlemelerle kralın ya da ailesinin şahsına karşı suça teşvik etmek, siyasi düzeni bozmak gibi suçlara karşı ağır yaptırımlar uygulanıyor, gazete ve dergiler üzerindeki sansür ağırlaştırılıyordu.

İşçi gazeteleri bu baskı yıllarında yayına devam etti. *Tribune prolétaire* ve *Indicateur* gibi gazetelerin dönemin siyasi iktisat literatürüne ilgi göstermeleri dikkate değerdir. 1834 sonunda bu gazeteler Jean-Baptiste Say'nin ilerleme ve özgürlük lehindeki fikirlerini, Léonard Simonde de Sismondi'nin ise işçilerin destek amaçlı denetlenmesi gerektiği yönündeki görüşünü övgüyle aktarıyordu (Popkin, 2001: 157).

Saint-Simon'cu hareket 1831-1832 yıllarında aldığı darbenin etkisinden kurtulamamıştı. Enfantin ve takipçileri 1833-1836 arasında Kadın Mesih arayışlarını Mısır'da devam ettirdiler (Breckman, 2001: 156)veMısır'a yerleşme denemesinde bulundular. Bu gezi sırasında Kızıldeniz ve Akdeniz arasında bir kanal açma fikri bu dönemde ortaya çıktı(Prochasson, 2005: 415). İlerleyen yıllarda Saint-Simoncu mühendis ve işadamları Süveyş Kanalı projesinin başlıca destekçileri oldular.

Fourier'ci hareket Saint-Simon'cu harekete kıyasla farklı bir gelişme çizgisi izledi. Hareket içinde henüz Fourier'nin hayatta olduğu dönemde kopuşlar yaşanmaya başlamıştı, örneğin Fourier'nin eski öğrencilerinden Just Muiron, Fourier'nin bu dönemde başlıca varisi haline gelmeye başlayan Victor Considerant'ı otoriterlikle suçlayarak 1836'da kendi muhalif grubunu kurmuştu (Prochasson, 2005: 417). Fourier'nin 1837'deki ölümünden sonra öğrencileri çeşitli dernekler kurdular. Ha-

reketin başlıca lideri Victor Considerant, *École sociétaire*'in (Sosyeter Okul) başında yer alıyordu. Buna alternatif olarak kurulan daha küçük çapta grupların en önemlisi 1837'de Charles Harel başkanlığında kurulan, Edouard Ordinaire, Hugh Doherty ve Edouard Tandonnet gibi kişileri de içeren *Institut sociétaire* (Sosyeter Enstitü) idi (Desmars, 2007: 26). Fourier'nin izleyicileri (özellikle Considerant çizgisi) ustalarının 7 Nisan'daki doğumgünü kutlamak için her yılın bahar aylarında toplanıp şöenler düzenlemeyi gelenek haline getirdiler. Paris'te olduğu gibi taşra şehirlerinde ve Fransa dışında da sürdürülen bu gelenek 1849'a kadar devam etti (Desmars, 2007: 25).

1830'ların baskıcı atmosferinde Reynaud ve Leroux'nun ansiklopedi çıkarma çabaları Fransa'da sosyalist düşünüşün en önemli unsurlarındandır. Kasım 1833'te yayımına başlanmış olan *Encyclopédie pittoresque*, 1836'dan sonra *Encyclopédie nouvelle* ismiyle yayımlanmaya devam etti ve bu yayım faaliyeti 1848 Devrimi'ne kadar sürdü (Cuchet, 2004: 578-580; Sharp, 2004: 375). Leroux ve Reynaud erkekler için genel oy hakkını savunuyor, bunun yanında radikal toplumsal dönüşümlerin de gerçekleşmesi gerektiğini öne sürüyorlardı. Bu dönüşümlerin içinde kız ve erkek öğrenciler için laik bir eğitim, sanayinin gelişimi için "toplumsal sermaye"nin yaratılması ve işçilerin dernek kurma özgürlüğüne kavuşması yer alıyordu (Sharp, 2004: 365).

Sosyalist düşüncelerin gelişmesine paralel olarak cumhuriyetçi hareket de 1834-1839 döneminin baskı koşullarında gelişimini sürdürüyordu. İnsan Hakları Derneği faaliyetlerini sürdürdü; Reynaud gibi yazarların desteğini almaya devam etti, hatta Reynaud yargılanan dernek üyelerine verdiği destek nedeniyle kısa bir süreliğine hapse mahkûm edildi (Cuchet, 2004: 580). Bu dönemde yeni dernekler de kuruldu. Armand Barbès tarafından *Société des Familles* (Aileler Derneği) adıyla 1835'te kurulan gizli dernek, 1837'de Blanqui'nin de katılımıyla yeniden örgütlendi ve *Société des Saisons* (Mevsimler Derneği) adını aldı (Prochasson, 2005: 419; Harsin, 2002: 9). Blanqui, çeşitli yönlerden eleştirse de Fransız Devrimi'nin Terör Dönemi'ni (1792-1793) ve Gracchus Babeuf'ün fikirlerini örnek alıyordu. Blanqui'ye göre devrim, gizli bir devrimci örgüt tarafından öncülük edilen bir genel halk ayaklanması idi. İsyanın hemen sonrasında devrimci örgüt halk lehine geçici bir diktatörlük uygulayarak eşitlikçi bir sistem kuracak ve bu şekilde devrimin başarısını sağlayacaktı (Eley, 2002: 25; Kolakows-

ki, 1978: 216). Benzer fikirler Mevsimler Derneği'ne katılan üyelere okutulan yemin metninde olduğu gibi, hareketin başka temsilcilerinin yazılarında da dile getiriliyordu. Örneğin derneğin liderlerinden terzi Louis Quignot, devrimin gerçekleşmesinden sonra devrimci hareketi yönlendirme görevini taşıyan bir diktatoryal gücün yaratılması gerektiğini söylüyordu; bu aşamadan sonra vergi yükünün fakirlerden zenginlere aktarılmasıyla eşitlikçiliğe dayalı bir sisteme geçiş yapılabilirdi (Harsin, 2002: 7). Bu hareketlerin gelişmesine paralel olarak Fransız Devrimi'nin tarihine yönelik ilgide de artış görüldü. Örneğin “Valloise” takma adıyla yazan Auguste Albert adlı yazar 1839'da yayımladığı *L'esprit de la Montagne* (Montagne/Dağ Ruhu) başlıklı kitabında 1793-1794 yıllarındaki Jakoben siyasetçilerin (örneğin Robespierre'in) biyografilerini yayımladı (Bosc, 2013: 108).

Paris'te bu dönemde faaliyet gösteren çok sayıda dernek arasında da 1836'da Alman terzi Wilhelm Weitling tarafından kurulan *Ligue des Justes/ Bund der Gerechten*(Adiller Birliği) özellikle dikkat çekmektedir. Kuruluşunda birkaç yüz üyeli bir zanaatkarlar birliği niteliğinde olan ve esas olarak Alman mültecileri bir araya getiren bu derneğin merkezi 1839'da Londra'ya taşınmıştır; dernek 1840'ların ortasından sonra Karl Marx ve Friedrich Engels'in etkisi altına girmiş, 1847'de Komünist Birlik olarak yeniden adlandırılmıştır. *Komünist Parti Manifestosu* da 1848 yılında bu birliğin temel metinlerinden biri olarak hazırlanmıştır.

Baskı koşullarının getirdiği görece sessizlik koşullarının hakim olduğu 1834-1839 dönemini takiben 1839 yılından itibaren gerek işçi hareketlerinde, gerekse sosyalist düşüncede büyük bir canlanma yaşandı. Mayıs 1839'da Auguste Blanqui'nin inisiyatifiyle beş yüz silahlı devrimci Paris Belediyesi'ni ele geçirmeye çalışarak başarısız bir darbe girişiminde bulundu (Kolakowski, 1978: 215). Blanqui idam cezası aldı, ancak ceza daha sonra müebbet hapis cezasına çevrildi; serbest kalması için 1848'i beklemek gerekti. 1840'ta ise büyük bir grev dalgası yaşandı. Bu dönemde gerek kalifiye zanaatkarlar tarafından çıkarılan ve sadece işçiler tarafından çıkarılmakla övünen *L'Atelier* gibi gazeteler, gerekse kısa süreli yayın yapan, eşitlik ya da cumhuriyetçilik gibi ilke ve akımları ön plana çıkaran gazeteler kuruldu (McPhee, 2004: 137; Harsin, 2002: 8).

1839 ve 1840 yılları sosyalist düşüncenin tarihi açısından da merkezi öneme sahiptir. Etienne Cabet'nin *Voyage en Icarie* (İkary'a Seyahat), Louis Blanc'ın *Organisation du travail* (Emeğin Örgütlenmesi), ve Proudhon'un *Qu'est-ce que la propriété?* (Mülkiyet Nedir?) kitapları bu dönemde yayınlandı (Sewell, 1986: 64) ve 1840'lı yılların muazzam çeşitlilik gösteren sosyalist literatürünün gelişiminin başlangıcını teşkil etti.

Sonuç

Avrupa'da 1830'lu yıllar bir yandan sanayi kapitalizminin büyük hamleler yaptığı, diğer yandan kitle hareketlerinin büyük bir önem kazandığı yıllardır. Lyon gibi sanayi şehirlerinde sömürünün ve sınıfsal çelişkilerin derinleşmesi, işçi sınıfının çeşitli bileşenlerinin (zanaatkârları ve sanayi işçilerinin) geniş çaplı gösteriler düzenlemesine yol açmıştır; dönemin işçi basını da işçilerin örgütlenmesi açısından önemli bir mecra teşkil etmiştir. İşçi hareketleri 1830'larda salt iktisadi talepler ortaya koymamıştır; Britanya'da seçim hakkı, Fransa'da ise cumhuriyet talebi işçi hareketlerinin en önemli mücadele başlıklarındandır. İşçilerin siyasi katılımını engelleyen mekanizmaların vergi esasına göre kısıtlanmış seçim sistemi gibi iktisadi-sınıfsal ölçütler üzerine oturması, mücadelenin siyasi ve iktisadi taleplerinin birbirinden ayrılmaz niteliğini kuvvetlendirmiştir. Buna ek olarak, 1830'lu yılların başındaki devrim dalgası, işçi kitlelerinin tarihin öznesi olabileceği yönündeki fikirleri canlandırmıştır.

Ütopycı düşünce 1830'lu yıllarda önemini korumuştur; gerek Owen ve Fourier'nin halen hayatta olmaları, gerekse Saint-Simon'cu hareketin (ve bu hareketten kopan grupların) canlılığı, 1830 öncesi dönemin ütopycı düşüncesiyle sürekliliği sağlamıştır. Ütopycılık 1830'lu yıllarda işçi sınıfıyla bağlantısı sorunlu ya da marjinal nitelikte bir hareket olmaktan uzaktır. İşçi basını ütopycı basını ve yazarlarla diyalog içindedir; Robert Owen gibi bazı yazarlar ise 1820'lerden itibaren işçilerle kurdukları bağlantıları sürdürmekte, doğrudan doğruya işçilerin yaşam koşullarını düzeltmek için çaba göstermektedirler. Bununla birlikte, kitle hareketleri, cumhuriyetçilik, sosyalist düşünce ve felsefi eleştirinin daha yoğun bağlarla bütünleşmesi için 1840'lı yılları beklemek gerekmiştir.

Kaynakça

- ALEXANDER, R. (2003) *Re-Writing the French Revolutionary Tradition: Liberal Opposition and the Fall of the Bourbon Monarchy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ANDREWS, N. J. (2003) Utopian Androgyny: Romantic Socialists Confront Individualism in July Monarchy France, *French Historical Studies*. 26(3).
- ANDREWS, N. J. (2011) The Universal Alliance of All Peoples: Romantic Socialists, the Human Family, and the Defense of Empire During the July Monarchy, 1830–1848, *French Historical Studies*. 34(3).
- BLANQUI, L. A. (1832) “Défense du Citoyen Blanqui”, *Société des Amis du Peuple: Procès des Quinze*. Paris: Levasseur.
- BOSC, Y. (2013) Robespierre Libéral. *Annales Historiques de la Révolution Française*. 371. s.95-114.
- BRECKMAN, W. (2001) *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHANIAL, P. (2001) Les Socialismes Français. CAILLÉ, A. (Der.) *Histoire Raisonnée de la Philosophie Morale et Politique*. Paris: La Découverte.
- CHASE, M. (2011) Exporting the Owenite Utopia: Thomas Powell and the Tropical Emigration Society. THOMPSON, N. & WILLIAMS C. (Der.) *Robert Owen and his Legacy*. Cardiff: University of Wales Press.
- CLAEYS, G. (2011) Non-Marxian Socialism. JONES, G. S. & CLAEYS G. (Der.) *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CUCHET, G. (2004) Utopie et Religion au XIXe Siècle: L'oeuvre de Jean Reynaud (1806-1863), Théologien et Saint-Simonien. *Revue Historique*. 632. s. 577-599.
- DESMARS, B. (2007) Festins Harmoniens ou Réunions Militantes? Les Banquets Phalanstériens de 1838 à 1849. *Romantisme*. 137. s. 25-35.

- ELEY, G. (2002) *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*. Oxford: Oxford University Press.
- GANS, J. (1964) Les Relations Entre Socialistes de France et d'Angleterre au Début du XIXe Siècle. *Le Mouvement Social*. 46. s. 105-118.
- HARMAN, C. (2002) *A People's History of the World*. London: Bookmarks.
- HARSIN, J. (2002) *Barricades: The War of the Streets in Revolutionary Paris, 1830-1848*. New York: Palgrave Macmillan.
- HOBBSAWM, E. (2011) *How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism*. New Haven: Yale University Press.
- HOPKINS, E. (2000) *Industrialisation and Society: A Social History, 1830-1951*. London: Routledge.
- JARRIGE, F. (2011) La Longue Agonie de la 'République' des Ouvriers Papetiers: Insubordination et Normalisation au Travail (France, Début du XIXe Siècle). *Revue d'histoire du XIXe Siècle*. 42. s. 101-118.
- KOLAKOWSKI, L. (1978) *Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth, and Dissolution: Volume I: The Founders*, FALLA, P. S. (Çev.) Clarendon, Oxford.
- MANDEL, E. (1994) *The Place of Marxism in History*. New Jersey: Humanities Press.
- MAW, R. (2011) Robert Owen's Unintended Legacy: Class Conflict Editörler: THOMPSON, N. & WILLIAMS, C. (Der.) *Robert Owen and his Legacy*. Cardiff: University of Wales Press.
- McPHEE, Peter (2004), *A Social History of France, 1789-1914*, Palgrave Macmillan, Houndmills.
- PARSSINEN, T. M. (1973) Association, Convention and Anti-Parliament in British Radical Politics, 1771-1848. *The English Historical Review*. 88 (348). s. 504-533.
- PILBEAM, P. (2006) *Bourgeois Society*. BERGER, S. (Der.) *A Companion to Nineteenth-Century Europe, 1789-1914*. Blackwell, Malden, MA.
- POPKIN, J. D. (2001). *Press, revolution, and social identities in Fran-*

- ce 1830–1835*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- PROCHASSON, C. (2005) *Les Premiers Socialismes*. BECKER, J. J. & CANDAR, G. (Der.) *Histoire des Gauches en France*. Paris: La Découverte.
- RANCIÈRE, J. (2003) *La Scène Révolutionnaire et L'ouvrier Êmancipé (1830-1848)*. *TUMULTES*, (20) s. 49-72.
- SEWELL, J. ve WILLIAM H. (1986) *Artisans, Factory Workers, and the Formation of the French Working Class, 1789-1848*. KATZ-NELSON, I. & ZOLBERG, A. R. (Der.) *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- SHARP, L. (2004) *Metempsychosis and Social Reform: The Individual and the Collective in Romantic Socialism*. *French Historical Studies*. 27(2) s. 349-379.
- SMART, A. (2005) *The École Saint-Simonienne's Outrage to Public Morals*. *Nineteenth-Century French Studies*. 33(3-4) s. 258-272.
- THOMPSON, E. P. (1966) *The Making of the English Working Class*. New York: Vintage.
- TILLY, C. (2004). *Social Movements 1768-2004*. Boulder: Paradigm Publishers.
- WALLERSTEIN, I. (2011) *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.

Çevreye Metaekolojik Yaklaşım ve Doğada Karşılıklı Dayanışma İlkesi

Metaecologic Approach to the Environment and Principle of Mutual Solidarity in Nature

Fikret Birdişli

Özet

Çağımızın en önde gelen problemlerinden biri de çevre sorunlarıdır. Fakat doğa, yaşamı destekleyen bir sistem olmanın ötesinde üretim kaynaklarının bulunduğu bir depo olarak algılandığından çevre sorunlarına yönelik ilgi aynı zamanda ekonomik kaygıları da içermektedir. Doğaya ve çevre sorunlarına olan bu yaklaşım mekanik ve parçalı bir doğa algısının sonucudur ve çevre sorunlarının da gerçek nedenidir. Bu makalede doğa varlıklarını birer meta olarak gören bu yaklaşımı tanımlamak için “metaekoloji” kavramı önerilmektedir. Bu kapsamda makalenin temel amaçları: (1) üretim biçimi ve çevre sorunları arasındaki ilişkiyi açıklamak; (2) doğaya olan metaekolojik yaklaşımı eleştirmek ve (3) metaekoloji bağlamında temel çevre yaklaşımlarını yine eleştirel bir yaklaşımla irdelemektir. Son analizde ise çevre sorunları konusunda insan ya da doğa merkezli çevre yaklaşımı yerine eklektik bir yaklaşım tercih edilmekte ve klasik yazında yer alan “doğada karşılıklı çıkar ilişkisi” prensibi yerine “karşılıklı dayanışma ilkesi” benimsenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sorunları, Ekoloji, Kapitalizm, Metaekoloji.

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fbirdisli@ksu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

One of the prominent concerns of our age is about environmental problems. But these concerns are not only related with to accepting of nature as a life supporting system but also economic anxieties which are based on the accepting of nature as material source of production and repository. So, the common discourses about environmental problems are induced by economic concern usually. In this perspective environmental problems are crucial because of the negative effects on the production process. This is logical results of the mechanical and fragmented nature perception and cause more exploitation of the environment. Economically motivated, mechanical and fragmented nature perception is conceptualized as “methaecology” in this article. It’s considered that the main causes of the environmental problems are exploitative production system in this essay. So the main purpose of this article is (1) to explain of the relationship between mode of production and environmental problems; (2) to criticize of the metaecologic perception of the nature; and (3) to evaluate main critical environmental approach in the context of methaecology.

Keywords: *Capitalism and Ecology, Environmental Problems, Methaecology.*

Giriş

Çevre sorunları nedeniyle doğa varlıklarının nitelik ve niceliğinde yaşanan dramatik değişim insanlığın bugünü ve geleceği hakkında duyulan kaygıların giderek artmasına neden olmaktadır. Fakat bu kaygılar, doğayı yaşamı destekleyen bir sistem olarak görmenin ötesinde onu üretimin bir nesnesi ve bir “kaynak” deposu biçiminde algılayan ve dolayısıyla bu kaynaklarda yaşanacak bir daralmanın ekonomiye olan olumsuz etkileri nedeniyle çevre sorunlarıyla ilgilenen bir görüşü de içermektedir (Birdişi, 2013:5). İhtiyaç için değil tüketim için üreten bir ekonomik anlayışın ürünü olan bu kaygı, çevre varlıklarını piyasada alınıp satılabilen bir mal ya da meta olarak görmesi nedeniyle çevre sorunlarına kalıcı çözümler üretebilmenin oldukça uzağındadır.

Çevre konusunda yapılan çoğu çalışmayı biçimlendiren insan ve doğa merkezli yaklaşımlar, üretim biçiminin ve sermaye birikim sürecinin çevre sorunlarına olan katkısını göz ardı etmekte ya da yeterince vurgulayamamaktadırlar. Ayrıca her ne kadar ekofeminizm ve ekososyalizm gibi bazı doğa merkezli çevre yaklaşımları toplumdaki sömürü ve ekonomik eşitsizlik üzerinden yola çıkarak iktisadi sistem ve çevre sorunları arasındaki ilişkiye değinseler de (Brennan and Lo, 2009:14) bu yaklaşımları biçimlendiren düşüncelerin kendi ideolojik söylemlerini aşamaması nedeniyle etkileri sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada doğaya olan kapitalist yaklaşım eleştirilmekle birlikte belli bir ideolojinin bağlamında kalmadan eklektik bir paradigmaya dayanılmakta ve kapitalist çevre yaklaşımını betimlemek üzere “metaekoloji” kavramı kullanılmaktadır.

Ayrıca doğa ve insan merkezli yaklaşımlarda görülen “doğada karşılıklı çıkar ilişkisi” prensibi doğadaki faaliyet ve etkileşim tanımlamakta hatalı ve yetersiz görüldüğünden bunun yerine “doğada karşılıklı dayanışma ilkesi” açıklanmakta ve önerilmektedir.

Bu bağlamda makalenin temel varsayımı çevre sorunlarının temelinde doğaya kapitalist yaklaşımın yattığı yönündedir. Bu nedenle sürekli üretim ve tüketim üzerine kurgulanmış bir ekonomik sistem içinde kalarak çevre sorunlarına kalıcı çözümler üretmek imkânsızdır. Bu yaklaşımı eleştiren doğa ve insan merkezli çözümler bile doğadaki tüm varlıklar arasındaki ilişkiyi bir “çıkar ve çatışma” anlayı-

řı ile tanımladıklarından aslında rekabet prensibi üzerine temellenen kapitalizme paralel bir duruşu benimsemiş olmaktadır. Bu nedenle “doğada karşılıklı çıkar” ilişkisi yerine “doğada karşılıklı dayanışma” prensibini benimsemek, doğa ve insan merkezli çevre yaklaşımları için daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Bu makalede “metaekoloji” ve “doğada karşılıklı dayanışma ilişkisi” irdelenirken doğaya bütüncül yaklaşım (eco-wholism) benimsenmiş ve araştırmada betimsel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Kapitalizm Öncesi ve Sonrası Doğayı Kullanma Biçimleri

İnsan yaşadığı doğanın bir parçası olarak ondan etkilenir ve onu etkiler. İnsan topluluklarının aşama aşama gelişerek günümüzdeki medeniyeti oluşturması bu insan-doğa ilişkisinin biçimlendirdiği bir sürecin sonucudur. Bu gelişim sürecinde ulaşılan her yaşam düzeyini bir önceki düzeyden ayıran en önemli etkenlerden biri ise aynı zamanda insan-doğa ilişkisindeki değişimi yansıtan üretim biçimindeki değişikliklerdir. Fakat bu değişiklikler sadece yaşamı biçimlendirmekle kalmamış aynı zamanda doğa üzerindeki baskıyı da giderek artırmıştır. Örneğin avcı-toplayıcı topluluklardan tarıma dayalı bir ekonomiye geçiş, gelişen tarım ve ticaretin ardından kitlesel üretime geçiş, doğa insan ilişkileri arasında bir asimetri oluşturarak dünyanın adeta yağmalanmasına neden olmuştur. Doğadan yararlanmak, doğaya meydan okumak ve en sonunda doğayı kirletmek biçiminde gerçekleşen bu asimetri, bu bölümde kapitalizm öncesi ve sonrası insan ve doğa ilişkileri bağlamında tarihsel bir süreç içinde incelenecektir.

Kapitalizm Öncesi Doğayı Kullanma Biçimleri

İnsan fiziksel varlığıyla içinde yaşadığı doğanın bir parçasıdır ve bu varlığını sürdürebilmek için doğaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçların karşılanması sırasında doğayla olan karşılıklı etkileşimi bir anlamda ekolojik diyalogdur (Bell, 2004:30). Bu etkileşimin sonuçları ise insanı ve doğayı anlamak açısından oldukça değerli veriler içerir.

İnsanın yeryüzünde yaklaşık iki milyon yıl öncesinden yaşamaya başladığı düşünöldüğünde ilk bakışta bu ilişkinin oldukça uzun soluklu olduğu söylenmelidir. Bu uzun zaman dilimi içinde değişen ise sadece insan olmamış doğa da belli bir ölçüde değişime uğramıştır.

Bu bağlamda tarihin ilk çağlarında insan varlığı bu biyolojik dünyanın oldukça küçük bir parçasını oluştururken ilerleyen zaman içinde sosyal organizasyonların büyümesi ve teknoloji sayesinde insanın doğa karşısındaki önemi onu değiştirecek kadar artmıştır.

Tarih öncesi dönemi araştıran arkeologlar, ulaştıkları bulgular doğrultusunda insanların ilk olarak belirli bir özellik taşımayan yiyecek toplayıcısı olduklarını düşünmektedirler. Başlangıçta et ihtiyaçlarını küçük memeliler ve kuşlardan sağlayan insanlar biyolojik doğa üzerindeki ilk egemenliğini bazı bitki ve hayvan türlerini ıslah ederek kazanmışlardır (Butzer, 1971:149).

İnsanların avcı ve toplayıcı olarak yaşadıkları neolitik dönemlerde ise geliştirilen av aletleri ve av teknikleri, insan ve doğa arasındaki ilk asimetriyi oluşturmuştur. Giderek artan nüfusla birlikte ortaya çıkan daha çok avlanma zorunluluğuna rağmen, tarih öncesi dönemlerin insan doğa ilişkileri bakımından en büyük özelliği insanların ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar doğadan faydalandıkları gerçektir (Butzer, 1971:404).

Zamanla avcılıkta kullanılan ilkel teknolojinin gelişmesiyle doğa ile olan etkileşim de hızlanmaya başlamıştır. Örneğin botlar ve kayıklar yoluyla göllerden ve nehirlerden faydalanmaya başlayan insanlar daha önce doğaya göre hareket ederken, yavaş yavaş doğaya direnmeye ve ondan istediği biçimde yararlanmaya başlamışlardır. Kalıcı yerleşimlerle birlikte üretim fazlası olan ürünler ilkel sermaye birikimini oluştururken ürünlerin karşılıklı değişimi ise ilkel ticareti başlatmıştır (Şenel, 1994:148). İlkel sermaye birikimi ve ticaret ise bir yandan gruplar arası ilişkilerin hızla gelişmesine neden olurken, diğer yandan zamanla ekonomik ve siyasal örgütlenmelerin önünü açmıştır.

Tarihsel dönemlerde daha önceki dönemlere kıyasla hızlı bir örgütlenme ve kentleşme yaşanmıştır. Bu değişime ticaretin katkısı ise çok önemlidir. Çünkü bir anlamda doğal varlıkların yer değiştirmesi diyebileceğimiz ticaret, insanın doğayla olan ilişkisini değiştirdiği kadar toplum içi ve toplumlararası ilişkiyi de etkilemiştir. Yine de bu dönemde işlenmiş ürünlerin azlığı nedeniyle doğa ile olan ilişkinin de sınırlı düzeyde gerçekleştiği söylenebilir (Curtin, 2008,21).

Ticaretin yaygınlaşması ise insan-doğa ilişkilerinde doğrudan ve dolaylı değişikliklere yol açmıştır. Giderek uzak bölgelerden yapılan ticaret, güvenlik risklerini beraberinde getirdiğinden geçmişte avlanmak için kullanılan silahlar korunmak ya da korumak için kullanılmış ve yer yer örgütlenmelere gidilmiştir. M.Ö 2300'lerin sonunda yaşamış Akad Kralı Sargon'la ilgili anlatılan hikyelerin birinde Anadolu'da bir hükümdarın kötü muamelelerine maruz kalan Akad'lı bir tüccar kolonisini kurtarmak için düzenlenen seferden söz edilir. Bu bölgede yapılan kazılar sonunda ulaşılan bulgular, karadan kuzeybatıya kadar uzanan askeri bir ticaret diasporasının ya da ticari sömürge imparatorluğunun var olduğunu düşündürmektedir (Curtin, 2008:83).

Böylece giderek örgütlenmiş bir devlet ve yönetim sistemi sadece belirli topraklarda bulunan halk üzerinde değil aynı zamanda yönetimin kapsadığı alan içindeki doğaya karşı da egemenlik iddiasında bulunacaktır. Artık doğa ve insan arasındaki eşitlik bozulmuş egemenlik ve hükmetme dönemi başlamıştır. Bu nedenle ilk büyük uygarlıklar düşük bir tarımsal üretim düzeyinin ötesine geçen devlet yapıları ve sınıf hiyerarşisi ile karakterize edilirler (Foster, 1999:40). Feodal bir yapının ve toprağa bağlı bir üretim biçiminin ağırlıklı olduğu bu dönem aslında toprak üzerinden insanların sömürüldüğü bir dönemdir. Fakat doğa üzerinde egemenlik mücadelesi ise üretim tekniklerinin çok gelişmemesi nedeni ile hala sınırlıdır.

Fakat zamanla ticaretin gelişmesi feodal yapının yerini merkantilist bir yapıya bırakmasına neden olmuştur. Bu değişim birden bire olmadığı gibi her toplum içinde farklı süreç izlemiştir. Merkantilizmin gelişmesi insan-doğa ilişkileri bakımından önemli dönüm noktalarından biridir. Çünkü coğrafi keşifler yoluyla doğal varlıkların el ve yer değişmesi tarihinin en st noktasına ulaşmıştır. Artık feodal yapıda emek üzerinden gerçekleşen sömürü, merkantilizmin gelişmesiyle doğal varlıklar üzerinden de gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durumun öncelikli olumsuz sonuçları ekolojik olmaktan çok sosyo-ekonomiktir. Uzak Doğu'nun, Orta ve Güney Amerika'nın doğal zenginlikleri Avrupa'ya akarken, neden olduğu sermaye birikimi kapitalizmin habercisidir (Wallerstein, 2002:57) ve artık insan doğa ilişkisini doğrudan bu değişen üretim biçimi belirleyecektir.

Merkantilist dönemde ticaretin gelişmesi sadece değerli malların ticarete konu olmasını değil, köle ticareti yoluyla insan varlığının dolaşıma girmesine neden olmuştur. Maddi sermaye ile bedelsiz sayılabilecek kadar ucuz insan emeğinin bir araya gelmesi tahıl ve şeker kamışı gibi başlıca tarımsal ürünlerde önemli oranlarda kârlar kazanılmasını sağlamıştır. Örneğin şeker kamışı oldukça kâr getiren bir ürün olmakla birlikte üretim yöntemi nedeniyle şeker ve kölelik birlikte anılır hale gelmiştir. Ayrıca sık üretimin toprağı öldürmesi nedeniyle sürekli yeni topraklara duyulan ihtiyaç insan emeğiyle, doğanın birlikte sömürülmeğe başlanmasının başlangıcını oluşturur (Wallerstein, 2002:60).

Emek ve doğa sömürüsüne dayalı, tarım ve ticaret üzerinden sağlanan bu sermaye birikiminin devamı için orduların ve devlet gücünün seferber olması ise Wallerstein'e (2002:78) göre kapitalist bir dünya ekonomisinin Avrupa'da tesisi için gerekli olan tüm şartları sağlamıştır.

Kapitalizm Sonrası Doğayı Kullanma Biçimleri

14'üncü yüzyılla 16'ncı yüzyılın sonu arasında tarımda köle emeğine, ticarete ise sömürgeciliğe dayalı sermaye birikim dönemi erken kapitalizm olarak adlandırılır (Sée,2004:35). Bu dönemde büyüyen sermaye birikimi, 16'ncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde finans hareketlerinin artmasına, banka ve borsa gibi finans kurumlarının oluşmasına neden olmuştur. Avrupa'daki borsaların tüm ülkelerdeki, tüm tüccarlara açık olması ise ilerde gerçekleşecek olan küresel kapitalizmin habercisidir. Bu kurumların oluşmasının ardından spekülasyona dayalı finansal sermaye birikimi başlamış, ardından kredi, arbitraj, sigortacılık gibi finans kapitalizminin temel kavram ve uygulamaları ticari hayatın vazgeçilmezleri haline gelmiştir (Sée, 2004:29).

17'nci ve 18'inci yüzyıllar boyunca Avrupa'ya yayılan zenginlik ve lükse olan talep ise önce İtalya'da başlayan ve daha sonra tüm Avrupa'yı kapsayan Rönesans ve Reformasyon hareketlerinin önemli nedenlerinden biridir.

Yaygın ticaretle birlikte gelişen açık ve serbest düşünce, Rönesans'la birlikte kapitalizmin önemli esaslarından biri olan bireyselliği ön plana taşıırken aynı zamanda doğaya mekaniksel/araçsal bir

bakişın da gelişmesine neden olmuştur. Örneğin 17'nci yüzyıl düşünürlerinden Francis Bacon, yaşamda istediğimiz sonuçları elde edebilmek için doğaya egemen olmak gerektiğini doğayı kontrol edebilmenin yolunun ise öncelikle onu anlamaktan geçtiğini ileri srmştir. Bu bağlamda bilgiyi bir g olarak niteleyen Bacon, bu gücün sergileneneği ilk alanı doğa olarak kabul eder (Aslan, 2007:58). Buna benzer görüşleri Galileo Galilei'de, Rene Descartes'da, Pierre Gassendi'de de görmek mümkündür. Hatta ilerleyen yıllarda Newton ve Kepler tarafından yapılan evren tanımlamaları bu mekaniksel doğa görüşünü daha da derinleştirmiştir (Ronan, 2005:384).

Bilimsel buluşların 18'inci yüzyılda üretime yansıtılmasıyla o yıllara kadar üretimim küçük merkezleri olan Germantown, Lancaster, Bethlehem, Massachusetts ve Liverpool gibi kentler büyük atımlar yapmaya başlamışlardır. Buharlı motorların icat edilmesiyle İngiltere'de gelişen dokuma endüstrisi ise yeni dönemde sanayi kapitalizminin motor gücünü oluşturmuştur. Bu dönemden itibaren endüstride yaşanan yoğunlaşma enerji ve hammaddeye olan talebi artırmıştır (Se, 2004:83).

Endüstride kitlesel ve seri üretimle birlikte insan ve doğa ilişkisi de farklı boyutlara taşınmıştır. Çünkü kapitalizmde artık üretim ihtiyaçları karşılamak için değil pazarda satılmak için yapılmaktadır. Ayrıca retim teknolojisinin gelişmesiyle ürün işlemek kolaylaştığından tarımdan hayvancılığa kadar geniş bir alandan fabrikalara ve atölyelere doğru ürün akışı yaşanmaya başlanmıştır. Bu nedenle evre varlıkları aslında birçok farklı niteliğe sahipken sanayi kapitalizmi yüksek gelir getirmesini umdukları bir ya da birkaç özellikleri için onlarla ilgilenmeye başlamıştır. Örneğin sadece krklerinden faydalanılan samurlar 15'inci yüzyılda Finlandiya'ya kadar Uzak Batı'da her yerde yaygın iken, aşır avlanma nedeniyle 17'nci yüzyıl sonlarında sadece Sibirya'da bulunmaya başlamıştır. 18'inci yüzyılın sonlarında ise Sibirya'da ki krkl hayvan türlerinin çoğu yok edilmiştir (Foster, 1999:46). Bu nedenle kapitalist üretimle birlikte doğayla olan ilişki artık bir savaşa dnşmştir. Üreticiler ve sanayiciler ekonomik değer taşıdığını düşündükleri her şeyi sorumsuzca kullanmaya başlamışlardır. Giderek artan üretim miktarıyla üretimim sunulduğu pazarın da genişlemesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda kapitalizmin anlamı her bakım-

dan sürekli büyümedir. Bu büyümenin sürdürülebilmesi ise üretimin kaynaklarının kesintisiz akışına ve pazar güvenliğine bağlıdır.

Sanayi kapitalizmiyle birlikte 19'ncü yüzyılda hammadde ve kaynaklara olan ihtiyaç hızla artarken doğada bu kaynakların sınırlı ve aynı zamanda güç ulaşılabilir olması, üretimde kullanılan doğal varlıklara ayrıca nominal bir değer yüklemiştir. Bu nedenle hammadde ve enerji kaynakları ile bu kaynakların bulunduğu bölgeler stratejik olarak tanımlanmış ve bu kaynakları denetim altında tutmak sadece şirketler için bir rekabet konusu olmakla kalmamış aynı zamanda devlet egemenliğinin belirtisi haline gelmiştir.

Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle ticari faaliyetler ikinci plana düşerken üretim faaliyetlerinin insan doğa ilişkisinde neden olduğu asimetri ise şu şekilde gerçekleşmiştir (Bell, 2004:8):

- a. “Kaynakları” kullanmak (sömürmek) ve tüketmek,
- b. Üretim atıklarını doğaya bırakarak onu kirletmek,
- c. Faunayı değiştirmek,
- d. Florayı değiştirmek.

Bu asimetrinin irdelenmesi sonucunda ulaştığımız sonuç; doğa varlıklarını üretimin bir ögesi (kaynak) olarak gören, onlara üretim sürecine olan katkıları oranında değer veren ve onların varlık değerini piyasa değeri üzerinden değerlendiren ekonomi merkezli bir çevre anlayışının ortaya çıktığıdır. İşte ekonomi merkezli ya da kapitalist motivasyonlu bu çevre anlayışı “metaekoloji” olarak adlandırılmıştır. Bu yeni kavramın içeriğini daha iyi anlayabilmek için takip eden bölümde etimolojik açıklamalara ve ekosistemin metaekolojik çözümlemesine genel ifadelerle yer verilmektedir.

Yeni bir Kavram Olarak Metaekoloji ve Ekosistemin Metaekolojik Çözümlemesi

Metaekoloji; ticaret malı, sermaye anlamına gelen *meta* kelimesiyle *ekoloji* kavramının birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Bu bağlamda *metaekoloji*, ekolojik varlıkların ait oldukları bütünden soyutlanarak bir piyasa unsuru haline getirilmesi, yaşamı destekleyen bir sistemin öğeleri değil de birikimin kaynağı olarak sermaye birikim sürecinde yüklendiği işlevsellik oranında değer alması anlamında kullanılmaktadır (Birdişli, 2013:140).

Metaekoloji’de ekolojik varlıklarla ekonomi arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu anlamak önemlidir. Bu ilişki öncelikle “insan istek ve ihtiyaçlarının sınırsız olmasına karşın olanakların kıt olması” şeklinde yapılan klasik iktisadi tanımla başlar. Bu bağlamda birçok bilim adamına göre ekoloji de; evre ve ekonomi konularının karşılıklı etkileşimi sonucu türetilmiştir. Çünkü insan ihtiyaçlarının karşılandığı birincil kaynak doğa olduğuna göre doğada bulunan bu kısıtlı olanakların yönetimi bir anlamda “doğanın ekonomisi” olarak adlandırılabilir (Worster, 1994:10).

Ekolojik varlıkların birer üretim faktörü haline dönüşmesi ise 17’nci yüzyılda ortaya çıkan mekanik doğa görüşünün sonucudur. Bilimsel alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak lme ve niteleme amacıyla matematiğin ve bütünleri parçalara ayırmak üzere tasarlanmış bir inceleme sürecinin kullanılmaya başlanmasıyla, parçalanmış bir dünya görüşü ve araçsal bir doğa anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle doğal sistemin yapısal bütünlüğü yerine tek tek parçalar üzerine yoğunlaşılırken, parçaların birbirleriyle olan ilişkileri yerine ayrı ayrı nasıl işledikleri incelenmiştir (Pointing, 2000:130). Bu şekilde doğanın bütünlüğünün bozulması, bütüne ait anlamın da yok olmasına neden olduğundan, bütünden kopuk her öğenin taşıdığı gerçek önemi de azaltmıştır. Örneğin büyük bir makineyi çalıştıran dişliler içinde kk bir dişli makinenin bütünlüğü içinde makine kadar ya da makinenin çalışmasının sonuçları kadar önem taşırken, bütünden kopuk olarak ele alındığında ancak kendi büyüklüğü kadar bir anlam ve önem taşır. Bunun gibi, üretim süreci içine giren ekolojik varlıklar üretimde yüklendiği işlevsellik oranında ya da piyasada taşıdığı değişim değeri üzerinden bir değer taşımaya başlamış, kendilerini farklı ve yararlı kılan öznel değerlerini yitirmişlerdir. Örneğin Marx’a göre (2003:50) değişime konu olduğunda beş kilo buğday elli kilo demire eşdeğer olsun. Kullanım değerleri dikkate alınmadığında buğday bir besin olarak anlamını yitirir ve besleyici olmayan demir ile aynı kategoride yer alır. Bu nedenle bir şey değişime konu olduğunda metalaşır ve gerçek anlamını kaybeder.

Adam Smith (2004:32), daha büyük zenginlik peşinde koşarak kendi çıkarları için çalışan ve aralarındaki rekabet sayesinde bir düzene giren üreticilerin ya da tüketicilerin, toplumun tamamı için daha

yararlı sonuç üreteceğini savunmuş ve böylelikle sürekli gelişme sürecine girmiş kapitalist bir toplum görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapitalist toplum görüşü içinde ekolojik varlıkların rolü insanların bir dizi ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve üretim girdisi olarak sanayiye kaynaklık etmektir. Bu bakımdan sanayi devrimi ve kapitalist ekonomik sistem, insanlığın geleneksel doğa görüşünde köklü bir değişime neden olarak ekolojik varlıkları araçsal bir değere indirgemiş ve piyasada alınıp satılabilen bir “meta” haline getirmiştir (Barry, 1999:214).

Metaekoloji’nin başka bir boyutu ise, sermaye birikiminin genel kuralları doğrultusunda ekosistemle ilişki içine girilmesidir. Bu bağlamda çevre varlıkları, ait oldukları doğal ortamdan kopartılarak meta haline getirilir, nitelik taşıyan ekolojik varlıklar birer ürüne dönüştürülerek uygun koşullarda pazarlanır. Örneğin kaynak sularının şişelenerek pazarlanması, az rastlanan bir ağaç türünün dekorasyon malzemesi haline getirilmesi, ender rastlanan bir hayvanın kürkünden ya da başka bir özelliğinden yararlanmak üzere katledilmesi gibi (Birdişli, 2013:140).

Ekolojik varlıklara olan bu bakışa birçok ekonomi teorisinin olduğu gibi emek değer teorisinin de katkısı büyüktür. Örneğin liberal ekonominin özel mülkiyet savunmasında, sahibi olan toprakların sahipsiz topraklardan daha verimli olduğundan söz edilerek sahipsiz, yani bir anlamda değişime uğratılmamış çevrenin değersiz olduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle modern ekonomik düşüncenin ideolojik okumaları kendi ideal dünyalarını parasal değerler ve verimlilik üzerine kurarken doğanın ekolojik dinamiklerini ise sadece insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim unsurları olarak kabul etmiştir. Bu büyük yanılığın ötesinde, bu bakış açısının ayrıca en büyük iki temel sorunu ekonomik büyümenin doğal sınırı olmadığı yanılığısı ile doğanın insan ekonomisine olan katkısının bedelsiz olduğu yanılığısıdır (Barry, 1999:214).

Fakat çok geçmeden bu yanılığının bedeli gelir dağılımında bozukluk, güvensizlik ve doğada yaşanan bozulma ile ödenmiştir. Buna karşın sistemin ekonomik kazanımları bu tahribatın açtığı yaraları kapatamamaktadır. Karl Polanyi’nin (2007:125) ifadesiyle “*Özgür emek piyasasının ekonomik yararları onu yol açtığı sosyal yıkımı karşılamamaktadır.*”

Metaekolojik yaklaşımda ekolojik varlıkların birer üretim faktörü olarak görülmesi çevreninde bir “kaynak” deposu olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle çevre sorunları öncelikle ekonomik bir sorun olarak algılanmakta ve çözüm de ekonominin işleyiş kuralları içinde aranmaktadır. *Çevresel ekonomi* olarak adlandırılan bu yaklaşım çevre sorunlarını fayda maliyet analizi bağlamında ele almakta (Barry, 1999:224) ve çözüm için teknik öneriler sunmaktadır. Örneğın bu bağlamda yapılan önerilerden biri piyasaların uygun araçlar kullanılarak regüle edilmesidir. Ayrıca çevre sorunlarını piyasa dışısalığı olarak gören bu görüş piyasa mekanizmasının dışında oluşan kirliliğının çevresel maliyetini de piyasa başarısızlığı olarak değerlendirmektedirler. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak çevresel ekonomistler çevresel kirliliğın maliyetini ekonomik teknikler kullanarak hesaplama eğilimindedirler. Örneğın kirliliğın maliyetini sağık sorunlarına bağılı olarak ortaya çıkan işgücü kayıpları ve sağık harcamaları üzerinden hesaplamak ve yine çevre kirliliğini mülk fiyatlarına olan negatif etkileri açısından dikkate almak gibi (Barry, 1999:225).

Metaekolojik yaklaşım bir yandan çevre sorunlarının çözümü için piyasaların uygun araçlarla düzenlenmesini (regülasyon) önerirken diğeri yandan çevre temizleme teknoloji ve araçlarının bulunduğu yeni piyasaların oluşturulmasına salık vermektedir. Bu bağlamda piyasaı düzenlemek için kullanılan araçlarından bazılarına örnek verecek olursak; yüksek vergilerle çevrenin sömürülmesini yavaşlatılması, çevre varlıklarını kullanım bedelini artırılması ve mülkiyet haklarında değışiklik yapılarak -örneğin sahil boyarında- özel ekonomik alanların yaratılması gibi uygulamaları sayabiliriz (Foster, 2002:29). Fakat unutulmaması gereken hayati nokta şu ki; çevre varlıkları piyasa işleyişi içinde yeniden üretilemeyeceğinden, aslında piyasa ekonomisi içinde kalarak çevre sorunlarına gerçek ve kalıcı çözüm üretmek mümkün değıldir.

Metaekolojik yaklaşımda çevre sorunları aynı zamanda temizleme teknolojileri yoluyla oluşturulmuş bir piyasaı besleyen rasyonel bir gerçek ve kâr fırsatıdır (Foster, 2002:29). Bu bağlamda çevre kaygısının en fazla liberal sosyal demokrat toplumlarda belirgin olmasına şaşmamalıdır. Çünkü yaşayanların refahının sağılanmış olduğı sağılıklı bir çevre talebinin kapitalist tüketim kültürünün bir parçası olduğı bi-

linmektedir. Bu bakış açısıyla, doğaya yönelik dikkat, modern evrene karşı inşa edilmiş olmaktan çok onun aracılığıyla üretilmiş gibidir. Bu nedenle Batı toplumlarında koruyucu konumdaki liberal bir devletin bireylerle kurduğu modern ilişkilerde belirleyici özellikler olan yaşam kalitesine yönelik talepler ile ekonomik çıkarların ve çevre kaygılarının örtüşmesi beklendik bir şeydir. Çünkü metaekolojik yaklaşımda çevre varlıkları sadece üretimin değil aynı zamanda tüketimin de bir nesnesidir. Örneğin sağlıklı çevre ve rekreasyon alanları birer maliyeti olan ve ancak karşılığını ödeyebilenlerin yararlanabileceği tüketim öğeleri haline gelir. Fakat nasıl tüketildiğine ya da tüketilip tüketilmeyeceğine bakılmaksızın yapılan kontrolsüz ve aşırı üretim ile beraberinde gelen kontrolsüz tüketim, doğanın taşıma kapasitesinin sınırlarını zorlayarak çevre sorunlarının daha da artmasına neden olmuştur. Bu sorunlara bağlı olarak üretim girdilerinin temininde yaşanan daralmanın yanı sıra yaşam kalitesinde olası düşüklük, kapitalist üretim sisteminin geleceği açısından kaygıya eden olmaktadır.

Metaekolojik Yaklaşım Karşı Eleştirel Çevre Yaklaşımlarının İrdenmesi

Bu bölümde eleştirel çevre yaklaşımlarının doğal varlıklara ve çevre sorunlarına yönelik tutumları genel hatlarıyla incelenerek metaekoloji bağlamında konuları saptanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda incelenen ekofeminizm, ekososyalizm, sosyal ekoloji ve derin ekolojinin çevre sorunlarına yönelik algı ve önerileri onları metaekoloji bağlamında konumlandıran en önemli göstergeler olarak kabul edilmektedir.

Bu yaklaşımlardan ilki olan ekofeminizm özetle kadınlar üzerinde kurulan baskı ve denetimle doğa üzerinde kurulan baskı ve denetim arasında bir paralellik kurarak her ikisinin de erkek egemen bir kültürün sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Brennan ve Lo, 2009:10).

Geleneksel sosyo-etik perspektifin çevresel düşünce ve politika-ya olan yaklaşımına radikal bir çıkış olan ekofeminizm, çevre sorunlarının ayrımcılıktan ve sömürden beslenen sosyal problemlerin bir sonucu olduğuna inanmaktadır. Ekofeminizmin çevre sorunlarını ataerki ve erkek egemenliği üzerinden tanımlamaya çalışması başlangıçta üretim ilişkilerinin çevre sorunları üzerindeki etkilerini görmemelerine neden olmuştur. Bu nedenle daha sonra ikiye ayrılan ekofeministler-

den liberal olanlar çevre sorunlarının çözümü için bilim ve teknolojiyi yeterli görürken, farklılık olarak bu alanlarda kadınların daha aktif rol oynamasını önermektedir (Merchant'dan aktaran Eryılmaz, 2005:15).

Sosyalist ekofeministler ise kadın sömürüsüyle, emek ve doğa sömürüsü arasında bir senteze giderek kapitalizmin ekonomik eşitsizliği ile kadın ayrımcılığının sosyoekonomik nedenlerine dikkat çekmek istemişler hatta üreme ve üretim arasında ilişki kurarak çözüm anlamında sosyal ilişkilerde radikal değişiklikler önermişleridir (Özyol, 2011:5). Fakat düalistik ve hiyerarşik düşüncenin egemen mantığı altında gelişen erkek şovenizminin doğada insan şovenizmi şeklinde kendini gösterdiğini ileri süren feminizmin bu düşünceleri nedeniyle, sosyalist ekofeministler Marksizm'in doğaya olan kaba, maddeci ve araçsal yaklaşımı ile insan-doğa hiyerarşisini reddetmek zorunda kalmıştır (Eryılmaz, 2005:1).

Üretim ilişkileri ve çevre sorunları arasında ilişki kurarak doğanın araçsallaştırılmasına (metalaştırılmasına) karşı çıkan ekososyalizm ise doğru bir saptama ile ekolojik krizin bir kapitalist kriz olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda çevre sorunlarının aşılması için hesaplaşmanın kapitalizm ve araçlarıyla yapılmasını zorunlu görmektedir (Benlisoy, 2009:49). Yani doğa ve emek sömürüsünü aynı düzlemde ele alan ekososyalistler, emek ve doğanın kendi varlık koşullarına sahip olabilmeleri için kapitalizmden kopmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar (Cansever, 2009:5). Bunun içinse öncelikli olarak insanın doğa ile kurduğu ilişkinin yeniden tarif edilerek doğanın ve emeğin özgürleştirilmesi, ardından da sermayenin kar olarak el koyduğu emeğin yarattığı artı değer ile üretim araçları üzerinde var olan mülkiyetin ortadan kaldırılmasını önermektedirler (Benlisoy, 2008:30). Fakat ekososyalizmin insanın doğa içinde yeri ve rolü konusunda belirgin bir tutum sergileyememesi¹ insan-doğa ilişkisini de daha tutarlı bir düzleme oturtmasına engel olmaktadır. Ayrıca Marksist düşüncenin emek değer teorisi biryandan metaekolojinin daha iyi anlaşılmasına katkıda

1 Marx'a göre "insanın doğa içindeki konumu asla tatminkâr biçimde çözülemeyecek sorunlardan birisidir. Çünkü şüphesiz insanlar hem doğanın bir parçasıdır hem de değildir. Yaşamları metabolizmanın sürekliliğine bağlı olan fiziki dünyaya içkin yaratıklar olarak doğanın bir parçasıyız; ama kendi türümüzün faaliyeti yani insan doğamız doğayı dönüştürmeye bağlı olduğu ölçüde de doğanın parçası değiliz" (Kovel,2005:98).

bulunurken diğer yandan materyalist doğa felsefesi ise doğayı yine bir üretim faktörü olmaktan öteye taşıyamamaktadır. Bu bağlamda ekososyalizmin metaekoloji karşısında belki de tek somut önerisi çevre sorunlarının çözümü için yoğun enerji ve kaynak tüketimine dayalı tüketim alışkanlıklarının terk edilmesi yönünde yaptıkları saptamadır (Cansever, 2009:5).

Toplumsal ya da sosyal ekoloji ise Murray Bookchin tarafından geliştirilen eleştirel çevre yaklaşımlarından biridir. Sosyal ekolojiye göre insan doğada biyolojik bir tür iken sosyo-kültürel talepleri ile diğer canlılardan ayrılır. Bu nedenle dış fiziksel dünya “birincil doğa”, kültürel-sosyal doku ise “ikincil doğa” olarak adlandırılır (Mamedov, 1996:13). Yine sosyal ekolojiye göre insanın doğaya müdahalesi kaçınılmaz olduğundan insan ve doğa ilişkisinin hangi düzleme oturtulacağı önemlidir. Bu bağlamda geliştirilen karamsar (pesimist) görüşe göre, insan doğaya zarar veren tüm faaliyetlerini durdurmalı ve eski medeniyetlerde olduğu gibi doğa ile iç içe yaşamalıdır. Bu görüş çağdaş taleplerle çelişkili bulunduğundan fazla ilgi görmemektedir. İyimser (optimist) görüşe göre ise insan doğaya tesadüfen gelmemiştir ve bilim de insan şuurunun bir fonksiyonu olduğuna göre o da tesadüfi değildir. Bu durumda insanın biyosferdeki görevi tabiat kanunlarını anlamak ve onun gelişmesinde yeni aşamalar oluşturmaktır. Bu aşamaya Vladimir Vernadski tarafından “neosfer” denilmektedir. Yani sonuç olarak sosyal ekolojiye göre doğanın sömürsü, doğanın korunmasına adanmış zengin bir yaşam biçimiyle değiştirilmelidir (Mamedov, 1996:13). Fakat bu değişimin hangi üretim biçimiyle birlikte yürütüleceği ve yaşamın diğer sosyal unsurlarının nasıl dönüştürüleceği önemli bir sorun olarak ortada kalmaktadır.

Metaekoloji bağlamında son olarak incelenecek olan çevre yaklaşımı ise derin ekolojidir. Derin ekoloji İskandinavya’da doğmuştur. Arne Naess, Sigmund Kvaloy ve Nils Faarlund tarafından geliştirilen bu düşüncenin Himalayalar’daki Şerpa kültüründen etkilendiği ileri sürülmektedir. 1960’lı yıllarda Avrupa ve ABD’deki sosyal hareketlere dayandırılan derin ekoloji, bir süreliğine politik ekoloji olarak adlandırılmıştır. Daha sonra ideolojik, teknolojik, ekonomik ve felsefi anlamda köklü değişikliklere işaret etmek maksadıyla derin ekoloji adıyla yeniden tanımlanmıştır (Brennan, Lo,2009:8).

Derin ekoloji evre sorunlarının çözümüne, sonuçlar yerine sebepler üzerinden giderek ulaşmaya çalışır. Bu bağlamda sorunun kaynağının doğa varlıklarının gerçek değerlerinin anlaşılamamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu nedenle ataerki, hiyerarşi ya da üretim ilişkileri üzerine odaklanmak yerine doğrudan doğa varlıkları üzerinde ontolojik bir felsefe geliştirmekle meşgul olur. Tüm canlıların eşit yaşam haklarına sahip olduğunu savunan “biyosferik eşitlikçilik” derin ekoloji’nin temel felsefesini oluşturmaktadır. Buna göre tüm yaşayan varlıklar diğerlerine olan faydalarından bağımsız olarak bir eme ve haklara sahiptirler (Naess, 1999:225).

Spinoza’nın metafiziğinden etkilenen Naess ve arkadaşları doğa ve insan arasındaki ilişkiyi yeniden kurgulamak amacıyla kişinin bireysel sınırlarını kendi vücudunun ötesine taşıyarak onu genişletmekte, insan egosunu doğa ile birlikte tanımlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda kişinin kendine saygısının ancak doğaya saygı duymasıyla tam olarak gerçekleşebileceğini savunur. Ayrıca insanın, doğanın diğer canlılarıyla işbirliği içinde olması kendi yaşam kalitesine de önemli katkılar sağlayacaktır (Brennan ve Lo, 2009:8).

Derin ekoloji, doğa varlıklarının başkalarına olan faydasına göre ya da kullanılışlığına göre değerlendirilmesine karşı çıkar ve insan dışındaki canlıların, insan yaşamına olan katkılarının ötesinde değer taşıdığını dile getirir. Bu nedenle doğal yaşamda yer alan tüm canlılar eşit yaşam hakkına sahiptirler ve yaşamı diğer canlılarla birlikte “karşılıklı çıkar ilişkileri içinde” paylaşmaktadırlar. Fakat bu noktada insan dışındaki varlıkların nasıl bir karşılıklı çıkar ilişkisi içinde oldukları ve bu çıkarlarını nasıl takip ettikleri sorusu cevapsız kalmaktadır (Brennan ve Lo,2009:8).

Ayrıca bu söylemlerle derin ekoloji, her bir canlının yaşam hakkına saygı gösterilmesini sağlamayı amaçlamakta ve böylelikle varlık bilincini geliştirerek doğa varlıklarının sömürölmesinin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Fakat bu sırada sadece canlıları konu edinmekle doğanın önemli bir parçası olan cansızları doğa bütünlüğünün dışında bırakmaktadır.

Derin ekoloji’nin “karşılıklı çıkar ilişkisi” teorisıyla içine düşmüş olduğu açmazı, doğal sistemleri “özdenetimli” olarak tanımlayan

bilimsel açıklamalarda da görmek mümkündür. Bu açıklamalarda doğa varlıklarının yaşamlarını sürdürülebilmek için gereken koşullar “istenilen durum” olarak tanımlanmakta ve canlıların bu durumu sibernetik bir sistem içinde gözettikleri ileri sürülmektedir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2003:20). Fakat canlıların kendi koşullarını gerçekleştirmeye çalışırken tüm doğayı hatta ardışık ilişkiler kapsamında tüm evreni kapsayan genel dengeyi nasıl gözettiği ve ona uygun olan hareketlerinde nasıl bir iradeye sahip oldukları yine cevapsız kalmaktadır. Oysaki bu ve benzer soruların cevapları, doğada yer alan canlı, cansız tüm varlıkların gerçek değerlerini saptamada büyük önem taşır.

Sonuç ve Değerlendirme

Doğaya ve çevremize olan sorumluluğumuz sadece bugün yaşadığımız dünya itibarıyla değildir. En azından yaşadığımız dünya kadar bir geleceği, bir sonraki nesillere bırakmak zorundayız. Bu nedenle doğadan yararlanma ölçütümüz sadece üretim ve tüketim kapasitemiz değil doğaya ve gelecek nesillere karşı sorumluluklarımız olmalıdır.

Çevre sorunlarına yönelik geliştirilen çözüm önerilerinin geçerliliği doğanın nasıl algıladığıyla yakından ilgilidir. Buna göre ekolojik varlıklar, insanların üzerinde sınırsız kullanım haklarının bulunduğu ve doyuma ulaşmak için kullanılan bir araç mıdır? Yoksa evreni anlamak ve anlamlandırmak yolunda, yaşamı birlikte paylaşırken gözetilmesi gereken karşılıklı hakların bulunduğu varlıklar mı? İnsan merkezli ya da doğa merkezli diye adlandırılan yaklaşımların konuları bu sorulara verilen cevaplarla doğrudan ilişkilidir. Ekolojik varlıkları üretimin bir nesnesi ve “kaynak” deposu olarak gören ve bu kaynaklarda yaşanacak olan bir daralmanın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle çevre sorunlarıyla ilgilenen metaekoloji, ekolojik varlıkları bir araç olarak gören anlayışın kavramsal bir tanımlamasıdır.

Metaekolojik çevre anlayışını çevresel kirlenme, sosyal adaletsizlik ve sömürü gibi olumsuz sonuçları üzerinden eleştiren farklı çevre yaklaşımları, görüşlerini toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarıyla birlikte normatif değerlerini de gözetilen bir anlayışa oturtmadıkları için yeterince etkili olamamışlardır. Örneğin sosyal ekoloji, toplumdaki sömürü ve ekonomik eşitsizlikten yola çıkarak sosyal adalet ve ekoloji arasında bir senteze gitmiş ve öneri olarak tabiatı anlayarak ona uyumlu bir yaşam geliştirilmesi gereğini ileri sürmüştür. Fakat bu

uyumun hangi ekonomik ve etik zemin üzerinde sağlanacağı sorusu cevapsızdır.

Daha sonra evre çalışmalarına farklı bir yaklaşımı kazandıran ekofeminizm ve ekososyalizm ise eleştirilerini, sadece ataerki ya da emek sömürüsü gibi kendi ideolojik söylemleri üzerinden tretmişler fakat doğaya olan bakışlarını zgn nitelikte rasyonel bir zemine oturtmadıklarından konuya olan katkıları eleştiriden öteye geçememiştir.

Ayrıca evre ile ilgili çalışmalarda doğaya olan yaklaşım genellikle ya bütüncül ya da parçalıdır. Bütüncül ve parçalı yaklaşımların her ikisi de hem insan hem de doğa merkezli yaklaşımlarda görülebilir. Örneğin “doğa merkezli” olduğu öne sürülen ekososyalizm doğanın sömürülmesine karşı çıkmakla birlikte parçalı, mekanik bir doğa görüşünü taşımaktadır. Oysa ki daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi parçalı ve mekanik doğa görüşü ekolojik varlıkların sömürülmesini kolaylaştırmaktadır.

Ekososyalizm, ekofeminizm ya da sosyal ekolojiden daha farklı bir söyleme sahip olan derin ekoloji’nin doğaya yaklaşımı ise btncldr. Buna karşın derin ekoloji’de savunulan ve “biyosferik eşitlikçilik” olarak adlandırılan; tüm canlıların birbirine olan faydalarına bakılmaksızın öznel bir değer ve yaşam hakkı bulunduğu tezi, cansız varlıkları kapsamadığı için doğanın bütünlüğü ilkesi ile çelişmektedir.

Yine derin ekolojinin doğada tüm canlıların karşılıklı çıkar ilişkisi içinde bulunduğu tezi, insan dışındaki varlıkların nasıl bir bilinçle çıkarlarını takip ettiğini aıklamadığından yetersiz bulunmaktadır. Oysaki doğanın bütünlüğü ilkesine göre doğada tüm canlıların karşılıklı çıkar ilişkisi içinde değil karşılıklı dayanışma içinde bulunduğunu kabul etmek daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır. Çünkü ekosistem dikkatlice incelendiğinde evrende her şeyin birbirini tamamlar bir şekilde ve gittikçe genişleyen bileşikler biçiminde doğanın bütünlüğünü oluşturduğu, ekosistemde yer alan her organizmanın kendi konumunda ve desteklediği bir st yaşam formuyla birlikte genel dengeyi bozmayacak biçimde hareket ettiği görülmektedir. Bu durum “doğal sistemlerin özdenetimi” ilkesi ile açıklanamaz. Çünkü bu durumda canlı, cansız doğada bulunan her şeyin ekolojik sistemdeki genel dengeyi bilen ve gözeten bir biline sahip olduğunu ve bunun yanı sıra her şeyin hem

birbirine egemen hem de mahkum olduğunu varsaymak gibi bir açmaz düşülür. Örneğin kubbeli bir yapıyı oluşturan tuğlaların bir usta elinden çıktığını kabul etmediğimizde, tuğlaların hem birbirlerine egemen hem de birbirlerine koşulsuz mahkum olduklarını kabul etmek gerekir. Oysaki doğadaki her şey eşit yaşam hakkına sahip olmakla birlikte evrensel bir tasarım içinde tümel bir istenç (genel irade) altında hareket etmektedir. Doğadaki varlıkları eşit yaşam hakkına sahip birer varlık olarak ele almak onların gerçek değerini belirlemek için yeterli değildir. Çünkü bütünden kopuk olarak düşünüldüğünde her şey sadece kendi varlığı oranında bir değer taşıyacaktır. Oysa bir tasarım olarak tanımlanan doğanın (Schopenhauer, 2005:10) bütünlüğü içinde her bir varlık, aslında bu tasarımın nihai sonuçları kadar önem taşımaktadır. Örneğin büyük bir makine içinde küçük bir dişli kendi başına ele alındığında kendi büyüklüğü oranında değer taşırken, aynı dişli, makinenin işleyiş bütünlüğü içinde düşünüldüğünde işleyişin sonuçları kadar önem taşır. Veya kelime içinde bir harf kendi başına ancak bir harf kadar değer ve anlam taşırken, diğer harflerle birlikte okunduğunda kelimenin taşıdığı anlam kadar değer taşımaktadır.

Yine ekosistem sadece canlılar arasındaki ilişki üzerinde dönmeyen, cansız varlıklar da bu sistemin önemli birer parçalarıdır. Karşılıklı çıkar ilkesi ise cansız varlıkları dışlayan bir teoridir. Oysaki ekosistemdeki denge, doğanın her bir ögesinin tam bir uyum içinde ve zamanında hareket etmesiyle sağlanmaktadır. Bu durumda tüm varlıkların genel dengeyi gören ve gözetilen bir bilinci taşıdığını kabule zorlanmak yerine, evrensel bir tasarım içinde ve tümel bir istenç altında hareket ettiğini kabul etmek hem daha rasyonel hem de doğadaki varlıkların gerçek değerini saptamak açısından daha tutarlı olacaktır.

Ayrıca mekaniksel/araçsal doğa görüşünde doğal sistemin yapısal bütünlüğü içindeki parçaların birbirleriyle olan kusursuz ilişkilerinin ihmal edilmesi bütüne ait anlamın da yok olmasına neden olmakta ve bütünden kopuk her ögenin taşıdığı önemi de azaltmaktadır.

Özet olarak ekolojik sistemde yer alan tüm varlıklar eşit yaşam hakkına sahip ve birbirine olan faydalarından bağımsız öznel değeri bulunan varlıklardır. Bu varlıklar doğanın bütünlüğü içinde tümel bir istenç altında hareket ederek, dayanışma içinde yaşamın devamını sağlamaktadırlar. Bu bağlamda bir tasarım harikası olarak tanımlayaca-

ğımız doğal sistemin sonucu, yaşamın bizzat kendisidir ve o nedenle sistemde yer alan tüm varlıklar yaşamın bütünü kadar değer taşır.

Kapitalist üretim biçimi ise doğanın bütünlüğünü bozarak ekolojik varlıkları yaşamı destekleyen bir sistemin parçaları olarak değil üretimin girdisi ve tüketimin bir ögesi olarak ele almaktadır. Bu nedenle ihtiyaç için değil tüketim için üreten bir israf ekonomisi çevre sorunlarının gerçek sorumlusudur. Çevre sorunlarına gerçek anlamda çözüm üretmek ve yeni çevre sömürülerinin önüne geçmek için kapitalist üretim biçiminin ekolojik sistemin genel işleyişiyle uyumlu, her türlü aşırılıktan uzak ve insanlığın özünde bulunan normatif değerlerle çatışmayan bir iktisadi anlayışa evrilmesi ya da bu bölümde sözü edilen değerleri ve realiteleri gözetken yeni bir ekonomik sistemin/anlayışın geliştirilerek kapitalist sistemin yerini alması zorunludur. Hem, sürekli üretim ve tüketim anlayışına oturtulmuş bir sistemin içinde kalmak hem de doğal varlıkların dejenerasyonunu önlemeye, “kaynakların” sürekliliğini sağlamaya çalışmak gerçekte sürdürülebilir bir politika değildir.

Kaynakça

- ASLAN, H. (2007) Doğa Kavramının Tarihsel Gelişimi. *Felsefe Dünyası*. [Online] 2(46). s.50-66 <http://www.tufed.org/1301-0875/46-2007/46-050.pdf>. [Erişim Tarihi: 03.04.2011].
- BARRY, J. (1999) *Environment and Social Theory*. New York: Routledge Publication.
- BELL, M. M. (2004) *An Invitation to Environmental Sociology*. California: Pine Forge Press.
- BENLİSOY, S. (2008) Joel Jovel’le Söyleşi: Ekolojik Krizin Nedeni Kapitalizmin Ahlaksızlığıdır. *Mesele Kitap Dergisi*. 2008 (20). s.30
- BENLİSOY, S. (2009) İklim Krizinden Kaçınmak Hala Mümkün mü? *Mesele Kitap Dergisi*. 2009(29) s.49
- BİRDİŞLİ, F. (2013) Metaekoloji ve Metaekolojik Güvenlik. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*. 6(1). s.139-143. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- BRENNAN, A. ve Lo, Y. Environmental Ethics. ZALTA, E. N. (der.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [Online] <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>, [Erişim Tarihi: 09.04.2011].
- BUTZER, K. W. (1971) *Environment and Archeology: An Ecological Approach to Prehistory*. Chicago and N.York: Aldine, Atherton Inc.
- CANSEVER, Edip. (2009) Ekosozyalizm Nedir? Ne Değildir? [Online] <http://www.ekolojistler.org/ekosozyalizm-nedir-ne-degidir-ilgin-ozkaya-ozluer.html>, [Erişim tarihi: 11.04.2011].
- CURTIN, P. D. (2008) *Kültürlerarası Ticaret*. BIYIKLI, Ş. (çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- ERYILMAZ, Ç. (2005) *Kültürel Ekofeminizmin Eleştirisi*. (Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi), Ankara.
- FOSTER, J. B. (1999) *Savunmasız Gezegen*. ÜNDER, H. (çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- FOSTER, J. B. (2002) *Ecology Against Capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- KIŞLALIOĞLU, M. ve BERKES, F. (der.) (2003) *Ekoloji ve Çevre Bilimleri*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

- KOVEL, J. (2005). “Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler” ÖZKAN, H. (çev.) *Praksis: Çağdaş Marksist Akımlar*. 2005(13). s-97-109. Ankara: Dipnot Yayınları.
- MAMEDOV, N. (1996) Toplum ve Doğanın Karşılıklı Etkileşimi: Sosyal Ekoloji. *Çevre Dergisi*. [Online] 1996(21). s.13-15. <http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/21-3.pdf>. [Erişim Tarihi:08.04.2011].
- MARX, K. (2003) *1844 Elyazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe*. SOMER K. (çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- NAESS, A. (1999) Letter to the Editor of Zeta Magazine. *Philosophical Dialogues: Arnes Naen and The Progress of Ecophilosophy*. s. 225-232 WITOZSEK N. & BRENAN A. (der.) Oxford: Rowman and Littlefield Pub.
- ÖZYOL, A. (2011) Kalkınma Politikalarında Kadın ve Feminizm. [Online] <http://www.hydra.com.tr/uploads/kutup2.pdf>. [Erişim Tarihi: 10.04.2011].
- PONTING, C. (2000) *Dünyanın Yeşil Tarihi*. BAŞÇI-SANDER, A. (çev.) İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- POLANYI, K. (2007) *Büyük Dönüşüm*. BUĞRA, A.(çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- RONAN, C. A. (2005) *Bilim Tarihi*. İHSANOĞLU, E. & GUNERGUN, E. (çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- SÉE, H. (2004) *Modern Capitalism, Its Origin and Evolution*. VANDERBLUE, H. B. & DONIOT, G. F. (çev.) Kitchener: Batoche Books.
- SCHOPENHAUER, A. (2005) *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. ÖZŞAR, L. (Çev.) Bursa: Biblos Kitapevi
- SMITH, A. (2004) *Ulusların Zenginliği*. YUNUS, A. & BAKICI, M. (çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- ŞENEL, A. (1995) *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- WALLERSTEIN, I. (2002) *Modern Dünya Sistemi*. (I. Cilt). İstanbul: Bakış Yayınları.
- WORSTER, D. (1994) *Nature's Economy*. UK: Cambridge University Pres.

Political Identity Building in the EU: A Constructivist Approach

Avrupa Birliği 'nde Politik Kimliğin Oluşumu: Yapısalcı Yaklaşım

E. Sare Aydın Yılmaz

Abstract

The EU is an important economic and political figure in global politics and its sui generis presence has been analyzed both from a rationalist approach and by integration theorists. Despite the rationalist material ontology, when we examine the social constructivist reading, the EU has achieved many gradual improvements that foster and strengthen its position as an actor; in particular, the Treaty of Lisbon has emphasized the political identity of the EU. These developmental steps have mostly been constructed on civilian concepts rather than traditional material oriented approaches. This civilian ground has been reinforced by EU treaties and other forms of legislation, giving flesh and bones to the political identity. As a consequence, these efforts have formulated the political identity of the EU; moreover, the EU has begun to export these political identity components, which are fundamental freedoms and the rule of law and democracy, towards other countries. The addressee states generally have some historical or cultural bonds to the EU. Therefore, this research will try to examine which integration theory best answers the EU's political identity setting and its representation. This paper argues that first the Copenhagen Council in 1993 and then the Treaty of Lisbon have acted as starting points for EU's self-image; in legal terms, these political steps have given the EU a stable political identity. This consensus in political identity has consolidated the actor profile on the international stage. When considering this progress from a theoretical perspective, traditional integration theories fail to comprehend and clarify this formative process, as they are immersed in the early economic integration process. Interestingly, although this shaped political identity became a robust and constant part of the EU, in recent years the EU has come face to face with the Eurozone

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, saydin@ticaret.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

economic crisis. In this context, a social constructivist approach, which makes use of social relations as a tool and references social ontology, seems the best approach to intervene the EU political identity and its presence, particularly after the EU gained legal status.

Keywords: European Union Integration, Social Constructivism, European Political Identity

Özet

Avrupa Birliği, global politika da önemli bir ekonomik ve siyasi figürdür ve kendine özgü yapısı hem rasyonel yaklaşımlar hem de entegrasyon kuramcılar tarafından analiz edilmektedir. Rasyonel maddeci ontolojiye karşılık, sosyal konstrüktivist (inşaaacı) okumaları incelediğimizde, Avrupa Birliği, bir aktör olarak kendi konumunu besleyici ve güçlendirici çok sayı da tedrici ilerlemeler kaydetmiştir; bilhassa, Lizbon Antlaşması Avrupa Birliği'nin siyasi kimliğine vurgu yapmaktadır. Gelişmeye yönelik bu adımlar, geleneksel maddeci yönelimli yaklaşımlardan ziyade, daha çok sivil kavramlar üzerine atılmıştır. Bu sivil zemin, siyasi kimliği canlandırarak, Avrupa Birliği antlaşmalarıyla ve diğer yasal yollarla güçlendirilmiştir. Sonuç itibariyle, bu çabalar Avrupa Birliğinin siyasi kimliğini hazırlamıştır, üstelik, Avrupa Birliği, temel özgürlükler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü olan bu siyasi kimlik bileşenlerini diğer ülkelere ihraç etmeye başlamıştır. Bu alıcı ülkelerin, genellikle Avrupa Birliğine bazı tarihsel veya kültürel bağlılıkları vardır. Bundan dolayı, bu araştırma, hangi entegrasyon kuramının Avrupa Birliği'nin siyasi kimlik düzenine ve onun temsiliyetine en iyi şekilde cevap vereceğini incelemeye çalışacaktır. Bu makale, önce 1993'teki Kopenhag Konseyi, ardından Lizbon Antlaşması'nın Avrupa Birliğinin imajı için rolonadığını, hukuki açıdan, siyasi adımların Avrupa Birliği'ne bir siyasi kimlik verdiğini tartışmaktadır. Siyasi kimlik üzerindeki bu fikir birliği, uluslararası sahnedeki aktör profilini pekiştirmiştir. Ekonomi kentegrasyon, bu şekillendirilmeye çalışılan Avrupa Birliği siyasi kimliğin daimi ve güçlü bir parçası haline gelmesine rağmen, son yıllarda Avrupa Birliği Eurozone (Euro bölgesi) ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda, bir araç olarak sosyal ilişkilerden faydalanan ve sosyal ontolojiye referans veren sosyal konstrüktivist (inşaaacı) bir yaklaşım, özellikle Avrupa Birliği'nin yasal statü kazanmasının ardından, Avrupa Birliği siyasi kimliğine ve yapısına aracılık edecek en iyi yaklaşım olarak görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği Bütünleşmesi, Sosyal İnşaaacı Yaklaşım, Avrupa Siyasi Kimliği*

Introduction

The European Union (EU) is a distinctive entity that has attempted to develop progress in all fields, progress which is influential both inside and outside its borders. Its legitimacy, in both internal and external relations, has generally led many scholars to question whether the EU is a state or an international organization. Particularly after the 1990s, the literature has mainly focused on the EU's external relations and institutional changes, as well as how the academic world has interpreted this process. Originally, the EU consisted of regional cooperation that includes certain policy areas in its integration; the EU is an entity composed of unified states which are the loyal friends and permanent allies of the USA. This kind of view occurred during the Cold War era, however in today's environment, the EU's reputation is not that restricted. Rather, the consolidated multi-layered political structure in both internal and external policies, which are intertwined, is what is most often mentioned. In particular, the EU continues to be recognized for its economic successes, although there are continuing upheavals in the economic realm; in recent decades, the identity of the EU has been questioned. Within this context, it is useful to remember that the EU received the Nobel Peace Prize in 2012; it was nominated for its advancements and efforts to consolidate peace, democracy and human rights not only among its 28 states, but also by exporting these values to third parties. The EU not only makes internal laws for its 28 member states, but also acts as a concrete and growing external contributor in negotiations with third parties and in international practices in some important foreign policy areas.

Many improvements demonstrate that the European Union is not merely a vague regional entity; particularly after the 1990s the EU has developed its institutional structures and taken up an irrevocable role in a number of different areas of global politics.

Since the foundation of the European Community, a gradual increase in the EU's stance in all policy areas has occurred. Although the Single European Act of 1985 and the Treaty of Maastricht of 1992 both upgraded the image of the European Community, it was the Copenhagen European Council of June 1993 which posed a breaking point in the destiny of the EU in its efforts to establish a political

identity for European states on a supranational level. At this council, with the representation of political criteria of Copenhagen, the EU took on a new identity and shouldered important responsibilities, standing out from other actors in international politics. The universal principles and values that the EU took up were articulated and institutionalized by articles and amendments of the treaty; finally, these were enshrined in the Treaty of Lisbon in 2009. In line with the new legal status, the EU did not hesitate to put itself forward with these values and principles, and not only has taken up this role, but has also started to fulfill it. Merely being an economic giant or a rising security actor, two roles that are still debatable for the EU, is not enough to explain its recent performance. The most important thing that can be said is that the EU has become an actor that possesses universal values and principles as part of its political identity. In fact, the ideational roots of the EU are not new phenomena; indeed they have been nourished by the era of European Enlightenment, based on the general discourse of liberty, philosophy and fundamental freedoms. These values are what the EU has inherited from the philosophical approach of modern history, ideas that were mentioned by important intellectuals like Rousseau or Voltaire.

In line with the developing political identity and visible influence of the EU, this paper will try to shed light on the construction of the said political identity and how this process has been interpreted with integration theories. In this study, in addition to changes that have occurred since the Cold War, on both the global scale and with expansion to the east on European scale, how the European Union has changed its exterior, particularly politically, will be examined. At the beginning of the integration, the desire was merely to generate an economic model, and the theoretical approaches in this process were related to this intention. However, in due course, the European integration project witnessed situations at many diverse levels, as well as many other challenges from within and outside the EU; the EU presence was expressed on the international stage with the political identity that it is still constructing today. It is important to answer how these norms, values and principles have become institutionalized and constitute political identity in the EU. This investigation will concentrate on the developmental process of political identity rather

than an in-depth examination of role concepts in the EU. During this historical overview, this study will also consider how the integration theories have been re-interpreted alongside the political setting of the EU.

Analyzing the Historical Development Process of the European Political Identity

After World War II, European countries became enthusiastic about two things; first to generate a ‘community’ based on peaceful grounds (Bretherton&Vogler, 2006) and second to recover the devastated European economy via a new integration model. Hence, the overt need of Europe was to reconstruct state economies and establish a secure environment. This concern for security occurred for two reasons; one was to prevent any prospective war between European countries that had previously been at conflict, and to prevent any prospective attack by Germany. This situation led to the formation of the European Defence Community in 1950, a pan-European defence project; however, the activities of this community were disbanded by De Gaulle. The second concern was to protect themselves during the Cold War as a unified power against the Soviet Union. In particular, this situation led to Europe becoming an ally of NATO and a supporter of the USA in the bipolar chaos environment. However, during the formation of the Community, the priority was to form an economic integration; the European countries realized that they would be secure under the NATO umbrella and that security integration was a major task for the member states.

Thus, to create a unified security and defence policy among the European Community states was not part of the European integration until the 1990s. Within the foreign policy context, it “had little ambition to create a new kind of international power” (Peterson, 2008: 202) and the European Community (EC) was a small player in the world politics (Hettne&Söderbaum, 2005). Some federalists did, and still do, argue that the main objective of the European States must be a fully integrated European army for any future war, and for aspects of security and defence. Contrary to this assumption, the prior aim of the European states was to reshape the economic structure by getting closer under a sector based model, and to create an internal market. Under these circumstances, the EU’s foreign policy remained weak for many

decades; in later processes, the reluctant attitude of member states was also an important reason for the non-unified security foundation.

When the issue is political identity building, the overall approach during the 1960s in creating such a collective identity seems to be come up against inter-conflicts; in these periods the core problem was how the member states could pool their sovereignty into a supranational body. In the 1950s, the European Convention on Human Rights was a crucial movement in the Council of Europe; the European Community states were contributors to this convention. The convention was to become important in the protection of human rights and fundamental freedoms. Later on, this document became a guideline for the political identity setting of the EU. By being a member of NATO and Council of Europe's Convention on Human Rights, the founder states of the European Community carried out their duty and showed their true colors on the international scale. This led them to focus on the economic developments at home, rather than emphasizing security or political issues; in any case, these issues were taken for granted as they were being guaranteed by other institutions, of which they were members.

However, although promoting democracy inside of the Community was significant, it is important to remember two things. First; De Gaulle's supportive attitude to democracy has led some scholars, such as Moravcsik (2012) to see him as the founder of the Constructivist approach. De Gaulle's attitude can be observed when, at the beginning of 1960s, some states, such as Turkey, wanted to be a part of this fledgling interaction. Countries that were perceived as having problems with democracy were not welcomed by statesmen of the Community. Secondly, in this period it would also be valid to remember the recognition of fundamental rights by the European Court of Justice (Denon, 1999). These were basic rights, including constitutional democracy, rather than comprehended rights, as has been the case in recent debates. However, this was an important stage in standardizing democracy as a component of the integration.

During the Cold War era, the great aspiration of Europe was to become able to play an important role in the post-war world (Bretherton&Vogler, 2006). This led the European countries to create two important and specific patterns: The first one was the Western

European Union (WEU), which was a kind of collective security initiative taken by some European countries. The second was the European Community, which was responsible for formulating an internal market; in due course, with the Treaty of Lisbon¹ in 2009, this formation gained legal status as the 'EU'. The WEU was a relatively dysfunctional body (Ginsberg, 1999) and had no say or capacity to interfere with any external actions. On the other hand, the EC was a productive entity in economic realms due to its determined economic integration; however, any other issue that was not economic was not as interesting to them as the dream of an internal market.

In the 1970s, the EC created a new intergovernmental framework known as the the European Political Cooperation (EPC); this was in order to coordinate the foreign policy of the member states. This cooperation was not so effective, and even then it was hard to debate on security and defence issues at the European level. Despite the non-active nature, the EPC implemented economic aid and sanctions against third countries, referred to by Duchene (1972) as 'Civilian Power Europe'. The role of the EPC proved to be inadequate during the 1980s when there was continuing disorder. In addition, the Cooperation faced some important stalemates during events such as the Gulf War and the transition of Central and Eastern European Countries. The EPC acquired a treaty status with the SEA in 1986, and then again when the Maastricht Treaty came into force in 1993 (signed in 1992). In those years, the EC demonstrated, to a remarkable extent, that it "could uphold multilateralism, liberalism, and human rights as values and be a powerful advocate for peace and conflict resolution" (Peterson, 2008: 203).

Later on, these fundamental rules became deeply fortified and came to be used as a motto in the union's relations. In fact, the Single European Act (SEA) engendered a significant growth in external affairs in 1986, when the "completion of internal markets greatly increased its attractiveness to third parties, bringing demand for privileged market access from all regions of the world" (Bretherton&Vogler, 2006: 4). In

¹ Prior to the Treaty of Lisbon in 2009, in every formal document, the official name of the Union was the European Community. In this study, these concepts are used interchangeably, in relation to before and after the Treaty of Lisbon.

addition, the SEA was the revision of the Treaty of Rome. With this act, the EC revealed that it was concerned with some important universal principles, such as democracy and compliance with the law and human rights (SEA, 1986), and declared that these principles formed the core components of its external relations. In time, these units have become the norms of the EU (Manners, 2002) and function as conditions in its relations with third parties, especially in the accession process. As far as the promotion of human rights and democracy, the declaration of the Luxembourg European Council in June 1991 was a silent, but crucial move. In this Council it is stated that ‘the Community and its member states undertake to pursue promoting human rights and fundamental freedoms throughout the world’ (Sedelmeier, 2006). This phrase was fateful, and it can be observed that they set the Community on its course.

With the Treaty of Maastricht, the EC rearranged its foreign policy and political standing. But still there was no single EU foreign policy that could consolidate the union’s presence as an actor in global politics. With the Treaty of Maastricht, the EC established a new settlement known as the Three-Pillars. The EU united its foreign policy dimensions and institutionalized these in the second pillar, which includes two paths; foreign policy (which includes human rights, democracy and foreign aid) and security policy (which includes common security and defence policy, EU battle groups, Helsinki headline goals and peacekeeping). In this classification, it can be seen that the EU does not aim to foster military capacity; rather this is the articulation of political identity. This was exemplified in the Balkan conflict. Due to poor foreign policy performance in the Balkan War in the mid-1990s, the EU was accused of being unable to coordinate military intervention; the precise nature of the European foreign policy started to be contested by many parties. There are two reasons for this inability; first the reluctance of the member states to act, as they did not want to be directly involved in any war issue and secondly due to the fact that member states did not want to delegate their security and defence control into the hands of the Community.

After the mid of 1990s, the European Community started to give clear signs that unified states would further their international stance on a civilian basis and their role as a promotor of democracy

and fundamental rights, the rule of law, became sine quo non for the Community. This was a remarkable step, after which these civilian foreign policy components evolved into the ‘Copenhagen Political Criteria’, confirmed in June 1993. It was time for the EU to represent itself as an actor in the international arena. The reason for this was that there was a great deal of policy arrangements, from law to the economy, as well as political grounds, that were to be formed and reinterpreted. The Copenhagen Criteria are rules that were generated by the EU as preconditions for preparing a potential candidate country for EU membership. The criteria are threefold; political criteria, economic criteria and the adoption of the *acquis*. The political criteria stipulate that the candidate states have institutions which preserve democratic governance, human rights and the rule of law, while the economic criteria require that the states have a functioning market economy and the potential to compete with third countries. When it comes to the adoption of the *acquis*, the states are obliged to accept the obligations, legal procedures (such as resolutions in treaties) and the intent of the EU.

In fact, these criteria were envisaged for Central and Eastern European Countries (CEEC) and their accession process to EU integration. For both parties, the mainstream approach of enlargement lies in their mutual economic and political interests. From the aspect of the CEEC, becoming an EU member consolidates their democracy and creates a more stable market economy. From the aspect of the EU, CEEC accession to the union allows the EU to become more effective in the rest of Europe by developing a stable economy and democracy. Choosing universal principles and fundamental rules such as democracy, the rule of law, human rights, etc, as a conditionality tool can be interpreted to mean that with a common identity and sharing in political means creates a belonging for these countries. Thus, this solution could prevent any war threat inside Central and Eastern European Countries.

In the Presidency Conclusions of the Copenhagen European Council, the EU explicitly indicated its enthusiasm to develop the infrastructures of these countries both politically and economically. The articles of the Copenhagen Political Criteria are repetitions of political

principles stated in the Single European Act, which can be considered to be an integral part of European identity. Having a European identity or collective identity was the new title; however, there are the subtitles of political identity that was constructed by the establishment of the Union. This should not be confused with collective identity, and should not be compared to national identities of the states. Political identity is socially constructed, and negotiated through the practices of daily life (O'Byrne, 2003). Political identity is a part of European integration, and touches upon how this constitutes the basis of the EU being an actor in the international system, beyond a national or collective identity setting.

While these criteria have been designed for the associated Eastern and Central countries in Europe, at the same time, the Copenhagen Council once again upheld and strengthened democratization, human rights and the rule of law discourse. As Sedelmeier (2006) argues, when one looks at the conception of the EU's role, there is no doubt that Eastern enlargement was an important driving force of the EU's current identity setting and according to this, every political criteria is political conditionality and can be described as a reinforcement of reward and the reinforcement of support. Solidarity, respect for human rights and equality are important universal values and rules which Europe possesses; in the conditionality process, the Union supports and guides countries to implement those criteria that pave the way for receiving the award, i.e., membership. If the candidate state refuses to implement or hinders the process, then there is a punishment. The Union thus, with this formal process, has an opportunity to spread throughout the world. Moreover, it intends to create and raise a coordinated consciousness in these fields. In due course, by virtue of Eastern enlargement, and beyond, these issues have gained a legal status; this is particularly true in the Charter of Fundamental Rights, which was drafted in the European Convention and proclaimed in the Treaty of Lisbon in 2009.

In order to understand the formal and institutional forms of the civilian-based actor ship of the EU, it is vital to mention the 'Charter of Fundamental Rights and Freedoms of the EU' when speaking about the consolidation of these universal norms and principles. Together with

the Treaty of Lisbon, the Charter of Fundamental Rights and Freedoms constitutes the institutionalized dimension of the European Union. The rights set out here establish a wide range of civil, political and social rights, welcomed by the EU's citizens. These rights are divided into six chapters; dignity, freedom, solidarity, equality, citizenship and justice. According to Sedermeier, in this process, "the EU's policy-makers, not only complied with the principles of human rights and democracy as membership conditions for candidate countries, but also articulated and institutionalized them as characteristics of the EU's collective identity" (2006, p.118). The fifty-five articles of the Charter of Fundamental Rights of the European Union deal with certain political, social and economic rights for both European Union citizens and residents through the medium of EU law.

Until the Treaty of Lisbon, there was a need to formulate and institutionalize these rights at the EU level, hence by adopting the Charter of Fundamental Rights, the EU started to concentrate on issues of democracy and fundamental rights, making them legally binding. Previously, in the Amsterdam Treaty in 1997, the EU used these principles to give new powers to the Council of the European Union and the European Court of Justice to protect fundamental rights within the institutional sphere of the EU (Treaty of Amsterdam or ToA, 1997). At the Cologne European Council held in 1999, it was decided that work on drafting the Charter of Fundamental Rights should begin; later at the European Council in Nice in December 2000, the European Commission, the European Parliament and the heads of state and government of the EU member states announced the Charter of Fundamental Rights of the European Union was a part of the Treaty of Nice (2001). A few years later, the Charter was included in the agenda of the Treaty of Lisbon in 2007, by which it became legally binding for EU member states as of December 2009. Member states like Poland, the Czech Republic and the UK negotiated the right to opt out of the Charter with a specific protocol. The Charter is significant for comprehending to what extent, with the help of the European Law; the EU articulates universal values in its internal affairs on a supranational basis. It is obvious that both inside and outside, the EU tries to pursue a coherent presence and different type of actor concern by incorporating fundamental rights, freedoms, the rule of law and democracy in its own identity.

Theoretical Insights of Integration and Political Identity Building

Theoretical interpretations of European integration can best be analyzed within two phases; before and after the Cold War. The end of the Cold War was a turning point not only due to its positive and negative consequences in global politics, but also due to its unwitting reflection on the destiny and political identity building of the European Community. Before the Cold War, theoretical studies on integration were mostly examined by rationalists, or as they are also known, the positivists, as well as by integration theorists. In the Post-Cold war era, the member states of the European Community were faced with new paradigms, such as a widening and deepening identity building and efforts to form a constitution. There are various approaches and studies that scrutinize the new world order from different perspectives, however in the European context, there are a number of nuances when compared to other countries. This is to a large part due to the fact that many of the ex-Communist or Eastern and Central European states are neighbors of the Western European states and both sides share the same continent. Due to many reasons, which are open to debate, it is clear that Eastern and Western parties shared the same history and were challenged by the same, fighting against Ottoman Empire together; this may also be a reason for the constitution of a common identity. It is for this reason that these countries have come together and been integrated under the same umbrella.

In theories of international relations, until the 1980s the general theoretical views were pioneered by rationalists according to their state-centric concepts. For instance most realists, where realism is a part of the positivist/rationalist view, adopt two important suggestions: The first is the notion that power in global politics stems from the zero-sum game, and the second is that all 'alliance related relations' are temporary (Mearsheimer, 2001; Waltz, 2002; Peterson, 2008). The latter can currently be refuted if one examines the Community's 'Union Building' attempts in Europe during the last half century. The realist approach considers high politics as major headlines. For instance, according to them the essential addressee of institutions and people in foreign affairs are the Ministry of Foreign Affairs, diplomats, military structures, and the security issues that are directly related to the martial

capacity of the state. From a narrow perspective, this belief establishes the EU's civil political identity setting; that this identity is represented in external relations as an actor is a vague term (Bull, 1982). The argument is that foreign policy is widely associated with nation states (Ginsberg, 1999) and their material ontology. These grounds make the political entity the actor. This assumption is one of the important views of the Westphalian state-system mentality, which perceives "the notion of the sovereign territorial state as the subject of International Law" (Bretherton&Vogler, 2006: 14).

This insight of the realist account proved deficient when the issue came to interpreting the gradually integrated Europe. In the Westphalian order, only states can make treaties, because it is this that makes them legal actors gives them the political reality that allows them to take responsibility for other states. However, in the modern world, it is hard to argue that this perception is still functional. Particularly after the Second World War, the scope of international relations has broadened and new political actors have appeared on stage. States have tended to collaborate particularly in intergovernmental institutions which were established to regenerate economic prosperity and peace; for instance, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), or the United Nations, which was recognized by the International Court of Justice and gained legal status in 1948. However, there is a need for new interpretations in global politics. Contrary to the Rationalist account, the EU's gradual increase in its presence along with the appearance of its political identity in global politics can be given by as an example. Having acquired a legal status with the Treaty of Lisbon in 2009, the European Community is another important example for such structures. The formal status of the EU was previously acknowledged only in a limited context, as it has a limited legal competence in some specific policy areas; in general terms, it is a regional integration that can only act within an intergovernmental sphere. Thus, it is crucial to examine the scope of activity that the states pursue. It is also important to take into account the fact that there are small states which do have a limited capacity to act within political systems. However, the EU, as an integrated polity, can make a remarkable contribution on various levels of internal and external political and economic arenas, and it

still tries to continue this development. In Vogler's view (1999), the European Union is an actor in international environmental politics; an actor is an autonomous organization that has the ability to employ policy instruments for recognition by other actors.

The beginning of the European integration in the 1960s can be analyzed in two parts. Firstly, the rationalists, who attacked the ideas of building the Community and then by some of the integration theory scholars and important political figures, such as Monnet, who tried to find formulas by which to conduct and designate the integration. As mentioned above, creating a political identity was not a prior aim, but an important segment of the integration. Diez and Wiener (2009) categorized European integration in three stages, and this proved helpful to the integration theory researchers for finding their way. From the general to the specific, their categorization scrutinizes the integration process and helps when examining the political identity setting that the EU began. In their research, both schools of authors tend to classify the process in three groups. The first of this is Explaining the European Integration, which was the approach in the 1960s, the second is Analyzing European Governance, from the 1980s, and Constructing the European Union during the 1990s and onwards. Their grouping provides a tool to understanding the role of the institutions and how these roles and content have been changed. This change can particularly be seen during the construction of the European Union stage in the 1990s, the period when the EU established its political identity.

In the 1960s, in addition to the realists, there are three dominant theories that examine the reasons and prospective future of the integration: Liberal inter-governmentalism, functionalism and federalism. According to the federalists, such as Altiero Spinelli, the main assumption is that this unification could evolve into a United States of Europe, creating a House of Representatives (Hodges, 2003). Federalists considered important foreign policy issues to be core subjects for integration. In the identity formation, the federalist's approach laid emphasis on a collective identity; however, in the last decade it was not a political identity that was the object of the EU. Contrary to the bold federalists' approaches to integration, the Functionalists, who had an important place at the beginning of the integration, proposed

the pool of duties belonging to the Community to be placed in the hands of the technocrats. Monnet was the originator of this idea. They rejected ideational-based integration, while Functionalists set forth that this integration would evolve in itself and spill-over from sector to sector, finally establishing a fully-integrated Europe. In some sense, in the beginning years, the predictions of the Functionalists actualized an integration in which the discourse was centered round a strong economic integration. However, since the enlargement process started, EU considered political identity first as a security tool and then as the key phrase for its being. In the 1980s, neo-functionalists like Haas (2003), developed this content and took into account the role of political parties and interest groups, as well as their function in the integration model. The content of the analyses have been given life by pragmatic theorists. Hence, by including the other important factors in the integration process, such as the attitude of the elite, Haas enlarged the interpretation scope of the integration.

From the intergovernmental institutionalist perspective, Moravcsik is an important theorist. Intergovernmental institutionalism adopts the mainstream ideas of the realists, but also nourishes the liberals' cooperation myth. In the EU's political identity setting, and by exporting the debate of these identity components, a clear divergence between the institutionalists and the realists appeared. As mentioned above, realist theory does not utilize 'change' in its literature but avoids focusing on structural changes in the political system. The term 'realist' suggests that the states are always ready to compete in the field of security (Mearsheimer, 1994) for any prospective war. Although states sometimes cooperate through institutions, cooperation only under an institutional structure is temporary; however, in an anarchic realm, no state would absorb the autonomy of a higher body in its domestic functioning system. Thus, institutions are the organs that reflect the self-interests of the state, with the norms of the institutions being augmented and shaped by the interests of the states. However, institutionalists pursue a different perspective. Liberal institutionalists (Keohane & Nye, 1977) believe that institutions have a vital role in ensuring international stability; in addition, seeking economic cooperation is also thought to be crucial for states to cement their

relations and foster a stable environment. In addition, the predominant idea is that “institutions provide contexts where actors can drive a relatively higher proportion of positive-sum bargain” (Rosamond, 2000: 114). It is claimed that states have to be operative on the world stage where other actors are important; gathering under the umbrella of an institution provides transparency and greater credibility. Actors can have similar expectations in a specified regime; they have to cooperate and formulate their interests in an anarchical order. However, both theories concentrate on state centric attitude, and go beyond to grasp political-identity building in the European context. In particular Moravcsik was criticized, as in his account interests and preferences can be kept apart from the social integration process, thus expelling the norms and ideas from the identity-setting analysis.

Unlike institutionalists and realists, Wendt (1995) argues that most of the reflectivist theories, such as Neo-Marxism, Constructivism, Post-modernism, Feminism and Critical theory focus on how the world politics is ‘socially constructed’. Although Diez and Wiener indicated the social constructivist title in *Analysing European Governance*, this paper is loyal to their categorization, but they examine Constructivism in the third group, which is *Constructing the European Union*. Systematic attention is given to constructivism, particularly after the 1990s (Christiansen et al, 1999; Risse, 2009), because in the 1960s, after the beginnings of intergovernmental activities in the economic grounds, the ontological and epistemological interpretation of the EU has shifted to another debate. So the question here should be how did European integration arrive in this process? As mentioned in the part on historical context, Eastern enlargement is an important milestone for answering the latter question. According to Risse (2009), “[t]he Eastern enlargement of the European Union has not only represented a major challenge for the EU itself, but also a puzzle for conventional theories of European integration” (p. 156). Wiener and Diez (2009) indicated that after war broke out in the former Yugoslavia, the European Community decided to include many of the Eastern European Countries as EC member states. This kind of attempt would eliminate any prospective war in the Balkans and would reduce the harsh criticisms that were made by many countries with regards to the European Community’s lack of performance during the war.

When considering Eastern enlargement as a vital point in the building of the EU's political identity, the constructivist approach, with its focus on social ontology, seems to be the contributor that best fits into this research. According to Wendt, constructivism relies upon two essential claims: The first suggests that the fundamental structures in the global politics are 'social', and that the structure consists of social relationships (Wendt, 1995); secondly, these structures shape the identities and interests of the actors (Wendt, 1992; Wendt, 1995; Rosamond, 2000; Risse, 2004). Constructivist theory consists of three components: shared knowledge, material resources and practices. With shared knowledge, the states trust each other in the resolution of any dispute; this is a reference to social relationships. By using material resources, theory defines the material capabilities (for instance, the nuclear weapon potential of a state). According to the constructivists, material capability affects social relations (Mearsheimer, 1994; Wendt, 1995), but only to a certain extent. However, this material concern differentiates the constructivist theory from that of the reflectivist stance, while also bringing it closer to the rationalists' approach. Thus, it can be said that constructivism is located in the middle of these theories (Christiansen et al, 1999).

Lastly, in 'practice', constructivists believe that social structure exists in a process, and that in practice any structure can stop acting. Wendt claims that the culture of friendship is influential in the philosophy of European external relations. From the constructivist standpoint, the EU is an actor and it uses economic and commercial means, cooperation and negotiations in its relations with third countries (Bretherton&Vogler, 2006). It employs soft instruments, which are nourished by the EU's political identity, and in which the political identity of the EU is exported via conditionality in its economic policies, with a view to achieving goals both at the national and the EU level. Moreover, the EU tries to resolve regional or international disputes through peacekeeping operations. The union has an international progress (Manners, 2002) and both internally and externally institutionalized norms. Constructivists perceive the social structures as the products of constantly changing historical process, and assume that states always remain as a given entity. On the other hand, it is also vital to take into account institution-building and cooperation.

These states are also important components of the system as they share common values and practices, collective identities and common rules which have been patterned through socialization (Krasner, 1988).

Political identity constitutes the direction of external relations and “[m]any social norms not only regulate behavior, they also constitute the identity of actors in the sense of defining who ‘we’ are as members of a social community” (Risse, 2009, p. 148). From another perspective, Schimmelfenning (2001) argues that the values of the community are constituted by its members, as the members shoulder a normative obligation and start to share the identity of an international community; this in turn causes the member states to adhere the constitutive values and norms of the community. The EU made this attempt after the Balkan War and started to make strategies to include these CEEC’s in the EU. Thus, while arranging a formula for these conflicting countries, the EU adopted norms and values and represented them as conditionality in the Copenhagen Criteria. Unwittingly or not, the EU played an amalgamating role to terminate the war, while on the other hand took on a new role on the world stage, thus constituting a political identity. Rather than using material assets to prevent the war, which would have served the realists’ ideology, the EU solved the problem by using soft power accompanied by intelligent steps. In the constructivist reading, social relations worked in this context and with the help of this prevention, the EU constituted its political identity.

Conclusion

Since the European Copenhagen Council in 1993, it has been understood that these principles have become an important component of the European political identity. It is obvious that this kind of attempt has to answer some expectations for the internal and external actors. Due to the poor foreign policy performance in the Balkan War in the mid-1990s, the EU was accused of being uncoordinated in military intervention and the precise nature of European foreign policy started to be contested by many parties. Some important criticisms with regards to the EU’s incapability on military grounds, both from academia and other political mechanisms, forced the European States to form their presence on the international stage; they chose to create a civilian-oriented identity among the European states. This was incontrovertibly

a pretentious step. In the political-identity building analysis, despite referencing material assets, the EU intended to use its newly generated identity, leading us to understand that in particular the European external relations were becoming the articulation of the EU's political identity. Without a doubt it would not be easy for them to carry this burden. Then, after the mid-1990s, the European Community stated to give clear signs that it would further its foreign policy approach on a civilian basis and would play an important role as a promoter of democracy and fundamental rights, in particular specific human rights. The Charter of Fundamental Rights, introduced at the Luxembourg European Council in 1997, were adopted at the Treaty of Nice and entered into force at the Treaty of Lisbon in 2009.

Through a set of declarations, treaties, policies, criteria and conditions, the EU consolidated and institutionalized the principal nature it presents within and outside the community. Manners (2002) called these principles the norms of the EU; there is a historical context as well as a normative basis in this. Manners further placed these into five groups, taking into account the vast body of union laws and policies under the *AcquisCommunitaire*. The first group is 'centrality of peace', which can be found in the Schuman Declaration of 1950. This is the basic component and *sine qua non* of the integration process. The second is the preamble to the Treaty of the European Union, which is based upon 'the idea of liberty', another fundamental principle. The third, fourth and fifth components make up the Charter of Fundamental Rights and Freedoms. In other words, they are 'democracy', the 'rule of law' and 'human rights and fundamental freedoms', respectively. The last three are also important preambles in all the formal and judicial documents (such as Common Foreign Policy and Security provisions - Art. 11 of the Treaty of European Community), and "grew later when it was important to distinguish democratic Western Europe from Communist Eastern Europe" (Manners, 2002: 243).

Not only considering universal principles, but also social solidarity, anti-discrimination and sustainable development issues are the minor norms that may be institutionalized soon as a result of EU actions and practices. In fact, the EU tries to reflect these minor norms in its financial assistance programs as important tools for developing

partnerships and policies in the Member States and with third countries. In particular, these minor norms (as described by Ian Manners) are reinforced in articles of treaties, with the exception of ‘sustainable development’, which was expressed in the Copenhagen Criteria. The others, in particular, ‘democracy’, which is predominantly emphasized and referenced in Article D of the Treaty of Rome, suggest that any country willing to become a partner in the Community should have a democratic government based on the Western Democratic experience (Karluk, 2005).

Despite these ups and downs, the EU is still a major international actor, and its strength has increased in the political identity setting. This has paved the way for consolidated EU actorness. The EU is now a growing commercial power, being one of the largest exporters and importers² in the world; political economy is one of the national traditions of the member states. Moreover, the EU is also an important actor in the world’s development of humanitarian aid. Market access and aid are directly related to political cooperation agreements, which have been designed to promote democracy and human rights. As mentioned above, some crucial universal principles have reinforced the EU’s political identity both in internal and external affairs. It can be argued that the EU is a new model with its extraordinary political identity and this identity building process can best be analyzed by the constructivist approach, and reveals the importance of social relations and how these relations should be pursued.

2 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Extra-EU_trade_in_goods

Bibliography

- BEST, E. and CHRISTIANSEN, T. (2008) The Globalization of World Politics; Regionalism in International Affairs. Ch 25 in BAYLIS, J. SMITH, S. & OWENS, P.(eds.). Oxford: Oxford University Press.
- BREHERTON, C. and VOGLER, J. (2006) The European Union as a Global Actor. London: Routledge.
- BULL, H. (1982) Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*.21(2), p. 149-164.
- CMAKALOVA, K. and ROLENC, J. M. (2012) Actorness and Legitimacy of the European Union.Cooperation and Conflict.47(2). p. 260-270.
- DINAN, D. (1999) Ever Closer Union?: An Introduction to European Integration. Basingstoke: Palgrave : Macmillan.
- DUCHENE, F. (1972) Europe's Role in World Peace In MAYNE, R.(eds.). *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*. London: Fontana.
- EUROPEAN UNION.(2000) Charter of Fundamental Rights of the European Union. [Online] Available from: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
- EUROPEAN UNION.(1993) European Council in Copenhagen. [Online] Available from: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf.
- EUROPAEN UNION. (1986) Single European Act. [Online] Available from: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/singleeuropeanact.pdf.
- EUROPAEN UNION. (1957) Treaty of Rome. [Online] Available from: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf.
- EUROPAEN UNION. (1997) Treaty of Amsterdam. [Online] Available from: <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.
- EUROPAEN UNION. (2009) Treaty of Lisbon. [Online] Available from: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>.

- EUROPAEN UNION. (2003) Treaty of Nice. [Online] Available from:[http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-03-23_en.htm? locale=en](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-03-23_en.htm?locale=en).
- GINSBERG, R. H. (1999) *Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap*. Pittsburgh. PA.
- GLENN, J. K. (2003) In CINI, M.(eds.). *EU Enlargement : European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- GROEN, L. and NIEMANN, A. (2012) EU Actorness and Effectiveness Under Political Pressure at the Copenhagen Climate Change Negotiations. *Mainz Papers on International and European Union Politics*. Paper no: 1. Mainz.
- HAAS, E. B. (2003) The uniting of Europe: 1950-1957: The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration. In BRENT, F. N. and STUBB A. (eds.). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- HETTNE, B. and SÖDERBAUM, F.(2005) Civilian Power or Soft Imperialism? The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism.*European Foreign Affairs Review*. No:10. p. 535-552.
- HOFFMANN, S. (1966) The European Process at Atlantic Cross Purposes. *Journal of Common Market Studies*.No:3. p. 85-101.
- HOWORTH, J. (2010). The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Bargain?. *Journal of Common Market Studies*.48(3).p. 455-474.
- JUPILLE, J. and CAPORASO, J. A. (1998) States, Agency and Rules: the European Union in Global Environmental Politics. In RHODES C.- RIENNER L.(eds.). *The European Union in the World Community*.Boulder. Colorado.
- KARLUK, R. (2005) *AvrupaBirliğiveTürkiye*.Kırklareli: Beta Basım.
- KEOHANE, R. O. & NYE, J. S. (1977) *Power and Interdependence*. Boston: Little Brown.
- KRASNER, S. D. (1988) Sovereignty: An Institutional Perspective. *Comparative Political Studies*.21 (1).

- MANNER, I. (2002) Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*.40(2).p. 235-258.
- MATTNI, W. (1999) *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MC CORNICK, J. (2008) *The European Union: Politics and Policies*. Boulder. CO: Westview Press.
- MEARSHHEIMER, J. J. (1994) The False Promise of International Institutions. *International Security*.19(3).p. 5-49.
- MEARSHEIMER, J. J. (2001) *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
- MORAVCSIK, A. (2012) Charles De Gaulle and Europe: The New Revisionism. *Journal of Cold War Studies*.14(1).p. 53–77.
- PETERSON, J. (2008) The EU as a Global Actor. In PETERSON, J.-BOMBERG, E.& -STUBB, A.(eds.) *The European Union: How does it work?*. Oxford: Oxford University Press.
- O'BYRNE J. D. (2003) *The Dimensions of Global Citizenship: Political Identity Beyond the Nation-State*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- POLLACK, M. (2004) The New Institutionalism and European Integration. In WIENER, A.& DIEZ, T.(eds.). *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- RISSE, T. (2004) Social Constructivism and European Integration. In WIENER, A.& DIEZ, T. *European Integration Theory*.Oxford: Oxford University Press.
- ROSAMOND, B. (2000) *Theories of European Integration*. London: MacMillan Press.
- SEDELMEIER, U. (2006) The EU's Role as a Promoter of Human Rights and Democracy: Enlargement Policy Practice and Role Formation. In: ELGSTROM, O. and SMITH, M. (eds.). *The European Union's Role in International Politics: Concepts and Analysis*.Routledge/ECPR Studies in European Political Science.Routledge. London.UK.
- SMITH, E. M. (2008) *An Accidental Strategist? Military Power, Grand Strategy, and EU's Changing Global Role*.Mitchell Working Paper Series. Edinburgh: Edinburg Europa Institute

- SJÖSTEDT, G. (1977) *The External Role of the European Community*. Farnborough: Saxon House.
- VOGLER, J. (1999). The European Union as an Actor in International Environmental Politics. *Environmental Politics*. 8(3).p. 24–48.
- WALTZ, K. N. (1959) *Man, The State and the War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- WENDT, A. (1992) Anarchy is What States Make of it: Social Construction of World Politics. *International Organization*. 26(2).p. 391-425.
- WENDT, A. (1995) Constructing International Politics. *International Security*. 20(1).p. 71-81.
- ZÜRN, M. (2000) Democratic Governance Beyond the Nation State: The EU and Other International Institutions. *European Journal of International Relations*. 6(2).P.183-221.

Türkiye’de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç

Constitutional Process and Citizenship in Turkey

Ejder Ulutaş

Özet

Mevcut anayasa da (1982) dahil olmak üzere Türkiye’de inşa edilen anayasalar ciddi sosyolojik, siyasal ve hukuksal problemlere sahiptir. Anayasalar genellikle askeri müdahalelerin akabinde vücuda getirilmiştir. Dolayısıyla demokratik değerlerin karşısında konumlandırılacak bir mahiyet arz etmektedir. Bilindiği üzere, Cumhuriyeti kuran siyasi iradede, Osmanlı yönetim yapısının tebaaya yönetici karşısında edilgen bir konum biçtiği ve bu durumun aşılması gerektiği düşüncesi hakimdi. Bu amaçla tebaa yerine vatandaş kavramı ön plana çıkarıldı. Yapılan analizlerde edilgen tebaanın yerine ikame edilmeye çalışılan etkin vatandaş profilinin aslında pek de inşa edilmediği görülmektedir. Egemenlik ilişkisinin Osmanlı’nın aksine Cumhuriyet tarihinde demokratik bir temele oturduğunu söylemek zordur. Osmanlı’da yöneten-tebaa ilişkisi Cumhuriyet Türkiye’sinde devlet anayasası-vatandaş biçimine evrilmiştir. Anayasaların tanımladığı vatandaş, belli bir kesimi temsil etmekten öteye geçememiştir. Ancak son dönemlerde küresel konjonktürün de etkisiyle hem devlet kanadında hem de halk içerisinde insan haklarına dayalı sosyal mutabakatın yani yeni bir anayasanın inşası yönünde olumlu bir irade hakim. Bu makale, Türkiye’deki demokrasi ve insan hakları konusunda yaşanan ve gelinen süreci de göz önünde bulundurarak anayasa ve vatandaşlığa dair bir değerlendirme niteliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Vatandaşlık, Devlet, Demokrasi, Kamusal Alan, Egemenlik.

Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ejder_ulutas@hotmail.com.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

All Constitutions written in Turkey have had some serious sociological, political and judicial problems including the last one drawn up in 1982. Constitutions in Turkey have generally been established following military coups and therefore have some features that can be positioned against democratic values. As known, the political power which founded the Turkish Republic was strongly against the idea of commoners being passive subjects of the Ottoman rulers. Furthermore, they firmly believed that this situation had to be transcended. To this end, instead of a “subject” the concept of citizenship was endorsed. However, upon analysis, it is observed that trying to substitute an active citizen profile instead of a passive one could not quite be accomplished. In contrast to the Ottomans, in the history of the Turkish Republic, it is difficult to affirm the notion that sovereignty was based on democracy. The relationship between rulers and subjects evolved to form the basis of the constitution and citizenship in the Republic of Turkey. The citizen, who was defined by constitutions, has not been able to go beyond representing a certain group. In recent years, however, with the influence of the global conjuncture, both at the state level and in the public sphere, there is a consensus to construct a social deal, i.e. a new constitution embracing human rights. This article, aims to assess the constitution and citizenship taking into consideration some developments regarding democracy and human rights in Turkey.

Keywords: *Constitution, Citizenship, State, Democracy, Public Area, Sovereignty.*

Giriş

Egemenliğin söylemsel düzeyde millete teslim edildiği bir devlet olma özelliğini bugüne kadar devan ettiren Türkiye’de anayasaların inşası ve bu inşanın akabinde üretilen söylemlerin dayandığı temel retorik, egemenliğin kayıtsız şartsız kullanımudur. Egemenliğin, kendinden menkul bir edayla kullanım düşüncesi şüphesiz büyüsel dünyanın da kapısını aralayacak bir muhayyileye vize vermektedir. Ancak bu büyüsel dünya ne yazık ki Türkiye’de habire bozuma uğramakta, egemenliğin millet merkezliliğine dair üretilen retorik ise çoğu zaman yitirilmiş anlamlar dünyasının bir parçası olarak kalmaktadır. Bu yüzden egemenliğin millete ait olduğunu söylemek bunca yıldır yaşanan egemenlik-temsiliyet sorununu çözebilmiş değildir. Kendisini anayasa ve vatandaşlık ilişkilerine dayandırarak var etmeye çalışan siyasal ideoloji; temsil ve egemenlik sorununu yine kendisinin tanımladığı bir anayasa çerçevesinde çözme yoluna gitmişti. Yüzü tamamen Batıya dönük bir vatandaş profili aynı zamanda ideal bir vatandaşın nasıl olması gerektiğinin kodlarını da taşıyordu. Yüzlerin Batıya dönük olması gerekiyordu, çünkü Osmanlı yönetim yapısının tebaaya yönetici karşısında edilgen bir konum biçtiği ve bu durumun aşılması gerektiği düşüncesi hakimdi. Edilgen tebaanın yerine ikame edilmeye çalışılan etkin vatandaş profilinin ne kadar başarılı olduğu sorusu orta yerde duruyor. Anayasal düzlemde yapılan vatandaşlık tanımlarının ne kadar Türkiye toplumuyla özdeş? Egemenlik ilişkisinin Cumhuriyet tarihinde demokratik bir temele oturduğunu söylemek zor. Osmanlı’da yöneten-tebaa ilişkisi Cumhuriyet Türkiye’si’nde devlet-vatandaş biçimine evrilmiştir.

Egemenliğin kime ait olduğu ve kimin adına kullanıldığına dair soru(n) siyaset sosyolojisi ve felsefesinde önemli ve dinamik bir literatür oluşturmaktadır. “Egemenlik kavramının ilk olarak tanımlamasını yapan, onu sistemleştirerek belirli bir teori haline getiren ünlü Fransız hukukçusu Jean Bodin’dir. Bodin, 16.yüzyılın sonlarına doğru yayımladığı “Devletin Altı Kitabı” (Les Six Livres de la Republique) isimli eserinde egemenliği ülkede yaşayan bütün insanlar, “bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar” olarak tanımlıyordu. Böylece egemenlik, Bodin’e göre, sınırsız ve mutlak bir iktidardır. Egemenlik aynı zamanda tektir, bölünemez ve devredilemez”(Akt: Kapani, 2011: 60). Egemenlik her ne şekilde

tanımlanırsa tanımlansın, öz ve esas olarak, kendinden daha üst bir otorite olmamasını veya eğer böyle bir şey varsa ona boyun eğmemesi ve kendinin bizatihi bir üst otorite olması halidir” (Kılıçbay, 2011: 17–18). Fakat egemenliğin mutlak ve sınırsız olması durumunun, demokrasi ve hukuk ilkesiyle bağdaşmadığını ifade eden Aydın’a göre (2011: 126) devlet de mutlak ve sınırsız olamaz, içeride ve dışarıda bir hukukla sınırlıdır. Egemenliğin mutlak-sınırsız olduğu bir sistem olsa olsa monarşiyle tanımlanabilir.

Egemenliği siyaset sosyolojisi ekseninde ve otorite bağlamında dolaşıma sokan, ona farklı içerikte meşruiyetler atfeden Weber; egemenliğin üç ideal tipinden (rasyonel, geleneksel ve karizmatik) bahseder. Weber’in formüle ettiği bu tipler esasında Türkiye’deki egemenliğin kullanım alanlarını ve içeriklerini tespit etmede önemli bir işleve sahip. Türkiye’deki Egemenliğin kullanımı ve meşruiyet dayanakları bakımından bu üç tipi de temsil edecek bir malzeme mevcut. Anayasal düzlemde egemenlik ve onun temsili her ne kadar irade sahibi bir halka nispet edilse de, uygulamada egemenlik halka bırakılmayacak kadar ciddi bir iş olarak görülmektedir. Bu açıdan otoritenin çoğu zaman halk için fakat halka rağmen bir pratikler dizisiyle sadır olması işten bile değildir.

Bu çalışma, Türkiye’deki anayasal süreci de göz önünde bulundurarak anayasa ve vatandaşlık konusunda gelinen noktanın bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. İnsan birlikteliğini mümkün kılmakla kalmayıp aynı zamanda bu birlikteliğin meşru temellerini de atan bir takım kuralların varlığı ve bu varlığın gerek ontolojik gerekse ontik yapısı hemen her dönemde tartışılmıştır. Türkiye’deki anayasal süreç ve demokratikleşme yolunda atılan adımların ritmini de bu tartışmalar belirleyebilmektedir. Vatandaşlık hukukuna dayalı ve demokratik temelli bir yaşamın farkındalığını sağlama noktasında bu tartışmalar önemli olmaktadır. Bu çalışma da böylesi bir farkındalığa katkı olma niyetini taşımaktadır.

Anayasa ve Vatandaşlık (Yurttaşlık)

Egemenliğin temsil ve kullanımına işaret etmesi bakımından anayasa ve vatandaşlık kavramlarının içeriğinin nasıl doldurulduğu ya da boşaltıldığı şüphesiz önemli olmaktadır. Bu bakımdan bu kavramlara

biraz değinmekte fayda var. Anayasa kavramı Aydın’a göre (2011: 37), “genelde ilkece aynı toplumda yaşayan farklı tabaka, grup ve zümrelerin ortak bir platformda yaşayabilmek için oluşturdukları bir uzlaşma metnidir. Bir başka deyişle anayasa, bir devletin yapısını, örgütlenişini, temel öğelerin görev ve yetkilerini, bireylerin devlet ve iktidar karşısında hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar bütünüdür”. Bundan dolayı “Anayasalar genelde diğer yasalardan farklı biçimlerde oluşturulurlar. Değiştirilmeleri de genelde diğer yasalardan farklı bir biçimdedir. Diğer yasalar normal yasama sürecinde oluşturuldukları halde, anayasalar kurucu meclis adı verilen kurullarca oluşturulurlar ve hazırlandıktan sonra da halkoyuna sunulurlar” (Yılmaz 2012a: 17). Anayasalar, insanların bir arada yaşamalarını olanaklı kılan topyekun bir toplumun ortak metinleridir. Bu metinlerin içerdiği kuralların toplumdaki herkese hitap etmesi o metnin meşruiyeti için gereklidir. Aristo (2010: 80), Anayasanın bir devlette yaşayanları düzene sokmanın adı olduğunu ifade eder. Ve yine ona göre, “en iyi anayasa herkesin mutlu bir biçimde hareket edebilmesini ve yaşabilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiş olan anayasadır” (Aristo, 2010: 226). Herkesi temsil etme derdi gitmeden, belli bir kesim üzerine odaklanıp, toplumdaki diğer kesimleri dışta tutan ya da toplumda belli kesimleri referans alıp bir kesimi yokmuş gibi gösteren metinler ilk çıktıklarında sorunsuzmuş gibi görünseler de ileriki yıllarda önemli problemlere kapı açarlar. O yüzden bu metinlerin bir kamusal müzakere dahilinde hayata geçirilmesi ve içeriğin de bu müzakere çerçevesinde belirlenmesi gerekir. Yoksa halkın kendisini ait hissetmediği bir anayasanın bağlayıcılığı da olmaz.

Küresel vatandaşlıktan radikal demokratik vatandaşlığa kadar pek çok vatandaşlık tanımlamasına rastlamak mümkün¹. Peki, nedir vatandaşlık veya vatandaş olmak? Vatandaş olmak, belirli özelliklerle tanımlı ve bir yerlerle ya da kurullarla sınırlı olmaktır. Bireylerin, bir toprak parçası üzerinde yaşamalarını olanaklı ve anlamlı kılan bir kimliktir vatandaşlık. Kimlik ise bir aidiyettir. “Literatürde, vatandaşlık kavramının dört farklı şekilde kullanıldığını tespit etmek mümkün:

1 Örneğin; “Habermas’ın anayasal vatandaşlığı, Mouffe’un radikal demokratik vatandaşlığı, Van Gunsteren’in yeni cumhuriyetçi vatandaşlığı ve Kymlicka’nın çok-kültürlü vatandaşlığını örnek olarak zikredebiliriz” (Esendemir, 2008: 119).

1. Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık,
2. Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
3. Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
4. Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık (Kadıoğlu, 2008a: 21).

Vatandaşlık kavramının merkezinde, modern devletin, bireyleri yerel ve ulus-öncesi topluluklara olan bağlarından kopartarak kendi tekeline alması projesi yatar. Vatandaşlık kavramının iki farklı veçhesi vardır. Öncelikle, yeni ve siyasal olarak inşa edilmiş bir kimliği tanımlar. Bir toplumsal çevreleme düzeni olarak vatandaşlık, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içeride, kimin dışarıda olduğunu belirler. İkincisi, vatandaşlık, topluluğun üyelerine bir dizi hak ve yükümlülük getirir (Gülalp, 2007: 12–13). Bu hak ve yükümlülüğün sınırlarını belirleyen şey ise anayasal bir mekanizmadır. Anayasalar, vatandaşın kim olacağına karar veren ve vatandaşlığın sınırlarını belirleyen metinlerdir. Özellikle ulusal devletlerin temellerinin atılmasıyla bu devletlerin tanımladığı bir millet, dolayısıyla vatandaş profili üretilmiştir. Bu profil genel itibarıyla kültürel bağlılıkla ifade edilse de temelde bir etnisiteye² dayandırılmaktadır. Bu anayasal metinler tanımladığı vatandaşın dışında kalan unsurları ya dönüştürmeye kalkışmış ya da dışta bırakmıştır.

Modern toplumlarda özel alana itilen ırksal, etnik, cinsiyet, din ve dil temelli farklılıklar kamusal alan içinde meşru bir şekilde ve kimliğini saklamadan var olma yönünde taleplerle gündeme geliyorlar. Bugün bu tür farklı kimlikleri aynı potada eritmeye yönelik bir vatandaşlık anlayışı eleştiriliyor (Kadıoğlu, 2008b: 167). Dolayısıyla “için-

2 Türkiye Cumhuriyeti anayasalarının tanımladığı vatandaşlık da kültürel bir aidiyeti işaret etmekle beraber etnik temelli bir vatandaşlık olmuştur. Etnisite vurgusu ile yapılan bu tanımlar şu ana kadar ki anayasaların hemen hepsinde mevcut. Nitekim 1924 Anayasası (m.88): “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese ‘Türk’ denir.”

1961 Anayasası (m.54): “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk tür.”

1982 Anayasası (m.66): “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk tür.” denilmektedir.

de bulunduğumuz zamanda vatandaşlık, devletin tebaasına haklar ve yükümlülükler dağıttığı bir düzeyden, devletin kendisini vatandaşların sözleşmesinin anayasal bir süreçle tesis ettiği bir düzeye doğru bir gelişim baskısı altındadır. Bu baskının her yerde aynı türden ve sorunsuz bir devlet-vatandaş ilişkisini ortaya çıkardığı tabii ki söylenemez. Ama ulus-devletler döneminde devletin ya sömürge-sömürge sonrası bir anlayışla veya kendi başına tam tek taraflı olarak halkına zorla ideolojik kültürel ve siyasal pozisyonlar biçen devlet modeli giderek meşruiyetini yitiriyor” (Aktay, 2009: 1278). Bu süreçte sivil, demokratik, insan hakları ve onuruna dayalı bir anayasa söylemi oldukça etkili oluyor. Anayasanın tanımladığı vatandaş tipi ne kadar kapsayıcı olursa aynı orantıda oluşacak problemlerin ya hiç ya da az ve çözümü kolay problemler olacağı kesin. Ancak anayasanın tanımlayacağı vatandaş profilinin kapsayıcı olabilmesi için başından sonuna kadar her ne sebeple olursa olsun insan haklarından taviz vermemesi gerekiyor.

Ulus-Devlet, Demokrasi ve Vatandaşlık

Yöneten ve yönetilen ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde devletin bazı görünümlere sahip olduğu görülmektedir. Monarşik, oligarşik, aristokratik, demokratik vs. bunlar içerisinde “Monarşik devlet, egemenliğin tek kişide toplandığı devlet biçimidir. Aristokratik devlet, egemenliğin bir seçkinler sınıfında toplandığı devlettir. Demokrasi, halk egemenliğinin söz konusu olduğu yönetim biçimidir. Egemenlik, bütün bir ulus tarafından kullanılıyorsa, demokrasiden söz edilebilir” (Yılmaz, 2012a: 14–15). Tarihselliği içinde demokratik devlet, en genel düzeyde, egemenliğin monarşik ya da otokratik yönetici sınıftan “yasal eşitliğe sahip vatandaşlar bütünü olarak tanımlanan halka” transfer edilmesi mantığı üzerine kurulmuştur” (Keyman, 2008: 149).

Demokratik devlette, devlet araçsal bir nitelik taşır. Hikmetinden sual olunamayan aşkın(transandantal) bir devlet yerine sorgulanabilen, gerektiğinde hesap verebilen bir devletin varlığı söz konusudur. Devletin demokratik olması gerektiği yönündeki talepler her ne kadar antik dönemlere kadar götürülse de bu taleplerin en yoğun yaşandığı dönem, ulus-devlet yapılarının egemen olduğu dönemdir. Bilindiği üzere ulus devletler imparatorluk bakiyesi olan bir milletler topluluğunun dağılması ile hayat bulmuştur. İmparatorluklar bünyesinde varlığı-

nı sürdüren birbirinden farklı pek çok dini ve etnik unsurlar bu imparatorlukların dağılmasıyla (aynı zamanda dağılmanın nedenleridirler de) farklı alternatifler arayışı içerisine girmişlerdir. İşte ulus-devletler bu alternatiflerden en önemlisi ve zihniyet planında en işlevseli olmuştur. Ulus-devlet tanımlamasında, demokrasiyle de bağlantılı olması bakımından Ergil'in tasnifi oldukça önemlidir. Ergil'e göre "iki çeşit devlet yapısından söz edilebilir: **ulus-devlet** ve **devlet ulus**. Ulus-devletin oluşumunda, önce ulus tarih sahnesine çıkmıştır. Bir pazar etrafında işbirliğine giren bireyler, ekonomik çıkar ortaklığı oluşturmuşlardır. Bu ekonomik topluluğa zamanla daha fazla topluluk katılmış ve daha karmaşık bir işbölümü doğmuştur. Yani ulus-devlet, toplumsal uzlaşmanın ürünüdür, tarihsel evrimde ulustan sonra gelir ve her zaman ona tabi olarak kalır. Çünkü kurucu öge ulustur. Devlet, personeli ve resmi kurumlarıyla bir hizmet organıdır. Devlet- ulus modelinde kurucu öge devlet olduğu için, ulusu, onu oluşturan öğelerin özel tarihlerinden, kültürlerinden ve soy mensubiyetlerinden soyutlayarak ele alır ve istediği biçimde (kendi ulus projesine göre) şekillendirmeye başlar. Bu işlem, farklılıklardan birlik (unity) yaratmak yerine, onları yok ederek teklik ya da tek tiplilik (uniformity) yaratmayı amaçlar (2000: 31–32). Ulus-devlet modelinin, Demokrasinin ön koşul olarak sunduğu kriterlere devlet-ulus modeline nispeten daha elverişli olduğu söylenebilir. Demokrasiye olan vurgunun altında ise devlet-ulus modelinin baskıcı, farklılıkları yok eden ya da görmezden gelen yaklaşımına olan tepkinin var olduğu söylenebilir. Çünkü demokrasi farklılıkların bir arada nasıl yaşayabileceği sorununa verilen bir cevaptır. Ve bunun değişik tiplerinden bahsetmek mümkün.

Modern kültür tarafından yeniden üretilen demokrasi Batı kökenli bir sistemdir ve tarihi antikçağa kadar geriye gitmektedir. Yunanca *demos*: halk ve *kratos*: iktidar sözcüklerinin birleşmesinden oluşan demokrasi kavramı Türkçeye halk iktidarı olarak çevrilebilir. Demokrasi içerik olarak olmasa bile bir kavram olarak ilk defa eski Yunan site devletlerinde doğmuştu ve halk çoğunluğunun yasama organına katılımını ifade ediyordu. Ancak nüfusu onbini geçmeyen bu şehirlerde kadınlar ve köleler bu "çoğunluk"a dahil edilmiyorlardı (Aydın, 2006: 233.). Nitekim, "devlet sadece insanlardan oluşmaz, farklı türden insanlardan oluşur; bir devleti, hepsi birbirinin aynısı olan insanlardan oluşturamazsınız" diyen Aristo (2010: 39) bile çoğunluk

bir yana, vatandaşlık kapsamı içerisine bile bu unsurları dahil etmemiştir. Onun deyişiyle “devletin varoluşu için bulunması gerekli tüm insanlara vatandaş adı vermemiz gerektiği düşüncesini hiçbir zaman kabul etmeyiz. Çocuklar da yetişkinler kadar gereklidir, fakat bunlar sadece sınırlı manada vatandaş olarak adlandırılabilirler (Aristo, 2010: 88). Aristo’nun bu bakış açısı onun özgürlük konusundaki fikirlerine de yansımaktadır. Herkesin özgürlük kapsamına alınamayacağını ifade eder.³ Oysa “Demokrasinin temeli ‘hürriyet’tir. İnancını serbestçe ifade etmek; fakat diğerlerinin inançlarına ve kültürlerine saygı göstermek yine hürriyetin, demokrasinin kesin koşullarındandır. Demokrasi, hürriyetin bir sonucu ve onun koruyucusudur” (Karpat, 2010: 17). Demokrasiye eşitlik değeri üzerinden yaklaşan yazarlara göre ise demokrasinin kurucu unsuru eşitliktir. Demokrasiye bu açıdan yaklaşan Öğün’e göre (1997: 74) demokrasi, kendi otantikliği içinde aristokrasi veya oligarşinin eşitsizliği tabileştiren dikey değerler manzumesini reddeder. Hiç kuşkusuz demokrasi aristokrasi veya oligarşiye göre fazlasıyla yatay bir toplumsal ilişkiler dünyasını öngörür.

Uygar dünyanın sürekli değişimi, yenilenmesi ve gelişmesi, demokrasinin merkezindeki insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu gelişmenin sınırlarının keyfi değil, uzlaşma temelinde kolektif iradeyle sağlanması da demokrasinin temel ölçütlerinden biridir. İnsanın, aklının, girişimlerinin dünya çapında özgür kılınması isteği, yeni dünya düzeninin gereğidir. Demokrasi, insan haklarının korunmasını kolaylaştırmıştır, çünkü devlet-birey ilişkisi, aynı zamanda iktidar-özgürlük ilişkisidir. Mutlak iktidarın olduğu yerde özgürlükten söz etmek mümkün değildir. Özgürlük arayışı insanın doğasında vardır. Ancak, insanın doğası aynı zamanda toplumsaldır. Toplum, bir düzeni gerektirir. İktidar(lar), bu düzeni sağlama arayışından ve ihtiyacından doğmuştur (Ergil, 1998: 429–431). İktidar sahipleri, yani devleti yönetenler için kitleler nezdinde muktedir olmak hayati önemdedir. Bundan ötürü “Devleti yönetenler için kitlelerin kendilerine itaati, sembolik bir öneme sahip olmuştur. Bu yüzden, modernleş-

4 “...devlet bir yatırımdan öte bir şeydir; amacı sadece bir yaşam sağlamak değil, yaşanmaya değer bir yaşam sağlamaktır. Aksi takdirde devlet kölelerden ve hayvanlardan da oluşabilirdi; ama böyle bir şey imkansızdır, çünkü köleler ve hayvanlar özgür değildir ve refahta payları yoktur”(Aristo, 2010: 96).”

me ile birlikte siyasal toplumsallaşmanın en önemli kaynaklarından ve etkin kurumlarından birisi devlet olmuştur. Devletin istediği iyi vatandaş, kurallara uyan, devletin otoritesini büyük bir memnuniyetle kabul eden makbul vatandaşır. Makbul vatandaş, çatışmacı değil uyumlu bir tiptir” (Akin, 2009: 83).

Türkiye’de demokrasi kültürü ya da telakkisi antik demokrasinin saflığı düzeyinde kalmıştır. Demokrasiden genellikle anlaşılan kuru bir eşitlikçilik’tir. Bu anlamda Türk demokrasisi bütün modern donanıma rağmen dünyanın en saf ve arkaik demokrasilerinden birisidir. (Öğün, 1997: 77). Türkiye’deki demokrasi anlayışı ulusal egemenlik prensibine dayanır. “Ulusal egemenlik prensibine dayalı demokrasilerde vatandaşlar, yönetimle ilgili iradelerini çeşitli biçimlerde kullanabilirler. Bu prensibe dayalı yönetimlere bazı itirazlar da yapılmamış değildir. Fakat demokrasi tarihimizde, Osmanlı Devleti’nin çöküşünden sonra yaptığımız ilk anayasa olan 1921 tarihli anayasamızda bile ulusal egemenlik prensibi, anayasanın ilk maddesinde yer almıştır. Yine aynı prensip, 1924 Anayasası’nın 3. maddesinde, 1961 Anayasası’nın 4. maddesinde, 1982 Anayasası’nın 6. maddesinde açıkça benimsenmiştir” (Yılmaz, 2012a: 15). Ulusal egemenliğe olan vurgu aslında demokrasinin gelişmesini önleyici bir etkide bulunmuştur. Ulus- devletin şahsında temsil edilen vatandaş profili demokratik ölçütleri tutturamamıştır. Çünkü ülkede demokrasinin gelişmesine engel olacak bir devlet tahayyülü söz konusuydu. Ergil’in deyimiyle bizde devlet ‘baba’dır. Babanın uygun gördüğüyle yetinmek zorunluluğu vardır. Uygun görmediğinde, ona itiraz edilmez. Baba bazen döver, bazen sever, ama davranışlarının sorgulanmasından hoşlanmaz. Bu yüzden ‘evlatlar’, baba ile ilişkilerinden hoşnut değilse ya evi terk ederler ya da babanın gücünü sınırlandırmaya çalışırlar (2000: 68). Ayrıca babanın akli evlatlarının aklından önce geldiği için her zaman için babanın hükmetmesindeki hikmeti evlatlar anlayamazlar.

Vatandaşlığın Değişen Yüzü ‘Statü’den ‘Katılım’a

Vatandaş ve vatandaşlık konusu, modern dönemde olduğu kadar modern öncesi dönemde de siyasi tartışmaların merkezine oturmuş bir konudur. Modern öncesi dönemde demokrasi ile ilişkilendirilerek tartışılan vatandaşlık, modern dönemde de aynı kapsamda ele alınmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Antik Yunanın önemli düşünürlerinden Aristo’ya göre devletin varoluşu için bulunması gerekli tüm insanlar vatandaş kapsamına alınmamalıdır. Çocukları sınırlı vatandaşlar olarak gören Aristo her ne kadar demokrasiden dem vursa da kölelik kurumuna karşı çıkmamıştır. Ona göre iyi bir vatandaş hem yönetme hem yönetilme bilgi ve yeteneğine sahip olmalıdır (Aristo, 2010: 87–88). Nitekim Aristo’nun hocalığını yapmış olan Platon da benzer fikirlere sahipti. Popper’e göre (2010: 3) Aristoteles’in düşüncesi tümüyle Platon’unkinin etkisi altındadır. Bundan dolayı da Platon’un doğacı kölelik kuramını kabul etmiş ve sistemleştirmiştir: Bazı insanlar doğaca özgür, bazıları ise köledirler ve bu sonuncular için kölelik adil olduğu kadar da uygundur. Doğaca kendi kendisine ait olmayıp bir başkasına ait olan insan doğaca köledir.

Vatandaşlık konusunda çeşitli fikirler öne süren düşünürler arasında Marshall ve Rousseau’yu kaydetmek gerekiyor. Vatandaşlığın sivil, siyasi ve sosyal olmak üzere üç temel bileşenin varlığından bahseden Marshall’a göre, vatandaşlık temelde herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesini sağlama meselesidir. Böyle bir üyelik algısı ortaya çıkarmanın yolu ise insanlara giderek artan sayıda vatandaşlık hakkının verilmesinden geçer (Akt: Kymlicka, 2008: 187). Rousseau da vatandaşlığı eşit haklardan yararlanma kapsamında ele alan bir yaklaşım sergilemiştir. İnsanların toplumsal bir sözleşme kapsamında bir arada bulduklarını ifade eden Rousseau’ya göre toplum sözleşmesi yurttaşlar arasında öyle bir eşitlik kurar ki, herkes aynı koşullar altında verdiği sözle bağlanır ve herkesin aynı haklardan yararlanması gerekir (2011: 30). Rousseau’nun eşitliğe olan vurgusu, vatandaşlığın Aristo ve Platon’un tanımladığı gibi belli statü gruplarına has bir nitelik veya kimlik tanımı olmadığı, aksine herkesi kapsayabilen ve herkesin aynı haklardan yaralandığı sosyal bir birlikteliğe üyeliğin adı olduğunu ortaya koymuştur.

Soysal’a göre geleneksel vatandaşlığın ulusal boyutunun değişmesine yol açan dört önemli gelişme vardır. Avrupa’da soğuk savaş sonrası yaşanan büyük göç dalgası, işgücü piyasasını ulusal sınırların dışına taşırdı. Bu da Avrupa ülkelerinin hâlihazırdaki ulusal ve etnik yapılarının daha karmaşık olmasına yol açtı. 1945’ ten sonra sömürgelelerin bağımsızlığına kavuşması, uluslararası alanda önem kazanmalarına

yol açtı. Bu nedenle söz konusu ülkelerin insanları evrensel haklarını talep etmede daha duyarlı hale geldiler. Bunun sonucu olarak da birçok kültür ve kimlik sosyal alana ve vatandaşlık kapsamına alınmış oldu. Farklılıkları barındıran idari yapılar toplumda sosyal hareketliliği sağlayarak yeni aidiyet biçimlerinin oluşmasına fırsat tanıdılar. Dördüncü gelişme de küresel söylemin yayılması ve birey hakları araçlarının geliştirilmesidir. Bu haklar yasal bir zeminde dünya düzeyinde insan hakları vurgusuyla dillendirilmektedir” (Akt: Esendemir, 2008: 31). Habermas’a göre ise modern zamanlarda ulusun daha önce ihtiva ettiği anlam vatandaşın siyasi kimliğine verilen önemle birlikte değişmeye başladı. Bu nedenle, bu gelişme sonucunda vatandaşlığın ulusa göre belirlendiği durum tersine dönmüştür. Habermas’ın cümlesiyle söylemek gerekirse ‘vatandaşlar ülkesinde kimlik, ortak bir etnik kökenden türetilmez, daha çok kendi sivil haklarını kullanabilen vatandaşların pratiğinde inşa edilir’ (Akt: Esendemir, 2008: 59).

Vatandaşlığın Bizcesi

Yurttaşlık ve yurtseverlik, toprağa yönelik bir sadakat duygusunun ötesinde rejimin belli başlı kurum ve değerlerine yönelik sadakati de içermektedir. Yurtseverliğin telkininde ise, “vatan”a ilişkin bilgi, özellikle önem taşımaktadır (2009: 20) görüşünü dile getiren Üstel’e göre, Osmanlı’da vatandaşlık ilişkilerinde Devletle birey arasındaki hukuksal ve siyasal ilişkinin çerçevesini, “vatandaşlık görevleri” oluşturur. II. Meşrutiyet, vatandaşlık görevlerini kanuna itaat, askerlik ve vergi üçlemesi altında tarif eder (2009: 83). Modern anlamda vatandaşlık anlayışının gelişimi Osmanlı’nın son dönemlerindeki reform çalışmalarını ile başlar. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu genel karmaşa ve gerileyişe karşılık olmak üzere Batı’dan esinlenerek yapılan düzenlemeler içinde vatandaşlık olgusu da bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde daha önce başlatılan reformların oluşturduğu anlayış çerçevesinde toplumsal alanda dönüşümü de gerçekleştirmek için tebaa’dan vatandaşa geçiş, tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar ise, daha çok Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi bürokratik devleti güçlendirme konusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri bağlamında anlam kazanmıştır. Tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu ile

gayri Müslim uyrukların hukuksal statülerinde, dinsel ve toplumsal yaşamlarında bir dizi düzenlemeyi içeren Islahat Fermanı (1856), II. Meşrutiyet’le birlikte siyasal seçkinlerin temel hedefi haline gelecek olan, bir “vatandaşlar topluluğu” oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme idealinin hukuksal arka planını oluşturmaktadır (Durgun, 2010).

İdealler arasında *Osmanlılığı kurtarma* görüşü çok etkin- di. Fakat bu ideal değişerek öğrenciler arasında daha çok “*vatanı kurtarma*” biçimini aldı. Kavramın böyle bir aşamadan geçmesi bir rastlantı sonucu değildir. Eski sistemdeki kişisel ilişkilerin altını çizdiği “*uyruk*” anlayışının ve kişisel ilişkilerin yerine daha genel ilkelerin yer almasıyla, uyruk olma yavaş yavaş bir “*yurttaş*” olma anlayışı biçimine giriyordu. “*Yurttaş*” tipinin rengi ise artık kişilere saygı, muhabbet, vefa değildi. “*Yurttaş*”ın bağlanma noktası “Padişah”la olan kişisel ilişki değil, çok daha soyut bir kavram olan “vatan”dı” (Mardin, 2010: 219). Vatan kavramının taşıdığı bu anlam Osmanlı’nın son döneminde etkisini sürdürdüğü gibi Türkiye cumhuriyetinin kuruluşunda da öncü bir rol oynamıştır. Ancak vatan ve vatandaş ilişkisi kendi doğal akışı içerisinde seyretmemiş vatana uygun bir vatandaş profili inşa edilmişti.

Anayasacılık tarihimizde, Osmanlı döneminde vatandaşlık; din, dil ve etnisite farklılığı gözetmeksizin tüm Osmanlı uyruklarını kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası, etnisiteye yer veren ilk anayasadır. Ancak 1924 Anayasası Türklük sıfatını sadece vatandaşlık bakımından kullanmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise vatandaşlığı daha katı bir şekilde etnisiteye bağlamışlardır. Her iki anayasada da “*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk tür*” ibaresine yer verilmiş (Özipek vd, 2011: 44). Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları kendilerine yukarıdan sunulan medeniyet projesini hayata geçirmek üzere görevlendirilmiş “*izciler*” olarak tanımlanmışlardır. (Kadioğlu, 1999: 11). Ayrıca Üstel de (2009: 175), cumhuriyetin, kendi ideolojisini aşılabilmesi ve bu ideolojiyi yeniden üreteceği bir makbul vatandaş inşa etmeye çalıştığını dile getirmektedir. Ona göre, Cumhuriyet’in “makbul” yurttaş profili, iki ana eksen üzerinde, bir yandan “medenilik”(civilite), diğer yandan yurtseverlik (civisme) eksenleri üzerinde inşa edilmek istenmiştir. Medeni ve yurtsever yurttaşın davranışlarının arka planına

egemen olan ise, cumhuriyetçi ve laik bir ahlak anlayışıdır. Bu ahlak anlayışı yurttaşın yalnızca kamusal değil ama aynı zamanda özel alanını da düzenleyen ve denetleyen bir sistematik sunar.

Türkiye’de çok partili hayata geçildikten sonra Cumhuriyetin temel ilkelerini ve getirdiği yeni hayat tarzını korumak isteyenler, demokrasinin devlet boyutunu vurgulamışlardır (Heper, 2002–3: 171). Her ne kadar demokrasiye vurgu yapılsa da devlet her zaman demokrasinin bir adım ötesinde olmuştur. Ancak “Bugün gelinen aşamada devletin soyut ve üstün bir varlık olduğu anlayışı büyük ölçüde değer kaybetmiştir. Önceden devletin temel unsuru olarak görülen egemenlik hakkı artık eskimiştir ve egemenliğin birey ve insan hakkı lehine sınırlandırılması gereği kabul edilmektedir. Bu yöndeki gelişmeyle hukuk devletinin de artık kanun devleti olmadığı iyice su yüzüne çıkmıştır (Yılmaz, 1998: 154). Özellikle “Türkiye’nin AB üyeliği yolunda ilerlemek için reform paketleriyle Kopenhag Kriterleri’ne uygun düzenlemeler olan ölüm cezasının kaldırılması, anadilde yayın, anadilin serbestçe öğrenimi, düşünce özgürlüğü, işkenceye karşı sıfır tolerans konularında adım atması, Cumhuriyet tarihi açısından çok önemli gelişmelerdir” (Esendemir, 2008: 100). Nitekim yeni küresel eğilimlerin talep ettiği insan hakları merkezli bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreçte demokrasi çitasını yükseltmek isteyen Türkiye’nin de insan hak ve onuruna dayalı bir yaşamın standartlarını yakalamak için çabaladığı görülmektedir. Kısaca vatandaşını tebaa olarak gören anlayış işlerliğini yitiriyor. İnsanlar kamusal alanda hak taleplerini daha rahat serdedebiliyorlar.

T.C. Anayasaları ve İnsan Hakları

Mevcut anayasa (1982 Anayasası) da dahil olmak üzere Türkiye’de yapılan bütün anayasalar, silahlı kuvvetlerle bir şekilde ilişkilidir⁴.

4 Ancak burada kaydedilmesi gereken bir nokta var: 1921 Anayasasının hazırlanıp kabul edildiği meclisin bugünkü egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ibaresinden önce, şura suresinin 38. Ayeti (Ve emruhum şûrâ beynehum “Ve onlar, işlerini aralarında toplanıp istişare ederler”) kullanılmakta ve bu levhanın Şubat 1925’in sonlarına kadar orada olduğu ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Mete Tunçay, 2010: 221. Bu meclis, ortak akla merkezi bir paye biçmesi bakımından halk iradesini temsil vazifesini yerine getirdiği söylenebilir. Bundan dolayı ilk meclisin bir tür meşveret meclisi ve halk iradesinin birecessümü olduğu söylenebilir.

Anayasal süreçlerde ordu bizzat aktif roller üstlenmiştir. Ve dolayısıyla anayasalar sivil iradeye bağlı ve olağan dönemlerin aksine olağanüstü⁵ dönemlerin ürünü olmuşlardır. Demokrasi isteminin yüksek seviyelerde olduğu bir ülkede siyasi iradeye bağlı bulunması gereken ordunun, bir arada yaşamanın imkanını verecek bir metne nasıl oluyor da bu kadar nüfuz edebiliyor olduğu sorusu önemlidir. Ordunun, ülke vatandaşlarını bir arada tutacak hukuki bir metin üzerinde bu olağanüstü tasarruf yetkisini anlayabilmek için esasen ülkenin -tabir yerindeyse- ‘çocukluğuna inmek’ gerekiyor. Bu minvalde Osmanlıya bakılacak olursa Osmanlı’daki yönetimin halka olan yaklaşımı bir tür uzaktan denetim şeklindedir. Çünkü Osmanlı, “kendisinin hassas ve çapraşık bir toplumsal-siyasal denge üzerinde yer aldığı bilincindedir” (İnsel, 2007: 19).

Kendi içerisinde çok milletli⁶ olan devlet, bu milletlerin kendi yaşam tarzlarını muhafaza etmelerine olanak tanımıştır. Ancak cumhuriyet inşa edilirken, askeri yönetim kendi hakimiyetini perçinlemekle beraber halkın nasıl yaşaması gerektiğine de karar vermede yetkili olduğunu yaptığı uygulamalarla göstermeye çalışmıştır. Ordunun, böylesi bir karar verme yetkisinin meşruiyet dayanağı ise, milletin özü olduğu söylemidir. Ancak İnsel’in de yerinde tespitiyle bir milletin özünün Silahlı Kuvvetler olduğunun rahatlıkla ifade edilmesi düşündürücüdür. Böyle bir ifadenin altında, o milletin orduya başvurmadan kendi ken-

5 “...anayasal tarihimizde olağanüstülük ortamında hazırlanmamış hemen hiçbir anayasa mevcut değildir. İlk kabul edilen 1876 Anayasası Osmanlı’nın kritik zamanında ilan edilmişti. II. Abdülhamit söz konusu anayasayı ilan etme şartıyla tahta çıkarılmıştı. Genel toplumsal iradeden çok bazı azınlıkların zorlamasıyla ilan edilen bu anayasa daha başka gerekçeleri ne olursa olsun beklenen sonuçları vermemiş ve kısa bir süre sonra da yürürlükten kaldırılmıştır(...) Kısa bir süreliğine var olan 1921 Anayasası da bir varoluş mücadelesi ortamında doğdu. Cumhuriyet döneminin asıl anayasası 1924’de gerçekleşti. Ne var ki 1924 Anayasası da bir olağanüstülük sürecinde oluştu” (Aydın, 2011: 39).

7 “Osmanlı İmparatorluğu’nda tebaanın farklı unsurlarının tanımlanmasında temel ayırım, etnisite ya da dile değil, dine dayalıydı. İmparatorluk yönetimi altındaki farklı dini cemaatlere içişlerinde bir tür özerklik tanımıştı. O dönemde “millet”, içinde çeşitli etnik ya da dil grupları barındırabilen, hatta imparatorluğun farklı bölgelerinde yerleşik insanları içeren ve bir miktar siyasi güç ve öneme sahip olan dini bir cemaattir. Her “millet”in, yasa, adalet, kültür ve eğitim alanlarında kendine has yarı-özerk bir işleyişi vardı ve her “millet” imparatorluğun merkezi yönetiminde mevki sahibi olan bir lider tarafından temsil edilirdi” (Gülalp, 2007: 19–20).

dini yönetecek, kaderine sahip çıkacak ergenlik seviyesine ulaşmadığı inancı yatar. Daha da önemlisi, eğer bir milletin özü orduysa, o milletin yapacağı siyasal seçimlerin de her şeyden önce Silahlı Kuvvetler bakış açısından ele alınması doğal olur. Toplumsal beraberlik içinde doğal olarak her zaman var olacak iç çatışmaların çözümünde askeri yöntemlerin üstünlüğü kendiliğinden kabul edilir (2007: 302). Ordunun vatandaş üzerinde sahip olduğu bu tasarruf yetkisi, ordunun, kendisini anayasal değişikliklerde ve anayasanın içeriğinin belirlenmesinde tek söz sahibi olarak görmesine neden olmuştur.

Osmanlı bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde "ulus-devleti inşa etme hedefi çerçevesinde izlenen politika, Osmanlı'dan miras kalan ve dinsel, mezhepsel, dilsel ve etnik açıdan heterojen olan kitleyi homojenleştirmek şeklinde belirlemiştir. Bunu yaparken, Cumhuriyetçi seçkinler, soyut bir "vatandaşlık" anlayışıyla hareket etmiş ve siyasal bir üst kimlik (Türk vatandaşlığı) etrafında farklılıkları birleştirmeye çalışmıştır. Ancak topluma giydirilmeye çalışılan bu üst kimlik kuşatıcı olmamıştır. (Bağlı ve Özensel,2005: 29-30). Türk devletinin istediği Türkü yaratmak için, eğitimi devletin tekeli altına alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı ve din tedrisatı bir tarafa bırakıldı. Amaç; dili, tarih bilinci, her çeşit kutsal simgeleriyle bir Türk kimliği, bir Türk vatandaşı yetiştirmektir (İnalçık, 2009: 246). Anayasalara baktığımızda "Türk vatandaşlığının sivil cumhuriyetle ilişkilendirildiğini, din ve ırk farkı gözetmeksizin herkese eşit şekilde tanındığını görüyoruz. O halde tek parti döneminde yürütülen Türkleştirme programı kültürel, siyasal ve dini çoğulculuğa karşı olan bir milliyetçilik anlayışından kaynaklanmıştır. Her ne kadar azınlıklara vatandaşlık hakkı teoride tanınmış olsa da bunun pratikte dini/millî sınırlara sahip olduğunu görüyoruz. Bu sınırlar keskin bir şekilde belirlendiğinden bunları aşmak çoğu zaman mümkün olamıyordu. Öyle ki onlara tanınan vatandaşlık teoride kaldığı için onlara gerçek Türk vatandaşı yerine 'Kanuni Esasi veya Kanuni Medeni Türkü' deniliyordu. Fransız modelinin azınlıklar üzerindeki uygulamasına bakıldığında ilk başlarda dinin esas alındığından hiç şüphe yoktur. Ancak 3 Mart 1924'te dini otoriteyi simgeleyen Hilafet'in kaldırılması yeni inşa edilen millî kimliğin seküler sınırlara da sahip olduğunu gösterdi. Aynı yıl Şeriye Mahkemeleri'nin kapatılması, 1926'da dini bir hüviyete sahip medreselerin kapatılmasına ze-

min hazırlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi bu süreci hızlandırdı” (Esendemir, 2008: 79–80).

İyimaya (1998: 557), demokrasinin üzerinde durduğu temel değerlerin, adalet ve eşitliği de kapsayan insan hakları olduğunu ifade eder. Bu bakış açısıyla ve İslami referanslar da göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde Türkiye’deki anayasaların insan hakları bağlamının neye tekabül ettiği konusu önem kazanıyor. Türkiye’deki anayasalara kısaca bakıldığında; “1924 Anayasası, Osmanlı Kanun-ı Esasi gibi temel hak ve özgürlükleri sıralamakla yetinmiş, ekonomik ve sosyal haklar ise anayasada açıkça yer almamıştır. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması yolunda düzenlemeye gidilmemiş, temel hak ve özgürlüklerin sınırlarının belirlenmesi hususu yasama organının takdirine bırakılmıştır. Sendika kurma ve grev hakkı, temel hak ve özgürlükler arasında sayılmamıştır” (Yılmaz, 2012a: 129). 1920’ler boyunca laikliği mihenk taşı alan Kemalizm, İslamiyet’e ve irredantizme (soy temelli bir tür yayılma siyaseti. Y.N) sırt çevirerek, Türk ulusuna ilişkin olarak toprağa dayalı, bölgesel bir tanımlı teşvik etti. Türkiye’nin (Anadolu ve Trakya’nın) vurgulanması, Türk milliyetçiliğinin sürekli telaffuz edilen bir eğilimi haline geldi. 1924 Anayasası’nın 88. maddesi, “Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur[denir]” diyordu (Çağaptay, 2007: 89).

1928’de yapılan bir anayasa değişikliği ile “devletin dininin din-i İslam” olduğu yolundaki kural anayasadan çıkarıldı. Laiklik ilkesi 1937 anayasa değişikliği ile bir temel anayasa prensibi haline geldi (Narlı, 2010: 25). CHP’nin altı okundan biri olarak laikliğin anayasaya girmesi aslında milli kimliğin dinden arındırıldığını ortaya koyuyordu (Esendemir, 2008: 80). Anayasaya giren laikliğin, ülkeye neler getirdiğine bakmak gerekiyor. Laiklik, din ve devlet ayrılığı ilkesine dayanan, bunu savunan anlayış olarak tanımlanabilir. Batıda seküler bir yaşamı talep eden bu söylem, temelde din ve devlet otonomluğu esası üzerine inşa olmuştur. Kartezyen öğretinin süzgecinden geçen bu düşünce, din ve devlet işlerinin birbirinden bağımsız yürütülmesini talep etmektedir. Yani dinin nüfuz ettiği alanlarda devlet müdahalesi; devlet elinin olduğu alanlarda ise dini motivasyon, ritüel ve motiflerin varlığı söz konusu olamaz. Her iki alanın da kendine ait bir mahremiyet sınırı vardır ve

bu sınırların aşılması laikliğe tehdit olarak algılanır. Bu yüzden her iki alan da nerede durulması gerektiğini bilip ona göre hareket eder.

Laiklik 20. yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlanan bir hukuk statüsüdür. Laiklik özünde, devletin din işlerine, dinin de devlet ve siyaset işlerine karışmaması, dinsel ve dünyasal otoritelerin birbirinden ayrılması, devletin bütün dinsel inançlar karşısında tarafsız ve hoşgörülü davranması, din ve vicdan özgürlüğünün korunması gibi ilkeler yer alır” (Narlı, 2010: 23). Laik devletlerde din, devletin olağan görev ve yetkileri içinde bir sosyal olgu olarak ele alınır ve tüm diğer sosyal olgular gibi düzenlemeler görür. Düzenlemelerde temel ölçüt, çağdaş değerlerdir (Öktem, 2010: 33). Ancak teorik anlamda laiklik Türkiye’de bu haliyle varmış gibi görünse de pratikte faklı bir içeriğe sahip olmuştur. Devlet, dini alana müdahale ederek, dinsel yaşamı kamusal alanın dışına itmek gibi bir uğraş içerisine girmiştir. Aktay’a göre (2006: 173) “Türkiye Cumhuriyeti’nin, başından itibaren bir çeşit disiplin anlayışı içerisinde uyguladığı laiklik politikasının, halk üzerindeki yüksek gerilim uygulamasına ve dinsel kurumların toplumsal yaşamdaki nüfuzunu kırmaya yönelik çabasına rağmen, din işleri devletin hiçbir zaman elini çekmediği bir hizmet ögesi olmayı sürdürmüştür. Üstelik dinin devletin bünyesindeki bu kurumsal varlığı –her ne kadar tümüyle laik devletin bir fonksiyonuna indirgenmişse de- kendi hesabına özerk bir etkinlik alanının gitgide güçlenmesi ve devlet politikasında da söz sahibi olması doğrultusunda seyretmiştir. Hatta devletin birçok heterodoks İslami mezhep ve eğilime karşı ortodoks bir İslam lehine oyunu kullanmış ve diğerlerini yer yer bastırmış olduğu söylenebilir. Bir bakıma tekke ve zaviyelerin kapatılması suretiyle devlet ortodoks bir dinsel eğilimi tercih etmiş, geriye kalan ve nüfusun önemli bir kesiminin mensubu olduğu dinsel eğilim ve teşekküller ortadan kaldırılmış veya büyük ölçüde zayıflatılmıştır. Bu tercihin, ortodoks (Sünni) kesimin ulus devletinin merkeziyetçi taleplerine uygun olarak daha kolay manipüle edilebileceği beklentisine (aslında gerçeğine) dayanmış olduğu düşünülebilir.

Dinsel ritüellere konan yasaklara karşı çıkışlar ise genellikle irtica kapsamına alınarak bastırılmıştır. “Bilindiği gibi, Türkiye’de kılık-kıyafet konusunda konulan yasaklara karşı çıkışların dini içeriklere sahip oldukları tartışıla gelmiştir. Neredeyse iki yüzyıldır, kılık-

kıyafet konusundaki alınan kararlardan ve uygulamalardan mürtecilik-çağdaşlık, ilerlemecilik-gericilik, laik-anti laik/şeriatçı gibi karşıtlıklara dayalı söylemler üretilmektedir. Kavuktan fese, fes ve kalpaktan şapkaya geçiş süreçlerinde, toplumsal tepkinin irtica ile ilişkilendirilmesinin de temelindeki sebeplerden birisi bu yorumdur” (Akın, 2006: 230). Kılık kıyafete getirilen uygulamalara olan tepkiler her zaman dini taleplerin kapsamında olmuyordu. Fakat farklı taleplerin⁷ dile getirilmesi de yönetimi kararından döndürememiştir. Tek parti yönetiminin uygulamaları, halkı çok partili bir yönetimin gerekliliği konusunda güçlü bir istem meydana getirmiştir.⁸ Bu bakımdan “1946–50 dönemi, Türk demokrasisi için bir bakıma bu ulusun tarihinden ve demokratik geleneklerinden gelen deneyimleri ve özlemi, Batı demokrasisinin felsefeleri ve eylem şekilleriyle birleştirerek kendi ihtiyaç ve kültürüne uygun bir demokrasi kurma mücadelesinin başlangıcı sayılabilir. Bu, hem orta sınıfın hem de alttan gelen kitlenin verdiği bir mücadeledir” (Karpas, 2010: 52).

Çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte siyasal katılım Tek Parti Dönemi’ne göre daha fazla oldu. Yani DP’nin ‘Yeter söz milletindir’ sloganıyla kazandığı seçim zaferi farklı toplumsal kesimlerin parlamentoda temsil edilmesine daha fazla imkan tanıdı(...) DP iktidarıyla birlikte farklı kesimlerin temsil edilmelerine fırsat verilmesi ve farklı toplumsal örgütlenmelerin ortaya çıkması demokratik-sivil mücadelelerin habercisi olmuştur. Örneğin, Kürt sorunu ve siyasal İslama yönelik mülahazalar 1980 sonrasında teorik dahi olsa birtakım demokratik açılımlar getirmiştir. Bu mülahazalar Kürt sorunu için anayasal vatandaşlık, siyasal İslam için ise ‘bir arada yaşama’ gibi demokratik formüllerin üretilmesine neden oldular (Esendemir, 2008: 97).

7 ‘Başlangıçta, bir ara şapkanın ekonomik yönü üstünde de durulmuş, fakat hükümet tarafından bunun önemli olmadığı, önlemler alındığı ileri sürülerek halk yatıştırılmıştır. Sonradan doğan tepkilerin şiddetle bastırılması üzerine ise, hiç kimsede şapka giymenin pahalı olabileceğini söyleyecek hal kalmamıştır; çünkü görülmüştür ki, artık sorun fes ya da şapka değil, onlardan birinin giyileceği kafayı yerinde tutabilmektir” (Tunçay, 2010: 156).

8 Laikliğin pratikteki sıkıntıları için evliliğe dair bir örnek; “Türkiye’de de resmi nikah *yasal* kabul edilmekle birlikte kamu vicdanında ancak dini nikah *meşru* sayılmaktadır. Müslümanların imam nikahı yanında, gayrimüslim cemaat mensupları da resmi yasal evliliklerini kendi dini törenleriyle meşru hale getirmektedirler” (Gencer, 2004: 15).

Ayrıca “Din konusundaki liberal tutumuna uygun olarak Demokrat Parti ezanın Arapça okunmasına müsaade etti. Askerlik süresi kısaltıldığı gibi liberal bir af kanunu çıkarıldı, Türklerin yurtdışına çıkabilmeleri, yabancıların ve eski Türk vatandaşlarının Türkiye içinde seyahat edebilmeleri kolaylaştırıldı” (Karpat, 2010: 495–496). Ülke vatandaşlarına ve vatandaşlığın içeriğine getirilen kısıtlamaları bertaraf etmek gibi bir misyon yüklendi. İnsan hakları ve onuruna dayalı uygulamaların hayata geçirilmesi için gösterdiği çabalardan dolayı “Demokrat Parti’nin 1950’de iktidara gelmesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştı. Devleti baba olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuk reddedilirken pazarın (ve kapitalizmin) önündeki engeller kaldırılınsı istenmişti” (Keyder, 2005: 172). Ancak demokratik bir topluma giden yolda yapılan uygulamalar uzun ömürlü olmamıştır. “27 Mayıs 1960 tarihinde, başta bulunan D.P. iktidarı askeri bir hareketle devrilmiştir. Bu hareketi yapanlar ordu mensubu subaylar idi ve kendilerine T.C. Milli Birlik Komitesi ismini vermişlerdir. Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960’tan sonra bir kanun yapmış ve 1924 tarihli anayasanın ehemmiyetli bazı hükümlerini değiştirmiş ve yürürlükten kaldırmıştır” (Yılmaz, 2012a: 135). Bu darbe Mardin’e göre “artık değişmez bir düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen merkez ile çevre arasındaki, (gerçek “hareket partisi” arasındaki) kopukluğu vurguladı. Merkezin, çevre karşısındaki eski kutuplaşması, yeni bir biçim edindi. Eski Cumhuriyetçi düzeni, yani zorlamaya dayanan düzeni koruyanların, değişme isteyenler karşısındaki kutuplaşmasıydı bu (2010: 74).

Darbenin ardından 1961 Anayasası oluşturuldu. “27 Mayıs darbesinden sonra askeri güçlü kılmak adına yapılan önemli hamlelerden biri, 1961 Anayasası, askeri yargıya ve askeri yüksek yargı organlarına anayasada yer vererek askeri yargıyı bir anayasal kurum olarak düzenlemiş ve böylece askeri yargı adli yargıdan bağımsız ve özerk bir hale gelmiştir” (Coşkun, 2011: 9). 1961 Anayasası, askeri bir müdahaleyi takiben, bu müdahaleyi gerçekleştiren liderlerin etkisi altında hazırlanmasının sonucu olarak, Silahlı Kuvvetlere temsili demokrasinin esaslarıyla bağdaşması mümkün olmayan bazı önemli ayrıcalık-

lar sunmuştur (Yazıcı, 2011: 34). Ve adından benzer bir senaryoyla 12 Eylül darbesinin akabinde yine askeri irade tarafından 1982 Anayasası oluşturulmuştur.

1961 ve 1982 Anayasalarının yapılma şekillerinin hafızalarda halen canlı olduğunu dile getiren Özbudun’a göre, her iki durumda da Kurucu Meclislerin tek bir üyesi bile, genel oya dayanan, serbest ve yarışmacı seçimlerden çıkmamıştır. 1961’deki Temsilciler Meclisi ile 1982 deki Danışma Meclisi’nin danışmadan öteye geçmesine, anayasa-tanıtma konuşmalarının eleştirilmesine hiçbir şekilde izin verilmemiştir (2009: 123–124). Anayasacılığın genel anlamı, bireyi devlet otoritesine karşı korumak ve bu amaçla devlet iktidarını sınırlandırmak olduğu halde, 1982 Anayasası, adeta devleti bireye karşı korumak amacını gütmüş; devlet otoritesi ile birey hürriyetleri arasındaki hassas dengeyi devlet otoritesi lehine bozmuştur (Özbudun, 2009: 115).

1982 Anayasası, anayasacılık kavramının gerektirdiği gibi bireyi devletin üstün otoritesi karşısında korumaya odaklanan bir ruhla hazırlanmamıştır. Tam aksine, bu Anayasa, 1970’lerin terör ve şiddet olayları çerçevesinde, aşındığı düşünülen devlet otoritesini güçlendirmek ve bu otoriteyi özgürlükler karşısında korumak amacıyla hazırlanmıştır (Yazıcı, 2011: 65). Erdoğan’a göre (2010: 54) Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinden sonra yapılan iki anayasa da (1961 ve 1982 anayasaları) esas itibarıyla plebisitçi anayasalardır. Gerçekten, 1961 Anayasası, bütün siyasi partilerin serbestçe faaliyet gösteremediği bir ortamda, doğrudan doğruya atanan üyelerle birlikte, korporatist biçimde “seçilen” ve Cumhuriyet Halk Partisi ile bir ölçüde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin demokratik olarak seçilmiş olmayan sözde temsilcilerinden oluşan bir Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanıp darbeci subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi’nin uygun gördüğü bir metnin anayasa olmak üzere halkoyuna sunulmasının eserdir. O zaman itibarıyla vatandaşların yaklaşık yarısının siyasi tercihlerini temsil eden Demokrat Parti’nin veya onun siyasi varislerinin bu sürecin dışında tutulmuş, hatta taraftarlarının aşağılanmış olmasının halk oylamasının sonucunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim halk oylamasında %61,5 oranında “evet” oyu çıkmıştır; oylamaya katılma oranının %81 olduğu düşünülürse, gerçekte halkın yaklaşık yarısının 1961 Anayasasına taraftar olmadığı söylenebilir.

1982 Anayasası, klasik haklar, siyasal haklar ve sosyal hakları, uluslar arası sözleşmelere paralel bir çerçevede düzenlemiş olmakla birlikte, hürriyetlere yaklaşımı ve getirdiği sınırlamalar itibariyle, 1961 Anayasasından farklı olarak hürriyet-otorite dengesinde otoriteden yana tavır almıştır (Atar, 1998: 622).

1982 Anayasasında devlet sözcüğünün 154 kez, vatandaş sözcüğünün ise yalnızca 17 kez Anayasada geçiyor olması rastlantısal olmasa gerek. Anayasada, refah, mutluluk, sevgi, kardeşlik gibi sözcüklerin çok az, barış sözcüğünün ise hiç yer almaması; buna karşılık milli güvenlik, ödev, görev, sınırlama, kısıtlama, denetim, gözetim, yasaklama gibi sözcüklerin ve Atatürk İlke ve İnkılapları ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ibarelerinin çok sık kullanılıyor olmasını, birey karşısında Devlet'i koruma ve yüceltme anlayışının anayasal tezahürü olarak değerlendirmek gerekir. Devlet'i yücelten yapısıyla Anayasanın, bireyi, potansiyel bir "bölücü" ve "yıkıcı" olarak görme eğilimi içerisinde olduğu sonucu çıkmaktadır (Erdem, 1998: 631-632). Bu sebeplerden ötürü "82 Anayasasının; devleti yücelten, devletin bekasını birincil politik değer olarak kabul eden, yekpare bir toplum yaratmayı amaçlayan, ideolojik olarak dayatmacı, vesayetçi ve anti-özgürlükçü bir felsefeye dayandığı görülür (Coşkun, 2011: 5).

1982 Anayasası, insan haklarını güvence altına alan bir anayasa, siyasal otoritenin keyfi işlemleri karşısında kişilere korunmuş/güven- celi bir alan sağlayan bir anayasa olmaktan çok, "Devlet" diye tanımladığı insanüstü, aşkın güç organizasyonunu vatandaşlardan "korumayı" amaçlayan bir anayasa niteliğindedir" (Erdoğan, 1998: 141). Zira Anayasanın başlangıç kısmının 2001 değişiklikleri öncesindeki şekliyle olan ilk paragrafında "Kutsal Türk Devleti" ifadesi yer almaktaydı. Yeni Anayasanın devleti kutsayan bu ifadesi sonraki dönemlerde de siyasal alanda o derece etkili olmuştur ki, 2001 yılında bu konuda yapılan değişiklikte "kutsal" ifadesi kaldırılırken devleti üstün konumda tutan yaklaşımın terk edilmediği, bu ifadenin yerine "Yüce Türk Devleti" ifadesine yer verildiği görülmektedir. Bunun gibi Anayasanın 5. maddesinde devletin temel amaç ve görevleri düzenlenirken, ilk sırada "Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak" yer alırken, ikinci sırada ise "kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet

ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” hususuna yer verilmiştir. Bu maddede devletin temel amaç ve görevlerinde benimsenen sıralama da aslında devletin öncelikli görevini ortaya koyma açısından anlamlıdır. Devletin temel amaç ve görevlerini düzenleyen bu maddedeki sıralama, 1982 Anayasasının özgürlük ile otorite arasındaki tercihte otoriteye ağırlık verdiğini açıkça ortaya koyan bir madde olarak görülebilir (Hakyemez, 2011: 7).

Devlete öncelik verilmesi, devletin insan hakları karşısında bir adım önden gittiğini göstermektedir. Gerçekten de Türkiye’deki insan hakları bağlamı devlet eksenli pratikler tarafından kuşatılmıştır. Yelken’e göre (2007) Türkiye’de devlet eksenli insan hakları anlayışının bir kaç karakteri ortaya çıkmaktadır. Birincisi haklar toplumun adalet talebine cevap niteliğinde değil yukarıdan belirlenen ve bahşedilen bir olgu olarak ortaya konulmaktadır. İkincisi haklar uluslararası dış aktörlerin talep ve etkilerine dayalı olarak ortaya konulmakta ve buna bağlı olarak iç politika malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Üçüncü önemli karakter ise yapılan anayasalar ve kabul edilen belgelerdeki hak ve özgürlükler genelde kağıt üzerinde kalmakta, güvenlik gerekçeleriyle uygulanması ertelenmektedir.

1982 Anayasası’nın 2. Maddesi anayasanın insan haklarına saygılı olduğu ifade edilmektedir. Ancak insan haklarının merkeze alınması için anayasanın insan haklarına saygılı değil, insan haklarına dayalı olması gerekiyor. Çünkü “İnsan haklarına dayalı olmak, herhangi bir devletin, anayasal çerçevede, bireyin temel hak ve hürriyetlerini tanımasıdır. Ancak, insan haklarına saygılı olduğu ifade edilen bir devlette böyle bir zorunluluk yoktur. Dolayısıyla, Anayasa’da geçen, insan haklarına saygılı devlet anlayışı, bu anlatımlar çerçevesinde, Türkiye’nin devlet anlayışı itibarıyla bireysel hak ve hürriyetlere dayanma zorunluluğu taşımadığını gösterir”(Torun, 2005: 68). Anayasanın insan haklarına bu şekilde yaklaşması, anayasanın tanımladığı vatandaş profilinin⁹

9 “1980’li yıllarla birlikte hakim kılınmak istenen “makbul yurttaş” profili, 12 Eylül zihniyetinin ve bir olağanüstü hal anayasası olan 1982 Anayasası’nın kurguladığı, birey-toplum-devlet sistematığının belirleyiciliğinde anlam kazanır. Söz konusu

dışındaki unsurların ‘öteki’ olarak değerlendirmesini de beraberinde getirmiştir.

1987 yılından bugüne kadar mevcut anayasa 16 kez tadilata uğradı. Ancak bu kadar çok sayıda değişiklik yapılmasına rağmen Türkiye anayasa sorunundan kurtulamadı ve anayasa etrafında sürdürülen tartışmalar her daim gündemdeki yerini korudu. Aslında bu durumun işaret ettiği bir gerçek var: Türkiye’nin anayasa sorunu, 82 Anayasasında kısmi değişiklikler yapılarak çözülebilecek bir sorun değildir. Çünkü bu anayasa sahip olduğu siyasal felsefesiyle, sistematigiyle, ayrıntılı ve birbiriyle bağlantılı kurallarıyla bir bütündür ve kısmi değişiklikler bu bütünün anayasal geleneğe ters düşen yapısını ortadan kaldıramaz (Coşkun, 2011: 4). Ayrıca “Anayasanın, silahlarını halka doğrultmuş bazı cuntacılar tarafından dayatılan “değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen” türünden akla ziyan maddelerin blokajından kurtarılması gerekiyor. Söz konusu maddelerin içeriğiyle ilgili bir sorun olmasa dahi, anayasa böyle bir kayıttan azade kılınmalıdır” (Aktay, 2011: 9). Hegel’in dediği gibi, anayasalar kendi zamanlarının çocuklarıdır. Hukuki metinler ne derse desin, hiçbir neslin, gelecek nesilleri ebediyen bağlama hususunda siyasi, felsefi ve ahlaki bir hakkı yoktur. Demokratik bir rejimde asli kurucu iktidarın da, tali kurucu iktidarın da sahibi halk ve / veya onun serbestçe seçilmiş temsilcileridir. Son tahlilde, değiştirilemez hükümlerin, anayasayı yapma ve değiştirme iktidarının asli sahibi yönünden ancak manevi bir bağlayıcılığının olduğunu kabul etmek gerekir (Özbudun, 2009: 208–209).

Türkiye’nin demokrasiyle idare edilen 110 ülkeyi kapsayan “demokratik gelişmişlik endeksi”nde 89. Sırada olduğunu dile getiren Aktay’a göre bu endekste eski Doğu Bloku ülkelerinin yanı sıra Endonezya ve Malezya’nın demokrasileri bizden daha ileridedir. Fazla değil daha 3–4 yıl önce “Türkiye Malezyalaşacak” kabusuyla senaryolar kurgulanıyordu (2011: 7). Türkiye’nin Malezyalaşacağına dair korkular yersiz ve ülkenin sosyal yapısını tahlil etmekten aciz bir tahayyül dünyasına işaret eder. Türkiye’de insan hakları artık daha sık

sistematığın temel özelliği, Anayasanın, devlet karşısında toplumun ve birey-yurttaş haklarını kısıtlayıcı niteliğidir. Başka bir anlatımla hakkın öznesi, öncelikle devlettir” (Üstel, 2009: 279).

gündeme gelmektedir. Demokratik bir ülkenin sahip olduğu gelişimi elde etmede önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak demokrasi çitasının istenen seviyeye ulaşması için, insan haklarına daha çok vurgu yapılmalı, insan onuruna dayalı bir toplumsal uzlaşma metni meydana getirilmelidir. Bunun için toplumun ortak paydalarda buluşması sağlanmalıdır. Yapılacak anayasa belli bir kesimi merkeze alan seçkin bir nitelik taşımamalıdır.

Sonuç

Anayasal reformlar iki şekilde gerçekleşir: ya çağın ihtiyaçlarına göre kısmi değişiklik ya da tamamen yeni bir anayasa meydana getirmek. Yeni gelişmelere adapte olabilen istikrarlı toplumların anayasalarında kısmi değişiklikler mümkündür. Çalkantılı toplumlara gelince, burada sıklıkla yeni anayasalar inşa edilir. Seksen yıllık Türkiye Cumhuriyeti üç tane anayasa gördü. Bu anayasalar genellikle anti demokratik şartlar ve yasadışı yollarla hazırlandı (Özipek ve Diğerleri, 2011: 10). Anayasanın yapılmasında yöntem ve süreç, muhteva kadar önemli bir meşruluk kriteridir. Bir anayasayı meşru, demokratik ve istikrarlı kıla- cık olan dinamikler katılım, müzakere ve uzlaşma sürecidir (Yılmaz, 2012b: 11). Bu sürecin son dönemde büyük oranda tamamlandığını görmek mümkün. Toplumun büyük bir oranı; herkesi kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışı üzerine bina edilmiş; insan hak ve onuruna dayalı; tamamen sivil bir inisiyatifle hazırlanacak bir anayasa için hazır görünüyor. Yıllarca askeri müdahaleler akabinde meydana getirilen anayasalar toplumsal hayatın oldukça dışında ve üzerinde kalmaktaydı. Yasalar toplumun ihtiyaçları dışında ve toplumun rızası alınmadan hazırlandığı için çoğu zaman topluma rağmen işleyebilmektedir.

Küresel Köy metaforu ile müsemma küreselleşme süreci, ulusal sınırlar içerisinde kendi içerisinde absorbe olmuş devletlerin dışa açılmasını da beraberinde getirmiş, daha doğrusu gerektirmiştir. Küresel ilişkilerin yayılması karşısında ulusal devletler toplum üzerinde tek yetki sahibi olmaktan çıkmış; daha geniş ölçekli organizasyonlar sahnedeyken boy göstermiştir. Bu organizasyonlar sayesinde toplumun neler yapıp neler yapamayacağına tek başlarına karar verme yetkisi de ulusal devletlerden alınmıştır. Bir toplumun bir arada bulunmasını mümkün kılan anayasaların da bu küresel akıntının dışında kalmadığı görülmektedir. Türkiye’deki anayasal süreci de kısmen bu zaviyeden okumak

mümkündür. AB'ye uyum süreciyle, insan hakları yönündeki reformlar buna bir örnektir. Reform süreci bir bakıma vatandaşlığın baştan sona revizyona tabi tutulmasını gerektirmiştir. Çünkü Türkiye'de devletin tanımladığı vatandaşlık anlayışı toplumun tamamını kapsamaması bakımından sorunluydu. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere son dönemlerde küresel konjonktürün de etkisiyle hem devlet kanadında hem de halk içerisinde yeni bir anayasa ve vatandaşlık tanımının inşası yönünde olumlu bir irade hakim. Yıllardır kaygan bir zeminde, her yana ve yöne çekilen bir kavram olan demokrasinin anlamı ilk kez yerini bulmuş oluyor. Ve demokrasi kültürünün yerleşip kök salması için Türkiye'de şu an zemin en müsait zamanlarını yaşıyor. Demokrasi çizgisinin ciddi bir ivme kazandığı, insan hak ve hürriyetlerine yapılan atıfların önemli derecede arttığı, dolayısıyla insanların kendilerini artık daha rahat ifade edebildikleri bir coğrafya haline gelen Türkiye'de, mezkur bu gelişmelerin somut bir metinle güvence altına alınması gerekiyor. Herkesin (vatandaşlar) kendisini rızaya dayalı olarak ve büyük bir içtenlikle dahil hissedeceği, bütün toplumu kapsayan ve beklentilere cevap verebilecek bir anayasa şart. Anayasalar, toplumsal vicdanın cisimleştiği metinlerdir ve yapılacak anayasa da, bu vicdanı rahatlatacak nitelikte olmalıdır.

Kaynakça

- AKIN, M. H. (2006) *Türbanın Yeniden İcadı Üzerine*. Tezkire. Sayı. 43-44. s: 224-233.
- AKIN, M. H. (2009) Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi*. Konya.
- AKTAY, Y. (2006) *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı* 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKTAY, Y. (2009) İslamcı Politik Teolojinin Seyir Notları. LAÇİNER Ö.(der.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt.9. Dönemler ve Zihniyetler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKTAY, Y.(2011) Siyasal Temsil ve Yeni Anayasa. *Stratejik Düşünce*. Sayı: 19. s. 5-9.
- ARİSTO (2010). *Politika* UYSAL, E.(çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- ATAR, Y.(1998) Anayasa Yapımında İnsan Haklarının Düzenlenmesi ve Sınırlanmasıyla İlgili Tercihler. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21. s: 617-623.
- AYDIN, M. (2006) *Siyasetin Sosyolojisi*. 2. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap.
- AYDIN, M.(2011) *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. 1. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- BAĞLI, M. ve ÖZENSEL, E. (2005) *Çok kültürlü Vatandaşlık*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- COŞKUN, V. (2011) Yeni Anayasada Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratik Modeli.
- YILMAZ, M. ve TEKİN, Y. (der.) *Stratejik Düşünce Dergisi Analiz*. Anayasa Çalıştayları 4.
- ÇAĞAPTAY, S. (2007) *Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din, Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*. GÜLALP, H. (der) İstanbul: Metis Yayınları.
- DURGUN, Ş. (2010) Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(2010). s. 65-92.

- ERDEM, F. H. (1998) 1982 Anayasasında İnsan Hakları ve Hukuk Devleti: Eleştirel Bir Bakış. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21 s. 624–644.
- ERDOĞAN, M. (2010) *Anayasal Demokrasi*. 8. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ERDOĞAN, M. (1998) İnsan Hakları ve Türkiye. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21. s:136–143.
- ERGİL, D. (1998) Demokrasi Yoluyla İnsan Haklarının Garanti Altına Alınması. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21. s. 428–434.
- ERGİL, D. (2000) *Siyasetini Arayan Ülke*. İstanbul: Can Yayınları.
- ESENDEMİR, Ş. (2008) *Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular Yeni Arayışlar*. 1. Baskı. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- GENCER, B. (2004) Çoğulculuk ve Meşruiyet Krizi. *Sivil Toplum*. 2(5). s. 7-18.
- GÜLALP, H.. (2007) *Milliyete Karşı Vatandaşlık. Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*.
- GÜLALP, H. (der.). İstanbul: Metis Yayınları.
- HAKYEMEZ, Y. Ş. (2011) Yeni Anayasada İnsan Haklarının Genel Rejimi. *Stratejik Düşünce Dergisi Analiz.:2.Anayasa Çalıştayları*.
- HEPER, M. (2002) Demokrasimizin Sorunları. *Doğu Batı*. Sayı. 21. s: 169–179.
- İNALCIK, H.(2009) *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. 3. Baskı. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- İNSEL, A. (2007) *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. 7. Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- İYİMAYA, A.(1998) Yasa ve İnsan Hakları. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21. s: 557-559.
- KADIOĞLU, A. (1999) *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*. 1. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- KADIOĞLU, A. (2008) *Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları. Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. KADIOĞLU, A. (der.) İstanbul: Metis Yayınları.

- KADIOĞLU, A. (2008) Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi. *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. KADIOĞLU, A. (der.) İstanbul: Metis Yayınları.
- KAPANİ, M. (2011) *Politika Bilimine Giriş*. 27. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARPAT, H. K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KEYDER, Ç. (2005) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. 11. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KEYMAN, F. (2008) Devlet Bekası-Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye’de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı. *Doğu Batı*. S:13. s: 141–154.
- KILIÇBAY, M. A. (2011) Devletin Yeniden Yapılanması. *Doğu Batı*. 1(7). s: 17–22.
- KYMLİKA, W. NORMAN. W. (2008) *Vatandaşlığın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. KADIOĞLU, A. (der.) İstanbul: Metis Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2010) *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. 17. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NARLI, N. (2010) Türkiye’de Laikliğin Konumu. 1(9). s: 23–31. *Cogito*.
- ÖĞÜN, S. S. (1997) *Politik Kültür Yazıları*. Bursa: Asa Yayınevi.
- ÖKTEM, N. (2010) Dinler ve Laiklik. 1(9). s: 33–49. *Cogito*.
- ÖZBUDUN, E. (2009) *Türkiye’nin Anayasa Krizi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- ÖZİPEK, B., KORKUT, L., YILMAZ, M., COŞKUN, V., HAKYEMEZ, Y. Ş. ve TEKİN, Y. (2011) New Constitution Based on Human Dignity: For a Fully Democratic Turkey Not Constrained by Guardianship. *Institute of Strategic Thinking Report*. Ankara.
- POPPER, K. R. (2010) *Açık Toplum ve Düşmanları*. 2. Cilt. 4. Baskı. RIZATEPE, H. (çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J. (2011) *Toplum Sözleşmesi*. 7. Baskı. GÜNYOL, V.

- (çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- TORUN, Y. (2005) Tercih Edilebilir Bir Siyasal Sisteme Doğru: Demokrasi mi Cumhuriyet mi?. *Sivil Toplum*. 3 (9). s. 57-69.
- TUNÇAY, M. (2010) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması: 1923–1931*, 5. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÜSTEL, F. (2009) *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YAZICI, S. (2011) *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkincilikten Toplu Sözleşmesine*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YELKEN, R. (2007) Türkiye'de Devlet Eksenli İnsan Hakları Söyleminden Sivil Toplum Eksenli İnsan Hakları Söylemlerine Geçiş (İHD ve Mazlumder örneği). *İnsan Hakları Araştırmaları*. 8. s.9–45.
- YILMAZ, A. (1998) Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye. *Yeni Türkiye*. Sayı: 21. ss: 152–165.
- YILMAZ, F. (2012) *Türk Anayasa Tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: İz Yayınları.
- YILMAZ, M. (2012) Yeni Anayasa Süreci. *Stratejik Düşünce*. Sayı: 26. s: 88–91.

Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik

*Two Different Terms That Used Interchangeably: Secularization
and Laicité*

Volkan Ertit

Özet

Sekülerleşme kavramı özellikle Cermen dillerindeki akademik eserlerde ve bu dillerin konuşulduğu günlük yaşamda sıkça kullanılmaktadır. Ancak söz konusu Türkiye olduğunda hem tarihsel hem de etimolojik sebeplerden dolayı sekülerleşme kavramı yeterince bilinmemektedir. Medya ve akademi dünyası, sekülerleşme kavramının ifade ettiği şeyleri laik, laiklik ve laikleşme gibi kavramları kullanılarak ifade etmektedir. Bu çalışma ise belli bir zaman dilimi içerisinde dinin toplumsal gücünün ve prestijinin azalması demek olan sekülerleşme kavramı ile siyasi bir ilke ve proje olarak devlet işleri ile dinin birbirinden ayrılması demek olan laiklik kavramı arasındaki farkı tarihsel ve etimolojik olarak ortaya koymaktır. Türkiye’de din-toplum ekseninde yapılan tartışmaların “laiklik-muhafazakârlık” ekseninden çıkması gerektiğini ifade eden makale, laik devletlerin seküler olmayan toplumları ya da laik olmayan devletlerin seküler toplumları olabileceği sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Laiklik, Din, Türkiye

Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
volkanertit@gmail.com

Makalenin yayım aşamasına gelmesi sürecinde değerli eleştiri ve önerileri için Erasmus Üniversitesi’nden Merih Cibiş’e ve Karadeniz Teknik Üniversitesi’nden Mete Kurtoğlu’na çok teşekkür ederim.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

The term secularization is used frequently in academic works and daily life of countries in which Germanic languages are spoken. However, when it comes to Turkey, because of the historical and etymological reasons, the concept has not gained the attention that it deserves. Turkish academics and media have preferred to use the terms of laic, laicité or laicization to express what the term secularization asserts. Therefore, the first aim of this article is to indicate and explain how the concept of secularization and the concept of laicization are different from each other. The second aim of the article is to contribute the discussions on these issues by emancipating those discussions from the axis of “laicization-conservatism” dichotomy.

Keywords: *Secularization, Laicization, Religion, Turkey.*

Giriş

Sekülerleşme kavramı Türkiye kamuoyunda her geçen gün daha sık kullanılıyor olsa da, kavramla ilgili iki sorun halen güncelliklerini korumaktadırlar. Birinci sorun, din-toplum arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan sekülerleşme kavramının Türkiye’de yaşanan toplumsal dönüşümden dolayı kendisine oldukça sık yer bulacakken, ciddi bir çoğunluk tarafından neredeyse hiç kullanılmamasıdır. İkinci sorun ise laiklik kavramı ile aynı anlamı taşımamasına rağmen sekülerleşme kelimesinin laik kelimesinden türeyen kelimeler ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasıdır. Özellikle akademi dünyası ve buna paralel olarak yazılı ve görsel basın bu iki kavramı birbirlerinin yerine sıklıkla kullanmaktadırlar.

O nedenle bu makalede öncelikle sekülerleşme ve laiklik kavramlarının ne olduğu tarihsel perspektiften yola çıkılarak anlatılacaktır. Kavramları netleştirdikten sonra iki kavram arasındaki farklılıklar tartışılacaktır. Ardından bu iki kavramın hem akademi dünyasında hem de medyada birbirlerinin yerine kullanıldığı gösterilecektir. Son bölümde ise laik devletler ile dindar toplumların, ya da laik olmayan devletler ile seküler toplumların aynı anda var olabileceği farklı coğrafyalardan örnekler ile gösterilecektir.

Sekülerleşme

Sekülerleşme, belli bir zaman dilimi içerisinde, *dinin, dinimsi¹ mekanizmaların ve batıl inançların* (doğüstüçülük ya da halk inançları) toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli² olarak azalması demektir (Ertit, 2013). Sekülerleşme kelimesi etimolojik olarak Orta Çağ Latincesindeki *saeculum*’a dayanıyor ve günümüze kadar üç farklı anlamda kullanılıyor (Casanova, 1994). Birinci kullanım, “yüzyıl, çağ, dünya” anlamında, Roman dillerinde de *secolo* (İtalyanca), *siglo* (İspanyolca), ve *siècle* (Fransızca) gibi kar-

1 Seküler alanın da kutsallaştırılması, ulaştırılması, yüceleştirilmesi, doğüstü meziyetler kazandırılması ile ortaya çıkan yapı (V.E.).

2 Tanımdaki “görece” kelimesi mutlak bir ifadenin önüne geçmek için kullanılmıştır. Sekülerleşme, belli bir toplumdaki dinin etkisinin “eskiye” nazaran “az” ya da “çok” azalmış olmasıdır. O nedenle oldukça dindar bir toplum için dahi eski ile kıyaslandığında “daha seküler” ifadesi kullanılabilir.

şılığı olan bir kullanımdır. İkinci kullanımı kilise hukuku içerisinde manastır hayatını bırakıp “dünya”ya yönelen din adamları için kullanılan *secular* kelimesidir. Manastır içine kapanarak dünya ile ilişkisini kesen, inzivaya çekilmiş diğer radikal din adamlarından farklı olarak bu seküler din adamları dünya ile ilişkilerini sürdürürlerdi. Halk ile diyalog halinde, toplumun gündelik sorunlarına din perspektifinden yaklaşarak çözümler üretmeye çalışırlardı. Üçüncü kullanım alanı ise tarihsel bir süreç içerisinde dinin toplumsal alanlarda referans noktası olduğu zaman dilimlerinin azalmasını ifade etmektedir.

15. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa’da ortaya çıkan yedi farklı dinamik Avrupa toplumlarının günlük yaşam pratiklerinde radikal değişimlerin ortaya çıkmasına neden oldu: Rönesans, Reformasyon, mutlak monarşilerin ortaya çıkışı, Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme. Bu dinamiklerden üç tanesi -her ne kadar Avrupa merkezli olsalar da- daha sonra dünyanın en ücra köşelerinde, Hristiyan olmayan toplumlarda dahi gözlemlenecek kadar yaygınlaştılar ve benzer etkiler yarattılar: Bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme. Bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye etkisi iki şekilde gerçekleşmektedir. Birinci etki doğanın gizemleri için metafiziksel açıklamaların yavaşça terk edilmesidir. Örneğin eskiden güneş tutulmaları tanrıların bir mesajı olarak algılanıyor ve zaman zaman savaşların bitmesine sebep oluyorlardı. Ancak günümüzde güneş tutulmaları ruhani herhangi bir mesaj taşımayan teknik bir konu olarak hayatımızda yer almaktadırlar. Bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye ikinci etkisi ise gelişen teknolojik olanaklar ile daha önce zorlu koşullar altında yüce bir varlığa sığınılan günlük yaşam pratiklerinin sayısının göreceli olarak azalmasıdır.

Endüstriyel kapitalizm ile birlikte organik ve hiyerarşik olan geleneksel toplum dönüşmek zorunda kaldı. Sadece daha fazla kâr için motive olmak, özel mülkiyet hakkı, insan arzu ve isteklerinin şeytani olarak görülmesinden vazgeçilmesi, rekabet ve serbest piyasa ekonomisi, geniş kitleler için üretim yapan fabrikaların kurulması dinle yoğrulmuş dışa kapalı olan feodal sistemin çözülmesine neden oldu. Kapitalizmin ahlâkı, öbür dünya üzerine kurulu olan ve yaşadığımız dünyayı geçici gören dinlerin etkisi altındaki geleneksel toplum yapısı ile uyumadığından (Weber, 2001; Mises, 1981), bu süreç, kapitalizm

öncesi toplumsal düşüncelerin, inanç sistemlerinin ve eski değer yargılarının şekil değiştirmesine neden oldu. Kitleler için üretim yapan devasa fabrikalar, iş bölümü, makineleşme, ekonomik kalkınma, servis sektöründeki artış, eğitim seviyesinin yükselmesi, ortalama yaşam süresindeki artış, bebek ölüm oranlarında azalış, sağlık giderlerinde azalış, genel kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile iletişimin kolaylaşması ve hızlanması, geleneksel aile yapısında değişiklik ve daha demokratik bir yönetim şekli endüstrileşme ile toplumların yaşamına girmiş ve onların din ile kurdukları ilişkinin değişmesine neden olmuştur.

Sekülerleşme sürecinin bir diğer önemli ayağı ise kentleşme olgusudur. Kentleşme süreci ile birlikte farklı geçmişlere sahip bireyler kırsaldaki homojen yapının parçası olmaktan ayrılarak, kentte oldukça heterojen bir toplumsal yapının parçası haline gelirler. Cox (1965: 18-20)'un ifade ettiği gibi kentte dini inançlar, etnik aidiyetler, gelenek ve görenekler kırsala nazaran daha az önem taşırlar. Kentte dini inançlardan bağımsız olarak önemli olan bireylerin yükledikleri fonksiyonu (doktor, avukat, kasiyer, banka memuru, elektrik teknisyeni, dolmuş şoförü v.b.) yerine getirip getirmediğidir. Kentleşme ile beraber geleneksel ahlaki yaptırımların yerini farklı dini kültürlerden gelenleri bir arada tutabilen hukuk yasaları alır. Buna ek olarak, kentteki yeni iş alanları ve şehrin beraberinde getirdiği sosyalleşme imkânları dini faaliyetlerin ve din için ayrılan zamanın da azalmasına neden olur (Aquaviva, 1960: 212).

Modernleşme süreci ile beraber, toplumlar gündelik sorunlarına din haricinde çözüm bulabileceklerini gördüler. Bruce (1999: 266)'un vurguladığı gibi özellikle Orta Çağ boyunca Avrupa'da bilim, sanat, felsefe, sağlık ve eğitimde baskın bir güç ve ifade aracı olan din, modernleşme ile birlikte, -yani kırsalın şehre göçüşü, feodal kültüre sahip dışa kapalı küçük toplulukların farklı yaşamları içine alan toplumlara dönüşmesi, bireyciliğin yükselmesi, daha demokratik ve eşitlikçi bir yapının yaygınlaşması ve toplumsal kurumların rasyonelleşmesi ile toplumsal alanda güç kaybetti. Bu dönüşüm, yani modernleşmenin din için sorunlu alanlar yaratması, dini kurumların, dini düşünüş şeklinin ve dini pratiklerin toplum üzerindeki gücünü azaltarak, dini tüketim toplumunda bir başka tüketilecek eşyaya indirgedi (Wilson, 1979: 277;

Hanson, 1997: 172-74). O nedenle sekülerleşme sürecinin içine, yapısal farklılaşma adı altında dini kurumların güç kaybetmesi (Bruce, 2003: 251; Lechner, 1991: 1104), geleneksel din kurallarının, ritüellerinin ve sembollerinin ortaya çıkan yeni yapı ile toplumsal düzeyde geri planda kalması (Herberg, 1962: 148), kutsal yapıların kutsallık derecelerinin sorgulanmaya başlanması, gelenekçiliğin çözülmesi, bilimin metafizikten arınması ve öbür dünya nimetleri yerine bu dünyanın imkânlarına olan eğilimin artması (Fenn, 1969:112) dâhil edilebilir.

Ancak sekülerleşme adı ile ifade edilen bu değişimler dinsizleşmek ya da inançsızlaşmak anlamına gelmemektedir. Aksine, sekülerleşme süreci din inancındaki artış ya da azalıştan bahsetmemektedir. Toplumdaki inançlı insan sayısındaki artış-azalış sekülerleşme kavramının içinde olduğu tartışmalarda doğrudan yer almamaktadır. Bir birey oldukça seküler bir hayat yaşarken de -yani günlük yaşam pratiklerine din hiç nüfuz etmese bile - halen dine ve yaratıcıya inanabilir. Keza Davie (1990, 455; 1994: 5) bu süreci *believing without belonging*³ olarak tanımlıyor. Sekülerleşme kavramı için önemli olan dine inanan ya da inanmayan kişi sayısındaki değişimler değil, dinin günlük toplumsal yaşayışa etki etme gücüdür.

Makalenin bundan sonraki bölümünde aynen sekülerleşme kavramının değerlendirildiği gibi, laiklik kavramı etimolojik ve tarihsel olarak değerlendirilecektir.

Laiklik

Laik kelimesi Latince din işleriyle ilgisi olmayan anlamındaki *laicus* kelimesi ile Yunancadaki “halktan olan” anlamındaki *laikos* kelimelerinden türemiştir (Küçük, 2011: 46). Din-toplum arasındaki inişli-çıkışlı ilişkiyi açıklamak için kullanılan sekülerleşme kavramına karşın laiklik din ile devlet arasındaki ilişkiye dair bir siyasi ilke ve projedir. En geniş anlamı ile laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin her inanç grubuna aynı uzaklıkta olması, devletin kontrolünde olan eğitim, sağlık, güvenlik, hukuk, ekonomi gibi alanlarda herhangi bir dini grubun söz sahibi olmaması, devletin dış ve iç politika için

3 Dinin emir ve yasaklarına uymayarak, ritüellerini yerine getirmeyerek halen inançlı olma durumu.

alınan kararlarda belli bir inanç grubunun çıkarlarını gözetmemesi, hiç kimsenin bağlı olduğu dini inançtan dolayı devlet kadrolarından uzaklaştırılmaması ya da bürokraside yükseltilmemesi, yani kısacası devletin tüm inanç gruplarına eşit mesafede olması demektir. Bu tanım laik devletin dine düşman olduğu, vatandaşlarının ibadet etme hakkını gasp edeceği, vatandaşlarını dinsizleştirmeye çalışacağı ya da dini kendi kontrolü altına alacağı anlamına gelmemektedir. Laiklik, söz konusu devlet işleri olduğunda dinin hiçbir şekilde referans noktası olarak kabul görmemesi anlamı taşımaktadır.

Günümüzde laiklik ilkesinden bahsederken özellikle iki sebepten dolayı sadece tanım vermek kimi zaman yeterli olmamaktadır. Birinci neden tarihsel, ikincisi ise etimolojiktir. Şimdi sırası ile bu iki nedeni detaylı şekilde inceleyelim.

Tarihsel olarak, 1789 Fransız Devrimi ve 1923 Kemalist Devrimi laiklik için yukarıda ifade edilenlerden farklı bir laiklik deneyimi yaşanmasına neden oldular. Hem Fransa’da hem Türkiye’de laiklik yukarıda ifade edildiği gibi sadece din ve devlet ayrımını değil, aynı zamanda devletin din üzerindeki hegemonyasını da ifade eder hale geldi. Türkçeye laiklik olarak giren kelime Fransızcadaki *laïcité* kelimesidir. Fransız Devrimi yaşandıktan sonra, devrimi gerçekleştirenlerin bir amacı da insanların dine değil devlete tapmalarını sağlamaktı. Esas amaç din ve devleti birbirinden ayırmak değil, dini yok etmek, yok olmayacaksa da onu devletin hegemonyasından çıkamayacağı bir duruma geriletmek idi. Devrim gerçekleştikten hemen sonra eski rejimin iş birlikçisi olarak görülen din adamları ve onlara yardım yataklık edenler vurularak, asılarak, vücutlarının bir bölümü sakat bırakılarak ve hatta baltalar ile parça parça edilerek cezalandırıldılar (Souvay, 1923: 489). Kiliseler yıkıldı, dinsel tüm semboller yok edildi. Din adamları eski rejim sırasında sahip oldukları tüm hakları kaybettiler. Devrimle ortaya çıkan yeni rejime bağlılık yemini etmeyen din adamları ölümle tehdit edildi. Devrim kanunları bir din, devrimi gerçekleştirenler de yeni totaliter peygamberler haline geldiler (Brunner, 1991: 76). Kısacası Fransız devrimcileri *laïcité* adı altında tanımda belirtildiği gibi din ve devlet işlerini birbirinden ayırmadılar, direk dini yok etmek istediler ve yerine devleti koymaya çalıştılar.

Fransız düşünce sisteminden ve devlet yapısından etkilenen Mustafa Kemal Atatürk ile genç Cumhuriyet'in kültürel ve siyasi etkinliğe sahip entelektüelleri 1923'te kurdukları ülke için Fransız tarzı bir yapı benimsediler. Fransız jakobenizmini ölçü alan merkezi bir yapı ile Türk toplumunu mühendis gibi yeniden dizayn etmek istediler. Fransızlar nasıl ki laïcité adı altında dini yok etmek istedi ise Atatürk de yaratmak istediği yeni devlet ve toplumda laiklik adı altında din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaktan çok, dini sembolleri hayattan uzaklaştırmak ve dini olan her şeyi devlet kontrolü altına almak istedi. 1938'e kadar 15 yıllık iktidarı döneminde Türk toplumunu dönemin çağdaş toplumlarına yakınlaştırmak için İslami sembolleri ya değiştirdi ya da ortadan kaldırdı. Amacı sadece laik bir devlet kurmak değil, aynı zamanda seküler bir toplum yaratmak idi. Hem devleti laikleştirmek hem de dinin günlük hayatta topluma nüfuz etmesini önlemek için (sekülerleşme) radikal kanunlar çıkardı. Henüz 1922 yılında Ankara Hükümeti⁴ tarafından padişahlığın kaldırılması belki de genç Cumhuriyet'in laikleşme yolunda ilk adımı idi denilebilir. Ardından din adamlarının dini kıyafetlerini ibadethaneleri haricinde giymeleri yasaklandı. 1924 yılında halifelik ve şeyhülislamlık (Şeriye ve Evkaf Vekaleti) kaldırıldı. Medrese ve mektep ayrımı ortadan kaldırılarak laik bir eğitim sistemine geçildi. Ders müfredatları dini bilgilerden arındırıldı ve Avrupalı uzmanlara daha fazla görevler verildi. 1925 yılında tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu, İtalyan Ceza Yasası ve Alman Ticaret Hukuku yeni Cumhuriyet'in dinden bağımsız olan yasalarını oluşturdu. Nasıl ki Fransız devrimcileri pazar günü ibadet edilmesin diye haftayı 7 günden 10 güne çıkardılar ve pazar kelimesini yasakladılar ise, buna benzer şekilde Atatürk de cuma olan hafta sonu tatilini pazar günü olarak değiştirdi. 1928 yılında anayasadan "devletin dini İslam'dır" cümlesi çıkartıldı. Belki de devletin laikleşme sürecinin en sert değişimi ise aynı yılın Kasım ayında yaşandı. Arap harfleri Latin harfler ile değiştirildi ve bir gecede neredeyse tüm ulus sıfırdan yazı dilini öğrenmek zorunda kaldı. 1932 yılında Türkçenin saflaştırılması adı altında Arapça ve Farsça kelimeler sözlük-

4 1922 yılında o zamanki Türkiye topraklarında iki hükümet vardı. Ankara Hükümeti Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. İstanbul Hükümeti ise eski rejim destekçilerinin kurduğu hükümet idi.

ten çıkartıldı (Stirling, 1958: 399-403). Göle (1997: 50)' ye göre tüm bu çabaların altında Türk toplumunun Kur'an-ı Kerim ve diğer Arap harfleri ile yazılan dini kaynaklar ile ilişkisini kesmek idi. 1933 yılına gelindiğinde dini eğitim veren tüm kurumlar kapatılarak, ilkokullardaki din eğitimi yasaklandı (Stirling, 1958: 396). 1930 yılında yerel seçimler için seçme hakkı verilen kadınlar, 1934 yılına gelindiğinde genel seçimler için seçme ve seçilme hakkı aldılar. 1937 yılında ise laiklik anayasaya girdi. Böylece padişahlık ve halifelüğün kaldırılması ile başlayan⁵ süreç, eğitim, hukuk, ticaret, siyaset gibi alanlarda gerçekleştirilen devrimsel kararlar ile 1937 yılında laiklik ilkesinin devletin anayasasına girmesi ile resmileşmiş oldu. Fransız devrimcileri nasıl ki yeni Cumhuriyeti eski rejimin tüm kalıntılarını silerek kuracaklarını düşündülerse ve laicité uygulamasını da buna uygun gerçekleştirdiler ise, Türk devrimciler de laiklik ilkesi ile dini kamusal alandan çıkartıp eve hapsedmeye ve onu devamlı kontrol edebilecekleri bir konuma indirgemeye çalıştılar.

Laiklik kavramının tanımı ile ilgili ikinci sorunun etimolojik olduğu vurgulanmıştı. Cermen dillerini (İngilizce, Almanca, Flemenkçe, Danca v.b.) kullanan halklar din ve devlet ayrımını ifade etmek için laiklik kelimesini kullanmazlar. Cermen dillerinde din ve devlet ayrımı *sekülerizm* kelimesi ile ifade edilir. Sekülerizm, seküler yaşam tarzını ve seküler bir devlet sistemini olumlayan ideolojinin ismidir. Bir siyasi duruş olan sekülerizm, bir sürecin ismi olan sekülerleşmeden oldukça farklıdır. Cermen dillerine mensup biri tarafından eğer laicité kavramı kullanılacaksa onun muhakkak Fransa'da radikal şekilde ayrılmış kilise ve devlet ilişkisi için olduğu vurgusu yapılıır. Zira Cermen dillerinin kullanıldığı gazetelerde ve günlük hayatta laicité kelimesinden türemiş kelimeler kullanılmamaktadır. Latin kökenli olan Fransızcadaki laicité, Cermen kökenli İngilizcede *secularism*, Almandada *säkularismus*, Danca ve Norveçcede *sekularisme*, Flemenkçede *secularismedir*.

5 Türkiye'nin modernleşme süreci Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinden, yani 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen reformlardan bağımsız düşünülemez. O nedenle Atatürk'ün Batı'ya benzeterek kurmaya çalıştığı yeni ülkenin köklerinin 18. ve 19. yüzyılda askeri anlamda yapılan reformlarda, 1839 Tanzimat Fermanı'nda, 1856 Islahat Fermanı'nda ve diğer eğitim, hukuk ve ekonomideki düzenleyici kanunlarda temellerinin atıldığını ifade etmek abartılı olmayacaktır.

Türkiye ve Fransa laiklik ile yönetilirken, devletin başının kilisenin de başı olduğu, devletin resmi bir dine sahip olduğu İngiltere, Danimarka, İsveç (2000 yılına kadar), Norveç gibi ülkeler laik değillerdir ama sekülerizm ile yönetilirler. Devletin temsili de olsa bir dini olduğu için laik değillerdir, ama devletin her inanç grubuna aynı uzaklıkta olduğu, hiç kimsenin bağlı olduğu dini inançtan dolayı devlet kadrolarından uzaklaştırılmaması ya da bürokraside yükseltilmemesi sekülerizm ile yönetildiklerini gösterir. Nasıl ki monarşiye sahipler ama parlamenter sistem ile yönetiliyorlarsa, aynı şekilde, laik bir sisteme sahip değiller –devletin dini olduğu için- ama sekülerizm ile yönetiliyorlar. Bu etimolojik farklılığı ve karışıklığı ortadan kaldırmak için Kuru (2007) “dışlayıcı” ve “pasif” kelimelerini kullanıyor. İngilizce makalesinin ismi “Passive and Assertive Secularism” iken Türkçeye bu “Dışlayıcı ve Pasif Laiklik” olarak çevriliyor. Mohanty (1989) ise yaşanan farklı sekülerizm yapıları için “hegemonik sekülerizm” ve “demokratik sekülerizm” kavramlarını kullanıyor.

Bu durumda en başta laiklik olarak ortaya konan tanımı “demokratik laiklik veya demokratik sekülerizm” şeklinde, ya da “pasif laiklik veya pasif sekülerizm” şeklinde ifade etmek daha açıklayıcı olacaktır. Kuru ve Mohanty’ye göre Türkiye ve Fransa gibi ülkeler dışlayıcı ya da hegemonik sekülerizm (laiklik) ile yönetilirken, Batı Avrupa ülkeleri pasif ya da demokratik sekülerizm (laiklik) ile yönetiliyorlar diyebiliriz.

Sekülerleşme ve Laiklik Arasındaki Fark

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden laiklik ile dinin toplumsal düzeyde prestij kaybettiğini, geçmişe nazaran daha az sayıda insanı etkileyebildiğini, git gide toplum için referans noktadan olmaktan uzaklaştığını ifade eden sekülerleşme kavramı birbirlerinin yerine kullanılmaması gereken kavramlardır. Özden (2005)’ in belirttiği gibi:

“Laiklik belli bir toplumda bir inanç, bilgi ve davranış referansı olarak dinin yaygın olup olmamasıyla ilgili değildir. Hâlbuki sekülerlik bir toplumda dinin yaygın olup olmamasıyla ve dinin referans alınıp alınmamasıyla ilgilidir. (...) Bu nedenle laikliğin kural koyuculuğu bireysel

alanı ilgilendirmez. Yani laiklik siyasal toplumsal alanı sekülerlik ise bireysel alanı kendisine konu edinir” (18).

Karakaş (2007: 7) sekülerlik ve laiklik arasındaki farkı anlatırken Almanya, Hollanda ve Büyük Britanya örneklerini veriyor. Karakaş’a göre bu üç ülkenin seküler hukuk sistemine sahip olmaları onların laik oldukları anlamına gelmiyor. Zira Karakaş’a göre laiklik din sınıfına karşı olan bir dünya görüşüdür. Sekülerleşme ise bir görüş değildir, belli bir zaman ve mekân içerisinde din ve toplum arasındaki ilişkiyi açıklayan bir kavramdır.

Türkiye tarzı laiklik ilkesini benimseyenler, Başdemir (2011: 147)’in ifadesi ile “dinî inanç ve pratiklerin toplumsal hayatta, siyasette veya kamuda görünür durumda olmasını laiklik karşıtı durum olarak” görürler. Sekülerlik ise sadece bireyin kendine dair bir durumun ifadesidir. Yani, Türkiye ya da Fransa’daki laiklik savunucuları özellikle devlet başta olmak üzere toplumsal hayat içindeki birçok değeri dinden uzaklaştırmak isterken ve bunun mücadelesini verirken, aksine sekülerleşme kavramının toplumu dönüştürme, değiştirme, bir şeyleri yasaklama, bir şeyleri zorlama gibi ayakları yoktur. Zira sekülerleşme bir sürecin adıdır ve toplumdan ya da devletten herhangi bir beklentisi yoktur. O sadece var olan bir dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır. O nedenle sekülerleşme kavramının ilerici ve sekülerist olmadığı ifade edilebilir. Laiklik devlet katında var olması istenilen bir dönüşümü ifade ederken, sekülerleşme (ya da desekülerleşme) hali hazırda var olan toplumsal dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır. Laiklik siyasal-hukuki bir ilke olarak varlığını sürdürürken, henüz 1966 yılında Wilson sekülerleşmenin bir ideoloji olmadığını, sekülerleşmenin dinin geçirdiği dönüşümü alkışlamak ya da kınamak gibi bir misyonu olmadığını ifade etmişti (Wilson, 1969). Başdemir (2011)’in laiklik ve sekülerleşme arasındaki farkı oldukça açık şekilde özetlediği aşağıdaki cümleleri bu noktada oldukça toparlayıcı olacaktır:

“Türk tipi laikliğin aydınlanma ve çağdaşlaşma projesi olarak uygulanması din özgürlüğü açısından başka bir sorunu daha ortaya çıkarmıştır. Laiklik, hayatın tüm alanlarını kapsayan ve dini hayata alternatif bir yaşam biçimi olarak uygulanmıştır. Temelde *hukuki ve siyasal* bir dü-

şünce ve değer olan laiklik, (...) bireylerin ve toplumun din ile olan ilişkilerindeki bireysel dönüşümleriyle ilgili olan sekülerleşme sorunuyla özdeşleşmiştir. Sekülerleşme, bireylerin dini inançlar konusundaki kendi varoluşsal durumları ile ilgilidir. Bireyler, dinin örgütlediği bir hayat biçimini kabul veya ret arasında varoluşsal bir tercihle karşı karşıya kalabilirler ve hayatlarında dinin ne oranda etkili olacağına kendileri karar verebilirler. ...sekülerleşme, [laiklik gibi] hukukî ve siyasal bir düşünce değildir” (148).

Kısacası, sekülerleşme Türkiye ve Fransa’daki laiklik anlayışı gibi topluma zorla empoze edilebilecek bir siyasi doktrin olmaktan uzaktır. Aksine, kendi iç dinamikleri olan, kendiliğinden ortaya çıkan, ortaya çıktıktan sonra da geri dönüşü olmayan bir süreci tarif etmektedir. Birbirinden farklı şeyleri ifade eden sekülerleşme ve laiklik kavramlarının Türkiye’deki medya ve akademi dünyasında nasıl aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı aşağıda örnekleri ile gösterilmiştir.

Birbiri Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram

Fransa devrimcilerinin yeni bir sistem kurarken kullandıkları laiciteyi 1923’te yeni bir devlet kurarken kullanan, ardından bu ilkeyi anayasasına sokan bir ülkede laiklik kelimesinin seküler kelimesinden türeyen kavramlardan çok daha sık kullanılması muhakkak ki normal karşılanmalıdır. Ancak, Türkiye’deki esas sorun hangi kavramın daha az ya da daha çok kullanılıyor olması değil, bir kavramın diğerini de içine alacak şekilde kullanılıyor olmasıdır. Bu yanlış kullanımın iki ayağı vardır: Akademi ve -ona paralel olarak- medya. Ya hitap ettikleri geniş halk yığınlarının anlamayacağını düşündüklerinden, ya da henüz kendileri de kavrama çok aşına olmadıklarından Türkiye’deki kimi akademisyenler, köşe yazarları ve bazı gazete editörleri uzun zamandır laik, laiklik, laikleşme gibi kelimeleri seküler, sekülerlik, sekülerleşme gibi kelimelerin yerine kullanmaktalar. Zira farklı ortamlarda sekülerleşme kavramını anlatmaya çalışırken “yani laiklik mi” diye soru sorunların sayısının azımsanmayacak derece çok olması tesadüf gibi görünmektedir.

Örneğin, İnce (2012, 4 Mart) Hürriyet gazetesindeki köşesinde “toplumsal kültür laikleşmiştir” ya da “bireyin laikleşmesi” gibi ifadelere yer vermişti. Hâlbuki toplumsal kültürün laikleşmesinden çok sekülerleşmesinden bahsedilmesi daha doğru bir ifade olarak görünmektedir. Bununla beraber İnce’nin ifade ettiğinin aksine bireylerin değil, devletlerin laikleştiğinden bahsedilir. Eğer bireylerin geçmişe nazaran dinden uzak bir hayat yaşadıkları ifade edilmek isteniyorsa, onların laikleştiğinden değil sekülerleştiğinden bahsedilebilir. Mert (2009, 23 Mart), muhafazakârların zenginleştikçe dinden uzaklaştıkları iddiası üzerine kaleme aldığı bir köşe yazısına “Zenginleştikçe Laikleşiyorlar mı?” başlığını uygun görmüştü. Yazının içinde sekülerleşme kelimesi kullanılmadığı için, yazı Mert’in ifade etmek istediklerinden farklı anlamlara gelecek birçok cümle barındırıyordu. Armağan (1997, 26 Eylül) sekülerleşme tezini eleştiren yazısı için “Sekularizasyon (Laikleşme)Efsanesi” başlığını kullanmıştı. Yazar Armağan, muhtemelen geniş kitlelerin *sekularizasyon* kelimesinden ürkmemesi için parantez içinde “(Laikleşme)” demeyi uygun görüyor.

Türkiye’de köşe yazarları ile beraber gazetelerin editöryel tercihleri de sekülerleşme kelimesini kullanmamaktan yanadır. Türkiye’de “laik-laiklik-laikleşme” gibi kelimeler sıklıkla “seküler-sekülerlik-sekülerleşme” kelimeleri yerine kullanılmaktadır. Türkiye’deki *Zaman*, *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Sabah* gibi dört büyük kitle gazetesinin bu kavramları kullanma sıklıklarını karşılaştırdığım Tablo 1 yukarıdaki iddiayı güçlendirmektedir. Bu dört gazeteyi seçmemin iki ana sebebi var. Birincisi, bu dört gazete farklı kesimlerde yer alan ve sayıları milyonlar ile ifade edilebilecek oldukça geniş kitlelere hitap etmektedirler. İkincisi ise sahip oldukları teknik altyapı sayesinde *Zaman*, *Hürriyet* ve *Sabah* gazetelerinde 1997 yılına kadar, *Milliyet*’te ise 2001 yılına kadar geriye dönük araştırma yapılabilir.

Tablo 1. Dört Kitle Gazetesinde “Laik-Laiklik-Laikleşme” kavramları ile “Seküler-Sekülerlik-Sekülerleşme” kelimelerinin kullanım sıklığı				
	Zaman (Ocak 1997 Nisan 2014)	Hürriyet (Ocak 1997 Nisan 2014)	Sabah (Ocak 1997 Nisan 2014)	Milliyet (Ocak 2001 Nisan 2014)
Laik-Laiklik-Laikleşme	24463 kez	19340 kez	4389 kez	11628 kez
Seküler-Sekülerlik-Sekülerleşme	1642 kez	369 kez	254 kez	272 kez

Türkiye gündemini -tarihsel süreçlerden dolayı- sekülerleşme kelimesinden daha çok laiklik kelimesinin meşgul etmesi anlaşılabilir olsa da kelimelerin kullanılma sıklığı 24463’a 1642 ise (Zaman gazetesi) ya da 19340’a 369 (Hürriyet gazetesi) ise bu rakamları açıklamak için Türkiye’nin siyasi tarihinden ve bir kelimenin anayasaya girmiş olmasından daha farklı bir dinamiğe ihtiyaç duyulmaktadır. Zira toplum-din ilişkisine dair bir açıklama olan sekülerleşme kavramının Türkiye’de çok kullanılmıyor olmasının altında Türkiye kamuoyunun bu konuya olan ilgisizliği yatmamaktadır. Aksine, uzun yıllar Türkiye gündeminin en önemli maddelerinden biri olan “muhafazakârlaşma”, “Malezyalılılaşma” ya da “İranlaşma” gibi tartışmalar aslında sekülerleşme kavramının tam da merkezde olduğu tartışma konularıdır. Ancak ne yazık ki, bu tartışmalarda dahi laik, laiklik, laikleşme gibi kelimeler çoğu zaman yanlış anlamlar taşıyarak seküler, sekülerlik ya da sekülerleşme kavramları yerine kullanıldılar.

Medya gibi, Türkiye’deki akademi dünyası da henüz iki kavram arasındaki farkı yeterince içselleştirememiş görünmektedir. Örneğin, Duran (1995) laikleşme ile sekülerleşmeyi hem birbirlerinin yerine kullanıyor hem de sekülerleşmeyi -öyle olmamasına rağmen- “birilerini bir şeylerden kurtarma, arındırma, bağımsızlaştırma” gibi bir projenin parçası olarak görüyor:

“Laikleşme (sekülerleşme); insan aklı ve düşüncesinin-genel olarak-dini ve metafizik denetimden kurtarılma-

sı süreci olarak tanımlanabilir. Toplumsal hayatın tüm branşlarının; siyasetin, kültürün, bilimin dine dayanan değerlerden arındırılması ve bağımsızlaştırılması olayıdır” (29-30).

Sosyolog Akşit (2005) İletişim Yayınları’ndan çıkan *Şerif Mardin’e Armağan* adlı kitapta “Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye’de Laiklik Deneyimi” adlı makalesinde şu ifadelere yer veriyor:

“Laikleşme kuramını Protestanlığın dışındaki Katolikliğin geçirdiği tarihsel süreçler açısından sorgulayan ve yeniden formüle eden [José] Casanova (1994) İslamiyet’in laikleşme ile olan ilişkisini araştırmamızı... Casanova’ya göre (1994), bir ülkenin veya toplumun laikleşmiş olduğunu söylediğimiz zaman üç farklı boyutta değerlendirme yapıyoruz: farklılaşma, özel alana çekilme ve dinselliğin azalması (...)” (68).

Ancak Casanova’nın 1994 yılında basılan *Public Religions in Modern World* kitabında geçen ifadeler ile Akşit’in kitaptan aktardığı ifadeler ile aynı değil. Casanova laikleşmeden değil, sekülerleşmeden bahseder ve kitabında sekülerleşme teorisinin temel argümanını tartışır. Casanova (1994: 19) *Three Separate Moments of the Theory of Secularization*⁶ alt başlığını kullanırken, Akşit bunu “laikleşmenin üç farklı boyutu” diye çeviriyor. Casanova’nın neredeyse kitabın tamamına hakim olan ifadesi “the theory of secularization” iken Akşit onu laikleşme olarak kendi makalesine aktarıyor.

Ayrıca, Giddens (2006/2012)’in Türkiye’deki üniversitelerde sosyolojiye giriş dersi olarak okutulan *Sosyoloji* kitabının İngilizce orijinalinde “secularization” olarak geçen alt başlık, Türkçe basıma “laikleşme” diyerek çevrilmiş durumdadır.

Sekülerizm ise dinden uzak bir yapıyı hem devlet hem de birey için olumluyan, bunu savunan, daha iyi bir dünya için sekülerleşmek gerektiğini iddia eden ideolojinin ismidir. Hâlbuki sekülerleşme tezi bu tarz iddiaları dillendirmemektedir. Aksine, sekülerleşme tezinin en

6 José Casanova, eserinde “the core and central thesis of the theory of secularization” ifadesini kullandıktan sonra Akşit’in bahsettiği üç boyutu açıklar.

ünlü savunucularından Bruce (2002: 38) sekülerleşmenin bir toplumun daha sofistike, akıllı, olgun, bilgili olduğu için ortaya çıkmadığını, ya da sekülerleşmenin ille de daha iyi bir hayatın kapısını açmayacağını belirtir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'deki bazı akademisyenler ve gazeteciler, laiklik ve sekülerleşme kavramlarını kimi zaman anlaşılır sebeplerle kimi zaman ise biraz zorlayarak aynı anlamda kullanmaktadırlar. Ancak, bu iki kavramı, ifade ettikleri farklı şeyler nedeni ile birbirilerinin yerine kullanmamak gerekmektedir. Zira az sonra aşağıda ifade edileceği gibi, laik olmayan devletlerin seküler yaşam tarzına sahip bireyleri ya da toplumları olduğu gibi, laik devletlerin oldukça dindar, deseküler bireyleri ya da toplumları olabilir.

Devletler ve İnanç Konusunda Onlardan Farklı Toplumları

En geniş anlamı ile laiklik, din ve devlet arasındaki ilişkiye, sekülerleşme ise din ve toplum arasındaki ilişkiye dairdir. Zira laik devletlerin seküler olmayan toplumları ya da laik olmayan devletlerin seküler yaşam tarzına sahip toplumları olabilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde George Washington, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin gibi kurucu babalar henüz ülke kurulurken din ve devlet işlerini birbirinden ayırmış ve yeni dünyayı din özgürlüğü üzerinde temellendirmişlerdi (İmga, 2010). Ancak ABD'de devlet inançlara karşı olumlu ya da olumsuz herhangi bir pozisyon almazken Amerika'nın kendine özgü dinamiklerinden dolayı toplumun dini hassasiyetleri oldukça yüksek ve kiliselere gitme oranları aynı modernliğe sahip diğer Avrupa ülkelerinden fazladır (Berger, 2008; Casanova, 2007). Bunun yanında İran İslam Cumhuriyeti 1979'dan beri şeriat ile yönetilmesine rağmen toplumun azımsanmayacak kadar ciddi bir çoğunluğu seküler yaşam tarzına sahiptir. Kazemipur ve Rezaei (2003: 357)'nin yaptığı araştırmalar İran toplumunun son 30 senede devleti kadar kendisini dindarlaştıramadığını ortaya koymaktadır. İranlılar devlet izin vermediği için başlarını kamusal alanda açamıyorlar, dışarıda içki içemiyorlar ve hukuksal olarak da dini kanunlar altında yaşamak zorunda kalıyorlar. Ancak devletin olmadığı noktalarda -özellikle evlerinin içinde- seküler yaşam tarzlarına sahipler. İran ev partileri (başka yerde parti yapma şansları olmadığı için) kadınların göğüs dekoltesi, kadınlık hatlarını ortaya koyan kıyafetler giydiği, alkol tüketilen, kadın ve erkeğin devletin

onlara dayattığı dini kanunlardan özgür olduğu yerlerdir (Farid, 2013; Maxfux, 2013).⁷ Birçok İranlı kadının başını kapatmasının sebebi dindar olmalarından kaynaklanmamaktadır. Devletin vereceği cezalardan dolayı seküler tarzlarını devletin görmeyeceği veya göremeyeceği yerlerde yaşamaları gerekmektedir. İran'ı silah ile yöneten dini bir rejimin, pekâlâ seküler yaşam tarzına sahip bir halkı olabilir. Devletin laik olmaması, şeriat ilkeleri ile yönetiliyor olması İranlıları daha fazla dindar yapmıyor, sadece kamusal alanda zorla dindar görünmek zorunda kalıyorlar.

Türkiye bu noktada ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle 20. yüzyıl boyunca dışlayıcı laiklik ya da hegemonik sekülerizm ile yönetilen bir toplum, bu süreçte devleti kadar kendisini dinden soyutlayamadı. Atatürk ve diğer yönetici elitler saltanatı ve halifeliği kaldırarak, insanların şapkalarını ve giyim kuşamlarını değiştirerek, tekke, zaviye ve türbeleri kapatarak, halkın yazı dilini değiştirerek toplumu sekülerleştirebileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak devleti laik hale getirmek anayasaya eklenecek bir hükümlerle mümkün iken, dinin toplumsal hayattaki varlığını azaltmaya çalışmak yukarıdan dayatılarak kolayca ulaşılabilecek bir süreç değildir. Kanun değişikliği ile toplumlar sekülerleşebilselerdi, aynı şekilde bir kanunla o sekülerliğin yok olması gerekirdi. Toplumların sekülerleşmesi, devletlerin laikleşmesi gibi kanunla olacak, belli bir projenin içerisinde gerçekleşebilecek bir şey değildir. O nedenle ifade edilmeli ki, Türkiye laik bir devlet olarak kurulmaya çalışılmış olsa da 1930'ların yönetici elitlerinin çıkardığı yasalar -aynen İran'da yaşandığı gibi- uzunca bir müddet halkın kendi dinsel yaşamını devletin göremeyeceği yerde sürdürmesine neden oldu.

Bu makale laiklik ile sekülerleşme kavramları arasında hiçbir şekilde etkileşim olmadığını iddia etmemektedir. Muhakkak ki İran'ın bir din devletine dönüşmesi belli bir grubun daha dindarlaştırmasına, Türkiye'nin dışlayıcı laiklik anlayışı da belli bir grubun sekülerleşmesine neden olmuştur. Ancak, ne İran yasaları halkını desekülerleştirme konusunda çok başarılı oldu, ne de Türkiye jakobenist yasalarla

7 İnternetteki video sitelerinde "Tahran Nights" diye aratıldığı vakit yeterince örnek ile karşılaşılacaktır.

halkımı dinden uzaklaştırabilirdi. Zira bu süreçler için yani sekülerleşme ya da desekülerleşme süreçleri için yasa koyucudan çok daha fazlasına ihtiyaç var.

Sonuç

Söz konusu ülke Türkiye ise, sekülerleşme kavramı yeni yeni kendisine alan yaratmaya çalışıyor denilebilir. Bu makalenin amacı da sekülerleşme kavramının ne demek olduğunu detaylıca anlatıp, onun çokça karıştırıldığı laiklik kavramı ile farkını ortaya koymaktı. Belli bir zaman dilimi içerisinde, dinin ya da metafiziksel dünyanın toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demek olan sekülerleşme ile dinin devlet mekanizmalarından uzaklaştırılmasının ifadesi olan laiklik kavramlarının daha uzun yıllar Türkiye’de birbirlerinin yerine kullanılacağını düşünülse de, son zamanlarda kullanım konusundaki hassasiyetin arttığına tanık olunmaktadır. Zira Türkiye toplumu için din her geçen gün sosyal hayattan daha fazla çekilirken, dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların gücü ve prestiji azalırken, yeni kuşakların günlük aktivitelerinde ya da gelecek ile ilgili planlarında bu bahsi geçen dinamikler kendilerine daha az yer buluyorken bu konularda yapılacak tartışmalar “laiklik-muhafazakârlık” sığ ekseninden çıkmaz zorunda kalacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- AKŞİT, B. (2005) Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye’de Laiklik Deneyimi. ÖNCÜ, A. ve TEKELİOĞLU, O. (der.) *Şerif Mardin’e Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARMAĞAN, M. (1997, 26 Eylül), Sekülerizasyon (Laikleşme) Efsanesi. *Zaman Gazetesi*.
- AQUAVIVA, S. S. (1960) The Psychology of Dechristianisation in the Dynamics of the Industrial Society. *Social Compas*. [Online] 7(3). s. 209-225. <http://scp.sagepub.com.proxy.ubn.ru.nl/content/7/3/209.full.pdf+html>. [Erişim Tarihi: 23.01.2013].
- BAŞDEMİR, H. Y. (2011) Optimum Değerler Olarak Laiklik ve Din Özgürlüğü.
- BAŞDEMİR, H. Y. (der.) *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Ankara: Liberte Yayınları.
- BERGER, P., DAVIE G. ve FOKAS E. (2008) *Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*, Burlington: Ashgate Publishing Company.
- BRUCE, S. (1999) Modernisation, Religious Diversity and Rational Choice in Eastern Europe. *Religion, State and Society*. [Online] 27 (3-4). s. 265-275. <http://www.tandfonline.com.proxy.ubn.ru.nl/doi/pdf/10.1080/096374999106476>. [Erişim Tarihi: 09.10.2012]
- BRUCE, S. (2002) *God is Dead*. Oxford: Blackwell Publishing.
- BRUCE, S. (2003) The Social Process of Secularization. FENN, R. K. (der.) *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*, Oxford: Blackwell Publishing.
- BRUNNER, J. (1991) From Rousseau to Totalitarian Democracy: The French Revolution in J. L. Talmon’s Historiography. *History and Memory*. [Online] 3(1) s. 60-85. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/25618611.pdf?acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 04.04.2013]
- CASANOVA, J. (1994) *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- CASANOVA, J. (2007) Immigration and the New Religious Pluralism:

- A European Union / United States Comparison. BANCHOFF, T. (der.) *Democracy and The New Religious Pluralism*. Oxford: Oxford University Press.
- COX, H. (1965) *The Secular City*. New York: Pelican.
- DAVIE, G. (1990) Believing without Belonging: Is this the Future of Religion in Britain. *Social Compass*. [Online] 37(4). s. 455-469. <http://scp.sagepub.com.proxy.ubn.ru.nl/content/37/4/455>. [Erişim Tarihi: 22. 10.2012]
- DAVIE, G. (1994) *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Blackwell, Oxford.
- DURAN, B. (1995) Sekülerleşme-Laikleşme Süreci ve Gezegen Ölçeğinde Sonuçları. *Köprü Dergisi*. [Online] 95 Yaz, No.51. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=215> [Erişim Tarihi: 17.01.2012]
- ERTİT, V. (2013) Sekülerleşme Teorisi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. 10 (3). s. 207-229.
- FARID, M. (2013, 19 Mayıs), “What part of Public Diplomacy don’t you understand?”, US Public Diplomacy Blogspot [Online] <http://uspublicdiplomacy.blogspot.com/2013/05/what-part-of-public-diplomacy-dont-you.html>. [Erişim Tarihi: 25.07.2013]
- FENN, R. K. (1969) The Secularization of Values: An Analytical Framework for the Study of Secularization. *Journal for the Scientific Study of Religion*. [Online] 8(1). s. 112-124. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/1385259.pdf?&acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 21.08.2011]
- GIDDENS, A. (2006) *Sociology*. 5th. Edition. Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (2012) *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GÖLE, N. (1997) Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites. *Middle East Journal*. [Online] 51(1). s. 46-58. https://www.academia.edu/3662578/The_Secularism_and_Islamism_in_Turkey_The_Making_of_Elites_and_Counter-Elites. [Erişim Tarihi: 08.04.2013]
- HANSON, S. (1997) The Secularization Thesis: Talking at Cross Purposes. *Journal of Contemporary Religion*. [Online] 12(2).

- s. 159-179. <http://www.tandfonline.com.proxy.ubn.ru.nl/doi/pdf/10.1080/13537909708580797>. [Erişim Tarihi: 01.03.2011]
- HERBERG, W. (1962) Religion in a Secularized Society: The New Shape of Religion in America (Lecture I). *Review of Religious Research*. [Online] 3 (4). s. 145-158. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/3510445.pdf?acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 12.11.2012]
- İMGA, O. (2010) *Amerika'da Din ve Devlet*. Ankara: Liberte Yayınları.
- İNCE, Ö. (2012, 4 Mart). Laikleşme Süreci Dindarlaşma Süreci. *Hürriyet Gazetesi*.
- KARAKAS, C. (2007). Turkey: Islam and Laicism Between the Interest of State, Politics, and Society. *Peace Research Institute Frankfurt Reports*. [Online] No. 78, s. 1-40. <http://www.hsfk.de/downloads/prif78.pdf>. [Erişim Tarihi: 03.04. 2010]
- KAZEMİPUR, A. ve REZAI, A. (2003) Religious Life under Theocracy: The Case of Iran. *Journal for the Scientific Study of Religion*. [Online] 42(3). s. 347-361. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/1387739.pdf?&acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 07.07.2013]
- KÖSE, A. (Der.) (2002). *Sekülerizm Sorgulanıyor*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- KURU, A. (2007) Passive and Assertive Secularism: Historical Conditions, Ideological Struggles, and State Policies toward Religion. *World Politics*. [Online] 59(4). s. 568-594. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/40060173.pdf?acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 06.07.2012]
- KÜÇÜK, A. (2011) Laikliğe İlişkin Tartışmalar ve İki Laiklik Modeli. BAŞDEMİR, H. Y. (der.) *Türkiye'de Din Özgürlüğü ve Laiklik*. İstanbul: Liberte Yayınları.
- LECHNER, F. L. (1991) The Case against Secularization: A Rebuttal. *Social Forces* [Online] 69(4). s. 1103-1119. <http://web.b.ebscohost.com.proxy.ubn.ru.nl/ehost/pdfviewer/>

- pdfviewer?sid=df4fd854-681b-4c5e-acf7-d7dcd4fee26f%40ses
sionmgr110&vid=2&hid=124. [Erişim Tarihi: 14.03.2012]
- MOHANTY, M. (1989) Secularism: Hegemonic and Democratic. *Economic and Political Weekly*. [Online] 24(22). s 1219-1220. <http://www.epw.in/perspectives/secularism-hegemonic-and-democratic.html>. [Erişim Tarihi: 09.09.2011]
- MAXFUX (2013), “Iran Which We don’t Know”. [Online] <http://maxfux.livejournal.com/265190.html>. [Erişim Tarihi: 11.10.2013]
- MERT, N. (2009, 23 Mart) Zenginleştikçe Laikleşiyorlar mı? *Hürriyet Gazetesi*.
- MISES, L. (1981) *Socialism, An Economic and Sociological Analysis*, Indianapolis: Liberty Fund.
- ÖZDEN, M. (2005) *Müslüman Kelamında Sekülerleşme Süreci*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/eng/browse/1547/>. [Erişim Tarihi: 24.06.2011]
- STIRLING, P. (1958) Religious Change in Republican Turkey. *The Middle East Journal*. [Online] 12(4). s. 395-408. <http://search.proquest.com.proxy.ubn.ru.nl/docview/1290780092/fulltextPDF/E09A7E6C01B24F1CPQ/67?accountid=11795>. [Erişim Tarihi: 14.02.2013]
- SOUVAY, C. L. (1923) The French Papal States during the Revolution. *The Catholic Historical Review*. [Online] 8(4). s. 485-496. <http://search.proquest.com.proxy.ubn.ru.nl/docview/1290055122/fulltextPDF/4B4DFC6E7B1E4EE1PQ/4?accountid=11795>. [Erişim Tarihi: 05.02.2012]
- WEBER, M. (2001). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. PARSONS, T. (çev.) London: Routledge.
- WILSON, B. R. (1969). *Religion in a Secular Society: a Sociological Comment*, London: Watts.
- WILSON, B. R. (1979) The Return of the Sacred. *Journal for the Scientific Study of Religion*. [Online] 18(3). s. 268-280. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/1385653.pdf?&acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 02.01.2010]

Belli Parametrelere Göre Kuşaklararası Sosyal Değişme (Aile Değerleri Üzerine Bir Karşılaştırma)

*Intergenerational Social Change According to Specific
Parameters (A Comparison of Family Values)*

Ali Rıza Abay

Sevim Atila Demir

Özet

Her geçen gün birçok unsurun etkisiyle (göç, teknolojik yenilikler vb...) sosyal değişme gerçekleşmektedir. Bu değişmeler çoğu zaman gözle görülemeyecek nitelikte ve özellikle beklenti, algı ve değerlerde yaşanmaktadır. Var olan ve kolayca ölçülebilen fiziki değişmeler asıl sosyal değişimin sadece çok küçük bir kısmını oluşturur. Günümüzde ortaya çıkan problemleri tanımlamada ve bireylerin değişen durumlara sağlıklı adaptasyonunun sağlanmasında, değişimin boyutu ve niteliğinin belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada belli parametrelere göre iki kuşak arasındaki sosyal değişimin boyutunun ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 25 ebeveyn ve onların çocuklarından oluşan 25 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırma sonucunda bazı noktalarda kuşaklararası değişme daha yavaş iken bazı konularda ise çok ciddi boyutlarda yaşandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Değişme, Kuşaklararası Değişme, Aile Yapısı

Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, alirizaabay@gmail.com

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, satila@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

Many factors such as migration and technological developments lead to social change. These changes are quite often not observed directly and are particularly experienced through expectations, attitudes, and values. The existing physical changes can be measured easily and account for only some of the real social changes. It is crucial to determine the dimensions and characteristics of changes since it helps reveal current problems and help individuals to adapt to changing situations properly. The current study aims to evaluate the dimensions of social change between two generations according to specific parameters. In this vein, in-depth interviews were held with 25 parents and their 25 children. The results of the study indicated that while changes between generations were slow on some issues, they were found to be critical on some others.

Keywords: *Social Change, Change between Generations, Family Structure*

Giriş

Kültür değişir. Toplumsal koşullar değiştikçe ihtiyaçlar da farklılaşır. Kültür bu ihtiyaçlara cevap verebilmek için koşullara uyum sağlar. Farklı kültürlerde aynı ihtiyaçlara farklı cevaplar verildiği görülebilir. Bu kültürel sistemin kendine özgü kodlarına bağlıdır. Bu nedenle hemen hemen tüm değişmelerde kurumlar arası farklılaşma gözlenir. Kültürün var olabilmesi için değişen koşullara uyum sağlayabilme esnekliği olmalıdır. Değişen koşullara yetecek esneklikte olmayan kültürün yaşaması beklenemez (Güvenç, 2010:102- Haviland, 2008:120). Aynı zamanda kültür, hayata ait her durumu içerdiği için bireylerin yaşamlarındaki değişmeler kültürel değişme olarak tanımlanır. Bu toplumsal değişmeler, çeşitli itici nedenlerle ortaya çıkar. Toplumsal değişmeyi tanımlayabilmek için bazı modellerden ve teorilerden faydalanırız.

Yapısal- Fonksiyonel modeller toplumsal değişmeyi yapı ve fonksiyon ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Göç, kentleşme, toplumsal hareketlilik gibi konularda odaklanmaktadır. Toplumsal yapı kendini oluşturan fonksiyonların bir bütünüdür. Değişen koşullar fonksiyonların niteliğinde de değişime yol açar. Esas olan fonksiyonların değişimin boyutuna uyumudur. Aksi halde Ogburn'un "kültürel boşluğu" ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu model toplumsal değişmeyi tüm boyutlarıyla açıklamayı hedeflese de toplumsal yapıdaki hareketliliği çözümlenme de önemli bir adım olarak kabul edilmelidir (Kongar, 2004: 253-256). Bu çalışma açısından Yapısal-Fonksiyonalist model yol gösterici olarak kullanılabilir. Çünkü bireylerin algılarındaki değişime var olan somut değişmelerin son noktasıdır. Toplum, değişen koşullara kendi sistemi dâhilinde uyum sağlar ayrıca, her sistemin farklı bir değişme hızı ve yönü mevcuttur.

Durkheim hızlı toplumsal değişimin ve toplumsal bütünleşme eksikliğinin Anomi'ye yol açtığını vurgular. Çünkü hızlı değişme dönemlerinde kültürel yapı ile fiziksel yapı arasındaki değişme hızları farklıdır ve her zaman bir dengeden bahsedemeyiz. Toplumsal değişimlerin nedenleri farklı farklıdır. Ancak büyük çoğunluğu dış çevresel etkenlidir ve bu etkenler bireylerin bireysel olduğu düşünülen eylemlerini tetikler (1965: 280- 330). Özellikle sanayileşme ve küreselleşme sonrasında topyekün tüm toplumsal sistemleri etkileyen bir dalga ile karşılaşmıştır. Ve bu dalgada doğaüstü olana biçilen rol aktörlerin

anlam dünyasını yeniden tanımlamış ve bugün tartışılan tüm sosyal değişmelerin itici gücü haline gelmiştir.

Ailenin sosyal ve ekonomik değişimi, sosyal bilimler alanında çalışılan en eski konuların başında gelmektedir. Parsons'a göre ekonomik yapı ailede ortaya çıkan değişimin başlıca tetikleyicilerindedir. Endüstriyel toplum yapısının getirdiği zorunluluklar, toplumsal birlik-telikten görece görece yalıtılmış çekirdek aileler, ekonomik üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişiminin sadece bir göstergesidir. Özellikle Batıda ailenin ciddi risk altında olması, bu alanda karşılaştırmalı çalışmaları zorunlu kılmıştır. Dünyada kabul edilen en temel sosyal organizasyon ailedir ve akrabalık bağları ile birlikte incelendiğinde çok daha geniş alanı kapsamaktadır. Sosyal değişme özellikle bireylerin pratiklerinde, kültürel ve ekonomik sorumluluklarında ve algılarında değişime yol açmıştır (Gillies, 2003:3- Thornton- E. Frivke, 1987: 146-149). Ailede yaşanan en temel değişme, ailenin temel işlevlerinden olan kendini üretmesi risk altındadır. Doğurganlık oranları da evlenme oranlarında olduğu gibi tüm dünyada düşmektedir. Buna bağlı olarak çocuk sahibi olma isteği bireylerin pratikleri ve hedefleri doğrultusunda azalmaktadır. Ciddi anlamda boşanmalar ve yalnız yaşayan kişi sayısı artmaktadır (Özdemir, 2007:192-193). Modernleşme süreci ile birlikte, ailenin yara alması ve bu süreçte aileyi korumaya yönelik politikaların hızla geliştirilmekte olması, ailenin, sadece toplumdaki kurumlardan biri olmadığını gösterir. Ailenin zayıflaması toplumdaki güven duygusunun, dolayısıyla toplumun sosyal sermayesinin de zayıflaması anlamına gelir. Güven duygusu ile toplumda boşanma oranları, evlilik oranları ve suç oranları birbiriyle ilişkilidir. Aynı zamanda sosyal sermaye fiziki ve beşeri sermayenin de gelişimine etki eder (Atila Demir, 2011: 912). Tüm dünyada ailenin geçirdiği değişimler dikkatle izlenmekte ve bu alanda çalışmalar derinleştirilmektedir. 2005'te Nepal'de yapılan çalışma (T. Yabiku, 2005: 339/351), sosyal değişimin aile davranışlarına olan etkisini incelemiş ve hızlı toplumsal değişimin birçok pratiği gençlere ilk kez ulaşılır hale getirdiği vurgulanmıştır. Bunun neticesinde başlıca değişmeler gözlemlenmiştir, ailenin organizasyonunda ve aile üyeleri üzerindeki otoritede yaşanan değişmeler, geç evlilikler, düşük doğum oranları, çekirdek ailenin yaygınlaşması vs... gibi. Yine Amerikan aile yapılarını inceleyen çalışmalarda (La Rossa, 1988: 451-452- C.Glick, 1989: 225-128) en temel değişmeler

olarak gösterilen ilk evlenme yaşının yükselmesi, boşanmaların ve tek ebeveynli ailelerin artışı ve görece yeniden evlenme oranlarının yanı sıra, “yeni babalık” kavramı getirilmiştir. Ebeveyn olarak geleneksel dönemden günümüze çocuğu yetişme ve gelişiminde daha aktif bir babalık tanımlamasıdır bu. Ancak babalık kültürü annelik kültürüne göre daha hızlı değişmektedir. Tüm bu değişimler yine de ailenin dağılması ve bozulması olarak tanımlanmamaktadır. Toplumun temel kurumlarından biri olarak kabul edilen ailenin, toplumsal değişme sürecinde en fazla etkilenen alan olması tabiidir. Ancak çoğu durumda gözden kaçan nokta bu değişmelerin büyük bir kısmının çok daha derinlerde ve aktörlerin algılarında yaşandığıdır.

Bu çalışmada temel alanlardaki aktörlerin algılarındaki değişimler ortaya konulmaktadır. Araştırmaya katılan örneklem grubuna yöneltilen sorular üç ana başlıkta ve bu başlıklar kendi içinde alt başlıklarda toplanmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüz dünyasında birçok etken (göç, küreselleşme, teknolojinin gelişimi) sosyal değişime etki etmektedir. Geçmiş yıllara kıyasla çok daha hızlı bir değişim süreci yaşanmaktadır. Ayrıca değişime etki eden birçok unsurun karşılıklı etkileşimi, değişimin hızını ve yönünü doğru tespit edebilmemizi zorlaştırmaktadır. Görülebilir gerçekliklerin ötesinde ölçülmesi zor ve gözlemlenemeyen birçok noktada değişim yaşanmaktadır. En önemli değişim noktalarından birisi de algılarımızdır. Bugün birçok pratiğin anlamı ve şekli değişmiştir. Hatta bir kısmı ortadan kalkmış veya yeni bir pratik olarak aktörlerin hayatına girmiştir.

Çalışmanın amacı, hayatımıza yeni giren veya hayatımızda olup şekli ve amacı değişen bazı pratikleri tespit edebilmektir. Bu tespit sürecinde iki kuşak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu noktada pratiklerimizin anlamının hangi dönemde ve nasıl farklılaştığının tespiti amaçlanmıştır. Çalışma toplumsal değişimi belli kavramlarda incelemeyi hedeflemektedir. Bu şekilde hangi unsurların aktörlerin pratiklerine daha fazla etki ettiği daha net kavranacaktır.

Araştırma Soruları:

Aktörlerin dindarlığı ve dini bayramları algılamalarında ve tanımlamalarında kuşaklararası farklılık nedir?

Cinsiyet rollerinin tanımlanmasında iki kuşak arası farklılık var mıdır?

Her iki kuşakta aile tanımlaması ve biçimi nasıl şekillenmiştir?

İki kuşak arasında sosyal ilişki ağları nasıl kurulmuştur?

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın uygulamalı kısmı, Temmuz-Ağustos ayları içerisinde tamamlanmıştır. Araştırma evreni olarak Sakarya-Erenler İlçesinin Erenler Merkez Mahallesi alınmıştır. Evren olarak Erenler Merkez Mahallesi'nin seçilmesinin nedeni, bu merkezin yoğun göç alarak Türkiye'nin her bölgesinden kişi barındırmış olmasıdır. Aynı zamanda şehir planlaması olarak hızlı bir değişim sürecine girmiş bölgelerden birisidir. Erenler İlçesinde toplam 74860 kişi ikamet etmektedir. Erenler Merkez Mahallesi'nin ise toplam nüfusu 7317 kişidir. Erenler Merkez Mahallesi, Erenler İlçesinin yaklaşık olarak %10'una karşılık gelmektedir. Bunun 55 yaş üzeri olan kişi sayısı 873'tür. Erenler Merkez Mahallesi'nin yaklaşık %12' si 55 yaş ve üzeridir. Araştırmaya 18 yaş üstü bireyler dâhil edilmiştir. Bu nedenle 2 kuşak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İki kuşak arasında belli noktalardaki algı farklılıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. İlk olarak pilot çalışması yapılmış ve sorulardaki eksik noktalar tespit edilerek giderilmiştir. İki ay içerisinde bireylerin ev ve işyerlerine gidilerek yarı biçimlendirilmiş mülakat sorularımız araştırmamıza katılmayı kabul eden kişilere yöneltilmiştir.

Araştırma sorularımızı yanıtlamak için sözcüklere ihtiyaç bulunmaktadır bu nedenle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma soruları beş kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler, pratiklerde hayat bulan belli başlı değer ve tutumların ana hatlarını oluşturacak şekilde belirlenmiştir. Yarı biçimlendirilmiş mülakat soruları ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Mülakatlar, cevapların güvenilirliği amacıyla, ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmenin amacı bilindiği gibi, aktörlerin tutum ve davranışlarındaki asıl sebeplere ulaşabilmektir (Baş-Akturan, 2008:111). Örneklem büyüklüğünün sağlanmasında en önemli ölçüt temsil yeteneğine sahip en küçük sayı olarak belirlenir. Biz de çalışmada bunu hedefledik. 25 kişi, 55 yaş ve üzerinden, 25 kişi ise bunların çocuklarından toplamda 50 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisinin

tercih edilmesinin nedeni, hemen hemen aynı sosyalleşme süreci içerisinde yetişen iki kuşağın temel farklılıklarını ve bu farklılıkların nedenlerini doğru olarak ortaya koyabilmektir. Bir başka ifade ile bireyin kendi yetiştirdiği çocuğu ile kendi algı ve tutumlarında ne gibi farklılıklar olabileceğini ve hangi etkenlerin bu farklılıkların nedeni olarak tanımlanabileceğini ortaya koymaktır. Araştırmanın örnekleme, uygun örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemlerinin birlikte kullanılması sonucu oluşturulmuştur. Uygun örneklemede örneklem araştırıcının çevresinden kişilerden çekilerek oluşturulur, kartopu örneklemede ise ulaşılan denekler aracılığıyla başka deneklere ulaşma şeklinde örnekleme oluşturulur (Aziz, 2008:54-55). Çalışmada esas olarak deneklerin samimi ve güvenilir sonuçlarını elde edebilme amaçlandığı için bu örnekleme türleri tercih edilmiştir.

Çalışmanın epistemolojik arka planında ekolojik perspektiften faydalanılmıştır. Aileye ekolojik perspektiften bakan kuramcılar, özellikle insan ve çevresi arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. İnsan, sosyal bir varlık olarak çevresiyle etkileşim içerisinde ve bu nedenle karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürürler. Bu nedenle aile, çevresel değişmelere etki eder ve bu değişmelere uyum sağlar. Kültürün en önemli taşıyıcılarından olan aile kurumu, değişen ihtiyaçları karşılayabilmek için dönüşür. Aynı zamanda Durkheim'da, toplumsal gerçeklikleri, bireylerin gereksinimlerinden yola çıkarak açıklamıştır. Dolayısıyla toplumsal çevre öncelikli olarak bireylerin gereksinimlerini belirler. Durkheim bu olguyu "sosyal intihar" tanımlamasıyla açıklar. Her ne kadar bireysel deneyimler genelde intiharın nedeni gibi görünse de gerçek neden bunlar değildir çünkü ona göre hiç kimse yaşamından mutsuz olduğu için vazgeçmez. Bu durumun ardında birçok sosyal etken (eğitim, gelenekler, fikirler, inançlar...) yatmaktadır. Bu nedenle bireysel gibi görünen intihar olgusu da Durkheim'a göre toplumsaldır ve toplumsal gerçeklikler ve süreç tarafından oluşur (Durkheim, 1965: 300-306-Canatan-Yıldırım, 2011: 36-Wallace-Wolf, 2004:27). Sosyal gerçeklikler bireylerin davranışlarını tanımladığı gibi değiştirmektedir. Günümüzün çevresel faktörleri çok daha karmaşık ve makro ölçektir. Bu çalışmada ekolojik perspektif temel alınmış ve ailede iki farklı kuşağın değişmelere ne derece ve ne yönde tepki verdiği incelenmiştir. Çalışmada incelediğimiz parametreler, özellikle sosyal değişme sürecinde çevresel etmenlerin tetiklediği sonuçlar olarak karşımıza çıkar.

Örneklemin özelliğine bakıldığında, araştırmaya Sakarya- Erenler Merkez Mahallesinden 55 yaş ve üzeri 25 kişi ile bu kişilerin çocukları olan 25 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan 55 yaş üzeri katılımcıların 11’i erkek, 14’ü kadındır. Onların çocuklarından oluşan katılımcıların ise 10’u erkek ve 15’i kadındır. Yine 55 yaş üzeri katılımcıların 2’si okuma yazma bilmemekte, 22’si ilkokul mezunu ve 1’i de üniversite mezunudur. Onların çocuklarından oluşan katılımcıların ise 2’si ilkokul mezunu, 4’ü ortaokul mezunu, 10’u lise mezunu ve 9’u ise üniversite mezunudur.

Önemli Günlerle İlgili Algılardaki Değişmeler

Bu kısımda üç önemli günün algılanmasındaki kuşaklararası farklılık tespit edilmiştir. Bayramların (Ramazan ve Kurban bayramları), Anneler Günü’nün ve Sevgililer Günü’nün anlamı. Bayramların her iki kuşak için de genel çerçevede önemini korumaktadır. Ancak değişen nokta, daha çok bireylerin hissettikleri anlam üzerinedir. Ayrıca, birlik ve beraberlik duygusunun yerini zamanla tatil beklentisine bırakacağıнын sinyalleri de verilmektedir. Anneler günü ise her iki kuşak için önemli görülmektedir. Çevresel şartlar ve pratikler değiştikçe bireylerin tutumları da buna paralel olarak değişmektedir. Anneler gününün her iki kuşak için de önemli bir gün olarak tanımlanması bunun en açık örneklerindedir.

Katılımcı 33: 55 yaşında, İlkokul mezunu, Kadın

“Bayramlar bana eski bayramları hatırlatıyor. O dönemki heyecanımızı, sevincimizi. Eskiden birlik vardı, yemekler yapırdı kalabalık olurduk. Şimdi öyle bir duygu yokki... ana yok, baba yok...”

Araştırmaya katılan 55 yaş üzeri bireylere göre bayramlar daha çok eskileri, o dönemdeki neşeyi ve birlikteliği hatırlatmaktadır.

Katılımcı 33: 35 yaşında, Orta okul mezunu, Kadın

“Bayramlarda genelde ziyaretler yapıyoruz. Küçüklükte olduğu gibi bir sevinç yok. Bayramlarda olmasa kimse kimseyi aramaz zaten...”

Bayramlar, daha çok bir aradalığın en önemli nedeni olarak tanımlanmaktadır. Özellikle değişen toplumsal koşullar insanlar arası sosyal ilişkileri sınırlı hale getirmiştir. Bu nedenle akraba ve komşu ziyaretleri daha çok bayramlarda gerçekleşmektedir.

Katılımcı 1: 70 Yaşında, İlkokul mezunu, Erkek

“geçmiş bayramların güzelliğini, neşesini hatırlatıyor. Kutsaldır bayramlar...”

Katılımcı 1: 31 Yaşında, Lise mezunu, Kadın

“Bayramlar bana Bir şey ifade etmiyor. Eskiden heyecanlandırıyordu, şimdi oda yok...”

Özellikle 55 yaş ve üzeri kesimde bayramların dini anlamı daha fazla zikredilmektedir.

Katılımcı 13: 69 yaşında, İlkokul mezunu, Kadın

“bayramlar çok önemlidir. Eşle dostla görüşürsün, tatlılar yaparsın... eskiden sabahtan kalktığımız gibi çocuklar kıyruk olurdu kapıda, her yerleri gezerdik... dostluk vardı. Her gelene sofraya kurardık. Şimdi öle değil, beş dakika oturup gidiyorlar...”

Katılımcı 13: 42 yaşında, kadın, Lise mezunu

“bayramlar eskiden gelen alışkanlıklardan ötürü önemli. İlk aklıma ziyaretler geliyor. Şimdi bayramların bir özelliği kalmadı. Çocuklarım için şimdi önemli ama bi beş sene sonra onlar içinde önemli olmayacak...”

Katılımcıların hem ebeveynleri hem de çocukları için ortak olan nokta bayramların çoğunlukla eskileri ve o dönemki sevinci hatırlatıyor olmasıdır. Ancak genel bir değerlendirme yaptığımızda 55 yaş üzeri için her ne kadar sevinç ve heyecan azalmış olsa da bayramlar, kutsal bir gün olduğu için önemli görülmekte ve ziyaretler gerekli sayılmaktadır. Çocukları için ise bu ziyaretler çoğunlukla zahmetli gelmektedir. Ancak yine de bayramlar önemlidir ve özellikle akrabalar ve komşular arası görüşmeler bayramlarda gerçekleştirilmektedir. Eski dönemlerle ciddi bir kıyaslama olduğu görülmektedir. Genç nesilde de aynı şekilde daha çok çocukluktaki bayram heyecanları hatırdaki kalmıştır. Bu nedenle geçmişe özlem dikkat çeken noktalardan birisidir.

Anneler gününe bakıldığında farklı bir değerlendirme ile karşılaşılmaktadır.

Katılımcı 19: 57 yaşında Okuma yazma bilmiyor, Kadın

“Anneler günü önemli tabii... mutluluk oluyor, önceden önemli gelmiyordu, şimdi her çocuk bir yerde, toplanmak için bi sebep... sevgililer gününü bilmem...”

Katılımcı 19: 36 yaşında, üniversite mezunu, Kadın

“anneler günü önemli bence, hatırlamak ve hatırlanmak isterim, genelde hediye de alırım... Sevgililer günü öyle değil, kutlamam, önemlide değil...”

Anneler günü her ne kadar bayramlar kadar zaruri olmasa da toplumda kabul edilmiş bir gün olarak kabullenilmiştir. Özellikle 55 yaş ve üzeri kesimde de bu şekilde olması daha çok bir araya gelme ve hatırlanmanın aracı bir gün olması nedeniyle önemli görülmektedir. Aynı durum sevgililer günü için söylenemez. Özellikle 55 yaş üzeri için sevgililer günü bir anlam ifade etmemektedir.

Katılımcı 11: Erkek, 44 yaşında, Lise mezunu

“anneler günü o gün dendiği için önemlidir. Yoksa hergün anneler günü, bana yanlış geliyor ama saygı duyuyorum. Sevgililer günü ise karı-koca için Bir şey ifade etmiyor...”

Katılımcı 11: Erkek, 70 yaşında, İlkokul mezunu

“sevgililer gününü tanımam, anneler gününe de saygı duyarım...”

Araştırmada önemli bir kesimi evli çiftler oluşturduğu için sevgililer gününün anneler günü kadar dikkatle takip edilmediği görülmektedir.

Aile, Evlilik, Boşanma ve Çocuk ile İlgili Alandaki Değişimler

Bu kısımda belli sorular çerçevesinde araştırmaya katılan kişilerin aile, evlilik, çocuk ve boşanma konularındaki algıları ve tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Boşanma üzerine en kapsamlı çalışma 2009 yılında 1200 boşanmış kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada cinsiyet veya eğitim durumu ile boşanma arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Yurtkuran Demirkan ve diğ., 2009:53). Türkiye’de 1980 yılında 15901, 1990 yılında 25712 ve 2000 yılında 34862 boşanma kayıtlara geçmiştir. 2003 yılında 92637, 2007 yılında ise 94219 boşanma gerçekleşmiştir.

2010 yılının birinci döneminde ise 96841 çift evlenirken, 30773 çift ise boşanmıştır (TUİK, 2007- 2010). Boşanmaların Türkiye’de ciddi anlamda arttığı ve buna yönelik tedbir ve sosyal politikaların gündeme geldiği dikkate alındığında boşanma algılarında da aynı derecede ciddi bir değişim yaşandığı görülmektedir. Özellikle boşanmaya karşı geliştirilen tutumun farklılaşması (boşanma olgusunun normalleşmesi) bunun göstergesidir.

Katılımcı 11: Erkek, 44 yaşında, Lise mezunu

“boşanma iyi bir şey değildir ama şartlar gerektiriyorsa boşanırlar. Çocuklarımda boşanmak istese üzülürüm ama sebebine bakarım...”

Katılımcı 11: Erkek, 70 yaşında, İlkokul mezunu

“bizim kitabımızda boşanmak yoktur anca ölüm... normal değildir...”

Görüşmeden de ortaya çıktığı üzere özellikle 55 yaş üzeri grup gerektiği halde boşanmayı çıkış yolu olarak görmekle birlikte genç grup kadar normal bir durum olarak karşılamamaktadırlar.

Türkiye’de 2007 yılı kaba boşanma oranı binde 2.3 iken, Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran binde 2.1’dir (Yurtkuran Demirkan ve diğ, 2009:29). Türkiye’de özellikle son yıllarda boşanma sosyal bir problem olarak algılanmaktadır. En önemli boşanma nedeni ise “şiddetli geçimsizlik” olarak belirtilmektedir. Ayrıca boşanmaların %45’inin çocuksuz ailelerde gerçekleştiği tespit edilmiştir(Yurtkuran Demirkan ve diğ, 2009:33). Görüşülen kişilerde de özellikle çocuk olduğu durumlarda boşanmaların bir kez daha düşünülmesi veya çocuk olma durumunda boşanmaların daha üzücü bir hal aldığı özellikle belirtilmiştir. Boşanmanın birçok sebebi bulunmaktadır. Ancak boşanmaların özellikle geleneksel faktörlerin azaldığı ve ekonomik refahın arttığı süreçte eskiye kıyasla daha fazla yaşandığı gözlemlenmektedir (Abay, 2007:91). 2011 yılında yapılan araştırmada en önemli boşanma nedeni olarak (%24.5) sadakatsizlik gösterilmiştir. Ayrıca boşanmalara TV, dizi ve filmlerin de olumsuz etki ettiği (%50.2) ifade edilmiştir (Sekam, 2011: 17). Amerika’da yapılan “aile değerleri” tartışmalarının az gelişmişliğe eğilim belirtisi olarak tanımlanmasının altında önemli noktalar yatar. Amerika ve Avrupa’da boşanma ve evlilik dışı doğum ciddi oranda artmıştır. İsveç’te ve Amerika’da her iki evlilikten biri bo-

şanma ile sonuçlanmakta ve evli olmayan ebeveynlerin ayrılma oranı evli olanlara göre üç kat daha fazladır (The Economist, 2010:202-206). Bu nedenle gelişmişlik düzeyi ile boşanmalar arasında bir paralellik bulunmaktadır. Özellikle 55 yaş üzeri grup boşanmaların dini anlamına dikkat çekerek tercih edilmemesi gereken bir durum olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Katılımcı 1: 70 yaşında, Erkek, İlkokul mezunu

“Boşanma kesinlikle Allah’ın evini yıkmaktır. Aklının köşesinden geçmemeli. Çocuğum boşanmak istese hiç razı olmam...”

Katılımcı 1: 31 yaşında, kadın, lise mezunu

“boşanmak duruma göre normal olabilir. Ama küçük şeylerden boşanılmasını doğru bulmuyorum...”

Toplumda boşanma artık kabul edilen bir gerçekliktir. Her iki grup için de boşanma üzücü bir durum olmakla birlikte problemin büyük olması halinde 55 yaş üzeri grubun da bu durumu bir çare olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Katılımcı 7: 63 yaşında, kadın, ilkokul

“boşanmaya önceden çok üzülüyordum ama şimdi üzülmiyorum. İnsanlar stresten öleceğine boşansın...”

Katılımcı 7: erkek, 31 yaşında, Üniversite

“boşanmak normal bir durum bence... Mantık ararım önce nedenine yoğunlaşıyorum. Sorun büyükse çocuğumda olsa onay veririm arkasında dururum...”

Yapılan görüşmelerde boşanmanın normal bir olgu olduğunun (evlenmek kadar) düşünüldüğü ortaya çıkmıştır. Ancak çocuklu ailelerde boşanmanın görece iki defa düşünülmesi gereken yine de zorla evliliğin yürütülmemesi düşüncesi ağır basmaktadır. Boşanma olgusunda da dikkat çeken bir nokta her iki kuşakta (dereceleri farklı olsa da) değişimin yaşanmış olmasıdır. Özellikle boşanmalarda çevresel koşulların etkisi önemlidir. Hem boşanma algısının değişimine hem de bireysel tercih ve pratiklerde, çevresel durum belirleyici olabilmektedir.

Boşanma üzerine yapılan çalışmalarda, artık boşanmanın çocuklar üzerine zarar vereceği düşüncesinin, boşanmayı ne engelleyici ne de birleştirici bir durum olduğu görülmektedir. Çocuk boşanmayı mutlak anlamda etkilememektedir (Smart-Neale, 2010:184). Boşanmanın çocukları ne derece olumsuz etkileyeceğinden ziyade, boşanma sonrası çocuğun bu süreci en hafif şekilde nasıl atlatacağı üzerinde odaklanılmaktadır.

Geçmişten günümüze ailedeki bir diğer algı değişimi ise kayınvalide ile birlikte oturma durumunu değerlendirmedir. 55 yaş üzeri bireyler, eşlerin aileleri ile oturma durumunun kendi zamanlarında normal ve olması gereken olarak açıklarlarken, günümüzde bunun değiştiğini belirtmektedirler. Genç nesilde ise bu durum daha nadir görülmektedir.

Katılımcı 13: 69 yaşında, İlkokul mezunu, Kadın

“ bizim zamanımızda illaki kayınvalide yanına gidiliyordu. Kaynanası ile oturan gelin rağbetli gelindi. Şimdi ne büyüklerin küçüklere, ne küçüklerin büyüklere saygısı yok. Biz korkardık kayınvalidemizden. Şimdi herkes ayrı daha rahat. Bende rahatım. Eskiden huzur vardı. Şimdi herkes geçiminin derdinde...”

Katılımcı 13: 42 yaşında, kadın, Lise mezunu

“ çok karşıyım birlikte oturmaya... Kuşak çatışması yaşanıyor. Büyüklerde biz büyüğüz daha iyisini biliriz düşüncesi var. Asla da gelinimle oturmak istemem, arada belli bir mesafe olmasını isterim...”

Bu örnek algı değişimini ortaya koyma açısından özellikle dikkat çekicidir. Çünkü anneden çocuğa olan değişim ciddi boyuttadır. Kayınvalide ile oturma bir dönem övünç kaynağı olarak görülürken, çocuğunun döneminde artık bu durum kesinlikle rahatsız edici bir durum olarak belirtilmiştir. Bu konuda ciddi bir değişim gözlenmiştir. Her iki grup açısından bakıldığında ayrı oturma her iki kesim için de ideal ve rahat bir yol olarak tanımlanmaktadır. Çünkü artık yaşam koşulları değişmiştir. Çekirdek aileye geçiş yapılmıştır, sadece aile bazında değil sosyal anlamda da tam bir beraberlikten bahsedilememektedir ve herkes kendi geçiminin derdindedir.

Görüşmeci 5: 65 yaşında, kadın, okuma yazma bilmiyor

“... Hep kaynanamla ve kaynatamla oturdum ben. Memnun olmasam da mecburdum. Şimdi çocuklarımla niye oturayım, herkes kendi evinde rahat. Hasta olduğumda baksınlar yeter...”

Görüşmeci 5: Erkek, 31 yaşında, Lise

“sağlık problemleri olursa aile büyükleri ile birlikte otururum ama onun dışında şartlar müsaitse bir arada oturmak istemem. Aile birliğini oluşturmak için ayrı oturulması gerektiği kanaatindeyim...”

Diğer bir değişim noktası evlenme biçimi ve aile içi söz hakkı ile ilgilidir. Genel olarak 55 yaş üzeri bireylerde gerçek anlamda görülmüş üsulü evliliklerin daha yaygın olduğu, ancak ideal olanın anlaşarak evlenmek olarak belirtildiği görülmüştür. Aşağıda verilen örnekler, tanıyarak evlenmenin daha doğru bir evlilik biçimi olduğu yönündedir. Sanayileşme ve küreselleşme ile birlikte eşin özgürce seçilmesine yönelik güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Bununla birlikte akraba evlilikleri azalmış ve kadının aile içi hakları daha fazla tanınmaya başlanmıştır (Giddens, 2000:151).

2011 Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması’na (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) göre günümüzde eş ile tanışma şekli açısından kır-kent farklılığından ziyade daha çok ekonomik durum, coğrafi bölgeler ve eğitim durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Araştırmaya katılanların (17440 kişi) %41’i ilk eşi ile aile ve akraba çevresi aracılığıyla tanıştığını belirtmiştir. %39,6’ı komşu ve mahalle çevresinde, %7,4’ü arkadaş çevresinde tanıştığını belirtmiştir. Kız kaçırma yolu ile evlenme halen daha günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı devam etmektedir. Kız kaçırma usulü her ne kadar kırsal kültüre ait gibi görünse de şehirlerde de var olmaktadır. 2000 yılının verilerine göre Türkiye genelinde 4466 kız kaçırma olayı vuku bulmuştur. Kız kaçırma usulü kızın rızası ile ve kızın rızası olmadan olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır (Abay, 2003: 5). Bu çalışmada kaçarak evlenen kişiler kendi rızası ile kaçtıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcı 5: 65 yaşında, kadın, okuma yazma bilmiyor

“ben görücü usulü evlendim ama tanışarak evlenmek daha güzel. Ailede kimin sözü geçer? Kim büyükse onun sözü geçer biz böyle gördük. Adamın sözü geçer çünkü para onda...”

Burada verilen neden çalışma için dikkat çekicidir. Aile içerisinde söz hakkı aynı zamanda ailedeki otorite ilişkisi ile de yakından ilişkilidir. Aile içi otorite ise bu örnekte ekonomik yetkinlik ile karşılık bulmuştur. Dolayısıyla para güçtür ve erkekte olduğu için ailede erkeğin sözünün geçmesi gerektiği belirtilmiştir.

Katılımcı 5: 31 yaşında, erkek, lise

“ailede tabii ki erkeğin sözü geçmeli...”

Aynı ifade, yetiştirdiği oğlu için de geçerli görülmektedir. Ancak yapılan gözlemler, kızında aynı düşüncenin olmadığı ve ortak karar almanın ideal olan olarak belirtildiği dikkat çekmiştir.

Katılımcı 9: 65 yaşında, erkek, İlkokul

“Ailede her iki eşinde sözü geçmelidir. Özellikle ev içinde hanım daha etkili olmalıdır”

Katılımcı 9: 34 yaşında, kadın, Üniversite

“ailede ortak söz geçmeli, birisi baskın olmamalıdır...”

Geleneksel toplumlarda, aile yapısı daha hiyerarşik bir yapıya sahiptir ve çoğunlukla erkek merkezli ilişki sisteminin güçlü olduğu vurgulanır. Modern dönemde ise hem aile yapısı küçülmüş hem de ilişki sistemi dönüşmüştür. Kadın için evrensel çocuk bakımı ve aile içinden sorumlu olma rolü modern dönemde gittikçe azalmaktadır (Hare-Mustin, 1988: 36-37).

Türkiye’de yapılan çalışmada ailede %37,9 baba, %23,9 anne-baba otorite temsilcisi olarak görülmüştür (Sekam, 2011: 37). 2003 yılında İstanbul’daki 414 evli ve eşiyile birlikte yaşayan kadın üzerinde yapılan çalışmada, Türk ailesindeki karar mekanizmasında kadının rolünü incelenmiştir. Çalışmada, kadınların eğitim durumları, gelir durumları ve çalışma hayatındaki yerleri arttıkça eşleriyle birlikte karar alma oranlarının da arttığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe aile içi kararlara katılmadığında gösterdiği tepki de artmaktadır. Tanışarak evlenen kadınların aile içi kararlara katılma oranı daha yüksektir (Çimen Kabaklı, 2003:283).

İdeal çocuk sayısı ile ilgili düşünce de toplumsal değişmeyi net olarak ortaya koyan olgulardan biridir. Son 40 yıl içerisinde doğurgan-

lık sayısında ciddi oranda düşüş yaşanmıştır. 1973'te 4.7 olan doğurganlık hızı, 2003'te 2.2'ye gerilemiştir. 2011'de Türkiye'de 22 bölge ve 67 ilde toplam 6748 kişi üzerinde yapılan araştırmada ideal çocuk sayısı 2-3 olarak belirtilmiştir ki bu çalışmanın sonucu olarak ta bu veri desteklenmiştir (Sekam, 2011:4). Yapılan görüşmeler de bu sonuçları destekler niteliktedir.

Görüşmeci 3: 55 yaşında, Kadın, İlkokul

“biz altı kardeşiz. İdeal çocuk sayısı 3'tür bence. Kız ve erkek çocuğu arasında fark yok. İkisinin de yarısı el... Çocuklar ilerisi için bir güvencedir tabii...”

Görüşmeci 3: 35 yaşında, kadın, ortaokul

“... Biz üç kardeşiz. İdeal çocuk sayısı da üçtür. Kız-erkek çocuk arasında fark yoktur. İleride bana bakar mı çocuğum bilmem ama umuyorum. Yine de gelecek için bir güvencedir diyemem...”

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kardeş sayısı çoğu zaman ideal çocuk sayısından fazla olmaktadır. Durumun bu şekilde ortaya çıkmasında, ekonomik şartların daha fazla rol aldığını görmekteyiz. Artık geniş aile yapısı içerisinde ekonomik birlikten bahsedilmemekte ve daha iyi bir eğitim için az çocuk daha ideal görülmektedir.

Bir diğer dikkat çekici nokta ise kız çocuğu ile erkek çocuğu arasında çeşitli nedenlerden ötürü fark görülmemekte ama kız çocuklarının aileye daha düşkün oldukları vurgulanmaktadır. Yine yukarıda belirtilen “nasılsa ikisinin de yarısı el” ifadesi çekirdek aile yapısının doğurduğu bir sonuç olarak algılanmaktadır. Geleneksel geniş aile yapısı içerisinde erkek çocuğun evde kalması durumu günümüzde çok az rastlanır bir durum haline gelmiştir.

Görüşmeci 21: 55 yaşında, kadın, İlkokul

“7 kardeştik biz, ideal çocuk sayısı ikidir. Kız çocuğu aileye daha düşkündür. Bana baksın diye büyütmedim ama bakıyorlar da...”

Görüşmeci 21: 31 yaşında, kadın, Üniversite

“üç kardeşiz, ideal çocuk sayısı ikidir. Kızlar aileyi daha çok sahipleniyorlar; çocuklarımın ileride bana bakmalarını beklemiyorum ama ben bakıyorum...”

Diğer bir nokta ise çocukların artık aileler için bir güvence olarak görülmemesidir. Duygusal olarak çocukların kendilerini yalnız bırakmayacaklarına ve ilgileneceklerine dair beklenti olmakla birlikte, kesin bir ifade kullanmaktan çekinildiği dikkat çekmiştir. Özellikle 55 yaş üzerinde çocuğun kendilerine bakacağına dair beklenti daha fazladır. Yine çevresel etkenler, yaşam koşulları ve bireysel tercihler, beklentileri büyük ölçüde belirlemektedir.

Aile içi sorumluluklarda görülen farklılaşmalar (özellikle çocuk bakımı), genç-yaşlı iletişimi, yaşlı bakımı ve aile desteğinin zayıflaması günümüzde ailede görülen başlıca değişimlerdendir(Taylor Gooby, 2002:5). Bu değişimler aynı zamanda kadının çalışma hayatına girmesinin bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Kadının çalışma hayatına girmesi durumunda görülen algıda da değişim gözlenmektedir. Geleneksel dönemde kadın daha fazla anne ve eş olarak ve daha çok ev içi rollerle tanımlanmakta iken günümüzde ev dışı rollerinin ve çalışma durumunun da çoğu halde bir gerekliliğe varan algı değişimine uğradığını görmekteyiz. Genç nesilde bu durum normal karşılanabilirken, 55 yaş üzerinde de özellikle kadının kendi ayakları üzerinde durabilmesi önemli görülmektedir.

Görüşmeci 6: *Erkek, 76 yaşında, İlkokul*

“20 sene evveline kadar kadınların çalışmasını ayıplardık ama şimdi mecburiyet var. şimdi tek maaş yetmiyor, sevse de sevmese de çalışıyorlar...”

Görüşmeci 6: *Kadın, 29 yaşında, Üniversite*

“kadınların çalışması gerekiyor. Bir kadın için ev içi işler de ev dışı işlerde önemli. Denge içerisinde bir arada yürütebilmelidir. Çocuğumun da eğitimini tamamladıktan sonra çalışmasını isterim...”

Örnekte de görüldüğü gibi geleneksel dönemde bir ihtiyaç olarak görülen kadının çalışması durumu günümüzde bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum algılarda kadının ev içi rollerinde değişiklik olarak değil, daha çok ev içi ve ev dışı işlerin dengeli olarak bir arada yürütülmesi gerektiği olarak yansımıştır. Burada her iki kuşak için de kadının çalışmasının gerekli görülmesi önemli bir sonuçtur.

Günümüz endüstriyel toplumlarında, geleneksel anlamda erkeğin eve para getirme ve kadının evi çekip çevirmesi algısı değişmektedir. Bu değişimde kadınların ev dışı ücretli çalışma hayatına girişinin etkisi büyüktür (Taylor Gooby , 2002:15).

Katılımcı 11: Erkek, 44 yaşında, Lise mezunu

“çalışması gerekiyorsa kadın çalışmalıdır. Ama erkek eve bakıyorsa kadının çalışması yersizdir. Evdeki sorumluluğu daha önemlidir...”

Katılımcı 11: Erkek, 70 yaşında, İlkokul mezunu

“bizde kadınların çalışması iyi karşılanmaz, kadınlar evinin hanımıdır...”

Yapılan çalışmada araştırmaya katılanların önemli bir kısmı kadının ücretli çalışmasını olumlu bulmaktadır. Kadınların %33.2’si, erkeklerin ise %30.3’ü kadınların çalışmasına çok olumlu bakmaktadır. Aynı zamanda gelir seviyesi arttıkça kadınların çalışmasına olumlu bakma oranı da artmaktadır (Sekam, 2011:97). Ancak yine de araştırmadan da görülmektedir ki kadının ev içi rolleri öncelikli gelmektedir. Türkiye Değerler Araştırmasının 2011 sonuçlarına göre hem erkekler (%84), hem de kadınlar (%69) kadının çalışmasının ev içi görevlerini aksatacağı düşüncesindedirler (<http://smgconnected.com/2011-turkiye-degerler-arastirmasi>). Bu çalışmada da görülmektedir ki kadınların “evdeki sorumlulukğu” örneklemimiz için önemlidir.

Katılımcı 16: 56 yaşında, Kadın, İlkokul

“kadın çalışmalıdır tabii. Kimseye muhtaç olmasın. Ev işi de önemli ikisini de yapabilir...”

Katılımcı 16: 38 yaşında, kadın, lise

“kadının çalışması özgürlüğünü eline alabilmesi için önemlidir...”

Kadının çalışma durumu daha çok kadının özgürlüğü, ayakları üzerinde durabilme, eşine destek olması ve muhtaçlık yaşamaması durumu olarak tanımlanmaktadır.

Değerler ve Sosyal İlişki Ağları ile İlgili Değişimler

Günümüz toplumunu enformasyon toplumu olarak tanımlayabiliriz. Artık etkin bir şekilde yaşamak, mutlaka yeterli enformasyonla

yaşamaktır (Kumar, 1995: 19). Enformasyonun yaygınlaşması ve gerekliliği, aktörlerin pratiklerine de aynı derecede etki etmektedir. Bu nedenle bireyler, günlük yaşamını yeni parametrelere göre tekrar ve tekrar düzenler. On-line işlemler getirdiği olanaklarla kendini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla aktörlerin sadece pratikleri değil, algıları da on-line olarak dönüşmektedir.

Komşuluk bağları ve yüz yüze ilişkinin değişimine sanal hareketin ciddi etkileri olmuştur. Özellikle internet hayatımıza girdiğinden beri komşuluk bağları mekansal hareketlilikten ve teknolojik gelişmelerden olumsuz etkilenmektedir (DIW, 2009:38). Çalışmada, sosyal ilişki ağlarını kullanmada 55 yaş üzeri ve onların çocukları arasında ciddi farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Katılımcı 21: 31 yaşında, kadın, Üniversite

“arkadaşlarımla daha sık görüşüyorum. Sanal arkadaşlık sistemlerini arada kullanırım. Akraba ve komşularla da bayramlarda daha çok...”

Katılımcı 21: 55 yaşında, kadın, ilkokul

“komşularımla sık sık görüşüyorum. Akraba yetişene kadar komşu yetişiyor. İyi komşu akrabadan önce gelir bence. İnternet kullanmayı bilmiyorum...”

Araştırmada 55 yaş üzeri katılımcıların daha çok akraba ve komşularla görüştüğü belirtilirken, çocuklarının arkadaş ve sanal ilişki ağlarını daha fazla kullandığı dikkat çekmiştir. 55 yaş üzeri katılımcıların çok büyük bir kısmı internet kullanmamaktadır.

Sosyal ilişkilerin niteliği ve komşular arası yardım biçimlerinin analiz edildiği çalışmalarda geleneksel döneme göre modern dönemde tutum ve davranışların daha teknolojik olduğu, bunun yanı sıra boş zamanı değerlendirecek çok sayıda seçenek bulunduğu vurgulanmaktadır. Özellikle internet ve televizyonun etkisi yadsınamaz derecededir. Teknolojik değişimler aynı zamanda bireylerin tutum ve davranışlarını da dönüştürmekte ve yeni davranış biçimlerini doğurmaktadır(The Young Foundation, 2007:4- Morley-Robins, 1997:110).

Katılımcı 10: 62 yaşında, kadın, ilkokul mezunu

“internet kullanmıyorum, bilmem... ama komşu ve akrabalarımla çok sık görüşürüm.

Katılımcı 10: 35 yaşında, kadın, Lise

“en fazla arkadaşlarımla görüşüyorum. Sık sık ta sanal arkadaşlık sistemlerini (face) kullanıyorum... Kendi adıma pek komşuluk yok burada ama akrabalarla da görüşüyorum...”

Sekam’ın yaptığı çalışmada internet kullanımı %35.3 sıklıkla, %32.3 arada bir ve %32.4 hiç kullanmam olarak belirtilmiştir (2011:37).

Diğer bir önemli parametre ise dindarlık tanımlamasındadır. Türkiye’de 16 ilde toplam 250 kişi ile yapılan çalışmaya göre Türkiye’de dini pratikleri yerine getirme oranı azalmakla birlikte dindar olarak kendini tanımlama oranı % 81 ile 2000 yılına oranla değişmemiştir (haberler.com, 22.07.2012). Çalışmanın bu sonucu desteklediği görülmektedir. Dindarlık algısı dini pratikleri yerine getirme durumundan genç nesilde daha çok iyi insan olarak tanımlanmaya doğru gitmektedir.

Katılımcı 14: 60 yaşında, ev hanımı, İlkokul mezunu

“Allah’ın emirlerine uyan, seven ve İslam’ın gereklerini yapan kişi dindardır. Dini eğitim gereklidir ben camiden aldım dini eğitimi...”

Katılımcı 14: 33 yaşında, erkek, Üniversite mezunu

“İbadetini belli etmeyene, gösteri olsun diye camiye gitmeyene dindar derim. Mutlaka şunu yapmalı veya yapmamalı demem. Namaz kılmayanda dindar olur. Dini eğitimde gereklidir ama belli bir kısma ait ve aşırı değilse...”

Örneklerde de görüldüğü gibi, dindarlık algısı 55 yaş üzerinde daha çok dini pratikler ile tanımlanırken, çocuklarında daha soyut ifadelerle tanımlanmaktadır. 2010 Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması’na (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü) göre, çalışma yapılan kişilerin (6035 kişi) %70,3’ü günlük hayatın dini pratiklere göre yaşanması gerektiği ifadesine katılmıştır. Çalışmada bu ifadeye tamamen katılma oranı yaş arttıkça artmıştır.

Katılımcı 19: 57 yaşında Okuma yazma bilmiyor, Kadın

“Allah yolunda yürüyen insan dindardır. Hocalar dindardır. Bende gücüm yettiğince ibadetlerimi yapmaya çalışıyorum. Ben dini eğitim

pek alamadım, abdest almayı bilmeden evlendim. Dini eğitim verilmeli tabii....”

Katılımcı 19: 36 yaşında, üniversite mezunu, Kadın

“Adaletli olan insan dindardır. Ailesine, çocuklarına, çalışanlarına... Adalet yoksa dindarlıkta yoktur. Tam dindarım diyemem. Ben dini eğitimimi camiden aldım...”

Dini eğitim ise katılımcıların çok büyük bir kısmı için gereklilik olarak görülmektedir. Ancak bu eğitimin ehil kişiler tarafından verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Son parametre ise, saygı kavramının algılanmasıdır. Bu noktada da 55 yaş üzeri ve onların çocukları arasında ciddi farklılık görülmektedir. 55 yaş üzeri bireylerin saygıyı daha çok görünür belli davranışlar (el öpme, bacak bacak üzerine atmama, yanında sigara içmeme vs...) olarak tanımladıkları, çocuklarının ise üslup ve konuşma biçimi olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra aşağıdaki örnekte olduğu gibi geleneksel saygı olarak tanımlanan eylemler bir diğer kuşakta “saçma” olarak tanımlanabilmektedir.

Katılımcı 9: 34 yaşında, kadın, Üniversite mezunu

“saygı üslupla olur bence. El öpmek çok saçma! Annemin yanında sigara da içiyorum, sigarayla saygı olmaz, ama kişiyle alakalı...”

Katılımcı 9: 65 yaşında, İlkokul mezunu, Erkek

“saygı karşılıklı edeple, oturmasını kalkmasını bilmekle olur. El öpmekte saygıdır ama daha çok bir gelenektir. Gençlerin yanında sigara içmesini, bacak bacak üstüne atmasını hoş karşılamam...”

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi genç nesilde el öpmenin hoşlanılmayan itici bir saygı göstergesi olarak toplumda yerleşmiş olduğu vurgulanmıştır.

Katılımcı 17: 58 yaşında, İlkokul, Kadın

“El öpmek saygı göstergesidir ve beklerim. Büyüklerin sözünü dinleme, onlara karşı gelmeme ve oturmaya ve konuşmaya dikkat etme saygıdır...”

Katılımcı 17: 27 yaşında, Lise, Kadın

“Anlayışlı olmak, karşıdakini önemsemek saygıdır bence. El öpmek

saygı değildir ve bende el öpmekten hoşlanmıyorum. Ama böyle gelmiş mecbur öpüyoruz...”

Büyüklere saygı algısı her iki kuşakta da belirgindir. Ancak bu saygı kavramının içeriği farklılaşmıştır. Belirli pratiklerden (el öpme, sigara içmeme vs..) ziyade, daha çok sözel saygı ağırlık kazanmıştır. Her iki kuşak ta üsluba ve ifadeye önem vermektedir. Geçmişten günümüze toplumsal yapı ve özelde aile içi ilişkiler değerlendirildiğinde aslında birçok noktada geleneksel dönemde saygı olarak yapılan pratiklerin günümüzde farklılaştığı görülmektedir. Bu durum özellikle çocuk ebeveyn ilişkilerinde daha net fark edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Özellikle sanayileşme sonrasında Dünya’da ortaya çıkan değişimler sosyal yaşamı ve var olan sosyal değişimin hızını da etkilemiştir. Bugün geçmişe oranla kıyaslandığında sosyal değişimin hızının da arttığı görülmektedir. Pratiklerde var olan değişimler her zaman sosyal değişimin ölçütü olarak tanımlanmaz. Ancak en fazla değişimi net olarak veren ölçüt, algılarda ortaya çıkan değişimlerdir. Diğer değişim alanları ile kıyaslandığında görece tespiti daha zor olan bu değişim alanı toplumsal yaşamı sağlıklı analiz etme de kilit görevi görmektedir. Bu nedenle algıların değişimine yönelik çalışmalar ayrıca önem taşımaktadır. Sakarya-Erenler Merkez Mahalle bölgesinde yapılan bu çalışma, iki kuşak arasındaki algı değişimlerini ve her iki kuşakta da değişmeyen unsurları ortaya koyabilmesi açısından önemlidir.

Çalışmada, özellikle, dindarlık, saygı, otorite gibi soyut kavramların tanımlanmasında kuşaklararası farklılığın daha net ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, boşanma, çocuk sayısı, kadının çalışması ve birlikte oturma gibi gözlemlenebilen parametrelerde, kuşaklar arası gözlenen büyük farklılıklardan ziyade her iki kuşakta da ortaya çıkan değişimlerden bahsedebilmekteyiz. Ancak, toplumsal değişme süreci ile birlikte özellikle bireylerdeki bilinç değişiminin gençlerde daha fazla yaşandığı ortaya çıkmıştır. Varolan ve sonradan toplumsal yaşama eklenen bazı günlerin (bayramlar, anneler günü vs...) algılanmasında ise yine kuşaklararası farklılık görülmektedir. Özellikle dini kaynaklı bayramların manevi anlamı 55 yaş üzerinde daha belirgin iken, dini kaynaklı olmayan günlerin anlamı ise genç kuşakta daha fazla belirgindir. Her iki kuşakta da anneler günü önemli görülürken, sevgililer günü

ikinci kuşakta, hepsinde olmamakla birlikte, önemli görülmektedir. Özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalarla (Aile araştırmaları, değerler araştırması vs...) karşılaştırıldığında, yapılan çalışma bu çalışmaları destekler niteliktedir.

Bir diğer tespit ise iki kuşak arasında özellikle sosyal ilişki ağlarını kullanma biçimi ve yoğunluğunda farklılık olmasıdır. Özellikle sanal sistemin kullanımını genç kuşak arasında daha yaygın ve daha gerekli olarak tanımlanmaktadır. Aşağıdaki tablo araştırmada kullanılan parametrelere göre kuşaklar arası tespit edilen farklılığı/benzerliği sistematik açıdan vermektedir.

Tablo 1: Kuşaklararası Değişme

	Dini bayramların önemi	Anneler Gününün anlamı	Sevgililer günü	Kadının Çalışması	Kayınvalide/ Kayınpeder ile birlikte oturma	Boşanma	Çocuk
55 yaş ve Üzeri	Eskiler, Özlem, Ziyaretler	Güzel bir gün, artık önemli	Bilmem	Artık gereklidir	Eskiden oturulurdu ama artık gerekli değil.	Günümüzde gerçekleşmekte ise de mümkün olduğunca evliliği yürütmek hedeflenmelidir.	İdeal çocuk 2-3 tür. Çocuk gelecek için güvence olabilir
18-45 yaş arası	Ziyaretler, kaybolan anlam ve mutluluk	Önemli bir gün	Çok önemli sayılmakla birlikte kısmen kutlanmakta	Kesinlikle gereklidir (Cinsiyete göre farklı anlamlar içermektedir.)	Herkes kendi aile birliğini ayrı kurmalı. Birlikte oturulmamalı	Normal bir olgudur.	İdeal çocuk 2-3 tür. Çocuk gelecek için güvence değildir.

	Ailede Kimin Sözü Geçmeli?	Saygı	Dindar algısı	Sosyal ilişki
55 yaş ve Üzeri	Son karar erkekte olmakla birlikte, karı-koca birlikte karar vermeli	El öpme gibi bazı pratikler saygı göstergesidir.	Dindar, dini pratikleri yerine getirir. Somut pratikler	Komşu ve akrabalarla görüşmeler daha yoğun. Bilgisayar kullanımı yok denecek kadar az.
18-45 yaş arası	Ortak karar verilmeli	El öpme gibi bazı pratikler saygı göstergesi değildir. Üslup ve değer verme saygıdır.	İyi insan, doğru insan ve dini yaşayan insan dindardır. Soyut kavramlar	Arkadaş ve sanal arkadaşlıklar sık kullanılmakta.

Aile, toplumun temel kurumu olması dolayısıyla, ailede değişimin tespiti, toplumun geleceğe yönelik plan ve uygulamalarının yönünün tespitinde öncelikli gerekliliktir. Ayrıca, toplumun kültürel yapısının tanımlanması ve anlamlandırılması da ailenin tanımlanması ile mümkündür. Ailedeki değişim kültürel değişimin en önemli göstergelerindendir.

Değişim sosyal yaşamın gerçekliğidir. Ancak değişimin doğru tanımlanması ve değişimin hızının topluma uygun olması toplumsal yapının sağlıklı devamı ve sağlıklı yenileşmesi için gereklidir. Değişimin kuşaklar arası iletişimi engelleyici boyutta gerçekleşmesi bazı sosyal problemlere yol açabilir. Kavramlar (sosyal değişim, aile yapısının değişimi, boşanma algısı, önemli günler vs...) sosyal yaşamın esas unsurudur. Kavramların algılanması ve bu algıların tespiti sosyal hayatı çözümlenmede önemli kilit rolüne sahiptir. Özellikle çevresel etmenler bireylerin algılarının değişiminde önemli rol oynar. Günümüzde (küresel ölçekte düşünüldüğünde) bu etmenler daha çeşitli ve çok yönlüdür. Bu nedenle çalışma, sosyal değişimi ve kuşaklararası farklılıkları ve kuşaklararası değişmeyen unsurları tespit etme ve değişimin hızının kestirilebilmesi noktasında bir adım olma amacı taşımaktadır.

Kaynakça

- ABAY, A. R. (2007) Günümüzde Aile. *Uluslararası Aile Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat. s.90-97.
- ABAY, A. R. (2003) Kültür Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Kız Kaçırma Usulü ile Evlenmenin Sosyokültürel Sebepleri ve Sonuçları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 1(7).
- ATİLA DEMİR, S. (2011) Aile ve Sosyal Sermaye İlişkisi *e-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 4C0128, 6(4) s. 897-915.
- AZİZ, A. (2008) *Sosyal bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- A. HAVİLAND, W. ve Diğ.(2008) *Kültürel Antropoloji*. DENİZ, İ. VE SARIOĞLU, E. (çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BAŞ, T. ve AKTURAN, U. (2008) *Nitel Araştırma Yöntemleri Nvivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- CANATAN, K. ve YILDIRIM, E. (2011) *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- C. GLICK, P. (1989) The Family Life Cycle and Social Change. *Family Relations*. 38(2). p. 123-129.
- ÇİMEN KABAKLI, L. (2003) Türk Ailesinde Karar Mekanizması ve Kadının Rolü, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya.
- DEUTSCHES INSTITUT FÜR WIRTSCHAFTSFORSCHUNG (2009), The Effects of Mobility on Neighbourhood Social Ties, SOEP Papers on Multidisciplinary Panel Data Research, Berlin.
- DURKHEİM, E. (1965) *Suicide*. Translated by John A. Spaulding-George Simpson, USA: The Free Press.
- GİDDENS, A. (2000) *Sosyoloji*. ÖZEL, H. Ve GÜZEL, C. (der.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GİLLİES, V. (2003) Family and Intimate Relationships: A Review of the Sociological Research. *Families and Social Capital ESRC Research Group Working Paper*. No:2, p.1-24.
- GÜVENÇ, B. (2010) *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayınları.

- HARE-MUSTİN, R. T.(1988) Family Change and Differences: Implications for Theory and Practice. *Family Relations*. 37(1). p.36-41.
- KONGAR, E. (2004) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KUMAR, K. (1995) *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. KÜÇÜK, M. (çev.) İstanbul: Dost Kitabevi
- LAROSSA, R. (1988) Fatherhood and Social Change. *Family Relations*. 37(4). p. 451-457.
- MORLEY, D. ve ROBİNS, K. (1997) *Kimlik Mekanları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. ZEYBEKOĞLU, E. (çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÖZDEMİR, M. Ç. (2007) Toplumsal Değişme Karşısında Aile ve Okul. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 5(2). s.186-198.
- SEKAM (2011) *Türkiye’de Aile- Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*. İstanbul.
- SMART, C. ve NEALE, B. (2010) Boşanma Sonrasında Çocukluk Dönemini Yapılandırmak. GIDDENS, A. ve diğ. (der.) *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*.
- ALTAYLAR, G. (çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- TAYLOR GOOBY, P. (2002) New Risks and Social Change, <http://fds.oup.com/www.oup.co.uk/pdf/0-19-926727-8.pdf>, p. 1-28.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2010 Yılı I. Dönem, Sayı 118, 2010.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011), Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011 http://www.athgm.gov.tr/upload/athgm.gov.tr/mce/2013/taya_kitap_butun.pdf, Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010), Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, http://www.athgm.gov.tr/upload/athgm.gov.tr/mce/eskisite/files/kutuphane_61_Turkiyede_aile_degerleri.pdf, Ankara.

- THE ECONOMİST (2010) Evim Evim Güzel Evim- Aile Değerleri Üzerine Bir Tartışma.
- GIDDENS, A. ve diğ. (der.) *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. ALTAYLAR, G. (çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- THE YOUNG FOUNDATION(2007), Understanding Neighbourliness and Belonging A Scoping Paper For the Neighbourhood Action Network, http://www.youngfoundation.org/files/images/bourliness_and_Belonging_framing_paper_FINAL.pdf, 1-12.
- THORNTON, A. ve E. FRİCKE, T. (1987) Social Change and the Family: Comparative Perspective from the West, China, and South Asia. *Sociological Forum*. 2(4). p.746 -779.
- T. YABİKU, S. (2005) The Effect of Non-Family Experiences on Age of Marriage in a Setting of Rapid Social Change. *Population Studies*. 59(3). p. 339-354.
- WALLACE A. R. ve WOLF A. (2004) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. ELBURUZ, L. VE AYAS, R. (çev.) İzmir: Punto Yayıncılık.
- YURTKURAN DEMİRKAN, S. ve diğ. (2009) Boşanma Nedenleri Araştırması, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Namaz Oruç Yok Ama Dindar*. <http://www.haberler.com/namaz-oruc-yok-ama-dindar-3803463-haberi>. [Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2012]
- Türkiye Değerler Araştırması*. <http://smgconnected.com/2011-turkiye-degerler-arastirmasi>. [Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2012]

On Identity Treatises as a Subject of Sociology of Knowledge with Historic and Social Origins of Identity Problem

Kimlik Probleminin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri ile Bilgi Sosyolojisi Nesnesi Olarak Kimlik Çalışmalarına Dair

Devrim Özkan

Halil Saim Parladır

Abstract

For the emergence of a community or a nation, it has always been necessary to bring local identities and different ethnic groups around one common cultural center. However, the process of integrating individuals into a dominant ethnicity or cultural center certainly causes several social, cultural and political problems. During the progress of communication systems from the newspapers to the television and the social media, the issue has gained momentum with the expression of reactions to the ethnic cultures which were formed centrally. It is interesting that social studies highlights identity studies which focuses on diverse issues ranging from the question of how administrative authorities can manage counterweights other than the center to the question of what is the legitimacy of giving privileges to the members of minority groups. This situation arises as a natural result of social, cultural and political centralization, and from the increasing concern in social sciences about gathering data as it needs to give an immediate answer to the question of how to restructure the social positions and the roles of minority groups which realize that they are different from the center. This study focuses on the historical and social origins of the growing popularity of identity studies in social sciences. In this regard, the development and the growing popularity of identity studies and the types of data it provides community and their problems are examined in this study.

Keywords: Modernity, Centralization, Community, Identity, Diaspora, Modern World System.

Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, ozkandev@hotmail.com.

Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, parladir@hotmail.com.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Özet

Modern toplumu (ya da ulusu) inşa etmek için, yerel kimlikleri ve farklı etnik grupları tek bir kültür merkezi etrafında toplamak kaçınılmaz bir gerekliliktir. Ancak çevrede yer alanları, dominant bir etnik ya da kültürel merkeze entegre etmeye çalışmanın çeşitli sosyal, kültürel ve politik problemlere neden olması kaçınılmazdır. İletişim sistemlerinin gazetelerden televizyon ve sosyal medyaya uzanan gelişim sürecinde, merkezi tarzda inşa edilen etnik kültürlerle tepkilerin sıklıkla dile getirilmeye başlamasıyla problem giderek büyümüştür. İdari mekanizmanın merkez dışındaki karşı-ağırlıkları nasıl bir biçimde yönetebileceğinden, bireylere ait oldukları azınlık gruplarından dolayı ekstra haklar vermenin hukuki meşruluğunun neler olduğuna kadar geniş bir zemine yayılan kimlik çalışmalarına, sosyal bilimler alanında giderek daha fazla önem verilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, sosyal, kültürel ve politik merkezleşmenin doğal bir sonucu olarak, merkezden farklı olduğunun farkına varan azınlık grupların toplumdaki konum ve rollerinin nasıl yeniden yapılandırılacağına acilen cevap vermek zorunda olan sosyal bilimlerin kimlik problemine dair veri elde etme kaygısının artmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, sosyal bilimler sahasında kimlik çalışmalarının yaygınlaşmasının tarihsel ve sosyal kökenlerinin ne olduğu sorusundan hareket edilmektedir. Bu sayede, kimliğe dair bilgi sahasının gelişmesi ve popülerleşmesinin bizlere toplum ve problemleri hakkında ne tip veriler sağladığı incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Modernlik, Merkezleşme, Komünite, Kimlik, Diaspora, Modern Dünya Sistemi.

Introduction

Modernity has progressed by integrating all differences into each other from the 14th century onwards, as nominalists paved the way to humanism by criticizing logic-centered Catholicism. This integration shows some financial, social and cultural characteristics. As the pace, dynamics and quality of manufacture increased, it became a necessity for different regions and cultures to cooperate. German, British and French cultures each of which are perceived as a unified culture have been formed through integrating the differences in different regions that they dominated. Although these regions accommodated a variety of individuals who spoke in different dialects which led them to have difficulty in communicating each other, they entered a process in which their local characteristics faded away with the economic, social and cultural centralization which resulted from modernization. Nowadays, individuals who live in Europe express themselves with their national identities rather than their local identities, which stems from the fact that governments lean on centralization in order to build up a more dynamic administrative mechanism.

Governments increase their power as they nationalize the regions and communities they rule. The governments which have enhanced their efficiency with the help of arranging their environment have also created mechanisms which are able to mobilize these communities when required. The most important of these mechanisms is culture itself. It is not a coincidence that cultural institutions have developed synchronously with modernization. Traditional states are not interested in the culture and education of the community they rule over. On the contrary, modern states seek to raise citizens who have similar educational backgrounds with the concern to achieve the coordination of all individuals and groups in the community. Thus, each agent is equipped with the qualifications by which they can have new functions in different fields of the community. By deracinating agents from their local environments, and making them “relocatable” into different environments, intermediary firms, identities and groups between state and individual are eliminated. When communities are shaped based on a single culture which enables the community to be mobilized, it

gives a way for an unobserved abstract “us” to emerge in traditional communities.

However, the process does not proceed smoothly as summarized above. People are, by their nature, in perpetual reflexive interactions with their environment. In other words, people build their personalities with the feedback they receive from their environment. Furthermore, they form their identities by using the data they gain through observations while regulating their attitudes and behaviors according to the social norms. To be able to realize that, a person needs to have a direct contact with the environment s/he belongs to. Through communicating with other individuals in the community, people both gain the knowledge with the community mutually, and contributes to the redevelopment of mutual knowledge.

In the age of traditional state systems, mechanisms existed which enabled individuals to have a direct contact with the community. Modern states form communities in a quite different way. In traditional states, communities are structured in a relatively withdrawn way, which can represent all their members against the state, and in a way separate from other communities. On the other hand, modern states remove intermediaries between the individual and the state to a great extent. Modern states have a direct contact with individuals. In addition, the concept the ‘nation’ which develops concurrently with modernism is more abstract compared to the concept of the ‘community’. New mechanisms should be founded for individuals to make them feel themselves dependent on the national identity, which is formed by modernity through cultural revolutions. The reason the communication systems have developed rapidly is grounded on the need for new mechanisms which can enable indirect contact between the individual and the national identity, which has grown so large that people cannot have a direct contact with it.

Identity is the answer to the question: “Who am I?”. This question is related to how people locate themselves in the community in which they exist and pursue their development. Individuals have anxieties about feeling themselves secure and planning their future without political intervention. To realize these, they desire to have a consciousness about their place in the community. This consciousness

can be built upon a broad base ranging from legal rights to religious and ethnical identity. However, some problems emerge when these concerns are evaluated together with the social results of the French Revolution which treat everyone in the community as “equal” citizens, and effects the all modern politics. As individuals face an abstract national identity which they cannot totally understand, they are also alone before the state which grows up substantially. From the viewpoint of states, it is a preferable situation to rule a community which consists of single individuals isolated from their social relations. It is impossible for non-governmental organizations to take the role of collectivism of the traditional communities. In increasingly isolated communities in which the rising population has made communication impossible, it is not a surprise for individuals who cannot get feedback about the functionality of themselves to attempt to create new types of hybridisms between the traditional and the modern by trying to revive old traditional organic identities again.

After stating that everyone agrees political participation of democracy and government offices should be open to all citizens, Mostov (1994:9) emphasizes the necessity to provide political freedom and equal citizenship in public resolution process for all citizens. Similarly, he remarks that understanding democracy from this perspective will ensure a vital framework for tolerance, constructive dialogue and mutual respect. This summary which forms a frame for the theory of democracy is not enough to solve embedded politic and cultural problems in the modern life conditions in which dislocation and relocation mechanisms work perpetually. In the process following the Second World War, the large-scale immigration from the south to the north has had very deep effects on shaping the political and cultural problems in the world.

Rogaly and Taylor (2009:6) state that the reason behind focusing on the concept of ‘moving histories’ is the importance of immigration on shaping the lives of people. Immigration shakes communities and individuals at their cores in today’s conditions in which immigration pressures increase rapidly with its problems. The demographical and ethnical structures of communities in Europe and North America are having a fast transitional process compared to the past. This fast

track process causes communities to restructure themselves against transformation. The individuals who have mutual knowledge regarding their location and function in communities have difficulties in finding answers to the questions “who and what I am?” While immigrants are trying to have a sense of belonging for the dominant state with a tie of citizenship, they realize that they are minorities when they are exposed to discriminatory expressions and behaviors at micro and macro levels. On the other hand, locals feel the need to draw a line between themselves and others while they try to protect their identities and belongings. This situation might stem from the fact that identities and belonging taken over have a non-inclusive structure for “others”, and they raise concerns while changes in social structure debilitates stability. It is inevitable that the chances to make clear-cut discriminations between “I” and “others” in highly interrelated conditions are decreasing. On the other hand, discrimination against “others” is not justifiable under conditions in which participation is open to everyone in coordinated decision-making processes. At the micro level, it is expected that a host of anomalies will emerge in the attitudes and behaviors of ethnical, cultural and religious groups which the majority of the community does not accept as part of a given identity. It is clear that these kinds of issues cannot be solved through the political mechanisms which are designed for composite communities. As a matter of fact, one of the reasons why identity problems have expanded world-wide is that the situation is handled with the political expression and mechanisms of the 19th century. Therefore, it should be reminded that new eras and locations need new mechanisms. The numbers of studies about identity problems have increased especially after the Second World War. It is therefore possible to gain a lot of data regarding identity problems. Modernity has the tendency to spread around the globe, and this makes everything displaceable and relocatable. Therefore, the dynamics of change speeds up, and everything is forced to act coordinately. The individuals and groups who are displaced and relocated in different locations experience both anomalies and existential crises. In this regard, identity studies should be evaluated within a new field of knowledge, and the kind of data these studies present us about modern community should be analyzed. Having data regarding sociological origins of an increase in the interest and knowledge about a certain problem leads

to an acquaintance with the structure of new knowledge fields and development of new effective mechanisms to solve this problem.

Historical and Social Background of the Identity Problem

Goldstein and Rayner (1994:367) point out that the political conflicts in modern communities are centralized around the theme of identity along with interests. It is highly common that interests become political problems. However, it has become more intricate after the second half of the 20th century. In fact, it is a natural result of the types and dynamics of modern world systems and modern communities. Modernity dynamizes the production to a large extent that is not observed in different times and locations before, and this hastens transformation processes. Furthermore, dynamic and fast production processes can be realized in a broad geography. As Jones (1981) clarifies flawlessly, the Industrial Revolution has occurred in parallel with the increase in the quality and quantity of transportation systems. If so, establishing new connections and coordination between different locations has had vital significance in the development of modernity. It is not a coincidence that in England, where one of the most important centers of modern social structure is built upon economy and industry, firstly waterways and then railways developed rapidly. Thus, modern states which are connected and coordinated well with different dependent locations realize their mechanical set-ups along with the development of network systems.

Modernity has never been a social and political transformation which is realized only in a single country. Modernity has moved by providing the development of new coordination and connections with different times and locations through world-wide networks. Furthermore, it has sustained collaboration not only in just one community but also in different countries. On this matter, Wallerstein (1976: 346) uses the word “world” in the concept of “world-systems” to emphasize wider areas and longer intervals than “mini-systems”. According to him, world-systems actualize a wider arena and collaboration in a broad sense through cultural groups whether these cultural groups are coordinated or not. Although this characteristic of modern world dynamizes and accelerates the operation of production, it reduces the possibilities to rebuild community itself in a cultural and political sense against new

conditions. Modern world systems integrate different geographies and communities into themselves through incorporating them into its own network, and this shows that we cannot limit our analysis on modern communities only with social classes. It is not possible to reach qualified resolutions about modern communities without considering different interest groups. Modernity should be analyzed in the light of the information about different integrated cultural, religious and ethnic groups and the level of coordinated actions among these groups.

Today, when we talk about German philosophy, French cuisine, or Spanish music, an averagely educated person can understand what is meant. Modern world systems build both cultural and ethnical structures as single mechanisms at nation-level, and enable them to collaborate with each other. Thus, while a nation builds united cultural identities in its sovereign land, the perceptions of others become clearer about this united culture. Therefore, it can be said that we have a mutual knowledge about German philosophy, French cuisine, and Spanish music.

In addition to great changes and devastations, 18th and 19th centuries witnessed great positive developments. The most magnificent of these constructions are undoubtedly the states. Following the 18th and the 19th centuries, the concept of community refers to the “nation” which is built upon its identities, cultures and beliefs. The national identities and states which become more apparent especially in the 19th century act more coordinately with each other. Diplomacy used to have more effective power in providing coordination among states than ever before in this period. However, it should be reminded that many wars such as the Crimean War (1853-1856) and the Battle of Sedan (1870) broke out in this period. It is remarkable that these wars helped international balance of power to develop. Since any European state could not reach this level of power, the concept of the “balance of power” has become sustainable (Taylor, 1954: xix).

In such a conjuncture, the number of political sovereignty bases decreased, and the model of new nation state became prominent. The modern state which develops mechanisms to ensure the participation of communities devises new methods to hold the community intact. While individuals are being dislocated, they are forced to have unimaginable

fictional identities. The primary concern of modern nation states is to canalize the community into a common objective. Thus, they desire to solve the problem of order which has survived from Hobbes (1588-1679) until today. Economic and cultural development is the primary objective into which modern states canalize communities. Therefore, it is not a coincidence that the primary objective of Otto van Bismarck's (1815-98) national and international policy is national development.

Integration of state and community changes daily life of individuals thoroughly along with social life. People seek to have knowledge about social conditions and locations where they live. Furthermore, people arrange their environment in order to feel secure. They continuously arrange their environment in order to feel safe and secure through considering new factors around. The relationship of the individual with other members of the community is designed with the help of humanitarian coordinated action. However, only states can provide the coordination for the individuals who live in disconnected and different places. The most important characteristic of the modern state and the community emerges at this point. As state becomes a mechanism that provides humanitarian coordinated action among all individuals in the community it is sovereign upon, its dominance and power increase. Under these circumstances, many media tools emerge for individuals to communicate with others in the community (or with the state). Developing all types of communication with the mediation of states increases the number of factors considered in describing the position and role of individuals in the community. In traditional community structures, new cultural and political problems appear when the individuals who arrange their position through feedbacks by observing the roles and position of others develop a new identity by considering the demands, needs and concerns of states.

On the other hand, at first humanism with the effect of nominalism and then the belief that "individuals have the ability to understand themselves and form their own identities" with the effect of reformation become primary indicators of Europeanism, and this leads to the result that politics pays attention to individuals and subjectivity. Individuals are forced to show their subjectivity in the public domain. However, individuals who are against the well-structured cultural,

economic and bureaucratic aspects of the modern state become pacified even though they are protected by law. Popularization emerges as a natural result of this situation. In the conditions of modernity, individuals who interact with others through having a position in the networks built by centralized governments need to have direct or indirect connections with the state in order to be able to functionalize themselves. Autonomy and isolation (in other words, negative freedom) in traditional communities give way to modern communities woven with networks and bureaucracy. In a community which consists of individuals who are affected by popularization and centralization, having identity problems is unavoidable. In the conditions of modernity, the factors which need to be considered during the identity formation process increase while individuals lose their chance to express themselves clearly.

Double Life-World, Identity and Anxiety

Having an understanding about what individuals think about themselves or other individuals has the advantage to be able to understand a community. In traditional conditions dominated by tradition, individuals have certain perceptions and knowledge about themselves, their social roles and social identities. All the factors which ensure the operation of the social structure for the individuals of a community are passed down to the next generations through perpetual experiences. Therefore, individuals practice inherited given values, norms, behavior patterns and roles. Furthermore, they contribute to make all values, norms, behavior patterns and roles a part of the “mutual knowledge” through interacting with other individuals directly.

Through modernization processes, all direct communication channels which provide interaction between an individual and the community change into the media to a large extent. This is a natural result as modern communities reach a tremendous size compared to previous community structures. Individuals shape their lives and identities with the assertiveness of the obligations which arise from political and economic centralization. Individuals who are affected directly or indirectly by the decisions of the central government should consider all actions by others who are not in the location to which they belong. Modern political and economic structures minimize the distance between individuals and states. Modern political system

makes the interests of the majority be determinative. Although there are laws which provide positive discrimination about participation into the politics, and protect the rights of ethnic and religious groups, it is certain that individuals' experiences are shaped by long periods of integration and assimilation into the social structure and life. The reflections of this situation on the lives of individuals might lead to devastating results. These devastating results cause the lives of individuals to be broken up. The mechanical life worlds which consist of organic life worlds damage the knowledge, identity and judgment that individuals develop regarding themselves.

Due to these issues, identity problems become the major problem in several fields of social sciences from the second half of the 21st century. Different disciplines of social sciences ranging from ethics and politics to law and sociology focus on the identity problem, and the reason behind that is the modern political and economic development which starts with immigration movements and makes mobilization as an inseparable part of social life. The connection of individuals with location is one of the factors which enable individuals to identify themselves. Ben and Becky (2009: 36) emphasize that location plays a primary role on shaping individual's own identity. As movement and pace becomes a part of social life, social relationships which enable individuals to identify themselves become abstract.

Anxiety is one of the primary factors which lead to the development of social life. The socialization processes of people, in essence, build the operations that reduce existential anxieties. In organic social structures, individuals proceed by common action with the acquaintances that come from the same traditions while they act concurrently. In traditional communities, the operations, values and norms which lead to the realization of an action coordinately inherited from the past. On the contrary, modernity substitutes for universal laws, and dissolves the local in the social structure that works mechanically. Therefore, the ability of individuals to realize concurrent actions, which is the most significant indicator of the sense of community, suffers. The community becomes an abstract concept for the individual whose all coordinated actions become dependent on the means of central government in a sense. On the one hand, the former conflict between

the private space and public space disappears; on the other hand, it becomes inevitable that private space becomes contingent upon public will. The life of an individual who tries to protect its autonomy in its private space and novelty is divided. The problem which is emphasized by the concept of “double life-world” emerges at this point. As the distance between organic relations included by mechanical social structure and life-world in public increases, it gets more difficult for an individual to identify it and have consistent identities. The mechanisms that provide socialization become contradicting for the individual who alternates between two different life-worlds. Even though individuals are assimilated, values, attitudes, norms, behavior patterns and moral judgments in their private space result in identity problems that are difficult to solve. As the perception and mutual knowledge of an individual regarding the outer world make different senses in different life-worlds, the knowledge of the individual regarding its identity gets out of focus.

In this sense, it is a requisite to rethink about substantive characteristics that ensure the foundation of a community. Tomasello (2008) makes analyses about humanitarian social structure considering the question of what the origin of language is. According to him, “language” which socializes people emerges as a result of a humanitarian simultaneous action. People learn languages through simultaneous actions with others. To learn what word refers to what is not possible without simultaneous actions with others. People learn how to use a language by learning what the words used by people refer to what in others’ minds. There are similarities between the socialization and the development of language. People socialize as much as they functionalize the use of language. The most distinguishing feature of people is that they act not intuitively but consciously and communally.

On the other hand, people are not members of only one community. There are many languages and communities in the world. Therefore, Pagel (2012) questions the reasons why people speak different languages in the same geography. For Pagel, there are similarities between the distribution and the use of resources, and the diversity of languages. Language enables people to become partners with each other and to distinguish themselves and their community from other communities.

That is, people have the tendency to distinguish their own community from others in order to sustain their existence. Thus, people attempt to dominate the sources they own. People try to be different from others in order to identify themselves. During this identification, they clarify some of their certain characteristics by indicating their differences with others.

Due to globalization, a noticeable decrease in the number of the languages used by people is observed. What is that? There are minorities which consist of individuals dominated by a nation state, and they try to exist within the new community structure. When they are not able to sustain their own organic relationships a decrease in the number of languages arises. The conditions which cause reciprocal integration of modern political and economic structures dominant makes the forms of organic relationships unsustainable. To some extent, ideologies might help an individual to feel that s/he belongs to the community based on a common objective. Ideologies are projects which make life be shaped around a certain objective. In this sense, individuals might collaborate with others in the community in their actions which are based on the transformation of political and economic system. However, ideologies fall short in securing the feeling of confidence that is provided by organic relationships. In welfare conditions, functional social structures keep functioning steadily. On the contrary, it is inevitable that differences and conflicts come to the forefront in times of crises. Individual get stuck between their organic relationships and the public which tends to work mechanically. For this reason, building a double life-world becomes a necessity in the lives of individuals.

On Anxieties and Their Role in Identity Studies

To be able to manufacture processed products, which is the objective of industrialization, raw materials should be transported from different locations to a center. It is also necessary to bring workforce together. Therefore, people who live in rural areas gather in cities. As industry demands more and more energy day by day, mining facilities become the fields where human force is used the most. People become a piece of the larger community as they move from rural areas to the centers. However, it takes some time for people to have a common identity as they come from different traditions and experiences. People benefit

from different sources of knowledge while communicating with each other. Mutual knowledge is inherited from common world experiences. Furthermore, mutual knowledge which is restructured continuously with common experiences ensures people to perform coordinated actions. For people who come from different traditions and experiences, it is difficult to carry out coordinated actions. It is necessary to form several procedure systems which enable them to perform coordinated actions for people who have different codes of communication. Thus, modernity assigns production to procedures as it assigns ethics to laws (Bauman, 1993). Therefore, the birth of identity problem occurs with immigration and the problems regarding immigration.

Immigration forces people from different identities to work together and coordinately. Therefore, the topics of diversity and culture are frequently emphasized in identity studies (Majors, 2003; Beach, Thein, & Parks, 2007; Lewis, 2001; Holland, Lachicotte, Skinner, & Cain, 2001; Gutierrez, & Rogoff, 2003; Campano, 2007). Studies which handle the topics of diversity and culture by relating to identity problems aim to reveal the particular situations on how characters and identities coming from different cultural groups are formed, and the differences between them. The complex structures of character and identity development processes appear among religious, ethnical and cultural groups, and this causes a trouble. In addition to this, according to some studies, the identity problem seems to be related to education (Murphy, & Hall, 2008; Smyth, Angus, Down, & McInerney, 2008; Weber, 2005; Williams, 2006; Wortham, 2006). The belief that social identity has deep reciprocal relationships with education and instruction determines the main axis of these studies. Thus, the kinds of processes that student identities go through are questioned. The main problem in these studies is the structural analysis of identity studies in the schools or universities where students of different cultures come together.

People of different cultures have different evaluations about others and their characters. The experiences of individuals affect their evaluations and consciousness regarding their identities deeply. The main factor in this issue is that cultures have totally different ideas and evaluations about “individualism”. As communities are shaped with reciprocal dependency relationships, realizing the studies on

the construction of harmony between individuals and others plays a significant role while solving the problem of order. Therefore, sociological and social psychological studies, in addition to the historical and philosophical ones, are really important in providing the social order. Especially, there are some identity studies which are carried out by synthesizing social psychology and sociology (Leary, 2004; Giddens, 1991; Brown, 1998; Goffman, 1958, 1967). Taylor (1992, 2006) deals with the problem by focusing on the philosophical and historical origins of modern identity. It is true that economy is not the only factor providing the development of modernity. Intellectual, philosophical and theological origins of modernity are also effective in the development of subjectivity. There are direct connections between subjectivity and modern identity. In any study about the identity problem, modern subjectivity should be considered. A deep understanding of the epistemological, political and aesthetical characteristics of modern subjectivity should be developed, as it is quite important to understand modern identities based on their origins.

Modernization removes all mechanisms between individuals and the state as it shapes the political and economic structure in order to integrate all local and religious identities into a nation as a whole identity. A government expects its citizens' attitude and behaviors to be harmonious with the interests of the nation. For that, it is necessary to forsake the interests of different groups. On the other hand, this is not possible in actual politics. When the gap between daily life practices of people and the already built constructs increases, identity problems revive. If certain groups centralize their identities on their own interests and activities, the relationship which modern politics attempts to establish between citizens and government falls into ruin. When a group gets more dominant, they might gain advantages over others. In such a situation, it becomes an important problem how and who will protect the groups which have limited opportunities due to the lack of organization. To solve this problem, critical studies about identity politics get new perspectives (Michaels, 2006; Steele, 1990; Gitlin, 1996; Schlesinger, 1991). On one hand, individuals desire to feel a piece of the identity of which they have direct experience, but on the other hand, they have to consider the interests of a community

of which the connections strengthen day by day. To get moreshares, it is inevitable to fight against other groups which demand a share from limited sources. The biggest problem of modern politics is the balance among the politic, religious, cultural and ethnical groups.

Even in communities where individuals come from the same ethnic origins and speak the same language, identity problems arising from class and social gender issues result in notable conflicts because individuals might take different roles in different places during social processes. For instance, many people have to work coordinately when production facilities have a complex structure, so family-based production turns into institutional production. This situation might cause individuals to have conflicting identities. The identity problems caused by this situation are in the study field of social sciences (Butler, 1990; Alcoff, 2005; Baxter, 2004; Butler, 2004). On one hand, individuals belong to their class identities in production processes, and on the other hand, they struggle with the problems about their gender identities. Under these conditions, double life-world becomes both a phenomenon and a problem in their daily practices.

Even in communities which consist of people from the same ethnical origin, there are identity problems about class and gender. In this sense, it is expected that several identity problems could emerge in the communities in which people from different ethnical origins live. According to Cornell and Hartmann (2006:23), race is not a result of natural powers but of humanitarian perception and classification. It is certain that there are some biological distinctions between people. However, we have to accept that there are several social and historic distinctions, as well. It should also be accepted that races and cultures are intertwined in different forms. If we accept this approach, we should also accept that people build their identities to share some sources or dominate these sources. The use and share of sources is one of the main factors affecting political and economic structures. The networks of different races determine the activity level in the use and share of sources. Therefore, the welfare level of individuals might be affected by the network of their race, so race-based identity problems are also among the most important ones (Asante, 2005; Fergus, 2004; Gordan, 2003; Malesevic, 2006; Murrell, 2007; Delgado & Stefancic, 2001).

All identity problems become apparent in different forms through media. Media enables individuals to keep themselves informed about each other in modernity. In comparison with the traditional era, individuals who try to exist in a broadening life-world should consider all internal and external factors affecting them. Therefore, individuals who observe external factors with which they are in an indirect contact during identity formation process reveal their adaptation and reactions through media. This gives a way to studies about the reflection of identities in media (Evans, 2006; MacNamara, 2006; Barker, 2006; Bird, 2003; Buckingham, 2007; Ferguson, 1998; Hermes, 2005; Kellner, 1995; Nadel, 2005). Recently, analysis studies on the media have increased, especially in the field of sociology of knowledge (Hughey, 2009; Entman, Robert & Rojecki, 2001; Best, 2003; Daum, 2009). Philosophers have developed new approaches to the issue of how social positions affect knowledge structures by criticizing Mannheim's sociology of knowledge, and they have started to analyze how new media affects collective memory (Swidler & Ardit, 1994; 307). It is true that individuals make use of many sources from the media during their identity formation. As sources gained by media affect identity formation in different ways, it is necessary to analyze the diversity of these structures.

There are many factors causing different identities to emerge. As different knowledge structures and sources affect the diversity of identities, the construction of space in different forms cause people to go through different processes. Another factor that discriminates people from others is how they construct the space they live on. People tend to reflect subjectivity to the outer world. As the methods and representation of social behavior are put into practice by individuals and groups within a certain environment, there is coordination between space, and political, cultural, commercial activities. De Certeau (1984: 117) treats "place" and "space" as different notions. According to De Certeau, people turn places into space by using them. In other words, streets are places in city plans but they become spaces when people start to walk on the streets. People historicize places by having experiences with them. The construction of spaces is the expression of the character and identity of the agent who builds them. New generations gain mutual knowledge through the place where they were born. Therefore, places

are conveyers of future. The increase in the circulation of individuals between places affects identity formation processes in different ways. The identity formation processes of the individuals who are affected by several factors in different places through media are exposed to a significant transformation. In traditional community mechanisms, this can be rare but it becomes a part of daily life in modernity. As the individual who is always aware of human activities in different places fixes its behaviors reflexively based on a great number of data, modern identities get more complex. The studies of social scientists which discuss identity and place together are on the analysis of these complex characteristics (Soja, 1997; Massey, 1994; Buell, 2001; Thomashow, 1996; Dunn, 2003; Ellsworth, 2004; Fetterley, & Pryse, 2002; Gourdine, 2002; Low, 2000).

Diaspora is another field that discusses identities seriously. Diaspora is defined as “a group of people with a common origin who reside, more or less on a permanent basis, outside the borders of their ethnic or religious homeland – whether that homeland is real or symbolic, independent or under foreign control” (Shain & Barth, 2003: 452). According to this definition, social minorities such as exiles, immigrants and stateless communities are considered as diasporic communities. The main interest in diaspora issue is the existence of different identities which resist organically to the formation of a uniform identity in the construction of modern government and national identity. The communities which need to move away from their topography due to different reasons, and sustain their different ethno-cultural characteristics in different environments come across serious problems especially in the process of the formation of national identity. They are considered suspicion elements by neo-nationalist powers (Kymlicka, 1995). Furthermore, the process of infusing the identity of the nation as the essential characteristic of nation-state mechanism into crowds has dominated diasporic communities and identities, and has tried to assimilate or integrate them (Cohen, 1996: 517). These processes work sometimes through legal actions, and sometimes through the public opinion pressure of majority nationalism. Despite all these, national identities start to fade away, and transnational organization and identity types revive. As a result, ethnic and cultural groups that are identified

within the same national identity system (especially the diasporic communities that are exiled) establish new identities. These groups start to rediscover their old traditions, and even invent new traditions as their communication with their homeland increases (Gellner, 1964: 164). Even though notions of diaspora and diasporic identity are used for the communities which have to keep their cultures in new environments outside their homeland, many notions share meanings with diasporic notions such as marginalization, social discrimination, racism, xenophobia and homophobia among the religious, ethnic, cultural, subcultural, and racial and gender minorities (Clifford, 1994: 303). This semantic extension clarifies that diaspora studies have become related with identity discussions. Diasporic identity, at national, international and transnational level, refers to a character that covers many fields at macro and micro level (in other words, both at the level of community and individual) in discussions of modernity and post-modernity. In this regard, the issues of diaspora and diasporic identity are comprised of many notions and processes such as multiculturalism, transnationalism, ethnic minorities, assimilation, integration, ethnic nationalism and secessionism. As can be understood from these concepts, the notion of diasporic identity is a common topic for many social sciences. It is possible to classify major studies about diaspora and diasporic identities based on thematic differences as follows: (I) communities such as Jews, Armenians, Sikhs etc. and the studies focusing on their relations with host communities (Chaliand, Ternon, 1983; Lemelle, et al. 1994; Dekmejian, 1991; Tölölyan, 2000; Parekh, 1994; Reich, 1987; Safran, 2005a, 2005b; Shusterman, 1993; Hall, 1990, 1991a, 1991b, 1992, 1995); (II) studies dealing with differences and diversity theoretically (Bauman, 1989; Said, 1990, 1991; Dhaliwal, 1994b, Boyarin, 1994; Chambers, 1994; Cohen, 1994; Arendt, 1978; Ahmed, 1992) and (III) studies treating diasporic identity related with transnational processes (Werbner, 2002; Rex, 1995; Bhabha, 1994; Sökefeld, 2006; Vertovec, 1999).

Identity studies can be grouped under seven main headings. These are (I) studies related to identity, culture and diversity; (II) studies analyzing identity problem through historical, philosophical, sociological and psychological methods; (III) studies about the critics

of identity politics; (IV) studies about identity problems based on class and gender; (V) studies about how identities are reflected on the media; (VI) studies focusing on the interaction between place and identity and (VII) studies about diaspora and diasporic identities. In addition to these main headings, there are many different study methods. It is also possible to develop different perspectives by synthesizing these main headings. For instance, Elliott (2004) makes philosophical contributions to identity studies by forming a frame for the concept of agent while Appiah (2004) analyzes identities as part of ethics. On the other hand, Gauntlett (2002) deals with media and social gender together. Mantero (2007) carries out a study about the effects of identity in education processes. As is seen, the complex structure of identity problem reflects on the studies about identity.

Conclusion

Modernity had to replace morals and ethics with law because morals, which are implementations of ethics in daily practices, are not capable of providing social operations under conditions in which indirect relations and communication dominate. Modern communities that have expanded to such a level that individuals cannot communicate directly with each other, develop economic system by integrating everyone into a central mechanism. Therefore, traditional life styles fade away and are substituted by abstract systems. In this sense, it becomes a vital issue how order can be provided in modern communities. From Hobbes (1991 [1651]) onwards, the problem of order is a vital issue for all philosophers. It is not a coincidence that Parsons (1949 [1937]) treats the problem of order as a core issue. As modernity attempts to integrate all localities into a central mechanism, the problem of order keeps its prominence. As economic developments make politic control systems more complex, the central government tries to dominate in a broader area. For this reason, the community under the control of central government should be managed through more complex bureaucratic mechanisms. To realize that, culture should be shaped. Culture politics is a mechanism which should not be undermined by modern states. While culture politics ensures the establishment of identities that individuals can feel dependent on, central identities dissolve all localities in its own body, and give them totally different functions and structures.

In addition to these, the basic characteristics of modern communities are dynamic. Change and pace are among the most important characteristics of modernity. The change in all social characteristics takes place quickly. As all kinds of knowledge are practiced in different places, knowledge is also restructured in a perpetually reflexive way. As knowledge that is shaped in different experiences is applied to different times and places, the pace of change increases. With the connections modernity has established between different places and experience worlds, the pace of change becomes an inseparable part of life.

In such a community, the opportunities of individuals to describe their characters and identities in an absolute way are getting less and less every day. The inherited identity becomes non-functional with the rapidly changing social structure. New conditions demand new functions from identities. Furthermore, localities encounter many different identities as a result of political centralization. Coordinated actions are realized naturally by the owners of a common identity but people who have different identities perform coordinated actions thanks to legal procedures. Some identities are more advantageous than others. Other identities (even if they are just a few) might get opportunities to make them more functional thanks to some of their qualifications. It is up to the existence of welfare to establish the balance between different power groups. Crises result in conflicts between identities, and this leads to the problem of order frequently threatening political and economic mechanisms.

Social sciences show great effort to find solutions to the problem of order that often emerges in modern communities. From law to sociology, all fields of social sciences deal with the problem of how communities should be organized in possible crises. In this sense, all studies regarding the factors and agents that form social structure are about the resolution of the order problem. Specifically, the significance of identity problems has increased after the second half of 20th century, and this is the result of several social and historical developments. Bauman (1998: 205) remarks that the developments which cause social environments to have a flexible structure exacerbate the discussions about identities. According to Bauman, the mobility of identities makes

them have a flexible identity. Truthfully, changing places becomes a part of lives as modernity increases its pace. Not only individuals but also several religious, cultural and ethnic groups increase their mobility in the world. Under these circumstances, completely different identities come together and carry out coordinated actions in line with procedures. Some conflicts take place between classes at the beginning of modern communities, and these conflicts are among cultures, identities, genders, religions and ethnic groups.

Identity studies should find solutions to different problems in different fields. Therefore, identity studies are interdisciplinary in their nature. Identity studies attempts to relate to different methods and fields of sciences, and this revives the field of social sciences. This situation can be observed in the diversity of identity studies. Today, identity problems becomes a basic problem even in international relations (especially in diaspora and related identity studies) in addition to politics, and plays a significant role in order to maintain economic, political and cultural mechanisms properly. Modern politics cannot be sustained through the dominance area of a single state. As states have a role in the operation of modern world systems, they need to build their functions by evaluating the place of other states reflexively. In this sense, conflicts which arise from identity problems can be solved through coordinated efforts of states and communities. To achieve that, identity politics should be established through the data which scientists provide from different fields. The increase in the diversity of methods and subjects emphasizes both the currency and the significance of the problem.

Bibliography

- AHMED, A. (1992)*In Theory: Classes, Nations, Literatures*, London: Verso Press.
- ALCOFF, L. M. (2005)*Visible Identities: Race, Gender, and the Self*. New York: Oxford University Press.
- APPIAH, K. A. (2004)*The Ethics of Identity*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- ARENDR, H. (1978)*The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. New York: Grove Press.
- ASANTE, M. K. (2005)*Race, Rhetoric, and Identity: The Architecton of Soul*. New York: Humanity Books.
- BARKER, C. (2006)*Television, Globalization and Cultural Identities*. London: Open University Press.
- BAUMAN, Z.(1989)*Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- BAUMAN, Z. (1993)*Postmodern Ethics*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- BAUMAN, Z.(1998) Identity - Then, Now, what For?.*Polish Sociological Review*. 123.p. 205-216.
- BAXTER, J. (2004)*Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology*. New York: Palgrave.
- BEACH, R., THEIN, A., and Parks, D. (2007)*High School Students' Competing Social Worlds: Negotiating Identities and Allegiances through Responding To Multicultural Literature*. Mahwah NJ: Erlbaum.
- BEST, J. (2003) Killing the Messenger: The Social Problems of Sociology.*Social Problems*. 50(1).p. 1-13.
- BHABHA, H. K. (1994) Frontlines/Borderposts. In BAMMER, A(edS.).*Displacements: Cultural Identities In Question*. Bloomington: Indiana University Press.
- BIRD, E. (2003)*The Audience in Everyday Life: Living in a Media World*. New York: Routledge.

- BOYARIN, D. (1994)*A Radical Jew: Paul And The Politics Of Identity*. Berkeley: University of California Press.
- BROWN, J. D. (1998)*The Self*. New York: McGraw-Hill.
- BUCKINGHAM, D. (2007)*Youth, Identity, and Digital Media*, Cambridge, MA: MIT Press.
- BUELL, L. (2001)*Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and the Environment*. Cambridge MA: Harvard UP.
- BUTLER, J. (1990)*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- BUTLER, J. (2004)*Undoing Gender*. New York: Routledge.
- CAMPANO, G. (2007)*Immigrant Students and Literacy: Reading, Writing, and Remembering*. New York: Teachers College Press.
- CHALIAND, G. and YVES, T.(1983).*The Armenians: From Genocide to Resistance*, Translated by BERRETT, T.London: Zed Books.
- CHAMBERS, I. (1994)*Migrancy, Culture, Identity*. London: Routledge.
- CLIFFORD, J. (1994) Diasporas.*Cultural Anthropology*.Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future, American Anthropological Association, Wiley.9(3)p. 302-338.
- COHEN, R. (1996). Diasporas and the Nation State: From Victims to Challengers. *International Affairs*. 72(3) p. 507-520.
- COHEN, R. (1994)*Frontiers of Identity: The British and The Others*. London: Longman
- CORNELL, S., & HARTMANN, D. (2006),*Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*.2nd Ed. California: Pine Forge.
- DAUM, A. W. (2009). Varieties of Popular Science and the Transformations of Public Knowledge: Some Historical Reflections.*Isis*, 100(2) pp. 319-332.
- DE CERTEAU, M. (1984)*The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

- DEKMEJIAN, R. H. (1991) *Determinants of Genocide: Armenians and Jews as Case Studies*.
- In HOVANNISIAN (eds.) *The Armenian Genocide in Perspective*. New Brunswick NJ: Transaction Publishers.
- DELGADO, R., & STEFANCIC, J. (2001) *Critical Race Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.
- DHALIWAL, A. K. (1994) Introduction: The Traveling Nation: India and Its Diaspora. *Socialist Review*. 24 (4). p.1–11.
- DUNN, K. (2003) *Theories of Identity and Place*. Thousand Oaks. CA: Sage.
- ELLIOTT, A. (2001) *Concepts of Self*. Cambridge UK: Polity Press.
- ELLSWORTH, E. (2004) *Places of Learning: Media, Architecture, Pedagogy*, New York: Routledge.
- ENTMAN, R. M. & ROJECKI, A. (2001) *The Black Image in the White Mind: Media and Race in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- EVANS, J. (2006) *Visual Culture*. Thousand Oaks. CA: Sage Publications.
- FERGUS, E. (2004) *Skin Color and Identity Formation*. New York: Routledge.
- FERGUSON, R. (1998). *Representing "Race": Ideology, Identity and The Media*. London: Hodder Arnold Publication.
- FETTERLEY, J. & PRYSE, M. (2002) *Writing Out Of Place: Regionalism, Women and American Literary Culture*. Urbana: University of Illinois Press.
- GAUNTLETT, D. (2002) *Media, Gender and Identity*. New York: Routledge.
- GELLNER, Ernest. (1964) *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- GIDDENS, A. (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Palo Alto CA: Stanford University.
- GITLIN, T. (1996) *The Twilight Of Common Dreams: Why America Is Wracked By Culture Wars*. New York: Owl Books.

- GOFFMAN, E. (1958)*The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NJ: Anchor.
- GOFFMAN, E. (1967)*Interaction Ritual*. New York: Pantheon: New York.
- GOLDSTEIN, J. and RAYNER, J. (1994) The Politics of Identity in Late Modern Society. *Theory and Society* 23(3) p. 367-384.
- GORDAN, D. (2003) *Black Identity: Rhetoric, Ideology, and Nineteenth-Century Black Nationalism*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- GOURDINE, A. (2002)*The Difference Place Makes: Gender, Sexuality, and Diaspora Identity*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
- GUTIERREZ, K. D. and ROGOFF, B. (2003) Cultural Ways of Learning: Individual Traits of Repertoires of Practice.*Educational Researcher*.32(5) p.19-25.
- HALL, S. (1990) Cultural identity and diaspora in Jonathan Rutherford (ed.) *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- HALL, S. (1991a) Ethnicity, Identity and Difference.*Radical America*.23 (4).p.9-20.
- HALL, S. (1991b) The Local and the Global: Globalization and Ethnicity. In KING, A. D. (eds.) *Culture, Globalization and The World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*. Basingstoke: Macmillan.
- HALL, S. (1992)The question of Cultural Identity. In HALL, S. et al. (eds.) *Modernity And Its Futures*.Cambridge: Polity Press in Association with the Open University.
- HALL, S. (1995) Negotiating Caribbean identities.*New Left Review*. (209) January-February. p.3-14.
- HERMES, J. (2005)*Re-Reading Popular Culture: Rethinking Gender, Television And Popular Media Audiences*. Malden, MA: Blackwell.
- HOBBS, T. (1991 [1651])*Leviathan*.TRUCK, R. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.

- HOLLAND, D., LACHICOTTE, W., SKINNER, D. and CAIN, C. (2001), *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HUGHEY, M. W. (2009) Cinethetic Racism: White Redemption and Black Stereotypes in Magical Negro Films. *Social Problems*. 56(3). p. 543-577.
- JONES, E. (1981) *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KELLNER, D. (1995) *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. New York: Routledge.
- KYMLICKA, W. (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- LEARY, M. R. (2004) *The Curse Of The Self: Self-Awareness, Egotism, And The Quality Of Human Life*. New York: Oxford University Press.
- LEMELLE, S. J. et al. (1994) *Imagining Home: Class, Culture and Nationalism in the African Diaspora*. London: Verso
- LEWIS, C. (2001) *Literary Practices As Social Acts: Power, Status, And Cultural Norms In The Classroom*. New York: Erlbaum.
- LOW, S. M. (2000). *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*, Austin: University of Texas Press.
- MACNAMARA, J. R. (2006) *Media and Male Identity: The Making and Remaking Of Men*. New York: Palgrave Macmillan.
- MAJORS, Y. J. (2003) Shoptalk: Teaching and Learning in an African American Hair Salon. *Mind, Culture, and Activity*. 10(4). p.289-310.
- MALESEVIC, S. (2006) *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- MANTERO, M. (2007) *Identity and Second Language Learning: Culture, Inquiry, and Dialogic Activity in Educational Settings*. Charlotte, North Carolina: Information Age Publishing.

- MASSEY, D. (1994) *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MICHAELS, W. B. (2006) *The Trouble With Diversity: How We Learned To Love Identity and Ignore Inequality*. New York: Metropolitan.
- MOSTOV, J. (Jun., 1994) Democracy and the Politics of National Identity. *Studies in East European Thought*. 46(1/2) Nationalism and Social Science. p. 9-31.
- MURPHY, P. F. and HALL, K. (Ed.) (2008) *Learning and Practice: Agency and Identities*. New York: Open University Press.
- MURRELL, P. C. (2007) *Race, Culture, and Schooling: Identities of Achievement in Multicultural Urban Schools*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- NADEL, A. (2005) *Television in Black-And-White America: Race and National Identity*, Lawrence. KS: University of Kansas Press.
- PAGEL, Mark (2012) *Wired For Culture: Origins of The Human Social Mind*. New York: W. W. Norton & Company.
- PAREKH, B. (1994) Some Reflections on the Hindu Diaspora. *New Community*. 20(4). p.603–620.
- PARSONS, T. (1949 [1937]) *The Structure of Social Action* Glencoe, Illinois: Free Press.
- REICH, W. (1987) Israel and the Diaspora. *Jewish Social Studies*. 49 (3–4). p.326–32.
- REX, J. (1995) Ethnic Identity and the Nation State: The Political Sociology of Multi-Cultural Societies. *Social Identities*. 1 (1). p.21–34.
- ROGALY, B. & Taylor, B. (2009) *Moving Histories of Class And Community: Identity, Place And Belonging in Contemporary England*. London: Palgrave Macmillan.
- SAFRAN, W. (1991) *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora*. 1(1). p.83–99.
- SAFRAN, W. (2005a), The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective. *Israel Studies*. 10 (1) p.37–60

- SAFRAN, W. (2005b) The Tenuous Link between Hostlands and Homeland: The Progressive Dezionization of Western Diasporas. In ANTEBY-YEMENI L., BERTHOMIERE, W. and SHEFFER, G. (eds.) *Les Diasporas: 2000 Ans D'histoire*, Rennes: Presse Universitaires de Rennes.
- SAID, E. (1990) Reflections on Exile. In FERGUSON, R. et al. (eds.) *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- SAID, E. (1991). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Harmondsworth: Penguin Press.
- SCHLESINGER, A. M. (1991) *The Disuniting Of America: Reflections on a Multicultural Society*. New York: W.W. Norton.
- SHAIN, Y. & BARTH, A. (2003). Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*. 57(3) p. 449-479.
- SHUSTERMAN, R. (1993) Next Year in Jerusalem: Postmodern Jewish Identity and the Myth of Return. In GOLDBERG D. T. and KRAUSZ M. (eds.) *Jewish Identity*, Philadelphia: Temple University Press.
- SMYTH, J., ANGUS, L., DOWN, B., and MCINERNEY, P. (2008) *Critically Engaged Learning: Connecting To Young Lives*. New York: Peter Lang.
- SOJA, E. (1997) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space In Critical Social Theory*. New York: Verso.
- SÖKEFELD, M. (2006) Mobilizing In Transnational Space: A Social Movement Approach To The Formation Of Diaspora. *Global Networks*. 6 (3). p.265–84.
- STEELE, S. (1990) *The Content of Our Character: A New Vision of Race in America*, New York: St. Martin's Press.
- SWIDLER, A. & ARDITI, J. (1994) The New Sociology of Knowledge. *Annual Review of Sociology*. 20. p. 305-329.
- TAYLOR, A. J. P. (1954) *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: The Clarendon Press.
- TAYLOR, C. (1992) *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* Cambridge, MA: Harvard University Press.

- TAYLOR, C. (2006)*The Ethics of Authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- THOMASHOW, M. (1996)*Ecological Identity*. Cambridge, MA: MIT Press.
- TÖLÖLYAN, K. (1996) Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in The Transnational Moment.*Diaspora*. 5(1): 3–36.
- TOMASELLO, M. (2008)*Origins of Human Communication*. London: The MIT Press.
- VERTOVEC, S. (1999) Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*.22(2).p.447–62.
- WALLERSTEIN, I. (Sep., 1976) A World-System Perspective on the Social Sciences.*The British Journal of Sociology*.27(3).Special Issue.History and Sociology.p. 343-352.
- WEBER, S. (2005) *Intercultural Learning as Identity Negotiation*. New York: Peter Lang.
- WERBNER, P. (2002) The Place Which Is Diaspora; Citizenship, Religion And Gender In The Making Of Chaordic Transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28 (1).p.119–33.
- WILLIAMS, B. T. (Ed.) (2006)*Identity Papers: Literacy and Power in Higher Education*.Logan, UT: Utah State University Press.
- WORTHAM, S. (2006)*Learning Identity: The Joint Emergence Of Social Identification And Academic Learning*.Cambridge University Press.

Looking for the Gaze: The Case of Humiliation in the Digital Era

İnternet Çağında Aşağılama

Julie Alev Dilmaç

Abstract

The internet constitutes a virtual “place” for sociability. It is a platform for interactions based on reciprocal and dialectic exchange between “being seen by others” and “seeing others”. As new technologies emerge, ways of viewing are revised: The main innovation of the internet has been, in ordinary life as in the media, seeing, hearing and showing everything with the individual at the center of permanent interactions established in a virtual world that makes it unseen by the naked eye. But visibility is a trap: In attempting to a part of the virtual world through self-exposition, individuals expose themselves to potential sources of humiliation. This article will explore how the internet has redefined individuals’ representations of self, while exposing them to the misappropriation of their image.

Keywords: Cyberbullying, Gaze, Humiliation, Interactions, Internet, Self-presentation.

Yrd. Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
jadilmac@hotmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Özet

Günümüzde internet, sosyal hayatımızda karşılıklı ilişkilerin kurulduğu bir ortam olmuştur. Ötekiler ile olan bu ilişki, kişinin kendisini dış dünyaya açarken, onları da aynı zamanda görebilme ortamı yaratmaktadır. Böylece, görsel yeni iletişimin, teknolojilerin ve özellikle de ekranlar aracılığı ile gelişmelerin, “bakma” ve “görme” alışkanlıklarımızı değiştirdiğini görmekteyiz. Bu çerçevede internetin getirdiği başlıca yeniliğin “herşeyi görebilme, söyleyebilme ve gösterebilme” olduğunu söylemek mümkündür. Oysa bu görünürsüzlük hali, kolayca bir tuzağa dönüşebilir. Kendini bu şekilde dış dünyaya görsel olarak açma hali, aynı zamanda diğer seyirci internet kullanıcılarının eleştirilerine ve hatta her türlü küçük düşürücü eylemlerine de neden olabilir. Günümüzde internet yolu ile küçük düşürme, yani cyberbullying kavramı, işte bu nedenle konuşulmaya başlanmıştır. Bu makalede esas olarak gösterilmek istenen, yeni teknolojilerin gelişmesine bağlı olarak insanların birbirleri ile olan ilişkilerindeki değişen davranış biçimleri ve bunun bir sonucu olarak kişilerin internet ortamlarındaki aşırı teşhir nedeni ile yaşadıkları sorunlardır.

Anahtar kelimeler: Bakış, Mobbing, İnternet, İlişki.

The internet has been revolutionary in the lives of individuals: It has allowed for limitless access to the world and introduced new habits into households. Individuals can now communicate with peers, share videos or music, and even play with strangers, 24/7, from the comfort of their own homes.

This technological universe has even brought about a new understanding of knowledge, thanks to search engines or even to Wikipedia, people have an incredible quantity of information at their fingertips: As Bastard (Bastard, 2012) has shown, a Google search on “Lady Gaga” brings up 113 million results in 0.22 seconds. This new approach to knowledge relies on this tool’s technical capacity to store information: Considered as the “world’s open library,” the internet retains in “its memory” all sorts of data, even the most compromising. This interface has allowed everyone, and especially the least daring, to express themselves (on forums, in chat rooms), to worship (their idyll via Fan’art), to create (their own blogs, for example), but also to protest, to join forces, to get angry¹. Information and communications technologies are not only about socialization; they are also “tools for action.”

The internet constitutes a virtual “place” for sociability. It is a platform for interactions: It means being in touch with the world and with others. Moreover, it has become necessary to “live” in that world in order to be “truly alive”: If you are not *viewed*, you are among the *invisible*. This relation to others is based on reciprocal and dialectic exchange between “being seen by others” and “seeing others.” (Sartre, 2003)

As new technologies emerge, ways of viewing are revised, especially through screens: Though it has facilitated communication, access to information and has made it possible to store a large quantity of data, the main innovation of the internet has been, in ordinary life as in the media, “seeing, hearing and showing everything” (Uhl, 2002) with the individual at the center of permanent interactions established in a virtual world that makes it unseen by the naked eye. On the internet,

1 We can see this in the demonstrations led by groups such as the “Indignés,” “Occupy Wall Street” and “Anonymous.”

identity is not determined by individuals' physical identity; instead, *they are as they are represented*. In order to be sure to be "viewed" by others on the internet, and "stay in view" individuals must "go over the top", staying in sight by being "out of sight", generating a lot of hype so that others will not pass them by.

For these reasons, many internet users are eager to stand naked and unveil intimate parts of their lives, as if such exposure will allow them to be more "grounded" in the digital world. In this world, presentations of the self are no longer based on a private-public distinction. Traditional limits are deconstructed through general and repeated use of the internet. **The intimate and the public** tend to coexist, to be juxtaposed. We can see this in devices such as webcams, and the habit of posting personal images, encouraging individuals to divulge their private lives. Individuals exhibit themselves, accept to stand naked and in return they can be seen. This relation between "voyeurism" and "exhibitionism" questions the secret described by Simmel (Simmel, 1991) as a form of respectable sociability: Transgression, which means visibility, is the norm in modern society. We break the boundaries of intimacy and of secrets. Nothing is better than revealing yourself.

With the consent of individuals in search of recognition, this overexposure allows them to be permanently aligned with alterity, to be constantly "in touch" with the other (as shown by the expression "keep in touch"). The emergence of sites like Twitter, Facebook or even Msn encourages individuals' desire to be "viewable" by all: The constant posting of photographs and commentaries made possible by such sites gives social networkers a feeling of ubiquity. Identity is multiplied: They live both in the real world and the virtual world. Relations with others is counted in terms of "networks" proving the degree of groundedness a user has in virtual social links; this is why every social networker asks the same main question: What is my place on the Web? Today, it is mainly through projectors that individuals may obtain the social recognition that they seek. Existence on the internet means existence in the eyes of the other, constantly and in the most intimate detail.

However, as Foucault put it, *visibility is [also] a trap* (Foucault, 1991): *full light distorts more than darkness*. On the internet, individuals

accept to submit to others' "views" and comments; they bend to the diktats and tyrannies of opinion that make and remake both reputation and e-reputation. Through this, they attempt to be seen, recognized and even, in digital terms to be "liked". In attempting to be as much a part of the real world as the virtual world through self-exposition, individuals expose themselves to constant judgment, and particularly to potential sources of humiliation.

This is particularly the case in the usurpation of identity in order to tarnish someone's reputation: The self-image that individuals wish to portray gets out of their hands and is taken over by others. This process seems to be on the rise: Creating an unflattering false profile in another's name, posting photos or modified images revealing intimacy (sometimes even compiled from other sources), these postings in the victim's name pointing to indecent behaviors² are sources of humiliation aiming to discredit the person represented. New terms are emerging to talk about this phenomenon: "cyberbullying", "cyberharassment", "cyberintimidation" or even "cyberhumiliation."

According to the annual cyberbullying report published by Ditch the Label³ in 2014, on 10.000 interviewed youths in United Kingdom, 7 in 10 are victims of cyberbullying; 37% of them are experiencing cyberhumiliation on a highly frequent basis and 20% are experiencing extreme cyberbullying on a daily basis. In total, an estimated 5.43 million young people in the United Kingdom have experienced cyberbullying.

The direct relation between cyberhumiliation and the over self-exposure can not be doubt: According to the report cited above, the users of sites such as Myspace and Facebook, namely networks in which individuals can expose themselves to others and can be seen by them, are those who experienced the most cyberbullying.

2 An adolescent filmed himself mistreating his pet, an old woman threw her cat in a garbage bin, a young woman in Japan threw her gum on the ground; all of their names and videos were criticized online and they were subjected to real-life consequences. Employees have been fired following online portrayals of them drunk during parties, and this has appeared in newspapers.

3 Ditch the Label's report on cyberbullying: <http://www.ditchthelabel.org/research/index.php/329176/lang/en>

CYBERBULLYING AND SOCIAL NETWORKS
Survey of over 10.000 young people

SOCIAL NETWORKS' NAME	SOCIAL NETWORKS USERS' PERCENTAGE	PERCENTAGE OF USERS WHO HAS EXPERIENCED CYBERBULLYING
FACEBOOK	75%	54%
YOUTUBE	66%	21%
TWITTER	43%	28%
ASK.FM	36%	26%
INSTAGRAM	24%	24%
BEBO	19%	14%
TUMBLR	24%	22%
MYSFACE	4%	89%

Source: Annual Cyberbullying Report of Ditch the Label - 2014

While fostering self-exposure to the gaze of all, virtual space has also become a platform for “plotting the death” of reputation, and for collective fury. The cyber-humiliation can cause psychological symptoms in victim such as depression, anxiety, stomach aches and headaches; it found to have catastrophic effects upon self-esteem and social lives but can also lead to extreme behaviors such as suicide (Hertz, Donato and Wright, 2013; Hinduja and Patchin, 2010), phenomenon designated by the term *cyberbullicide* (Hinduja and Patchin, 2009).

This article will explore how the internet has redefined individuals' representations and performances of self, while exposing them to the risks of humiliation and the misappropriation of their image⁴.

⁴ Some aspects of this research have been discussed in the following articles: DILMAÇ, Julie Alev, “If looks could kill... The case of humiliation in digital Era”, European Journal of Research on Education; DILMAÇ, Julie Alev, “Représentation et mise en

The attempt here is to review briefly the literature and to analyze the recent theoretical approaches about this topic. Various cases related to cyber humiliation are discussed to propose a new understanding of this contemporary phenomenon which affects the society. I would attempt in this research to give an accurate description of cyberbullying and to show that this practice has to be analyzed through the spectrum of relations between the victim *and* the aggressor, and not only through the aspect of the offence. The aim of this analysis is to show that cyberhumiliation is a consequence of the overexposure of individuals in the Digital World, namely when one *offer* oneself to others' gaze. That is why, for me, to understand this practice of intimidation we should first focus our attention on individuals' desire to be "viewable" by all.

Staging the Self

A European survey (Livingstone, 2011) reported that 50% of youths aged 9–16 years declared that *it's easier to be yourself on the internet than in real life* (Livingston, 2011: 41). Other studies have confirmed this idea, showing that internet users open their hearts more easily online than when face to face. (Boeton, 2013: 35; Pasquier, 2011).

These statements are not surprising since individuals on the internet are simply not themselves: They "are their self-representations".

Through their avatars, individuals model the self-images they wish to expose to others. They show what they want others to believe they are. They can decide to be themselves or better than themselves, close to the "Ideal Self" (Freud, 2012 [1914]); the person they would rather be (a hero, a fan, a disciple, another name, take on someone else's name...) or may even decide "not to be" or "to be not" (the choice of an anonymous profile, for example).

In the virtual world, people invent new lives, a digital history (Lalo, 2012: 27); and may also fabricate the image of their virtual bodies. Hair color, skin color, sex and clothing... Internet users have

scène de soi sur Internet : le cas de la cyberhumiliation", Cahiers Interdisciplinaires de la Recherche en Communication AudioVisuelle (will be published in Fall 2014).

infinite choices in modeling their “second skin” (Lalo, 2012: 27). They become their own masters of representation. They construct a digital identity (Boeton, 2013: 34), a virtual self, a sort of double. They choose and create a representative (Gozlan and Masson, 2013: 474) to better try themselves out, to self-modulate, self-explain, but also to expose themselves in others’ eyes through the screen.

The user’s digital self (Lalo, 2012: 26) allows for *seeing oneself* evolve in the virtual world while trying to be *seen* by others. Individual can even count (and visualize) the number of views, know how many *viewers* have set their eyes on their messages, on their profiles. Cybersociability and internet self-performance rely on “calculated communication” where views of “followers” are evaluated, made profitable. Facebook is another probing example: Users can expose their relational capital in displaying a list of friends (on average, 120). As Fanny affirms, individuals define themselves through the social and cash in on the social: They consume (homo consumans) and add up (homo consummans) sociability on the friend-counter, the published and received commentaries (Fanny, 2012:142).

This counting signals the “popularity quotient” of the individual. If our posts are neither “followed” nor commented or shared, it means we are invisible in others’ eyes. This feeling is all the more unbearable in a world where any *connection* with others is established by views. In this situation, individuals become aware that they may disappear without trace in the memory of anyone: Their lives will never have had any meaning for others (Enriquez, 2006: 40).

On the internet, we are constructed by others’ view, constructing us, making our *e-reputation*. This is what confirms our existence and makes us someone who deserves to be seen, someone who is “worth a view”. As Béliard has stated, it is the number of messages posted that forum members acquire that determines moving up the ranks within the forum (Béliard, 2009). Reputation tends to take on a specific definition: To “have a good reputation” in the virtual world, it is not enough to be an individual who is praised by others for irreproachable ethics; to build an e-reputation, you need to be the most seen and the most viewed, for whatever reason. “Cybersociability” seems to imply

other codes of logic and communication than in the real world (Boeton, 2013: 35).

To be seen on the truly democratic platform of the virtual world, individuals must double their effort: Performance and presentation must stand out, they must go beyond the ordinary, or even be spectacular, “eye-catching”: Subjectivity must be publicized and refined with an original approach. Today *to be yourself, you can* [no longer] *follow the crowd* (Dubet, 1991). You need to go “beyond the masses”. Various strategies are employed to attract attention: Liven up the page with banners, special effects or animated images, choose an attractive username that will act as your “sales representative” (Fanny, 2012: 143) so that others look at you, take part in conversations, post opinions on your webpages, fuel debates, post photos, invite friends to contribute to and converse on your blogs... All means of affirming presence and attracting attention that is views. Individuals attempt to “leave traces of themselves” (Lalo, 2012: 24) and especially to stay in the “flow” of constant communication.

To stay in sight, individuals do not hesitate to expose and exhibit themselves in all their intimacy. The quest to be seen is a necessary part of individual existence and recognition.

This self-exhibition sought by individuals has been made possible by new technological applications: The snapchat makes it possible to share photos or videos that are particularly ephemeral; the sender can choose how many seconds (between 1 and 10) the receiver can view the image. Once seen, the image will self-destruct. The receivers must seize in a flash the image that the other strikes them with.

Overexposure in the digital world is all the more significant in that it even concerns virtual “walls”: The wall is no longer a boundary separating individuals or hiding them from others; it is now a place to exhibit and offer oneself to others’ gaze through sharing documents, images or commentaries. In digital networks, the “writing on the wall” unveils subjectivity and contributes to a “*certain staging of the self*” (Dagnaud, 2013: 32). It no longer serves to hide the most intimate life details or even the body behind a structure, but to expose them to the view of spectators.

To be viewed, the wall must be transparent, making the most intimate parts of our existence transpire. It must jump out at you. On the internet, the wall is no longer a boundary separating us from others, but rather an interface that links us and puts us in touch. However, in handing themselves over to the gaze of alterity, individuals accept to submit to avidity, to the “thirst” for this gaze: They aspire to be “commented,” “shared,” “liked,” since it is *others’ gaze that brings you to light*.

A Consequence of Self-overexposure: The Cyberhumiliation

In attempting to attain social recognition through the overexposure of their existence in the eyes of others, individuals inevitably submit to the “tyranny of opinion” on which reputation depends: The conformity of their behaviors to norms defined by the digital world gives them social recognition; thus to exist in others’ eyes, to feel that you exist, you need to be present, known, even famous, through image. Yet even if such viewing does mean recognition, it also paves the way for judgement and discredit. The tyranny of opinion is all the stronger in the virtual world since it is composed of anonymous, untouchable alterities which can nonetheless place judgement on our actions. What could be more humiliating than seeing that some unknown person has posted a commentary discrediting us and criticizing our behaviors and actions at the bottom of one of our own webpages?

Humiliation, like *cyberhumiliation*, signifies **degradation of a person or group**, in a process of subjugation that damages or destroys pride, honor or dignity. To be humiliated signifies being placed against one’s will and often deeply hurtfully in a position markedly inferior to what individuals think they deserve. Humiliation corresponds to *a specific situation in which an individual or a group is faced with an unequal relation with someone who exercises control and the other person who is subject to this control* (Ansart, 2006, 132). Humiliation is a process in which the victim has no means of responding to the attack, and must passively endure it. This passivity is all the stronger when humiliation is formulated on the internet: In the case of someone taking over their identity or exposing a compromising image in their name, the victim can neither make a comeback nor even know the identity of the aggressor.

Means for diffamation appear to be on the rise in today's virtual interactions; as shown in a recent Microsoft study within Europe: Almost one third of the 21.765 European teens questioned reported that they had already been victims of intimidation on the internet. They are particularly aware of the dangers of this phenomenon: 71% state that it is much easier to humiliate someone on the web. In England and in Italy, respectively 56% and 23% think that the web encourages this behavior.⁵ The data collected by legal experts Slater and Gordon and the Anti-Bullying alliance underscores the same idea: The results show that over half of children and young people in England (55.2%) accept cyberbullying as part of everyday life⁶.

According to the Internet Rights Observatory⁷, among 20.000 European youths, one out of three young people state that they have been victims of cyberharassment; while one-fifth, namely around 21.2%, affirm they bullied another.

Cyberharassment has five main characteristics⁸:

1- Intentional aggressive behaviour: the will of hurting the feelings and/or the health;

2- Repetitive attacks on a victim;

3- An imbalance of power between the aggressor and the victim;

4- The harassment can take place both on the Internet and in the real life;

5- The attacks are oriented towards a particular person.

It would seem, as Tisseron has affirmed, that any empathetic

5 Le Matin. CH, February 21, 2009 (Young people in Switzerland face more harassment than elsewhere in Europe).

6 <http://www.anti-bullyingalliance.org.uk/press-centre/new-survey-finds-parents-and-teachers-struggle-to-keep-kids-safe-online.aspx>

7 http://www.internet-observatory.be/internet_observatory/pdf/brochures/Boek_cyberpesten_fr.pdf

8 http://www.internet-observatory.be/internet_observatory/pdf/brochures/Boek_cyberpesten_fr.pdf

relation established in the body is impossible in the virtual world (Tisseron, 2011). Interactions between internet users can only be established based on viewing and judgment by an exchange of self-images that reduce the individual to a reified body, devoid of any inner resource.

Nonetheless; if individuals align with this tyranny of opinion, it is because it allows reciprocity: They can also judge others. Through this, individuals construct themselves and situate themselves in the world, imposing themselves on other members. They actively participate in webs of sociability. Judgement established on the internet can only respond to rules specific to the virtual world: Since existence in the virtual world means existence in the eyes of others through our “avatar”, a misappropriated or defamed image will have a considerable impact on the destruction of our “e-reputation”. No longer pointing to an individual body, but attempting to tarnish the reflection of a reified image using its reproduction, the attack can only induce a process similar to a symbolic death; since it attempts to reach an identity devoid of interiority. This death sentence of e-reputation through anonymous judgement cannot be followed up by an reply, and thus is a form of humiliation and degradation. Through this, aggressors possess their victims, who are reduced to silence, while forcing them to look at their own humiliated images.

Multiple forms of humiliation can be seen in the virtual world: In some cases, individuals **have not consented to appear** on the web and nonetheless appear against their will on networks they have not chosen. It is the case of Amanda Todd⁹, a Canadian teenager, who met a stranger on internet. After a year of conversations, the man convinced her to bare her breasts. Later, the individual contacted her on Facebook, threatening to send around the picture to her friends unless “she gave him a show”. Although the family of Amanda has decided to move to a new home, the man found her and created a Facebook profile in her name, using her uncensored photo as his profile picture. This situation led to physically assaults and bullying by others, provoking Todd’s suicide. Here, the aggressor expresses himself in the name of his

9 www.huffingtonpost.com/2012/10/11/amanda-todd-suicide-bullying_n_1959909.html

victim, becoming her voice. The image of the victim is disseminated by the other in order to stigmatize it.

This is also the case with **“false profiles”** created without the consent of the cyberbullied persons: Others stand in for them, “pirating” their identity, rewriting their personal story. The case of an Illinois teenager identified as “John Doe¹⁰” can illustrate this situation: The teenager was bullied by four of his classmates who created a fake Facebook profile in his name, representing him as a sexually obscene racist, falsely identifying him as being homosexual and amassing hundreds of “friends” as if he were running the profile himself. The aggressors used real photos of him and posted his real contact information. As a result, Doe suffered “severe emotional distress” and his family decided to take legal action because of the damage the false profile has done to the teen’s reputation and his future.

Revealing images and personal information in the name of a third party also implies imposed humiliation: Sharing photos or intimate videos filmed without the person knowing in which their private lives are exposed (Haroche, 2006: 32) has become common practice in the digital era. The case of 17-year-old Rehtaeh Parsons, who hung herself after a video of sexual violence against her was posted online, is one of many examples of cyberhumiliation. The case of Tyler Clementi¹¹ is also a relevant example of this situation: After asking his roommate to give him some time alone in the room they shared, Clementi invited a male friend to stay in his room. His roommate, Dharun Ravi, used a webcam to view, without his knowledge, Clementi kissing his friend. Then, Ravi posted a message to his 150 followers on Twitter, disclosing Clementi’s homosexuality. As a result, Clementi, who could not stand this humiliation, committed suicide by jumping from a bridge.

Another form of humiliation in the virtual world is the **psychological harassment** (Hirigoyen, 2004): Victims discover that they are “offered” for others to contemplate the spectacle of their

10 <http://abcnews.go.com/Technology/AheadoftheCurve/teens-sued-fake-facebook-profile/story?id=8702282>

11 <http://www.theguardian.com/world/2010/sep/30/tyler-clementi-gay-student-suicide>

distress, their humiliation. “Amandine du 38”¹², a French teen, has experienced this form of attack: After posting a video singing a rap song written by herself, she became the target of mockery, insults and death threat on the web. Victims of psychological cyberharassment can witness their own humiliation and at the same time be devoured by other internet users’ viewings, with their opportunities to applaud, comment, or encourage the violence. The victim’s humiliation is greatly increased.

At another extreme, having one’s **profile erased**¹³ is yet another form of humiliation: Imagine suddenly noticing that you “no longer exist” and have disappeared from the network, to everyone’s indifference, in a society where recognition essentially means being viewed. In this case, the disappearance of your image means an unbearable invisibility. You can no longer be seen. This inattention can signify ignorant, scornful indifference, or even denial of the individual as a human being (Ellison, 1991). In these situations, individuals **lose control of their image**: Whether it is determined by an exterior force, divulged to the world or totally ignored, the individual is subject to situations of violence established through viewing, a form of humiliation reinforced by the uncertainty of what will happen to the images.

The case of the Abu Ghraib Prison is a probing example: The photographic exposition of imprisoned soldiers half-naked, displayed like trophies to public viewing, was the pinnacle of humiliation through image. Reified both by their “pose” as humiliated and by their photographic representation, individuals are “delivered” (and no longer seen) to the eyes of anonymous internet users. Their reification is determined by an exterior aspect that has been imposed on them. The sharing of the latest images of Muammar al-Gaddafi during his capture

12 It is possible to read some comments such as “go hang yourself” or “kill yourself” below the video posted by the victim. <https://www.youtube.com/watch?v=u5IWEUv5ojE>

13 A notable case is Justin Bieber, all of whose videos on Youtube were removed. <http://www.public.fr/News/Justin-Bieber-un-hacker-le-fait-disparaitre-d-Internet-103259> Or even that of Nabilla, Reality TV celebrity, who after gaining much media recognition had her Wikipedia page erased from the Internet. <http://www.legorafi.fr/2013/04/30/apres-nabilla-wikipedia-menace-de-retirer-les-pages-de-dave-mickael-vendetta-woodkid-et-frederic-lefebvre/>

is of the same order. Anonymous people also do not escape from these forms of humiliation: Happy-slapping, which consists of posting online images of violent acts taken with a cell phone, is widespread and seems to be becoming generally accepted.

Today's individuals are confronted with "cannibalism of the eye" (Thomas, 1984: 136), the devouring of their image without grasping any depth. The image is only taken to the first degree; the individual represented can only appear in a reified form. In addition, being shared by a large and anonymous community, this humiliating image is reproduced on a wide scale, similar to the technique of mechanized reproducibility of a work of art (Benjamin, 1991) and tends to lose its "aura": The situation of humiliation displayed in the photograph is transformed into a simple shared image, devoid of its unique and specific history.

The inner self has no place, and is replaced by an image that, by definition, cannot reflect any personal depth. The avatar, the profile, the last name, the photograph are reflection in the public virtual space.

Reputation, defined by its link to consideration based on specific characteristics of the individual, has no place in this situation. Even the "aura" of the individual, personality and authenticity, is emptied of substance, becoming only a reflection: We can then speak of *e-reputation* which must be maintained and protected.

What is troubling in today's world is that people tend to confuse the simulacra of self-represented by the internet image with the reality. In the past, images were a reflection of the world. Today, they create the world (Belhomme, 2010: 42). Disapproval on the internet is like a violent symbolic death that can have consequences on real reputation. The assaults can take solid shape through the "shame page" proving that the virtual world evolves concomitantly with real society. Thus, the image begins to contaminate reality and to shape it; it does not conform to the real except to better deform it; moreover: It subtilises reality for its own benefit, jumping to conclusions before reality has the time to produce itself as such. (Baudrillard, 1987: 140-141) Individuals who witness the degradation of their e-reputations will most likely experience real-world consequences. A notable example is Jessica

Leonhardt¹⁴, better known by the name of “Jessi Slaughter” who was the victim of an entire viral phenomenon, after having posted several videos online. She was insulted and victim of anonymous phonecalls and pizza deliveries; the harassment went as far as posting prostitution advertizements mentioning her home address.

Victims of cyberhumiliation have no way to get back: The recognition they seek is denied, and no opportunity is given to defend themselves. These situation forces victims to accept the posture of humiliated, the “loss of face” (Goffman, 1990): Their own self-image and that which is exposed to others are completely at odds. This fact can explain why some victims, who could no longer stand the humiliation, have committed suicide.

Conclusion

Violent behaviors aiming at discrediting others are facilitated by new technologies and are defined by an absence of regulations. Though it is possible to tarnish the image of an individual in real life, the legal system is supposed to serve the purpose of repairing the harm done; this is much more difficult in the virtual world. Authorities attempt to provide some solutions: websites mentioning the problem of cyberhumiliation and its consequences tend to develop¹⁵. Authorities campaigned also hard for a safer use of the internet. An increasing number of websites are created for preventing cyberbullying: their aim is to provide useful information about cyberharassment for victims but also for parents of teens, who represent the most bullied population.

However, these aim to promote an ethical use of the internet in order to respect individual freedoms, rather than applying effective punishment against cyberhumiliation. This no doubt explains the rise of sites such as Rudysom¹⁶ which offer services aiming to “clean” the damage done against e-reputation. The site’s slogan for this service is “*Do not settle for following it... Master your e-reputation.*” Their

14 <http://knowyourmeme.com/memes/events/jessi-slaughter>

15 <http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying>; www.stopcyberbullying.org; www.wiredsafety.com; www.stopbullyingnow.com are some of them.

16 <http://www.rudysom.com/> also see <http://www.reputationsquad.com/>

premise reflects individuals' confusion when faced with humiliating prospects, and especially their loss of control with regards to their own image. These paid services indicate the rise of an "image market" in which reputation is negotiated, exchanged or destroys itself. On the internet, viewing is not an attribute, a duty and a right recognized for every subject and considered as the subject's property (Haroche, 2008: 170). It exists beyond individuals; it is imposed on them and judges them. Individuals become spectators of their "profile", of an imagined representation of their body. They are both themselves, concrete and real, but also their "avatar", simulacra that usurps their identity.

The attempt of this research was to point out the relation between the overexposure of individuals in the digital world and the cyberhumiliation. The aim was to prove that the self-exhibition and the constantly (and in the most intimate detail) sharing of personal information through the social networks could increase the chance of being bullied. As a result, it seems that to understand cyberhumiliation, we should not only focus on the offender's conduct or on victim's reaction; we should try to understand the constant individuals' desire of being "viewable" to everyone in the digital world. It represents the key to understanding cyberbullying.

Bibliography

- ANSART, P. (2006) Les Humiliations Politiques. In DELOYE, Y. & HAROCHE, C. (eds.). Lesentiment d'humiliation. In Press.
- BASTARD, I. (2012) De la Visibilité à L'attention: Les Musiciens Sur Internet. Réseaux. 5 (175). p. 19-42.
- BAUDRILLARD, J. (1987) Au-delà du Vrai et du Faux, Ou le Malin Génie de L'image. Cahiers Internationaux de Sociologie. vol. LXXXII. p.140-141.
- BÉLIARD, A. (2009) Pseudos, Avatars et Bannières: La Mise en Scène des Fans. Étude d'un Forum de Fans de la Série Télévisée Prison Break (enquête). Terrains & Travaux. 1 (15). p. 191-212.
- BELHOMME, L. (2010) Interview with Serge Tisseron. L'identité et les Liens Transformés par les Nouvelles Technologies. Cahiers de Psychologie Clinique. 2 (35).
- BENJAMIN, W. (1991) L'œuvre d'art à L'époque de sa Reproduction Mécanisée. Écrits Français. Paris: Gallimard.
- BOËTON, M. (2013) La génération Y, une Classe D'âge Façonnée par le Net. Études. 7 Tome 419. p.31- 41.
- DAGNAUD, M. (2013) Génération Y : Les Jeunes et les Réseaux Sociaux, de la Dérision à la ubversion. Les Presses de Sciences Po.
- DILMAÇ, J. A. (will be published in Fall 2014) If looks could kill... The case of Humiliation in Digital Era. *European Journal of Research on Education*. 6 pages.
- DILMAÇ, J. A. (will be published in Fall 2014) Représentation et Mise en Scène de soi sur Internet : le cas de la Cyberhumiliation. Cahiers Interdisciplinaires de la Recherche en Communication AudioVisuelle. 17 pages.
- DUBET, F. (1991) *Les Lycéens*. Le Seuil.
- ELLISON, R. (1991) *Invisible Man*. Penguin Classics.
- ENRIQUEZ, E. (2006) L'autre Comme Objet de la Violence Humiliante. In DELOYE, Y. & HAROCHE C (eds.). Le Sentiment D'humiliation. In Press.

- FOUCAULT, M. (1991) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Penguin.
- FREUD, S. (2012) *On Narcissism : An Introduction*. Karnac Books.
- GEORGES, F. (2012) A l'image de l'Homme : Cyborgs, Avatars, Identités Numériques. *Le Temps des Médias*. 1(18). p. 136-147.
- GOFFMAN, E. (1990) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Penguin.
- GOZLAN, A. and MASSON C. (2013) Le théâtre de Facebook: Réflexion Autour des Enjeux Psychiques Pour L'adolescent. *Adolescence*, 2 (84). p.471- 481.
- HAROCHE, C. (2008) *L'avenir du Sensible. Les Sens et les Sentiments en Question*. Puf.
- HAROCHE, C. (2006) L'appauvrissement Intérieur de L'individu Dans le Capitalisme Contemporain. In Y. DELOYE & C. HAROCHE (eds.). *Le Sentiment D'humiliation*. In Press, p.15-35.
- HERTZ, M. F., DONATO, I. & WRIGHT, J. (2013) The Relationship Between Youth Involvement in Bullying and Suicide. *Journal of Adolescent Health*. 53 (1) Supplement, p.1-3.
- HINDUJA, S. & PATCHIN, J. (2010) Bullying, Cyberbullying and Suicide. *Archives of Suicide Research*. 14. p.206-221.
- HINDUJA, S. & PATCHIN, J. (2009) *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Corwin Press.
- HIRIGOYEN, M. (2004) *Stalking the Soul: Emotional Abuse and the Erosion of Identity*. Helen Marx Books.
- LALO, V. (2012) Des Figurines aux Avatars. *Le Journal des Psychologues*. 6 (299). p.24-27.
- FANTI, S. (2009) Des Milliers D'adolescents Sont Humiliés et Insultés sur Internet. *Le Matin Dimanche*. [Online] 22th February. P.18-19. Available from: <http://www.sebastienfanti.ch/dossiers/presse/2009/Cyber-intimidation.pdf>. [Accessed: 13th May 2014]
- LIVINGSTONE, S. & BOVILL, M. (2011) *Children and Their Changing Media Environment: A European Comparative Study*. Routledge.

- PASQUIER, D. (2011) Pratiques d'Internet et Pouvoir des Apparences. *Le Journal des Psychologues*. 10 (293). p.32-35.
- SARTRE, J.P. (2003) *Being and Nothingness: an Essay on Phenomenological Ontology*. Routledge.
- SIMMEL, G. (1991) *Secret et Sociétés Secrètes*. Strasbourg: Circé.
- TISSERON, S. (2011) Intimité et Extimité. *Communications*. 88 (1). p.83-91.
- THOMAS, L.V. (1984) *Fantasmes au Quotidien*. Paris: Librairie des Méridiens.
- UHL, M. (2002) Intimité Panoptique. Internet ou la Communication Absente. *Cahiers Internationaux de Sociologie*. Presses Universitaires de France. 1 (112). p. 151-168.

Websites

- ABCNEWS. (2009) Teens Sued for Fake Facebook Profile. [Online] Available from: <http://abcnews.go.com/Technology/AheadoftheCurve/teens-sued-fake-facebook-profile/story?id=8702282> [Accessed: 12th May 2014]
- ANTI-BULLYING ALLIANCE. (2013) New Survey Finds Parents and Teachers Struggle to Keep Kids Safe Online. [Online] Available from: <http://www.anti-bullyingalliance.org.uk/press-centre/new-survey-finds-parents-and-teachers-struggle-to-keep-kids-safe-online.aspx> [Accessed: 2nd May 2014]
- DITCH THE LABEL. (2014) Annual Ditch the Label Bullying Survey 2014. [Online] Available from: <http://www.ditchthelabel.org/research/index.php/329176/lang/en> [Accessed: 2nd May 2014]
- KNOW YOUR MEME. (2010) Jessy Slaughter. Part of a Series on Viral Videos. [Online] Available from: <http://knowyourmeme.com/memes/events/jessi-slaughter> [Accessed: 12th May 2014]
- LE GORAFI.COM. (2013) Après Nabilla, Wikipédia Menace de Retirer les Pages de Dave, Mickaël Vendetta, Woodkid et Frédéric Lefebvre. [Online] Available from: <http://www.legorafi.fr/2013/04/30/apres-nabilla-wikipedia-menace-de-retirer-les-pages-de-dave-micka-el-vendetta-woodkid-et-frederic-lefebvre/> [Accessed: 3rd May 2014]

- NATIONAL CRIME PREVENTION COUNCIL. (2014) Cyberbullying. [Online] Available from: <http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying> [Accessed: 12th May 2014]
- OBSERVATOIRE DES DROITS DE L'INTERNET. (2009) Cyberharcèlement: Risque du Virtuel, Impact Dans le Réel. [Online] Available from: http://www.internet-observatory.be/internet_observatory/pdf/brochures/Boek_cyberpesten_fr.pdf [Accessed: 12th May 2014]
- PUBLIC.FR. (2011) Justin Bieber : Un Hacker le Fait Disparaître d'Internet ! [Online] Available from: <http://www.public.fr/News/Justin-Bieber-un-hacker-le-fait-disparaitre-d-Internet-103259> [Accessed: 5th May 2014]
- REPUTATIONSQUAD. [Online] Available from: <http://www.reputationsquad.com/> [Accessed: 5th May 2014]
- RUDYSOM. [Online] Available from: <http://www.rudysom.com/> [Accessed: 5th May 2014]
- STOP BULLYING NOW. [Online] Available from: <http://www.stopbullyingnow.com> [Accessed: 5th May 2014]
- STOP CYBERBULLYING. [Online] Available from: <http://www.stopcyberbullying.org> [Accessed: 5th May 2014]
- THE GUARDIAN. (2010) Tyler Clementi, Student Outed as Gay on Internet, Jumps to His Death. [Online] Available from: <http://www.theguardian.com/world/2010/sep/30/tyler-clementi-gay-student-suicide> [Accessed: 12th May 2014]
- THE HUFFINGTON POST. (2012) Amanda Todd: Bullied Canadian Teen Commits Suicide After Prolonged Battle Online And In School. [Online] Available from: http://www.huffingtonpost.com/2012/10/11/amanda-todd-suicide-bullying_n_1959909.html [Accessed: 2nd May 2014]
- WIRED SAFETY. [Online] Available from: <http://www.wiredsafety.com> [Accessed: 4th May 2014]
- YOUTUBE. (2010) 3 Amandine du 38 Miss Amanda j'adore Aller Aider les Pays en Difficulté Aka 333 Francs Mille Cfa. [Online] Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=u5IWEUv5ojE> [Accessed: 10th May 2014]

Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918–1921)

Bitlis and Environment in The National Struggle (1918-1921)

Haluk Selvi

Bülent Cırık

Özet

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarihin eski zamanlarından beri insanlığın yaşam alanı olmuştur. Osmanlı idaresinde yaklaşık dört yüz yıl yaşadıktan sonra XIX. yüzyılda bu devletten kopuşun eşiğine gelen bu coğrafya büyük devletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Bu bölge içinde önemli bir konuma sahip olan Bitlis Vilayeti bu idari statüsünü elde ettiği 1879 yılından sonra daha da büyümüş, ancak Osmanlı Devleti'nin bu çağda içerisinde bulunduğu iktisadi ve idari kaostan kurtulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması bölgede hem dış güçler hem de yerli halk arasında yeni beklentileri peşinden getirmiştir. Birlikte yaşamaya devam etmek ya da büyük devletlerin himayesinde bağımsız bir devlet kurmak fikri bölgede tartışılır olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bitlis Cephesinde Ruslara karşı bölge halkını savaşa teşvik eden Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele sırasında da bölge aşiretleri ile irtibata geçerek onları bağımsızlık savaşına dâhil etmeyi başardı. Bölge halkının Milli Mücadelenin yanında duruşunu gösteren en önemli tarihi kayıtlar, önce Osmanlı Hükümetine sonra da TBMM Başkanlığına çekilen telgraflarda açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Milli Mücadele, Doğu Anadolu, Kürt Aşiretleri.

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
hselvi@sakarya.edu.tr

Okt., Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Meslek Yüksek Okulu.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

Eastern and Southeastern Anatolia has been a living space for mankind since antiquity. After almost four hundred years of Ottoman rule, the region in the 19th century turned into an area of struggles of the Great Powers. Bitlis which became province in 1879 had an important geographical location in the region, but the province could not avoid the economic and administrative chaos of the Ottoman State. The defeat of the Ottoman State in the First World War brought about new expectations for both the external powers and indigenous people in the region. The idea of living under the Ottoman rule or of establishing an independent state under the auspices of the Great Powers began to be discussed in the region. During the First World War, Mustafa Kemal Pasha encouraged the people of the region to fight against Russians in the Bitlis front. During the War of Independence, Mustafa Kemal Pasha again got in touch with the tribes of the region and they fought against the occupying armies. Telegrams to Ottoman Government and The Grand National Assembly of Turkey clearly show the determination of local community to fight against the enemies in this struggle.

Key Words: *Bitlis, National Struggle, Eastern Anatolia, Kurdish Tribes.*

Giriş

Bitlis şehri, Dicle'nin kollarından olan Botan Suyu'na karışan Bitlis Çayı'nın açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400 metre yükseklikte kurulmuştur. Bitlis, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli bir coğrafi bölgede, Güney Torosların geçiş vadisinde bulunmasından dolayı tarih boyunca ilgi alanı olmuştur. Bitlis şehri Osmanlı Devleti idaresinde 1879'da kurulan Bitlis Vilayeti'nin merkezi olmuş, bu durum şehrin önemini daha da arttırmıştır¹.

XIX. yüzyıl başlarında Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri arasında kalan Batman Çayı, hemen hemen bu iki vilayetin sınırı durumundaydı. Bugün Batman'ın ilçeleri olan Beşiri Nahiyesi, Diyarbakır Vilayeti'nin Diyarbakır Sancağı'na, Hasankeyf ise, Diyarbakır Vilayeti'nin Mardin Sancağı'na bağlı bir kazaydı. Gercüş de Diyarbakır Vilayeti'nin Mardin Sancağı'na bağlı bir statüdeydi. Kozluk İlçesi'nin ismi Hazzo olup Bitlis Vilayeti'nin Siirt Sancağı'na bağlıydı. Bu çalışmada eldeki bilgiler çerçevesinde 1918-1921 yıllarında Bitlis Vilayeti olarak şekillenmiş olan, bugünkü Diyarbakır, Bitlis, Siirt, Batman ve Mardin arasında kalan bölgedeki gelişmeler ele alınmaya çalışılacaktır.

Bitlis Vilayeti'nin Milli Mücadele yıllarındaki idari taksimatı şu şeklideydi: Bitlis Sancağı; Ahlat, Hizan, Mutki kazalarından, Muş Sancağı; Geligözan, Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason kazalarından, Siirt Sancağı; Erüh, Pervari, Garzan, Şirvan kazalarından, Genç Sancağı; Çapakçur ve Kulp kazalarından oluşmaktaydı. Bu şekliyle Bitlis Vilayeti dört sancak ve on dört kazadan müteşekkildi². Bölgedeki vilayetler XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iktisadî yönden en kötü durumdaki yerlerindendi. Bayındırlık, eğitim, sağlık ve idari açıdan sıkıntılar hat safhadaydı. Osmanlı Devleti bu sıkıntıların farkındaydı, ancak savaşlar ve maddi imkânsızlıklar bu aralıkta bölgenin durumunun iyileştirilmesini imkânsız kılmıştı. Bu problemlerin yaşandığı sırada Birinci Dünya Savaşı'na giren Bitlis Vilayeti, savaş alanı haline gelmiş ve savaştan daha kötü bir durumda çıkmıştı.

1 Metin Tuncel, "Bitlis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 225.

2 Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Osmanlı Cep Atlası*, Dersaadet, 1323, s. 210.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, 1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus Anlaşması ile bölgenin İngilizler tarafından Rus nüfuz bölgesi olarak kabul edilmesi, 1913 Ermeni Islahat Projesi ve 1914 Bitlis İsyanı bölgedeki önemli gelişmelerdendir. Bu gelişmelerde Rusya'nın bölge üzerindeki politikalarının önemli etkisi vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rusya'nın Bitlis ve Muş'u işgal etmesi, savaş öncesi hazırlıkların savaş sırasında ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. Savaş sırasında bölgede yaşanan gelişmeler savaştan sonra bölgenin siyasi ve sosyal yapısına etki ettiğinden bu gelişmeleri kısaca ele almak gerekmektedir.

Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin 1915 yılı Ocak ayındaki Sarıkamış başarısızlığının ardından, Osmanlı III. Ordusu'nun takviye kuvvetleri almasına fırsat vermeden, Türk savunma hattını yarararak Erzurum'u ele geçirmek amacıyla, Köprüköy-Erzurum genel istikametinde tarazuza geçmişler, uzun ve kanlı savaşılarından sonra 16 Şubat 1916'da Erzurum'a girmişlerdi. Bu arada Ruslar, ileri hareketlerine devam ederek 17 Şubat 1916'da Muş'u ve 2 Mart'ta Bitlis'i işgal ettiler. Mustafa Kemal Paşa XVI. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a geldiğinde Rus Kafkas Ordusu, Oğnut-Muş-Bitlis hattına ulaşmıştı. Bitlis'i işgal eden 2. Kafkas Tümeni ve bir süvari alayından oluşan Rus kuvvetleri, Bitlis'in 10-15 km. kadar güneyine (Şeyh Ömer-Hürmüz-Yukarı Ölek hattına) ilerlediler, XVI. Kolordunun 5. Tümeni bu kuvvetlere karşı Kamboş-Şetek-Şeyhcuma hattında savundu³.

27 Mart 1916'da Diyarbakır'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Bitlis-Muş-Oğnut Cephesindeki XVI. Kolordu'nun emir ve komutasını ele aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Nisan 1916 günü Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan Milis Kuvvetleri'ne verdiği talimatta; Mutki bölgesindeki milislerin Hacı Musa Bey komutasında toplanması; Sason bölgesinde bulunan milislerin Mahbuban ve Tabuk üzerinden Sason'a gelen istikametleri koruması; Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezelerin 5. Tümen Komutanı'nın emrinde olması ve bölgede bulunan en büyük mülkiye memurlarının milis müfrezelerinin idaresini sağlamaya yardımcı olmaları gibi hususları içermektedir⁴.

3 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 255-257.

4 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu

Bu talimat, Güneydoğu Anadolu’da ilk savunmanın nasıl düzenlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi bölgedeki düşman kuvvetleri de henüz zayıftır ama yaklaşık 200 kilometrelik bir cephenin savunulması ve bu arada Bitlis’in geri alınması bir piyade tümeniy-le, birkaç müfrezenin gayretine bırakılmış durumdaydı. 10 Nisan’da verilen II. Kolordu emrinde “5. Tümen Bitlis’e karşı yapacağı taarruz hazırlıklarına devam etmekle beraber Hizan ve Mutki dolaylarından Bitlis istikametinde ve Mutki, Sason bölgelerindeki milis ve gönüllülerle, Rusların Bitlis-Muş ikmal yoluna karşı saldırı ve pusular düzenleyerek rahat hareket etmelerini engelleyecektir” deniliyordu. Bu faaliyetler sonunda 8 Ağustos 1916 akşamı, 5. Tümen, Bitlis’i tamamen ele geçirmiş, böylece Bitlis beş ay süren düşman işgalinden kurtulmuştu⁵.

5. Tümen, Bitlis’i düşman işgalinden kurtarmak için taarruz ederken, 8. Tümen de aynı amaçla Muş istikametinde taarruz ediyordu. Bu tümen beş gün devam eden taarruzda büyük fedakârlıklar göstererek, canla başla savaşmış ve 8 Ağustos 1916 sabahı Muş’u ele geçirmişti. Muş’un 8. Tümen tarafından ele geçirilmesi, 5. Tümen’in Bitlis’i kurtarmasını da kolaylaştırmıştır. Çünkü Rus Komutanı Nazarbekof, Muş’a Türk birliklerinin girdiğini haber alınca artık umutsuz bir direnmenin anlamsız olacağını düşünerek Bitlis’i boşaltmıştır. Muş, 25 Ağustos 1916’da tekrar Ruslar tarafından işgal edildi ve 30 Nisan 1917’de ikinci defa ve kesin olarak Rus işgalinden kurtarıldı. Bu kez de Mustafa Kemal Paşa, Muş’u kurtaran birliklere, II. Ordu Komutanı olarak komuta ediyordu⁶. I. Dünya Savaşı’nda cereyan eden bu muharebelerde bölgedeki gönüllü birliklerin önemli mücadelesi olmuştur.⁷ Bu destek, özellikle üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisidir. Çünkü bu aşiretler ve bölgedeki yöneticiler Milli Mücadele sırasında Osmanlı Devletine bağlı kalma düşüncesini açıkça göstereceklerdir.

Harekâtı 1916-1918, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978, s. 54; Fahri Çeliker, “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(8), (Mart 1987), 379-392.

5 Serdar Mehmet Törehan, *Bitlis’in İşgali ve Kurtuluşu*, Van, 1995, s. 156.

6 Fahri Çeliker, “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, s. 380.

7 Mehmet Evsile, “Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(36), (Kasım 1996), 911-926.

Mondros Mütarekesi'nden Sonra Nüfus Problemi

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, 1914 yılında yapılan Osmanlı Devleti'nin resmi nüfus sayımına göre Bitlis Vilayeti'nin nüfusu şu şekildeydi⁸:

	Müslüman	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan	Süryani	Keldani	Toplam
Bitlis	38.701	18.650	89	384	350		58.174
Ahlat	10.190	9.501		207			19.898
Hizan	11.624	5.023					16.647
Mutki	12.462	4.110					16.572
Siirt	27.649	2.218		412	775	1.549	32.603
Eruh	22.677	1.890			714	954	26.235
Pervari	6.415	1.326				1.781	9.522
Şirvan	15.181	1.169			1.109		17.459
Garzan	14.541	4.225		107	1.044	72	19.989
Genç	24.467	1.603					26.070
Çapakçur	11.292	734					12.026
Kulp	15.252	3.573					18.825
Muş	30.254	33.087	2.699	530			66.570
Bulanık	16.372	14.662					31.034
Sasun	7.454	6.505					13.959
Malazgird	30.929	4.438					35.367
Varto	14.539	1.990					16.529
Toplam	309.999	114.704	2.788	1.640	3.992	4.356	437.479

Osmanlı nüfus verileri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde savaş öncesi nüfusun % 80'inin Müslümanlardan oluştuğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin en yoğun yaşadığı vilayet Bitlis'tir. Burada Ermeniler nüfusun yaklaşık % 25'ini oluşturmaktadırlar. Ermenilerin isyanları ile adını duyurmuş olan Sason'da nüfusun yaklaşık % 50'sini Ermeniler oluşturmaktadır.

Savaşın sona ermesinin ardından Ermenilerin kamuoyunda nüfus problemini tekrar gündeme getireceğini düşünen Osmanlı Hükümeti buna karşı çeşitli tedbirler alma yoluna gitti. Bunlardan ilkidaha savaş sona ermeden, hükümetin 26 Ekim 1918'de Halep, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Musul vilâyetleriyle Erzincan, Maraş, Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına gönderdiği telgrafta görüldü. Bu telgrafta hükümet, vilayet ve liva dâhilindeki kazalardan her birinde ne kadar Türk, Arap

8 Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*, Wisconsin, 1985, pp. 174-176.

ve Ermeni'nin bulunduğunu, bunların ne kadarının İslam, Ortodoks, Ermeni Katolik, Protestan, Keldani v.s. olduğunu sorarak şöyle diyordu:

“...Sulh Konferansındaki önemi dikkate alınarak gerek resmi kayıtlardan ve gerek vesikalardan doğru bilgi sağlanmasına gayretle alınacak neticenin acele olarak gönderilmesi ve her ne sebeple olursa olsun şuraya buraya sevk edilmiş eşhasdan ileride dönebileceklerine tekrar memleketlerine gelmiş nazarıyla bakılarak toplam nüfusun ona göre hesap edilmesi...”⁹

Dâhiliye Nezareti'nin bu telgrafı üzerine vilayetlerde çalışmalar başlamış ve vilayetler dâhilindeki Ermeni nüfusu ve Ermenilerle meskûn olan köyler tespit edilmeye çalışılmıştır. Vilayetler bu konuda çok hızlı hareket etmişler, fakat ulaşım ve haberleşme imkânlarının yetersizliği yüzünden sonuçlar Dâhiliye Nezareti'ne 1919 yılının Şubat ayına kadar gelmeye devam etmiştir. Nezaret bu konu üzerinde o kadar önemli bir şekilde durmuş ve acele etmiştir ki, sonuçlar bazı vilayetlerde telgraf bulunmayan yerlerden özel süvariler vasıtasıyla elde edilmeye çalışılmıştır¹⁰.

Bitlis Vilayeti'nin nüfusu, diğer vilayetlere göre daha geç bir şekilde merkeze ulaşmıştır. Vilayetin nüfusu, Dâhiliye Nezareti'ne 4 Ocak-1 Şubat 1919 tarihleri arasında dört ayrı telgrafla gönderilmiştir. Vali Mazhar Bey vilayet nüfusunu şu şekilde bildiriyordu:

“... Vilayetin her tarafında % 30 nisbetinde vücudu tahmin edilen nüfus-ı mektume ve gayr-i muharrere hariç olduğu halde Bitlis Merkez Kazası sicill-i nüfusda 38.817 İslam, 18.640 Ermeni ve 386 Protestan ve 359 Süryani ve 84 Katolik kayıtlı olup İslamlardan bir kısmı ahval-i harbiye münasebetiyle şehit ve telef olmuş, Ermeniler ise vilayet haricine sevk olunarak buralarda pek cüz'i mikdarı kalmıştır.

9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.) Dâhiliye Şifre Kalemî (DH.ŞFR.) 92/255; Dâhiliye İdare-i Umum (DH.İ-UM.)19-10/1-6.

10 Erzurum Valisi Münir Bey 23 Ocak 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, Bayezid'ten bazı nahiyelerin neticelerinin özel süvari ile sağlanmasına teşebbüs edildiğini yazıyordu (B.O.A.Dâhiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat (DH. SN-THR.) 82/55, lef. 45).

1- İslamlardan cüz'i miktarı mevcut ve diğerleri hala iltica ettikleri mahallerde mukim buldukları ve Ermenilerden kimse bulunmadığı.

2- Savaştan önce Muş Sancağında mevcut olup harice iltica eden İslamlar 150.000 ve tehcir ettirilen ve Ruslara iltihak eyleyen Ermeniler 65.000 nüfus olduğu ve İslamlar iltica eyledikleri mahallerden peyderpey avdet etmekte olduğundan Ermenilerden avdet eden bulunmadığı.

3- Avdet edebileceklerle beraber.

Bitlis Vilayeti dâhilindeki beş bin küsur köyden 169'u Ermeni'dir.”

Yukarıdaki belgeye göre Bitlis Vilayeti'nin 1919 yılı nüfusu şu şekildedir:¹¹

Kaza	İslam	Ermeni	Süryani	Keldani
Mutki	18.000	700		
Ahlat(1)	10.375	9.600 gayri	m ü s l i m k a y	ı t l ı d ı r.
Siirt	29.917	2.151	716	1513
Şirvan	15.695	799	1.298	-----
Garzan	14.681	3.829	1.275	56
Pervari	6.436	1.326	-----	1.787
Şirnak	6.478	96	608	421
Muş(2)	15.000	Beş kazada	-----	-----
Malazgirt	2.000	Toplam	-----	-----
Bulanık	3.000	514 Ermeni	-----	-----
Varto	12.000		-----	-----
Sason	30.000		-----	-----
Genç	10.410	677	-----	-----
Çapakçor	17.646	-----	-----	-----
Kulp	21.610	86	-----	-----
İrve	16.358	1.790	96	570
Hizan(3)	20.000	5.000	-----	-----

11 B.O.A. DH. SN-THR. 82/55, lef.11-15.

Savaşın getirdiği olumsuz şartlar ve Ermenilerin şehirde yaptığı katliam dolayısıyla Bitlis'te Müslüman nüfusu çok cüzi bir miktara inmiştir¹².

Osmanlı Hükümeti Bitlis Vilayeti gibi diğer şark vilayetlerinden Dâhiliye Nezareti'ne gelen bilgileri değerlendirerek Paris Barış Konferansı'na hazırlandı. Hükümet, Ermeni Meselesi ile ilgili düşüncelerini içeren bir muhtırayı 12 Şubat 1919'da Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiserlerine sundu. Bu muhtıra, Vilayat-ı Şarkıyye'de nüfusun % 80'ini Müslümanların oluşturduğu, Ermenilerin her yerde küçük bir azınlık halinde bulunduğu, Ermeni çetelerinin bir milyondan fazla Müslümanı katlettiği ve bunların Çar Ordusu tarafından silahlandırıldığı gibi hususları içermektedir¹³. Bu muhtıraya Ermenilerin verdiği cevapta, Türk iddiaları reddediliyor, Türk nüfus istatistiklerinin eksik, yanlış ve yalan olduğu, Dünya Savaşı'na kadar doğu vilayetlerinde Ermeni-Hıristiyan hâkimiyetinin mevcut olduğu iddia ediliyordu¹⁴.

Barış Konferansı bu iki iddia karşısında kesin neticeler elde etmek, Doğu Anadolu'da bir Amerikan mandasının oluşturulabilmesi ve Büyük Ermenistan'ın kurulması için şartları incelemek üzere bölgeye heyetler göndermeye karar verdi. Bu heyetlerin en önemli görevlerinden birisi hiç şüphesiz gittikleri bölgelerin nüfusunu tespit etmektir¹⁵. Bu heyetlerin en önemlisi olan Amerikan Harbord Heyeti, Paris Barış Konferansı'na sunduğu raporunda, bölgenin Ermenistan olamayacağını, nüfusun, tarihin ve kültürün Türklerin lehine olduğunu ifade ediyordu.

Bir taraftan yabancı heyetler diğer taraftan İngiliz subaylarının bölgedeki faaliyetleri yeni beklentileri ortaya çıkardı. Mondros Mütarekesi'nin belirsiz maddeleri, İstanbul hükümetlerinin kararsız tavırları, bölgedeki güçlü aşiretlerin gelecek hakkında farklı hareket etmelerine sebep oldu. Bu sırada özellikle Bitlis, Van ve Erzurum mer-

12 Kenan Arınç, "Bitlis'te Nüfus Hareketleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, sayı: 21, 1995, Erzurum, s.54.

13 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1960, s.677-679.

14 Richard G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Vol. I, s. 421-423.

15 B.O.A. DH. ŞFR. 97/121.

kezli bir Ermenistan'ın kurulmasının planlandığı haber alındığında bölgedeki siyasi ve dini liderler Osmanlı bütünlüğü içerisinde kalmak için çeşitli çalışmalara başladılar.

Siyasi Çözüm Arayışları

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Doğu Anadolu Bölgesi'ni işgal etmeleriyle birlikte bölgedeki Kürtçülük çalışmaları artmış, Ruslar Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi Kürtçülüğü desteklemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve bağımsızlık yolunda, Ermenilerle Kürt milliyetçileri, siyasi olarak birlikte çalışmışlardı. Bununla beraber özellikle bölgedeki birçok Kürt aşireti Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı çarpışmışlardı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürtleri kışkırtıcı geniş bir İngiliz propagandası başladı. İngilizler ayrılıkçı Kürt liderlerini bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı vaadiyle politikalarına alet ettiler. Ancak Osmanlı hükümetlerinin kararsız ve baskı altında kalmış olan tutumları da bu tür hareketlerde etkili olmuştur.

Bu faaliyetler neticesinde, İstanbul'da Seyyid Abdülkadir başkanlığında Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti kuruldu. Seyyid Abdülkadir'in yardımcıları Emir Ali Bedirhan ile Ferik Fuat Paşa idi¹⁶. Aslında bu cemiyet II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da aynı isimle kurulan ve Osmanlılığı savunan cemiyetin devamı niteliğindedir. Cemiyetin kurucuları bütün doğu vilayetlerini Kürdistan içerisinde gösteriyorlar ve “*muzdarib durumda olan*” Kürt ve Ermenilerin birlikte çalışması gerektiğine inanıyorlardı. Kamuran Ali Bedirhan, İctihad'ta yayınlanan “*Kürdistan'ın Hazain-i Tabi'iyesi*” başlıklı bir makalesinde, şunları yazıyordu: “*Kürdistan'ı teşkil eden Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz vilayetleri ihtiva ettikleri madeni menabi' ve tabii hazain itibariyle Menialik-i Osmaniye'nin en zengin, terakkiye, müsa'id kısımlarındandır. Bu toprakların altındaki hazineler henüz değerlendirilmiş değildir. Bu hazinelerin değerlendirilebilmesi için muzdarip durumda olan Kürd ve Ermeni milletlerinin çalışması gerekmektedir. Biz felaketler, ıztırlar, mani'alar önünde yüksek bir alın taşıyan ve sönmez bir azm ateşiyle dertlere deva aramak isteyen*

16 Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul, 1994, s.375-376.

Kürd milletinin gençleri sıfatıyla ruhumuzu ümid ve metanetle dolduruyoruz... “ dedikten sonra vilayetlerin arazi taksimlerini veriyor ve makalesini şu cümleyle bitiriyordu: “ *Bu kadar varlığa sahip mazlum Kürdistan artık kurtarılmalı ve dimdik durmalıdır.*”¹⁷ İctihad’ın bu yayınlarına Hadisat ve Vakit gazeteleri cevap vermişler, Doğu Anadolu’da bir “*Kürdistan Meselesi*” olmadığından, Türk ve Kürdün İslam içerisinde bir bütün olduklarından bahsederek Kürtçülerin fikirlerini çürütmeye çalışmışlardır.¹⁸ Bir Ermeni olan Arshak Safrastian da 1948’de Londra’da yayınlanan kitabında Birinci Dünya Savaşı boyunca Kürtlerin mahvolduğunu, Erzurum, Van ve Bitlis bölgelerinden kaçan Kürtlerin Ermenilerle birlikte çalıştıklarını, mazlum Kürtlerin Türk idareciler tarafından ezildiğini, nihayet Kürtlerle Ermenilerin Paris’te anlaşmalarını (Bogos Nubar-Şerif Anlaşması) yazarak bu hareketi alkışlayacaktır.¹⁹ Safrastian’ın bu iddiaları tutarsızdır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı boyunca Kürt aşiretleri, Ermenilere ve Ruslara karşı Doğu Anadolu’yu korumuşlardı. 1919 yılı içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İngilizler lehine Kürtleri kışkırtan Binbaşı Noel de İstanbul’daki İngiltere Yüksek Komiserliği’ne gönderdiği raporunda, Kürtlerin hiçbir Ermeni’yi öldürmediklerini, fakat Ermenilerin birçok Kürdü öldürdüklerini belirtiyordu²⁰.

Bu bölgedeki eşkıyalık hareketlerinde İngilizlerin parmağı olduğu Erzurum Valiliği’nin ve XV. Kolordu’nun telgraflarından anlaşılıyordu. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 22 Nisan 1919’da Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerini uyararak İngiliz subaylarının bölgedeki propagandalarına son verilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.²¹ Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Müfettişliği görevine başladığı günden itibaren Doğu Anadolu’nun bir bütün olarak korunmasına dikkat etmiş, 10 Haziran 1919’da Sadaret’e gönderdiği telgrafta, Kürdistan’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılması için bazı aşiretlerin yayın yoluyla pro-

17 *İctihad*, 5 Kanunuevvel 1334/5 Aralık 1918, No: 133, s.2845-2848.

18 *Hadisat*, 12 Kanunuevvel 1334/12 Aralık 1918, No:54; 14 Kanunuevvel 1334/14 Aralık 1918, No:56; *Vakit*, 16 Teşrinisani 1335/16 Kasım 1919, No:733.

19 Arshak Safrastian, *Kurds and Kurdistan*, Londra, 1948, s.76.

20 *Documents On British Foreign Policy*, First Series, Vol.IV, London, 1952, s.695.

21 B.O.A. DH.ŞFR. 98/267.

paganda yaptıklarını, Cemil Çeto, Abdülkerim ve Ali Batı gibi Kürt liderlerinin halkı teşkilatlandırmaya çalıştıklarını belirterek, bunların hemen tutuklanmaları konusunda gerekenin yapılmasını istemiştir.²²

Mustafa Kemal Paşa, Hükümeti bu şekilde uyarırken 17 Haziran'da Amasya'dan XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede Ermeni çetelerinin zulmünü yaşamış Vilayat-ı Şarkıyye ahalisinin fedakârlık konusunda daha anlayışlı olduğunu belirttiikten sonra şöyle diyordu: "*Milleti hür ve müstakil yaşatmaya matuf teşkilatın yani Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'nin her nahiyeye varıncaya kadar teşmili esaslarını hazırlamak gereklidir... Bu sebepten ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir noktada etrafın da birleştirmek ve bunu cihana Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum'da tekmil Vilayat-ı Şarkıyye'nin murahhaslarından müretteb bir heyet buldurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Behemehal lazımdır...*"²³

Kazım Karabekir'in doğu temsilcileri ile ilgili yaptığı bu çalışmalar sonuç vermiş, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubeleri Bitlis, Van ve Diyarbakır'da açılarak çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların ilk sonucu Erzurum Kongresi ile ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin temsilcilerinin katıldığı Erzurum Kongresi'ne Bitlis Vilayeti'nden altı temsilci katılmıştır: Bitlis Merkez Kazadan Derviş Bey, İsmail Efendi, Süleyman Bey, Siirt Kazasından da Müderris Hafız Mehmed Cemil ve Hafız Mehmed Hilmi Efendiler. Bu delegeler dışında kongre sırasında oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye Bitlis'ten Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Efendi ve Bitlis eski Mebusu Sadullah Efendi üye olarak seçildiler. Bitlis'ten kongreye delege olarak katılmayan bu iki kişinin Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede nüfuzlu kişileri Milli Mücadele Hareketi'ne dahil etme gayesinin bir neticesi olarak görülmektedir. Zira hem Hacı Musa Efendi hem de Sadullah Bey bölgede etkin olan isimlerdendi.²⁴ Erzurum Kongresi sırasında da görüldü ki, Bitlis dele-

22 B.O.A.Sadaret Evrakı Meclis-i Vükela Müdevver (A.AMD. MV.) 107/9.

23 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1991, IV. s. 36-37

24 Dursun Ali Akbulut, "Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?", *Atatürk Üniversitesi*

geleri Doğu Anadolu’da kurulacak bir Ermenistan’ı kabul etmiyorlar, Osmanlı Devleti bütünlüğü içinde kalmayı her şeye tercih ediyorlardı.

Erzurum ve Sivas Kongreleri’nin Anadolu’nun bütünlüğüne dair aldığı kararlar uygulanırken Paris’te bir Ermeni- Kürt anlaşması olarak görülen Bogos Nubar-Şerif Paşa anlaşması İstanbul basınında Kürtler aleyhinde yazılar yazılmasına sebep oluyordu. 28 Ekim 1919 tarihli İleri Gazetesi’nde Kürtlerin Harekât-ı Milliye’ye muhalif olduklarına dair bazı haberler yer alıyordu. Bu haberler Kürt aşiretlerini harekete geçirmiş ve Erzurum’da yayınlanan Albayrak Gazetesi’ne gönderdikleri telgraflarda bu iddiaların aslı olmadığını belirtmişlerdir. Şumnu Sekban Aşireti adına Binbaşı Abdülmecid, Cemadanlı Aşireti adına Maksudbeyzade Hasan, harekât-ı milliye aleyhinde bulunmadıklarını, şimdiye kadar vatan uğrunda fedakâr bir şekilde çalıştıklarını, Türklerle Kürtlerin ayrılamayacağını, birkaç kişinin söylediği sözlerin kendileri için geçerli olmadığını bu telgraflarında dile getirmişlerdi.²⁵

Osmanlı Devleti ve daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İngilizlerin Kürtler üzerindeki faaliyetlerini sonuçsuz bırakmak için çeşitli tedbirler düşünmüş ve uygulamıştı. Bunlardan birisi, bölgede bulunan aşiretleri Osmanlı Hükümeti safına çekebilmektir. Bunun için VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ve Van Valisi Ali Haydar Bey aşiretlerle irtibata geçmişlerdi.²⁶ Bu bölgede uygulanacak olan Ermeni politikaları da İngilizler açısından “Kürdistan Misyonu” içinde

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, c. I, Sayı: 4 (12 Mart 1990), s. 54.

²⁵ *Albayrak*, 4 Kanunuevvel 1335/4 Aralık 1919, Sayı:49; İleri, 6 Kanunuevvel 1335/6 Aralık 1919, No: 686

²⁶ Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, Ankara, 1959, s. 23; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 30, 33-34; Ali İhsan Paşa bu raporlarından birinde özetle şu bilgileri veriyordu: “*Musul Vilayeti Arap değildir. Esasen Kürdistan muntakası Diyarbakır tarafından gelerek Mardin-Nusaybin-Sincar-Musul-Kerkük-Selahiyeye-Kızılribat hattı üzerinde ve doğusundaki bölgede uzanmaktadır. Bu hattın güneybatısı bedevi Araplarla meskündür. Mardin, Nusaybin, Sincar, Musul etrafı, Musul-Kızılribat doğusunda tamamen Kürt ve Türkler yaşamaktadır. Bir tek Arap yoktur. Erbil-Atınköprü-Kerkük-Dahok-Selahiyeye civarındaki birçok köyde tamamen halis Türkler yaşamaktadır. Bunlar IV. Murat zamanından kalmış mücahit ve hudut muhafızlar sülalesidir.*” (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, c. 3, 2’nci Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 625

problemler oluşturuyordu. İran'da Şıkak Aşireti Reisi Simko İsmail Ağa, Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmud Berzenci ve yine aynı bölgeyi de içine alan bazen İran ile de irtibata geçen Şemdinan aşireti reisi Seyyid Taha, İngilizlerin bölge politikaları açısından önemli isimlerdi.²⁷

1919 yılı baharında, Güneydoğu Anadolu'da işlerin ters gittiğini fark eden İngilizler Bağdat'taki ajanlarından Binbaşı Noel'i, gelişmeleri lehlerine çevirmek için, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne göndermişlerdi. 7 Nisan 1919'da Musul'dan hareket eden Noel, Nusaybin, Mardin, Midyat, Diyarbakır, Malatya'da Eylül ayının ortalarına kadar süren araştırma ve gözlemlerde bulunarak bölgedeki aşiret reisleri ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerde Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi üzerinde durdu²⁸. Doğu ve Güneydoğu aşiretleri İngilizlerin bu çalışmalarından kaynaklanan rahatsızlıklarını ve bölgenin Ermenistan yapılabacağı konusundaki düşüncelerini Babilî'ye gönderdikleri telgraflarla dile getirdiler. Diyarbakır, Bitlis ve Van valileri de durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek, İngilizlerin aşiretleri yönlendirmeleri ile ilgili politikalarına karşı alınması gereken tedbirlerin neler olması gerektiğini soruyorlardı. Doğu vilayetlerinden gelen müracaatları inceleyen Heyet-i Vükelâ, bölgeye asker göndermenin mümkün olmadığını, hazinenin de buna imkân vermediğini, ancak durumun İngiltere Yüksek Komiserliği'ne bildirildiğini, İngilizlerin iğfallerine kapılan aşiretleri kazanmak için bunlara madalya veya unvan verilebileceğini, eğer bu tedbir yeterli olmazsa bölgeye oralarca iyi tanınan, sözü geçer, faziletli ve karakteri muteber kimselerden nasihatçiler gönderilmesinin uygun olacağına karar vererek durumu Bitlis, Van ve Diyarbakır vilayetlerine bildirdi.²⁹ 22 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerine gönderdiği gizli telgrafta, İngiliz zabıtlarının Dersim'e adam ve para göndererek Kürtleri Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik ve o havalide bir mesele çıkaracakları rivayet olduğundan gerekli tedbirlerin alınarak asayişin teminini istemişti. Ayrıca bu tür

27 B.O.A. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Mütüriyeti (DH. KMS.) 50-3/25, lef. 31; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 393.

28 Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu"*, İstanbul, 1990, ss. 21-40.

29 Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I. Kitap, s. 134-135.

teşebbüslerin önlenmesi için de Harbiye Nezareti'nde bir komisyon kurulmuştu.³⁰

Bütün bu gelişmeler Milli Mücadele boyunca bölgedeki milli direniş yönündeki çalışmaların ne kadar karmaşık ve güç olduğunu gösteriyordu. Askeri birlikler bu bölgedeki milli direnişin örgütlenmesini de sağlayacaklardı. Zira İngilizler özellikle İstanbul Hükümeti üzerinde baskıda bulunarak direniş taraftarı sivil yöneticileri görevden aldirmayı başarmışlardı. Ancak askeri yönetim bu baskılara boyun eğmeyerek Osmanlı Devleti'nin geleceğini halkın birlik halinde bir arada tutulmasına bağlı görmüşler, görevlerini terk etmemişlerdi. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Kongresi sonunda Anadolu'daki kontrolü ele almasından sonra atamalar bu heyet tarafından yapılacaktı. Bölgenin güneyindeki ve Batı Anadolu'daki İngiliz, Fransız ve Yunan işgalleri, bu yönüyle aşiretlerle İstanbul Hükümetini ve sonra da Heyet-i Temsiliye'yi birleştirici bir rol oynamıştır.

İşgallere Tepkiler ve Zaferleri Tebrikler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Güneydoğu şehirlerinde Fransız işgali ve İstanbul'un işgali Milli Mücadele döneminin belirleyici olaylarından olmuştur. Bu işgallere karşı Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden de çeşitli tepkiler gelmiştir. Bu tepkiler ve Batı Cephesi'ndeki gelişmelere karşı gösterilen hissiyat, bölge halkının Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak azminin birer göstergesidir. Birçok aşiret İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine, Osmanlı Hükümeti'ne ve TBMM Başkanlığı'na bu düşüncelerini açıklamışlardır.

Bölge valileri 1919 yılı Mart ayı ortalarından itibaren vilayetlerindeki aşiret reislerini merkezlere toplamaya başlamışlardı. Van'a gelen aşiret reislerinin hükümete bağlılıklarının devamı için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını gören Vali Haydar Bey, ahalinin ve aşiretlerin Sadarete, ABD Başkanı Wilson'a, İngiltere ve Fransa'ya müracaatlarını istemiş ve bunlara telgraflar çektilererek Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini bildirmelerini sağlamıştır. 1916-1917 yıllarında Bitlis'te valilik yapmış olan Haydar Bey, 25 Nisan 1919 tari-

30 B.O.A. DH.ŞFR. 98/267.

hinde, Van ve Bitlis vilayetlerinin bütün aşiret reislerini Abdurrahman Gazi Tekkesi önünde topladı. Aşiret reisleri Hilafete ebediyen sadık ve bağlı kalacaklarına dair yemin etmişler ve Padişaha telgraf çekmeye karar vermişlerdi. Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey 3 Mayıs'ta Haydar Bey'i bu başarısından dolayı takdir ediyordu.³¹ İngilizler bu toplantıdan haberdar olarak, Osmanlı Hükümeti'ni ikaz edince Dâhiliye Nezareti 27 Nisan 1919'da Bitlis, Diyarbakır ve Van vilayetlerine gönderdiği telgrafla, Van dâhilinde bazı aşiretlerin İngilizlere saldırmak için ittifak yaptıkları haber alındığından aşiretlerin bu gibi hareketlerden men edilmesini ve bunlara destek verilmemesini istedi.³² Ancak bu ikazdan yaklaşık iki hafta sonra İzmir'in Yunanlılar tarafından ilhak kastrıyla işgali bölge aşiretlerini harekete geçirdi. Bitlis, Van ve Diyarbakır vilayetleri merkezlerinde, sancak ve kazalarında mitingler düzenlenerek, İstanbul'da çeşitli makamlara telgraflar çekilerek işgaller protesto edildi. Bu telgraflardan bir kısmı şu şekildedir:

Bitlis'ten 21 Mayıs 1919'da Sadarete iki ayrı telgraf gönderildi. Bitlis'in ileri gelenlerinden eski mebus Sadullah, Müftü Abdülmecid, Sulhâde Abdulkadir, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Hazur Aşireti Reisi Rıza, Belediye Reisi Subhi gibi isimlerin imzalarını taşıyan telgrafta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali protesto edilmiş ve bu işgalin ortadan kaldırılması için Bitlislilerin hayatlarını fedaya hazır oldukları bildirilmiştir.³³

Bitlis'in dışında Siird'ten 19 Mayıs'ta ve 23 Haziran'da Sadarete, Hariciye Nezareti'ne ve İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Siird Sancağı Mitingler Reisi Müftü Halil Hulki imzalı gönderilen iki ayrı telgrafla işgal protesto edilmiş ve telgrafın sonunda bütün aşiretlerin çocuklarıyla beraber milli ve dini dava uğrunda çalışmaya hazır oldukları ifade edilmişti.³⁴

31 B.O.A. DH.ŞFR. 99/41.

32 B.O.A. DH.ŞFR. 98/326

33 B.O.A. A.VRK. 832/63; A.VRK. 832/64

34 Telgrafın dikkat çeken bölümü şu şekildeydi: "...İzmir'in maruz olduğu felaket üzerine heyecana gelen ahalimiz her gün fevc fevc kazalardan köylerden ve nahiyelerden livaya gelerek mitingler akdediyorlar. Yunanilerin cezalandırılması, güzel yurdumuzun loş payesinden kurtarılması ve temizlenmesi, zararlarımızın tazmin, masum ahalinin refahlarının temin edilmediği takdirde artık beklediğimiz adaletten tamamen ümidi-

Diğer bir telgraf Garzan'dan Sadaret'e, Garzan Kaza Belediye Reisi Mehmed Sıdkı imzasıyla 27 Mayıs 1919 tarihinde gönderilmişti. Gönderilen başka bir telgrafta da, İzmir Vilayetinin işgali haberinin ahali ve aşiretler üzerinde çok kötü bir etki meydana getirdiğinden bahsedilerek bu şehrin kurtarılması için her türlü fedakârlığa hazır olduğu bildiriliyordu.³⁵

Diyarbakır'dan 18 Mayıs, 20 Mayıs, 22 Mayıs ve 23 Mayıs 1919'da Sadarete gönderilen 5 ayrı telgrafla işgal protesto edilmiştir. Bu telgraflarda, Müftü İbrahim, Na'kib Bekir, Belediye Reisi Abdurrahman ve Diyarbakır şeyhlerinin imzaları yer almaktadır ki, bu imzalar bölgedeki aşiretlerin bu konudaki hassasiyetini açıkça göstermektedir.³⁶

Diyarbakır'da bulunan Muş mültecileri de 21 Mayıs'ta, Wilson'a hitaben yazdıkları ve Sadarete gönderdikleri, Bitlis mültecileri namına Meşâyih-i Kadiriyyeden Abdulkadir'in ve Bitlis eşrafından altı kişinin imzaların taşıyan telgraflarında önemli noktalar üzerinde duruyorlar, İzmir'in tarihen ve ırken Türk olduğuna vurgu yaparak Wilson prensiplerinin ve adaletin uygulanmasını istiyorlardı.³⁷

mizi keserek sancağımızın bütün sakinleri aşiretler ve kabileler çocuk ve ihtiyarlara varıncaya kadar kelimetullahın ihya ve âlâsı, ihvan-ı dinimizin ervah-ı masumanesi uğrunda hayatımızı feda etmeye sarsılmaz bir azm ile amadeyiz. Maruzatımızın insanîyet ve medeniyet namına isal ve iblağın bugün dahi münakid mitingimizde mevcut mücehhez yirmi sekiz bin dilâver ve otuz bin çocuktan ibaret bulunduğumuz halde ref'i avaze talep ve rica eyleriz.” (B.O.A. A.VRK. 837/99; Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986. s. 222-223; Hamdi Buyulluoğlu, “Milli Mücadele Başlıyor” BTTD., sayı:22, Belge:III, s. 41. Telgrafların tam metinleri için bkz. Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto (İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları)*, İstanbul, 2007.)

35 B.O.A.A.VRK.834/89.

36 B.O.A.A.VRK. 832/12; A.VRK. 832/14; A.VRK. 833/92

37 Dikkat çekici olan telgrafta şöyle deniliyordu: “... Sör, biz Türkler mefkûre-i adaletinizin zâde-i tâbiyeti olan o yeşil poşideli desatir-i adalet karşısında hâlâ başları yukarıda gezen silahlarımızı indirdik. Fakat mefkûre-i adaletler doğuran büyük Wilson gözümüzün önünde yaptığımız zerrin poşidenin arkasında Yunanlılar İzmir'de yeni bir dram oynadılar. Ayaklarına kadar yetiştirdikleri masum kanları, İzmir Müslüman çocuklarının bargâh-ı ilahiye yükselen feryad ve istimdadları bizi uyandırdı. Avrupa ve Amerika'nın rical-i muazzaması eğer bizim gibi beşerin ensal ve ahfadı ise Müslümanlıktan başka günahı olmayan biz Müslümanları bir avuç toprak için bir avuç kanda boğmamak, beşeriyetin alnına yeni baştan siyah lekeler sürmemek insaf ve vicdanı

Beşiri'den Sadarete gönderilen, Beşiri Kazasında sakin Roman Aşireti Reisi Mehmed Emin, Şitak Aşireti Reisi Hasan, Aligân Aşireti Reisi Hasan Fehmi imzalı 29 Mayıs 1919 tarihli telgrafta Yunanistan'ın uluslararası hukuku ayaklar altına alan işgali protesto edilerek işgalin bir an önce sona erdirilmesi için her türlü fedakârlığa hazır olunduğu belirtiliyordu.”³⁸

Silvan'dan 17 Mayıs 1919'da Sadarete³⁹, Viranşehir'den 11 Haziran 1919'da Padişaha gönderilen telgraflarda da işgal protesto ediliyordu.⁴⁰ Mardin'den 18 Mayıs 1919, 21 Mayıs 1919 ve 26 Mayıs 1919 tarihli, Sadarete gönderilen telgraflarda işgal protesto ediliyordu.⁴¹ Cizre, Midyat ve Savur aşiretleri de gönderdikleri telgraflarda aynı konular üzerinde durarak vatanın müdafaası konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye hazır olduklarını belirtiyorlardı.⁴²

İzmir'in işgaline dair olan bu tepkiler peşinden Batı Cephesi'ndeki direniş başlattı. Doğru aşiretleri bu telgraflardaki duygularını bu dire-

diriğ etmemelidirler. Yoksa o poşidenin arkasında mücerred birer vakt ve keza bizleri boğmak, yurtlarından ana topraklarından ayırmak gayesi istihdaf olunuyor ise, varlığını beş sene evveli Ruslara çiğerpârelerini ayaklar altına terk ederek vatanın bu cüz'-i azizine sığıman iltica eden Allah'ın merhametinden başka ilticagâhı kalmayan biz milyonlarca insanlar, kanun-ı beşeriyetin mağduru olarak kaydettiği sûret-i cariyeye müraacaat ızdırarında kalacak kurun-ı evveliyi yad ettirmeye çalışacağız. İzmir tarihen, ırken Türklüğün yurdu hâsılı Türkler'in ocağıdır. Yunanlılar hâlâ kolları sör Wilson'un adalet emelleriyle bağlı bulunan Türklerin o güzel İzmir'i, o binlerce senelik yurdunu, insanlarını boğmak suretiyle yok etmek fikrine sahip bulunuyor. O yurdumuzu tahliye etmemek inadında ısrar ediyor ise sör Wilson'un adalet düsturlarının iflasını ilân ile iplerimizi kırmak, Avrupa'nın o saf ve adaletini inkâr etmek insani kaidelerine ittiba edeceğiz. Sör Wilson'un mütehasıs Avrupa rical-i muazzamanın huzuru azametine çıkacağız. Bu telgrafnamemiz milyonlarla talib ve muntazır-ı hak ve adalet isteyenlerin muhassal-ı vicdanıdır ki onların tercüman-ı efkâr ve imanıdır. Avrupa'nın havsala-i adaletinden bugünlerde doğacak bir barika-i hakk ve adalet Yunanlıların yeşil toprağını ma'sum kanlarıyla kızarttığı o güzel İzmir'imizin mazlum şehidlerimizi Allah'ına giden ruhları şad ve tenvir etmek ve insaf (okunamıyor) olub isteseydik desatir-i adaleti Avrupa'nın hak ve adalet davacıları huzurunda tekrar gasemallahü (yemin ediyoruz).” (B.O.A. A.VRK. 834/87).

38 B.O.A. A.VRK. 835/16.

39 B.O.A. A.VRK. 833/20; Hamdi Atamer, “Millî Direnme”, BTDD. Sayı 11 (Temmuz 1968), Belge: 1; Şahingöz, adı geçen tez, s. 194.

40 B.O.A.A.VRK. 837/24.

41 B.O.A.A.VRK. 833/49; A.VRK. 834/88..

42 B.O.A.A.VRK. 837/81; A.VRK. 832/27; A.VRK. 832/7; A.VRK. 834/65. .

nişte açıkça gösterdiler. Ayrıca İzmir'in işgalinde gösterilen hassasiyet bu cephedeki gelişmelere karşı da gösterildi. İzmir'in işgali üzerinden bir buçuk yıl geçtikten sonra İnönü'de kazanılan zafer üzerine Bitlis'ten, bölgenin dini lideri Küfrevizade Abdülbaki Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben 14 Ocak 1921 tarihli gönderdiği tebrik telgrafında, "*Asakir-i Nusret müessir-i Osmaniye'nin Garp Cephesindeki büyük muvaffakiyetini zat-ı vilayetpenahiden telakki ederek zat-ı âlileri ve bütün Osmanlı ordusunu tebrik eder devletlü İsmet Paşa hazretlerine saygılarımın takdimini rica eylerim ferman.*"⁴³ diyordu.

İnönü Savaşı'ndan sonra Sakarya Savaşı sırasında da Bitlis ve çevresindeki şehirlerin halkı, desteklerini TBMM'ye gönderdikleri telgraflarla gösteriyorlardı. Beşiri'den Sakarya Savaşı günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne destek olduğu, Türk-Kürt ayırımının kabul edilmediği ile ilgili destek telgrafı 31 Ağustos 1921 tarihliydi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Münir, ulema ve şeyhlerden Celal, Belediye Reisi Ömer imzalarını taşıyan bu telgrafta, Avrupalıların Haçlı zihniyetiyle Yunanlıları destekleyerek yaptıkları saldırılarında fedilmesi için dualar edildiği, düşmanları vatandan atana kadar bu büyük cihada malen ve bedenen fedakârlığa amade bulunduğu beyan ediliyordu⁴⁴.

Yine Sakarya Savaşı günlerinde Genç'ten Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen 22 Ağustos 1921 tarihli, ahali adına Belediyesi Reisi Mehmed, Şeyh Eyüp, Müftü İlyas, Şeyh Abdullah imzalarını taşıyan telgrafta, hükümet konağı önünde büyük bir miting yapıldığı belirtilerek, "*...Allah'ın yardımı ile bu büyük cihat, mukaddes vatanımızda bulunan düşmanları mahvetmek emel ve gayesine ulaşmak için malen ve canen sonuna kadar sebat ve her türlü fedakârlığa cesaret etmek kesin azminde bulunduğumuz ve kesin zaferi yüce Allah'tan temenni ve niyaz etmekle olduğumuzu arz ederiz.*"⁴⁵ deniliyordu.

43 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C. A.) A:VII-2-b, D:91, F:3-42. Tebrik telgraflarının tam metinleri için bkz. Haluk Selvi, Bülent Cırık, Milli Mücadelede TBMM'ne Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgrafları, Ankara, 2013.

44 Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1921, No: 286.

45 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1921, No:285.

Sakarya Savaşı günlerinde Kiğı’da yapılan mitingle ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na gönderilen 27 Ağustos 1921 tarihli telgrafta, milli hukukun temini uğrunda fedakâr ordunun icra etmekte olduğu kahramanca harekât tebrik ediliyor, zafer için kendilerinin de yemin ettikleri ve Misak-ı Milli uğrunda malen ve canen her türlü fedakârlığa amade oldukları bildiriliyordu.⁴⁶

Muş’ta 22 Ağustos 1921 tarihinde binlerce ahali, ulema, aşiret reisleri, memurlar, görevli mebuslar da hazır oldukları halde hükümet civarında toplanılarak bir miting yapılmıştır. Miting sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti’ne ve Anadolu Ajansı’na gönderilen telgrafta, kanlarının son damlasını akıtıncaya kadar çalışmak üzere ahd ve yemin ettikleri belirtilmiştir.⁴⁷

Siirt’ten 16 Ağustos 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na, Siirt Müftüsü Ömer Niyas, Belediye Reisi Hamit imzasıyla gönderilen telgrafta, Sakarya zaferini kutlamak için binlerce vatandaşın Siirt Cami-i Kebiri önünde toplandığı, istiklal gayesinin elde edilmesi için milli dava uğruna orduya her türlü fedakârlığı bedenen ve malen yerine getirmeye amade oldukları samimi bir lisan ile beyan edilmişti.⁴⁸

Eruh’tan 22 Ağustos 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderilen, Umum Behtan Aşireti namına Müdafaa-i Hukuk Reisi ve Eruh Müftüsü Muhiddin, Eruh Belediye Reisi Hakkı, Şırnak Kazası Müdafaa-i Hukuk Reisi İzzet Süleyman imzalı destek telgrafında, “... *alçak düşmanı tamamen mahvedinceye kadar malen, bedenen her türlü fedakârlığı bütün mevcudiyetimizle yapacağımızı ilan ederiz ve selam ve hürmetimizin mukaddes, muhterem, kahraman ordumuza tebliğini rica eyleriz.*”⁴⁹ deniliyordu.

Pervari’den Sakarya Savaşı sırasında 22 Ağustos 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti’ne gönderilen destek telgrafında, yapılan büyük mitingden, edilen dualardan bahsedilerek “... *Tebaası bulundu-*

46 Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1921, No:286; Açıksöz, 8 Eylül 1921, No:278.

47 Hâkimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1921, No: 271.

48 Hâkimiyet-i Milliye, 25 Ağustos 1921, No: 272.

49 Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1921, No: 273.

ğumuz muazzam Türkiye'mizin istiklal ve hâkimiyeti uğrunda muhteşem ordumuza iştirakle aşiretlerimizden tek bir nefer kalıncaya kadar malen ve bedenen müdafaada azim ve sebat etmeye ahd ve yemin etmekte olduğumuzun arzına cesaret eyleriz."⁵⁰ deniliyordu.

Varto'dan Sakarya zaferini tebrik için 12 Eylül 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen telgrafta, "*...Biz de bu maksat uğrunda malen bedenen her türlü fedakârlığa hazırız. Sizden çalışma ve gayret bizden her türlü muavenet, Hakk'ın lütuf ve inayet kardeşlerimiz.*" deniliyordu.⁵¹

Bu telgrafların çekildiği sırada bölge halkının önemli bir kısmı Batı Cephesi'nde ordu içerisinde yer alıyordu. Milli Mücadelede Bitlis ve çevresinin Osmanlı Devleti bütünlüğü içinde yaşamak azmini gösteren bu telgraflarda dini ve siyasi liderler ön plana çıkmaktadır. Bitlis Vilayeti'nde toplumun her tabakası Milli Mücadele hareketine destek vermiştir. Bölgede öne çıkan siyasi ve dini liderler ekte düzenlenen listede verilmiştir.

Bitlis Vilayeti'ndeki siyasi ve dini liderlerden oluşan bu isimler batı, doğu ve güney cephelerindeki bağımsızlık mücadelesinde, İngiliz, Fransız ve Yunan işgallerinin ortadan kaldırılmasında bölge halkının savaşa katılmalarını sağlamışlardır. Harekete destekte ön plana çıkan şey Osmanlı Devleti etrafında birlikte yaşama arzusudur.

Sonuç

Bitlis Vilayeti, Birinci Dünya Savaşı sırasında altı ay Rus işgalini yaşamış ve savaşın doğu cephesindeki yükünün bütün ağırlığını üzerinde hissetmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Ermenilerin bu bölgedeki bağımsız devlet kurma çabalarının son aşamasını Milli Mücadele döneminde de gören Bitlisliler bu düşüncenin uygulanmaması için çalışmışlardır. Bitlis ve çevresi 1918–1921 yıllarında Osmanlı ülkesinin yaşadığı iktisadi ve siyasi sıkıntıların tamamını yaşamış olan bir bölgedir. Bölge Milli Mücadele sırasında güneyden komşusu olan İngilizlerin tehdidine, Ermenilik ve Kürtçülük propagandasına maruz

50 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1921, No:283.

51 Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1921, No: 291.

kalmıştır. Bütün bu propaganda ve tehditlere karşı bölge halkı birlik içerisinde Osmanlılık düşüncesinden ayrılmamışlar, vatanın savunulması konusunda üzerlerine düşen fedakârlığı yerine getirmişlerdir. IX. Ordu Müfettişliği görevine gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerine karşı müdafaa-i hukuk cemiyetleri aracılığı ile bölge halkını birleştirmeye çalışmıştır. Bu gayret ve çabalar, İngilizlerin yerleşmek istedikleri Bitlis ve çevresine nüfuzlarını engellemiştir. Bölgedeki aşiretler de milli hareket içerisinde, Osmanlılık ve İslam ruhu ile yer almışlardır. İstanbul'daki makamlara ve TBMM'ye çekilen telgraflar, yapılan mitingler bu düşünceleri desteklemektedir. Bu telgraflarda ve yapılan mitinglerde ortaya çıkan milli ve dini ruh Batı Cephesindeki savaşlarda açıkça görülmüştür.

EK: Bitlis ve Çevresinde Milli Mücadeleye Destek Veren Dini ve Siyasi Liderler

Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Müftü Abdülmecid, Sulhzâde Abdulkadir, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Hazur Aşireti Reisi Rıza, Belediye Reisi Subhi, Şemsizâde Abdalbaki, eşraftan Yusuf, Arif, Abdulgani, Küfrevizade Abdülbaki, Garzan Kazası Belediye Reisi Mehmed Sıdkı, Bitlis Kadiri şeyhlerinden Abdulkadir, Muş eşrafından Hacı Halid, şeyhlerden Mustafa, eşraftan Hacı, Abdülhamid, Sadık, Şemseddin, Sıdkı, Osman, Reşid, Hacı, ulemadan Selami, Yusuf, Ahmed, Mahmud⁵².

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Siirt eski müftüsü Halil Hulki (Aydın) Efendi. Cemiyetin üyeleri, Ömer (Atalay), Siirt Belediye Başkanı Hamit Bey. Eruh ve Pervari aşiretleri, Siirt Müftüsü Ömer Niyas, Belediye Reisi Hamit, Eruh'ta Umum Behtan Aşireti namına Müdafaa-i Hukuk Reisi ve Eruh Müftüsü Muhiddin, Eruh Belediye Reisi Hakkı, Şırnak Kazası Müdafaa-i Hukuk Reisi Süleyman, eşraftan Mustafa, eşraftan Eruh Aşireti Reisi Yakup⁵³.

Pervari Kazası şeyhlerinden Abdullah, Şeyh Musa, Van aşireti Reisi Mustafa Paşazade Nail, Milaslar Aşireti Reisi Akid, Varto Belediye Reisi Ahmet, Hayranlı Aşiret Reisi İsmail, Çörmed Aşiret Reisi

52 B.O.A.A.VRK. 832/63; C.A. A:VII-2-b, D:91, F:3-42;B.O.A.A.VRK.834/89.

53 C.A. A:VII-2-b, D:91, F:1-35; Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1921, No: 273.

Veli, Bulan Aşiret Reisi Kâni, eşraftan Abdullah, Nusret, Halil, Cibranlı Aşireti Reisi Kasım, sonraki Belediye Reisi Ahmed, Ulemadan Halid, Meşayihden Ahmed, Eşraftan Halil, Mehmed Ali⁵⁴.

Mardin Belediye Reisleri Kasım, Abdülmecit ve Hakkı beyler, Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet, Mardin Müftüsü Hüseyin, Nakibüleşraf Ensarizade Mehmed Ali, ulemadan Abdülcemil, Ahmed, Numan, Mehmed Tahir, şeyhlerden Mehmed Tahsin, eşraftan Abdulkadir, Derviş, Kasım, Abdürrezzak, Mollazâde Abdülkadir, Abdülmecid, Eyüb, İshak, Süleyman, Necib, Abdülkerim, Abdülhamid, Bayraktarzâde Ali, Halil Ragıp, Nureddin, tüccardan Zühdü, Halim, Şeyh Musa Abdullah, Şeyhzâde Abdülkadir, Abdülmecid, Halil, Hüseyin, İbrahim, Abdulgani, Mehmed Tahir, Şeyh Mehmed, Abdülkerim, Mehmed Ali, Abdürrezzak, Abdurrahman, Belediye Tabibi Rıfat⁵⁵.

Midyat Müdafaa-i Hukuk ve Midyat Belediye Reisi Reşit ve Hamza, Höpergi(?) aşireti Reisi Halim, Beyori(?) aşireti Reisi İbrahim, Dekşeri(?) aşireti Reisi Bedrettin, Meslemil(?) aşireti Reisi Halil, Midyat'dan Şem'un, Sami. Cizre Müftüsü Hilmi, Belediye Reisi Osman⁵⁶.

Bingöl Belediyesi Reisi Mehmed, ulemadan Molla Mehmed, şeyhlerden Şeyh Eyüp, Müftü İlyas, Şeyh Abdullah, ulemadan Ali, Kiğı Belediye Reisi Tevfik, Batman (Diyarbakır'ın Beşiri Kazası) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Münir, ulema ve şeyhlerden Celal, Abdurrahman, Belediye Reisi Ömer, Behram Nahiyesi eşrafından Ahmet. Batman'dan Roman Aşireti Reisi Mehmed Emin, aynı aşiretten Abdullah, Roman Aşireti Reisi Abdülhamid, Şitak Aşireti Reisi Hasan, Aligân Aşireti Reisi Hasan Fehmi⁵⁷.

Diyarbakır Belediye Reisi Abdurrahman, Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti temsilcisi Arif, ulemadan Salih, şeyhlerden Şeyh Ahmet, Şeyh Şükrü, İbrahim Hakkı, ulemadan Abdurrahman Reşad⁵⁸.

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Dosya:3, Gömlek: 4, Belge: 3-4.

55 B.O.A.A.VRK. 834/88.

56 B.O.A.A.VRK. 837/81.

57 B.O.A.A.VRK. 835/16.

58 Hakimiyeti Milliye,6 Eylül 1921, No:284.

Silvan ulemasından Hamit, Abdullah, Yakup, Abdurrahman, Abdülkadir, Hüseyin, Suphi, Osman, Silvan ümerasından Sadık, şeyhlerden Nurettin, Mehmet, eşraftan Mehmet, Tahir Ali Galip, Ahmet, Yusuf, Ömer⁵⁹.

Lice Lice Kazası Müftüsü Ahmed-el- Hacı, ulemadan eski müftü Abdülmecid, Faik, Hatip Mehmed, İmam Mehmed, Belediye Reisi Abdurrahman, Hani ümerasından Mustafa Bey, Galip, Rüştü, Hakkı Bey, Hüseyin Bey, Zarefya ümerasından Rıza, Hacı Hüseyin, Ali Ağa, Hacı Ali Ağa, Mahmud Ağa, Hacı Mehmed, Hacı Said, Tahir, Mustafa.Çermik Ergani Müftüsü Hüsnü, Şeyh Abdülkadir, Belediye Reisi Osman⁶⁰.

Ergani Belediye Reisi Zülfikar, ulemadan İbrahim, Belediye azası Seyfullah, Mehmet, eşraftan Ali, Hakkı, Mustafa, Osman, Saib, Veli, Mehmet, Çukur Mahalle İmamı Hüseyin⁶¹.

59 Hakimiyeti Milliye, 5 Eylül 1921, No:283.

60 Hâkimiyet-i Milliye, 11 Eylül 1921, No:289.

61 Hakimiyeti Milliye, 7 Eylül 1921, No:285.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

Babialı Evrak Odası (B.E.O.) Sadaret Evrakı Meclis-i Vükela Müdevver (A.AMD. MV.), 107/9.

Babialı Evrak Odası (B.E.O.) Sadaret Evrakı (A.VRK.) 832/12; 832/27, 833/92; 833/49; 834/87; 834/89; 835/16; 837/99.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umum (DH. İ-UM.) 19-10/1-6.

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS) 50-3/25.

Dâhiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat (DH. SN-THR.) 82/55.

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 92/255; 97/121; 98/267; 98/326, 99/41.

Cumhurbaşkanlığı Çankaya Arşivi (C.A.)

A:VII-2-b, D:91, F:3-42; A:VII-2-b, D:91, F:3-42; A:VII-2-b, D:91, F:1-35.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Dosya:3, 4/3-4.

Gazeteler

Açıksöz, 8 Eylül 1921, No:278

Albayrak, 4 Kanunuevvel 1335/4 Aralık 1919, No:49

Hadisat, 12 Kanunuevvel 1334/12 Aralık 1918, No:54

Hadisat, 14 Kanunuevvel 1334/14 Aralık 1918, No:56

Hakimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1921, No:271

Hakimiyet-i Milliye, 25 Ağustos 1921, No:272

Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1921, No:273

Hakimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1921, No:283

Hakimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1921, No:284

Hakimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1921, No:285

Hakimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1921, No:286

Hakimiyet-i Milliye, 11 Eylül 1921, No:289
 Hakimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1921, No:291
 İctihad, 5 Kanunuevvel 1334/5 Aralık 1918, No:133
 İleri, 6 Kanunuevvel 1335/6 Aralık 1919, No:686
 Vakıf, 16 Teşrinisani 1335/16 Kasım 1919, No:733

Diğer Kaynaklar

- Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*. C. I. İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.
- Akbulut, Dursun Ali. “Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?” *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi* 1, sayı: 4 s.44-55. Erişim Tarihi: 12 Mart 1990.
- Arınç, Kenan. “Bitlis’te Nüfus Hareketleri.” *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, sayı: 21. 1995.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı 1916-1918, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 1978.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), c. 3, 2’nci Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Çay, Abdülhaluk. *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1994.
- Çeliker, Fahri. “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3, sayı: 8. (Mart 1987): 379-392.
- Documents On British Foreign Policy, First Series, Vol. IV, London, 1952.
- Evsile, Mehmet. “Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, sayı: 36 (Kasım 1996): 911-926
- Gökbilgin, Tayyib. *Milli Mücadele Başlarken*. Birinci Kitap. Ankara: TTK Yayınları, 1959.
- Hovannisian, Richard G. *The Republic of Armenia*. Vol. I., Los Angeles, 1990.

- Karpat, Kemal. *Ottoman Population (1830-1914)*. Wisconsin, 1985.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.
- Öke, Mim Kemal. *İngiliz Ajansı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu"*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Safrastian, Arshak. *KurdsandKurdistan*. Londra: Harvill Press, 1948.
- Selvi, Haluk ve Cırık, Bülent. *Milli Mücadelede TBMM'ne Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgraflar*. Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto (İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları)*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Şahingöz, Mehmet. "İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ankara, 1986.
- Törehan, Serdar Mehmet. *Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu*. Van: Yüzüncü Yıl Üniv. Bitlis Meslek Yüksekokulu Yayınları, 1995.
- Tuncel, Metin, "Bitlis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 6.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Osmanlı Cep Atlası*, Dersaadet, 1323.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları. 1976.

Ortaçağ'da Batıda Yapılan İlk Kur'an Çevirileri ve Çevirmenlerin Çeviri Stratejileri

The First Translations of the Qur'an in the Medieval Western World and the Translation Strategies of the Translators

Sine Demirkıvıran

Özet

Bu çalışmada Ortaçağda yapılan ilk Kur'an çevirileri, tarihsel boyutu ve çevirmenlerin kullandıkları çeviri stratejileri ile ele alınacaktır. İslamiyet'in yayılmasıyla beraber Avrupa da bu durumdan etkilenmiştir, böylelikle de Avrupa'da ilk Kur'an çevirileri yapılmaya başlanmıştır. Bu çeviriler yapılırken o dönemin tarihsel gelişmeleri ve Kilisenin yapısal durumu etkinliğini göstermiştir. Ve bunun neticesinde yapılan Kur'an çevirilerindeki amaç İslamiyet'i tanımak ve tanıtmak değil, "yalanlamak" tan öteye gitmemiştir. Kur'an çevirisinin ortaya çıkmasında birçok olay ve tarihsel faktörler çevirmenin kararlarına etki etmiştir. Bu çerçevede gelişen olayların Kur'an çevirisini ve çevirmeni hangi boyutta etkilediği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ortaçağ Avrupa'sı, İslamiyet, Kur'an Çevirileri

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü, sdemirkiviran@marmara.edu.tr

Abstract

This study seeks to examine the first translations of the Qur'an in the middle ages, in terms of its historical dimension and of the translation strategies adopted by the translators. When the influence of spread of Islam came to be felt in Europe, the first translations of the Qur'an were initiated there. The historical developments of the period under discussion and the constitutional state of the Church then had a profound impact on the translations. The translations of the Qur'an were, thus, not aimed towards understanding Islam, but towards refuting it in translating the Qur'an, a wide range of events and historical factors played a key role in the decisions taken by the translators. This study investigates to what extent the Qur'an translations and the translators were affected by the developments of the events.

Keywords: *Medieval Europe, Islamic Religion, Qur'an Translations*

Giriş

Ortaçağ, Anadolu'da kavimlerin göçü ile başlayıp Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'un fethine kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Batı Avrupa'da ise Ortaçağ genellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlamış, ulusal monarşilerin yükselişi, Avrupalılarca denizaşırı keşiflerin başlaması ve 1517'de başlayan Protestan Reformu arasındaki zaman dilimi olarak betimlenmiştir.

Ortaçağ Avrupa'sında kiliseler ve din adamları yadsınmayacak derecede siyasi ve toplumsal egemenliğe sahiptirler. Bununla beraber o dönem içinde gerçekleşen her gelişim noktasında din adamlarının ve kilisenin rolü büyüktür. Kutsal sayılan Kudüs ve Filistin'in Müslümanların eline geçmesi, hacca ve kutsal topraklara gitmelerinin bir sorun oluşturması dolayısıyla, o dönemlerde din adamları İslamiyet'in yayılmasından son derece rahatsızlardırlar. Bu nedenle sadece haberdar oldukları İslam topluluğu ile olumsuz yönde karşı karşıya gelecek temaslar gerçekleşmiştir. Bunun üzerine kendi din adamlarını Müslüman ülkelere göndererek İslamiyet'tin yapısını öğrenmek, Doğu'daki bilimsel gelişmeleri takip etmek için haclı seferleri düzenlemişlerdir.

O dönem içerisinde meydana gelen dini çatışmalar ve tarihsel olaylar neticesinde ilk Kur'an tercümeleri gerçekleşir. Bu tercümeler Doğu'da matematik, astronomi gibi bilim dallarında tercüme yapan Hıristiyan âlimler tarafından yapılmıştır. Fakat bu dönemde yapılan hiçbir Kur'an çevirisi Kur'an'ın tamamını kapsayacak şekilde tercüme edilmemiştir. Bu çeviriler çoğunlukla Kur'an'dan birkaç sûreyi veya Kur'an'ın özetini anlatacak şekilde yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan Kur'an çevirilerinin amacı Kur'an-ı Kerim'i anlamak veya İslamiyet'i tanımak değil, Kur'an'ın tarzının yanlışlığını aktarmak diğer bir yandan ise Hıristiyanlara düşmanlarını onların kendi kutsal kitaplarını kaynak göstererek tanıtmaktır.

Ortaçağ'da Latincenin Önemi

Latince hem evrensel dil (lingua sacra) hem de Frenklerin kullandığı (lingua franca) bir dil olduğu için ilk Kur'an çevirileri Avrupa'da Ortaçağ'ın başlarında Latince olarak yapılmıştır. Lingua sacra kavramının ilk olarak M.S. 636 yılında Isidor von Sevilla tarafından, La-

tince, İbranice ve Yunanca için kullanıldığı, kendi “*Etimologiae*” ansiklopedisinde belirtilir. Bunun nedeni bu dillerin Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesiyle önem kazanması ve İncil’in, bu dillerin içinde gelişmesidir. İlahiyat biliminde bu kavram, inananlara Tanrı ve kutsal gücün deneyimini aktarmak olarak anlaşılmaktadır (Radscheit, 2006: 111).

Ortaçağ’da kilisenin siyasî ve toplumsal egemenliğe sahip olduğu düşünüldüğünde, Latincenin bu dönemde neden bu kadar önemli olduğu anlaşılır. Bugün ölü olarak gösterilen bu dil, “*lingua franca*” olarak gösterilecek kadar büyük etkiye sahiptir. Müller Latincenin önemini şöyle dile getiriyor:

“Latince *clerici* 'diliydi ve kilisenin, ilahiyatın ve kilisenin hâkim olduğu bilimin dili anlamına gelmekteydi. Klerikler, 12. Yüzyıla kadar yazının tek başına sahibi oldukları için, Latince diğer toplumsal alanlarda da hâkimiyetini sürdürdü; Latince bu zamanda dil sınırlarını aşarak, gerçekten, tüm batının dili “*lingua franca*” haline geldi” (Müller, 2002: 2).

Kur’an çevirilerinin neden ilk Almanca olarak değil de Latince yapıldığı sorusuna verilecek cevabı, o zamanlarda çok az el yazması olması ve bu el yazmalarının sadece din adamlarına açık olmasının tartışılmaz bir gerçek olmasıdır (Bobzin, 1995: 15). Latince sadece kilise mensuplarının anlayabilecekleri bir dil olduğundan Kur’an metinlerini, Latince bilmeyen Avrupa halkı okuyamaz.

Latince Ortaçağ’da edebiyatın da dili olup yalnızca dar bir elit kesimin ilgi alanına girer, öyle ki halkın konuştuğu sözlü dil *lingua franca* olmadığı için elit kesim tarafından değersiz bulunur (Müller, 2002: 2).

Avrupa’nın İslam Dünyasıyla Temas Noktaları

Hıristiyanlar; İslam ve Kur’an hakkında bilgi edinmek isteyince Doğu ve Batı arasında temas noktaları oluşması gerekir. Almanya’da bulunan Avrupa Ortaçağ Kültürü Araştırma Enstitüsü bu kapsamda yapılan araştırmalardan, aşağıda belirtilen temas noktalarını tespit etmişlerdir:

1 clericı, Latince clericus dan gelmektedir ve klerik veya ruhban anlamına gelir.

“İslamiyet’in Latin Hıristiyanlığını Kuzey Afrika’dan dışlamasına rağmen, Akdeniz hiçbir zaman Avrupa’yı Afrika’dan ayıramamıştır. Batıdaki Müslüman hükümdarlar, (batının) on üçüncü yüzyıldan Ortaçağ’ın sonuna kadar, Arap yarımadasıyla ilişki ve bağlantısını hiç kesmemişlerdir; buna karşın, batının haçlı şövalyeleri de, Suriye, Filistin ve Mısır’la ilişki içinde olmuşlardır. Doğuda Hıristiyan İmparatorluğu, Bizans’tan Moskova’ya kadar devamlı olarak Avrupa’yı aşarak Asya ve Afrika’ya yayılmış ve aynı şekilde ‘altın boynuz’ olan Moğollar ve özellikle de Türk-Osmanlı İmparatorluğuyla da temas içinde olmuşlardır.” (Borgolte, 2002: 16).

Bu tespitler yüzyıllarca çeşitli coğrafyalardan Müslüman ve Hıristiyanlar arasında birçok temasın gerçekleştiğini gösterir. Bu temaslardan, en önemlileri belirtildiği gibi doğuda Moğolların, batıda ise Osmanlıların yayılmasıdır. Bu durumun kesişme noktası şüphesiz Filistin ve Kudüs’teki Müslüman egemenliğidir. Bu temas aynı zamanda ilk İslam araştırmalarını da doğurmuştur. Franco Cardini kendi çalışmasında bu teması Kudüs’te bulunan Hıristiyan halkının ve Kudüs hacılarının maruz kaldıkları “kötülükler”le ilişkilendirir. O zamanlar Filistin’de sürekli değişen hükümdarlar Kudüs’e, İslamiyet’e yeni geçmiş olan askerler gönderirler. Fakat bu askerler yabancılara oldukça sert davranırlar. Hırsızlık ve yağma haberleri Batı’da duyulmaya başlanır. Hıristiyanlar Kutsal Anastasis Bazilikası’na gidebilmek için haraç vermek zorunda kalırlar (Cardini 2004: 81).

Hıristiyanların Filistin ve Kudüs’te baskıya uğraması ve yardım çağrılarını üzerine haçlı seferleri için bir haklılık doğar ve 1096 yılında müslüman hükümdarların, kutsal şehir olan Kudüs’teki kutsal yerlerin ziyaretini yasaklamasıyla, bu yıldan sonra 200 yıl boyunca 6 haçlı seferine ilave olarak, çocuklar tarafından gerçekleştirilen bir haçlıseferi düzenlenir. Bu seferler düzenli ordular, şövalye orduları, cizvitler ve Alman düzenli birliklerinden oluşmaktadır (Schwanitz 2002: 104).

Haçlı seferleri, Avrupa’da bir İslam öğretisine ve gerçek anlamda bir Kur’an çevirisine yol açması açısından oldukça önemlidir. Çünkü ikinci haçlı seferinde başpapaz Petrus Venerabilis (1092-1156)

Toledo'da “Corpus Toletanum” olarak çıkardığı ve kendi çalışması olan ilk Latince Kur'an'ı tamamlamıştır (Bobzin 1995: 46).

Batı'da İlk Kur'an Çevirisi “Corpus Toletanum” (1143)

İlk Kur'an çevirisini yapmış olan, Petrus Venerabilis'in Kur'an'ı çevirmesinde, öncelikle haçlı seferlerinin misyonerlik düşüncesiyle sıkıca bağlı bir amaç yatmaktadır. Bu amaç bir yandan Kur'an'ın yanlış anlam tarzını kanıtlamak, diğer yandan ise, mensuplarının Hıristiyanlığın düşman profilini oluşturan İslamiyet'in daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır:

“Toledo'nun 1085 yılında Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesiyle, 1140 yılında Venedikli papaz Petrus Venerabilis bazı Arap-İslam metinlerini Latinceye çevirme gayretine girdi. Hedefi İslamiyet'in daha iyi anlaşılmasıydı ve onun planladığı Hıristiyanlık misyonu açısından bu en önemli ön şarttı. Bu eserin adı “Corpus Toletanum” idi. Bu eser, [...] Robert Ketton isimli bir İngiliz tarafından, 1143 yılında Latinceye çevrilmiş Kur'an çevirilerini kapsamaktaydı ve 1543 yılında matbaa baskısı olarak çıkmıştı” (Müller 1997: 643).

Hıristiyanlığın önde gelen temsilcilerinden biri olan Petrus ve onun misyonerlik düşüncesi Kur'an çevirisini yaptırtmak için harekete geçer. Bu çeviri, Kur'an'ın söyleminin aksini kanıtlayacak ve İslamiyet'teki sözde “dinî sapkınlık”ı ortaya koymaya çalışacak bir eser olacaktır. Bu amacını, kendi cümleleri ile “*Summa Totius Haeresis Saracenorum*” isimli eserinde de teyit etmektedir:

“*unde ego magis eligens contremiscere, / quam disputare, ista breuiter prenotavi, ut qui legeret intelligat, et si talis est, qui contra totam heresim istam scribere et uelit et possit, cum quali hoste pugnaturus sit agnoscat.*”

“Ben, bu çeviriyi, okurlar anlatılanı anlasın diye cesaret edip bu sapkınlığa karşı durmak isteyenlerin, nasıl bir düşmanları olduğunu bilsinler diye yazdım. Bu yüzden, bilimsel tartışmalara girmektense, hevesli olmayı yeğledim” (Sassenscheidt, 2011:233).

Yukarıda anlatılanlar göz önünde bulundurularak çeviriyi yaptıran kişinin İslam'a karşı tavrı ve çevirmen Ketton'un da farklı düşünmemesi Corpus Toletanum'un çeviri stratejisine de yansımıştır. Fakat bu noktada Petrus tüm İslam düşmanlığına rağmen, eserini hem orduya karşı barışçıl bir muhalif program olarak betimlemiş, hem de haclı seferlerine karşı bir tutum sergilemiştir, bunun amacı ise Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktır (Bobzin, 1995: 47).

Corpus Toletanum'un en önemli özelliği kuşkusuz Robert von Ketton tarafından çevrilmiş olan Latince Kur'an metnini içermesidir. Çeviri stratejisi açısından, Ketton'un kişiliği, felsefesi, eğitimi ve mesleği büyük rol oynamaktadır.

Robert Ketton bir din âlimidir. Robert von Chester, Rodbertus Cestrensis ismiyle de tanınmaktadır. Robert Ketton, İngiliz'di ve Kettenensis adını da muhtemelen buradan almaktadır. Robert Kettenesis'in Arapçayı nasıl öğrendiği bilinmemekle beraber, matematik ve astronomiye olan ilgisi onu İspanyaya sürüklemiştir. Ketton bu nedenle yalnızca fen bilimleri metinleri çevirmiştir. Çevirileri arasında, algoritma ve cebiri kendilerine borçlu olduğumuz Müslüman matematikçi Harezmi'nin "*Muhtasar el Cebir, vel Mukabele*" isimli eseri de bulunur.

Kettenesis'e göre Kur'an, büyük dilsel zorlukları olan bir kitap ve aynı zamanda onu hiçbir şekilde cezp etmeyen bir metindir, çünkü Kettenesis, İslam'a karşı kendi Kur'an çevirisinin ön sözünden anlatacağı gibi negatif bir düşünceye sahiptir:

"His disgust at, ,the detestable history of Mahumet' and ,the stagnant swamp' of the Saracen ,sect' is no doubt an echo of Peter's, but it is probably also an expression of his suppressed anger at having had to spend his time on religious doctrine and theology instead of on what really concerned him – astronomical and mathematical science." (Bobzin, 1995:52).

Çeviri stratejisi açısından Kettenesis'in çevirisinin önemi ise, Kur'an çevirisini yaparken Arapça ana dili olan Muhammed isimli bir kişiyi yanında bulundurmasıdır (Bobzin 1995: 52). Çevirmenin

Arapça'ya hâkim biriyle çalışarak kaynak metni/Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama çalışması çeviri sürecini yürütme açısından bilimsel ve nesnel yaklaşımdır. Bu bakış açısı ya da yaklaşım Kur'an'ı çevirme niyeti ne olursa olsun, Kur'an'ın bağlamında anlaşılması, çeviri yoluyla aktarımını yine de pozitif bir yöne dönüştürme imkânı verir.

İkinci Kur'an Çevirisi: *Libellus Contra Legem Saracenorum*² (Confutatio³ Alcorani) (1300)

"*Libellus Contro Legem Saracenorum*"un yazarı Ricoldo Pennini da Monte Croce (Ricoldus de Monte Crucis), 1243-1320 yılları arasında yaşayan Floransalı bir Dominikan rahibidir. Farklı Avrupa üniversitelerinde "Artes Liberales" (güzel sanatlar) okur. 1267 yılında ise Dominik tarikatına girer.

1285 yılından itibaren doğuya gider ve buna bağlı olarak Kudüs'e hac seyahati yapar. Suriye ve Türkiye üzerinden Bağdat'a ulaşır ve orada 1290 yılından itibaren uzun bir zaman kalır. Monte Croce'nin doğuda kalması için birçok sebebi vardır. Bir yandan farklı kiliselerle, Roma Kilisesi'yle birlik olmaları için müzakereler yürütmek ister, diğer yandan ise misyoner olarak Müslümanların arasına girip onlara ait önemli bilgileri öğrenmeyi planlar. Sonuçta güçlü olabilmek ve İslam âlimlerine etki edebilmek için, Kur'an ile ilgili metinler ve kitaplar okuyarak Arapça öğrenir. Fakat Ricoldo, Kur'an'ı hiçbir zaman tam olarak çevirmez. Nedeni ise, ona göre Kur'an ı Kerim'in içinde birçok "uydurma", "anlatım", "yanılgı" ve "tanrıtanımazlık" açıklamalarının ve benzerlerinin birçok yerde tekrar edilmesi ve kendisinin bu tekrarlara "kızıp", tekrarlardan vazgeçmesidir.

Ricoldo, kendi fikrinde sağlam kaynaklarla Kur'an'ın ortaya çıkış hikâyesini anlatarak kendi çevirisini "*Libellus Contra Legem Saracenorum*" ile tamamlamıştır. Fakat daha da önemlisi, kendi eserinin doğrudan Arapçadan çevrilmiş olan birçok Kur'an alıntısı içermesidir (Bobzin, 1995: 22).

2 Saracenorum Ricoldo'nun döneminde Müslümanlara verilen isimdi, daha sonra tüm Müslümanlar için "Türk" ifadesi kullanılmıştır.

3 Confutatio – Kur'anın aksini ispatlama

Yalnızca içerik olarak değil, etki tarihi açısından da çeviri tarihine büyük bir katkı yaptığından Ricoldo'nun eseri, kendi sınırlarını aşmıştır. Bobzin, bunu şöyle açıklamaktadır:

“Ricoldo'nun yazısının uzun ve ilginç tarihi arka planı Bizanslı âlim Demetrios Kydones'un (1324-1397/8) çalışmasıyla bağlantılıdır. Latinphronlar⁴ gurubuna ait olan Kydones, Palemitist muhalefete dâhil olmuş ve zamanının yüksek skolastiğin en önemli eserlerini çevirmiştir. [...] Ricoldo'nun eserini Yunancaya çeviren Demetrios'un, bu esere tarikat yandaşları aracılığıyla ulaştığı muhtemeldi. Bu çeviri, Paleologlar döneminin İslam karşıtı polemiklerinde önemli bir kaynak olmuştur”. (Bobzin 1995: 26)

Ricoldo'nun çevirisiyle ilgili çalışmalar sadece bununla kalmaz; 16. Yüzyılın başında İtalyan Bartlemeus von Monte Arduo Yunanca metni Latinceye geri çevirir. 1506'da basılan eserin geri çevrilmesinin nedeni, Corce'un Latince metninin silikliği değil, aksine Kydones'in daha zarif stildir. Bu eserin diğer bir önemi ise, bu metin Martin Luther'in Almanca Kur'an tercümesi için kullandığı metin olmasıdır (Bobzin 1995:27). Çeviri stratejisi açısından bakıldığında, Latinceye yapılan geri çeviride, birçok eksikliklerin, uyumsuzlukların ve yanlışlarının ortaya çıkması beklenen bir durum olmakla birlikte kabul edilebilir bir şey değildir. Bobzin, Ricoldo'nun ifadelerinin sıkça bozulduğunu ya da saptırıldığını söyler. Etki tarihinde bu eser her ne kadar önemli bir rol üstlenmişse de, Avrupa'daki İslamiyet anlayış ve düşüncesine büyük zarar vermiştir.

Üçüncü Kur'an Çevirisi: *Cribratio Alcorani* (1460/61)

“*Cribratio Alcorani*” Nikolaus von Kues (1401-1462) tarafından kaleme alınmıştır. Bu çeviri, Luther'in kullandığı ve övdüğü ikinci eserdir. Bu eser, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden hemen sonra ortaya çıkmıştır (Bobzin 1995: 30). Bu çevirinin önemi ise sadece Kur'an'ı yalanlaması olmayıp Bizans İmparatorluğunun yıkılması Avrupa'da büyük yankı uyandırması ve Hıristiyanlık âlemini “Türk korkusu” sarmaya başlamasıdır.

4 Latinophron – Latin Dilinin etkisinde bulunan kişilere verilen isimdir

Alman kökenli olan Nikolaus ilk önce Almanya’da Güzel Sanatlar okur, fakat bir yıl sonra bundan vazgeçerek, İtalya’ın Padua şehrine Hukuk okumaya gider. Nikolaus burada, Almanya’da görmediği ve göremeyeceği akımlara şahit olur, çalışmalarında, Rönesans’ın, sanatın ve Hümanizm’in felsefi alanlarına girer. Bu akımlar, Nikolaus’un hayata bakış açısını değiştirirler⁵.

Çeviri stratejisi açısından bakıldığında, bu noktada dikkati çekmemiz gereken şey, Kues’in yaşadığı yıllarda insanın şeref ve değerlerine odaklanan hümanist dünya görüşünün öne çıkmasıdır. Buradan yola çıkarak, Kues’in hümanizme uygun olarak kendi misyon düşüncesini değiştirmesi ve “Müslümanlarla barışçıl diyalog” ile Hıristiyanlığa davet etmesi olasıdır.

Kilisenin hizmeti için Papa, bazı anlaşmazlıklar sonrasında Kues’ü diğer dinî temsilcilerle birlikte İstanbul’a yollar. Papa, onu İstanbul’a, Yunan kilisesinin temsilcilerini İtalya’daki birleşik Konsile götürmek için gönderir. İstanbul’da, batı dünyasından çok doğu dünyası tarafından öne çıkarılan Yunan kültürünün ve antik felsefenin dünyasına girer, fakat Bizans’ta başka bir problemle karşı karşıya gelir, o da Hıristiyanlığın İstanbul’un fethinin hemen öncesinde bulunan ve Hıristiyan varlığını tehlikeye sokan Müslüman Türkler tarafından tehdit edilmesidir.

Daha önce Basel’de İslamiyet ile ilgilendiği ve Kur’an’ın Latince çevirisini temin ettiği için Nikolaus için İslam, bu dönemde yeni bir şey değildir.⁶ Bu çeviri Kues’e, İspanyol ilahiyatçı Juan de Segovia tarafından verilmiş olan *Corpus Tolentanum*’dur. De Segovia İslamiyet’i kendi bakış açısıyla tanıyordu. *Corpus Toletanum* Kues’in Kur’an bilgisinin öncelikli ve en önemli kaynağıdır (Bobzin 1995: 30).

Kues, İstanbul’da kütüphanelerde İslamiyet ile ilgili yazıtlar aramaya devam eder ve o dönemin âlimleri arasında İslam dünyasıyla en çok ilgilenen kişilerden biri olur. “*De Pace Fidei*” (*İnançtaki Barış*) isimli bir eser yazar. Ölmeden birkaç yıl önce ise “*Cribratio Alkorani*” (*Kur’an’a Bakış*) isimli eserini yazar. Dolayısıyla Nikolaus Hıristiyan

5 <http://urts99.uni-trier.de/cusanus/content/lw.php> (21.11.2012)

6 <http://urts99.uni-trier.de/cusanus/content/lw.php>(21.11.2012)

ilahiyatçı olarak ciddi anlamda İslamiyet ile ilgilenen ender kişilik olarak ismini tarihe yazdırır.⁷

Nikolaus, İstanbul'da, bir Frenk manastırında Arap el yazması Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş ayetleri şerh ettirir ki, bu durum İslamiyet'le gerçekten ilgilendiğine işaret eder. Bunun devamında Ricolodo'nun çevirisini ele alarak, titizlikle inceleyerek, bu çevirinin diğerlerinden çok daha fazla hoşuna gittiğini yazar.

Papa ikinci Pius, Kues'ün arkadaşı olmasına rağmen, "*Cribratio*" haçlı seferi politikasına karşıt bir eserdir. Pius'un, "*Epistola as Mahumetem*" isimli bir mektupla, Fatih Sultan Mehmet'i Hıristiyanlığa davet ettiği iddia edilmektedir, fakat bu teşebbüs sekteye uğrayınca, Türklere karşı hazırlanan Avrupa ordusuyla birlikte savaşa katılır. Bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanıp, kendi hayatına mal olur. (Dimter 2008: 11)

Nikolaus'un amacı, Müslümanları Hıristiyanlaştırma olup bu niyetini "*Cribratio Alcorani*"de açıkça dile getirir (Kues 1461: 7). Önem arz eden bir diğer nokta ise, Kues'ün İslamiyet'i "sapkınlık" olarak görmemesidir. Anlayışları ve dünya'ya bakış açısı nedeniyle her iki dinin ortak değerlerini ön plana çıkartma çabasıdır (Bobzin 1995: 32). Her iki dinin ortak paydada buluşması, Kues'ün felsefi yaklaşımından kaynaklanır. "İnsan aklının, tanımadığı bir şeyi tanıdık bir şey ile kıyaslaması" ile misyonerlik görevinin amacına ulaştırmaya çalışır. Müslüman Türkler karşısında ne kadar başarılı olabildiğinin cevabı ise açık ve nettir: "Şiddetsiz mücadelelere rağmen Türkler İslamiyet'ten vazgeçmemiştir". Zira Kues her ne kadar barışçıl yöntemlerle yaklaşmış olsa bile, o da Kur'an-ı Kerim'i çarpıtmaktan öteye gidememiştir.

Nikolaus hermenötik yaklaşımıyla Kur'anı anlamanın ve yorumlamanın içine dalar. Nikolaus'un Kur'an'ın anlaşılması için geliştirdiği bu anlama yöntemi, ileride yapılacak olan çeviriler için kesinlikle kullanılabilir bir temel oluşturamaz. Nikolaus'un önceliği, ne Kur'an'ın tefsiri, ne yorumu ne de Kur'an'a bakıştır. Aksine "İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında ortak bağlantı noktalarının" hararetle bir arayışdır (Bobzin, 1995: 32).

7 <http://urts99.uni-trier.de/cusanus/content/lw.php> (21.11.2012)

Kues'in sözleriyle ifade etmek gerekirse:

“Intentio autem nostra est praesupposito evangelio Christi librum Mahumeti cribrare et ostendere illa in ipso etiam libro haberi, per quae[p.12] evangelium, si attestazione indigeret, valde confirmaretur, et quod ubi dissentit, hoc ex ignorantia et consequenter ex perversitate intenti Mahumeti evenisse Christo non suam gloriam sed dei patris et hominum salutem, Mahumeto vero non dei gloriam et hominum salutem sed gloriam propriam quaerente.”

“Ben Hz. İsa'nın İncilinin koşullarında, Muhammed'in kitabına bakmak ve İncil'de yazan her şeyi, gerekirse ispatlayarak bu kitapta da bulma niyetindeyim; fakat bu kitabın İncil'den ayrıldığı yerler ise Hz. Muhammed'in bilgisizliğinden ve bunun sonucunda buradan yanıltılmış bir inançla ortaya çıkmıştır. Bu farklar Hz. İsa'nın kendi onuru için değil, yaratıcı ve insanların iyiliği içindir, oysa Hz. Muhammed, Tanrı'nın kutsallığı ve insanların iyiliği için değil, aksine kendi kutsallığının arayışından ortaya çıkmıştır.”

Ortaçağ Çevirmenlerinin Çeviri Stratejileri

Çeviri stratejisi açısından her üç Kur'an çevirmeninin amacı, Kur'an'ı, “Tanrı'yı inkâr eden, şirke götüren, yalanlayan ve de Hıristiyanlık için bir tehlike” olarak gösteren bir metin olarak aktarmaktır. Ortaçağ Kur'an çevirilerinin için genel amacı olarak söyleyebileceğimiz diğer bir ortak nokta ise, işlev odaklı çeviriler olmaları ve kaynak metnin amacından stratejik bir bilinçle sapmalarıdır. Her üç çeviride, Kur'an'ın mesajını bilerek tahrif etme yoluyla manipülasyon yöntemi seçilmiştir. Çeviri yöntemi açısından, dini metinlerin manipülatif özelliğini öne çıkararak (Reiss, 1993), çeviri yöntemi açısından başarılı bir yöntem izledikleri söylenebilir.

Ketton ve Ricoldo'nun çevirilerindeki amaçları, okuyucuda olumsuz İslam imajı yaratma, haçlı ruhunu uyandırma ve İslam düşmanlığını yaymadır. Kues'in amacı ise daha çok, Müslümanları Hıristiyanlık dinine döndürmektir. Bu amaçla Kues, Kur'an ve İncil arasında bağlantı noktaları bulmaya çalışmıştır.

Ortaçağ Kur'an çevirmenlerinin çeviri stratejilerini araştırabil-
mek için çevirmenlerin yetiştikleri ortamın incelenmesi, çevirmenlerin
bakış açılarını anlama bakımından önemlidir. Çevirmenlerin yetiştirme
tarzı ve içinde buldukları ortam, onların çeviri eğilimlerini belir-
lemiştir. Çevirmenlerin eğilimlerini (habitus) belirleyen diğer önemli
unsur ise; Ortaçağ Kur'an çevirmenlerinin kilise ve manastırlarda eği-
tim görmüş din adamları olmalarıdır.

Çevirmenlerin eğilimleri Ortaçağ'ın başlangıcıyla sonu arasında
farklılıklar göstermektedir. Ketton ve Ricoldo kendi sınıflarının çok
dindar bir eğilimini temsil ederlerken, Kues ilahiyatçı sınıfın hümanist
dünya görüşüne uygun bir eğilim göstermektedir. Bu bilgiler doğrultu-
sunda, Ortaçağ'daki Kur'an çeviri stratejileri, çevirmenlerin toplumsal
ve tarihsel koşullardan fazlasıyla etkilendiğini göstermektedir.

Her kapalı toplum gibi, Avrupa'nın Ortaçağ kapalı toplumu da
kendini ayakta tutabilmek için bir dinamizme ihtiyaç duymaktaydı.
Bunun anlamı, Hıristiyan toplumunun dış etkilere kapalı olması nede-
niyle, kendini canlı tutacak karşıt ve düşman görüşü dış dünyadan ve
özellikle İslam karşıtlığından alması gerekiyordu. Ortaçağ Kur'an çevir-
menleri yukarıda belirttiğimiz nedenlerle; bir yandan kendi yetiştikleri
çevrenin sonucu olarak, diğer yandan toplumsal sistemlerini ayakta
tutabilmek için, Kur'an çevirilerinde, Kur'an ı ve İslam'ı tanıtmak-
tan ziyade, İslam'ı kötü gösterme ve karalama stratejisini seçmişlerdir.
Yapılan çeviriler, Kur'an'ın tam bir metin olarak çevrilmesi yerine,
amaca yönelik seçilmiş ayetlerle, Kur'an'ın gösterilmesini sağlamış-
lardır. Tüm bu stratejiler, ortak düşmana karşı birlikte savaşma ve haçlı
ruhunu eyleme geçirmede yeterli etkiyi sağlamıştır.

Sonuç

Ortaçağda yapılan ilk Kur'an çevirilerini ve çevirmenlerde dönem-
sel özelliklerin çeviri stratejisine etkilerini incelediği bu makalede o
dönemlerde yapılan başlıca üç Kur'an çevirisi üzerinde durulmuştur.
Bu çeviriler sırasıyla şöyledir: "*Corpus Toletanum*" "*Libellus Contra
Legem Saracenorum*", "*Cribratio Alcorani*". Bu noktada özellikle ya-
pılan çevirilerin ana dildeki metne sadık kalma veya işlevsellik açıdan
değil, amaçlar doğrultusunda yapıldığı görülmüştür. Ortaçağda yapılan
Kur'an çevirilerinde çevirmenler Kur'an'da anlatılmak istenilenleri

göz ardı ederek, farklı algılama veya anlamlandırmaya yönelik olarak Kur'an'ı iletmek istedikleri doğrultuda, ideolojik maksatlı çevirdikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken en önemli noktalardan biri ise Ortaçağ'da yapılan Kur'an çevirilerinde siyasî ve dinî faktörlerin göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir yere sahip olmasıdır.

İlk Kur'an çevirisini yaptıran Petrus'un amacı Kur'an'ı anlatmak veya Batının İslamiyet ile tanışmasını sağlamak değil, haçlı seferleri için misyonerlik düşüncesini aşılama ve düşmanın tanınmasını sağlamaktır. Diğer iki Kur'an çevirilerinde de benzer yaklaşım vardır. Özellikle üçüncü yapılan tercümede her iki kutsal kitabı birbirleriyle kıyaslayarak İncil'den aldığı söylediği bölümlerle Hz. Muhammed'i kötülemeye/karalamaya çalışır. Bu yorumlama yöntemi ondan sonra yapılan Kur'an çevirilerinin alt yapısını oluşturmamıştır.

Kaynakça

- BOBZIN, H. (1995) *Der Koran im Zeitalter der Reformation*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- BÖNISCH, G. (2011) Koran gegen Kreuz. In R. T. Dietmar Pieper. *Der Islam*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- CARDINI, F. (2004) *Europa und der Islam*. Bremen: Verlag C.H. Beck.
- DIMTER, M. (2008) *Das Positive Bild Mehmeds II. des Eroberers im Humanistischen Italien Seiner Zeit*. München: Grin Verlag.
- EULER, W. A. Nikolaus von Kues: Leben, Persönlichkeit und Werk. *Von Universität Trier*: <http://urts99.uni-trier.de/cusanus/content/lw.php> [Erişim Tarihi: 21 Kasım 2012]
- BORGOLTE; Michael, J. S. (2008) *Mittelalter im Labor: Die Mediävistik testet Wege zu einer transkulturellen Europawissenschaft*. Berlin: Akademie Verlag.
- MÜLLER, J. D. (2002) *Latein als Lingua Franca in Mittelalter und Früher Neuzeit*. (I. f. Fremdsprache, Herausgeber, & K. Ehlich, Produzent) Abgerufen von: <http://www.euro-sprachenjahr.de/http://www.eurosprachenjahr.de/Mueller.pdf>. [Erişim Tarihi: 23 Aralık 2012]
- REISS, K. (1993) *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Tübingen: Groos Verlag.
- RADSCHEIT, M. (2006) Arabisch als Lingua Sacra. Zum Linguistischen Rangstreit im Irak des 9. Jh. n. Chr. In U. R. Ralf Georg Czapla. *Gotteswort und Menschenrede: die Bibel im Dialog mit Wissenschaften, Künsten und Medien* Bonn: Peter Lang Verlag.
- SABENSCHIEDT, C. (2011) Die Konstruktion des Anderen am Beispiel des Islam in der, Summa Totius Haeresis Saracenorum' des Petrus Venerabilis. In J. D. Michael Borgolte. *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter* Berlin: Akademie Verlag.
- SCHWANITZ, D. (2002). *Bildung*. Berlin: Goldmann Verlag.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)

The Armenian Espionage Activities Within Ottoman Territory During World War I And The Precautions Taken By The Ottoman State (1914-1918)

Abdullah Lüleci

Özet

Osmanlı Devleti'nde belli bir dönem millet-i sadıka olarak nitelendirilen Ermenilerin bir kısmı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir kimliğe bürünerek devlete karşı ayaklanma, isyan ve casusluk faaliyetlerine giriştiler. Bilhassa I. Dünya Savaşı boyunca teşkilatlı vümenferit şekillerde casusluk faaliyetlerinde bulunan ayrılıkçı Ermeniler, Doğu vilayetleri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmında etkili oldular. Savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından biri haline gelen Ermeni casusluk faaliyetlerine karşı Babıâli muhtelif tedbirler alarak mücadele etmeye çalıştı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Ermeniler, Casusluk.

Abstract

Somepart of Armenians, considered as loyal citizens in a certain period in the Ottoman Empire, undertook insurrection, rebellion and espionage activities against the state by changing into a different identity from the second half of the XIX. century. The separatist Armenians who were in espionage activities either individually or organizationally during the First World War became effective in major areas of Ottoman geography especially in the eastern provinces. By taking various measures, Sublime porte tried to fight against Armenian espionage activities which became one of the most important problems of the Ottoman Empire in the warperiod.

Keywords: Ottoman Empire, World War I, Armenians, Espionage.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde belli bir dönem millet-i sadıka olarak nitelendirilen Ermenilerin bir kısmı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir kimliğe bürünerek devlete karşı ayaklanma ve dış güçler menfaatine hareket etme yoluna gittiler.¹ Daha I. Dünya Savaşı başlamadan önce Taşnaksutyun Komitesi'nin aldığı ve vilayetlere gönderdiği ayaklanma beyannamesinde Ermenilerin savaş sırasında İtilaf Devletleri menfaatine casusluk ve rehberlik yapacakları açık bir dille ifade edilmekteydi.² Söz konusu toplantıda alınan karar, sadece Taşnaksutyun Komitesi tarafından değil aynı zamanda Hınçak, Reforme Hınçak, Ramgavar Komiteleri, Ermeni gönüllüleri ve çeteleri tarafından da savaşın ilk günlerinde uygulamaya konuldu. Böylece asırlarca Osmanlı Devleti'nin sadık bir tebaası olan Ermenilerin bir kısmı, hem devletin askeri ve siyasi durumu hakkında casusluk yaptılar hem defirar ederek Ruslara katıldılar.³

Doğu Vilayetlerinde Ermeni Casusluk Faaliyetleri

Savaş sırasında Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde yoğun olarak yaşadıkları yerlerin başında Doğu vilayetleri gelmekteydi. Bu havalide devlete karşı her türlü isyan ve ayrılıkçı faaliyetlere destek veren Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte casusluk faaliyetlerinde etkili olmaya başladılar. Nitekim savaşın başlaması ile birlikte Diyarbakır İngiliz fahri konsoloshanesinde bulunan Tabib Üsküyan Topalyan⁴ ve Diyarbakır İngiliz Konsoloshanesi tercümanı Tomas

1 Bülent Yıldırım, "XIX. Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Etkili Olan Unsurlar ve Ayrılıkçı Ermeni Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Yıl. 4, Şubat 2006, s.73.

2 Niyazi Taha Karaca, "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, Cilt: III, Sayı:4, Temmuz 2003, s. 103-104.

3 Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, Cilt: I, Sayı: 2, 2008, s.91; *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Melike Gürlü ve Çiğdem Aksu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları/Ankara 2008, s.136-139; Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-(1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004. s. 109.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Dâhiliye Nezareti (DH). Şifre Kalemi (ŞFR)*. 47/117, 4 M 1333 (22 Kasım 1914).

Mıgırdıçyan'ın Ermeni casusu oldukları anlaşıldı. Bunlardan casusluğu anlaşılan Mıgırdıçyan'ın Divan-ı Harb'e gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵ Divan-ı Harb-i Örfice yapılan yargılama neticesinde Siirt'in Havran Karyesi'nden Tomas Mıgırdıçyan'ın idamına karar verildi.⁶

Doğu vilayetlerinde yaşanan Ermeni casusluk faaliyetlerinde Ermeni komitelerinin etkili çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Özellikle Başkale hududunda Ermeni komitesine mensup biri Müslüman diğeri Ermeni olaniki casusun yakalanması, Ermeni komitelerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Taşındıkları bazı zararlı evrak ile yakalananlardan Osman ismindeki Müslüman şahıs, eskiden beri Selmas Ermeni komitacı reisleriyle Van Ermeni Komitesi mensupları arasındaki posta haberleşmesini sağlamaktaydı. Söz konusu şahsinele geçirilmesi ile birlikte gerek Bakü taraflarından beklenen komitacıların gerekse dâhildekilerin müştereken taarruz edecekleri bilgisine ulaşıldı.⁷

Ermeni komitacıları casusluk faaliyetlerini yürütürlerken bölgede bulunan misyonerlerden büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Nitekim Diyarbakır Valisi Reşid Bey'in bir telgrafında, Amerikalı bazı misyonerlerin Ermeni komiteciler tarafından kullanıldığı ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir. Söz konusu telgrafta Reşid Bey, Amerikan misyonerlerinin Bitlis'ten Diyarbakır'a gelerek burada Amerikalı bir doktor olan Esmiyet'in hanesinde Ermeni cemaatiyle buluştuklarını ve Osmanlı Devleti aleyhinde görüşmeler yaptıklarını beyan ediyordu. Bu görüşmelerde mülki, askeri ve inzibat memurlarına suikast yapılması, Van ve Bitlis'teki ihtilal komitecilerince resmi dairelerin bombalanması ve İslam ahalisinin katledilmesi konularında fikir birliği sağlanmıştı. Ancak bu ayrılıkçı unsurlar, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler neticesinde emellerine ulaşamamışlardır.⁸

5 BOA. *DH. ŞFR.* 47/243, 11 M 1333 (29 Kasım 1914).

6 BOA. *İrade-i Harbiye (İ..HB).* 178/1334.S-019, 8 S 1334 (16 Aralık 1915). Ancak başka bir kaynaktan Mıgırdıçyan'ın tutuklamadan kaçarak Mısır'a sığındığı yazmaktadır. Uğur Ü. Üngör, '*A Reign of Terror' CUP Rule in Diyarbakir Province, 1913-1923*, University of Amsterdam, Department of History Master's Thesis 'Holocaust and Genocide Studies' June 2005, s.36.

7 BOA. *DH. ŞFR.* 451/19, 16 Teşrin-i sani 1330 (29 Kasım 1914).

8 BOA. *DH. ŞFR.* 474/124, 27 Mayıs 1331 (9 Haziran 1915).

Osmanlı topraklarında Ermeni komitacıların dışında bazı mültecilerde Ermeni casusluk faaliyetlerinde aktif rol oynadılar. Bu sırada Ermeni casusluk faaliyetlerinin bir kısmı imzasız Ermenice mektuplar ve bazı neşriyat yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Söz konusu faaliyetlerde “*cahil ve gafil*” mültecilerden büyük ölçüde istifade edildi. Bu tür faaliyetlerin potansiyel bir tehlike olarak görülmesi üzerine gerekli tedbirler Diyarbakır Vilayeti tarafından alınmaya çalışıldı.⁹

Savaş gibi devletlerin geleceğini tayin eden bir dönemde Ermenilerin özellikle Doğu vilayetlerinde Ermeni komitaları ve bazı mülteciler vasıtasıyla Ruslara ve daha geniş tabir ile İtilaf kuvvetlerine casusluk yapmaları¹⁰, Babıâli’yi birtakım önlemler almaya sevk etti. Bu önlemler arasında 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedbir hakkında kanun-ı muvakkat*” adı altında çıkarılan kanun, en ciddi çalışma olarak göze çarpmaktadır.¹¹

Söz konusu kanunun ikinci maddesi; ordu, müstakil kolordu ve tümen kumandanları askerlik icaplarından dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler şeklindeydi.¹² Bu maddede casusluk faaliyetlerine kalkışması muhtemel olan şahısların tedbir amaçlı olarak yine devletin sınırları içerisinde başka bir bölgeye iskân edileceği vurgulanıyordu. Nitekim Hariciye Hukuk Müşaviri Mehmed Münir Bey’in tehcir edilme nedenleri hakkındaki raporunda, Ermenilerin bir kısmının casusluk yaptıkları açıkça belirtilmektedir.¹³

9 BOA. DH. ŞFR. 544/65, 16 Kanun-ı sani 1332 (29 Ocak 1917).

10 Kemal Çelik, “Ermeni Sorunu Göçettirme (Tehcir), Sözde Soykırım İddiaları ve Gerçekler”, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Mayıs-Kasım 2003, Sayı:31-32’den, s.12.

11 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1995, s.8.

12 *Takvim-i Vekâyi*, nr. 2189, 19 Mayıs 1331(1 Haziran 1915).

13 “... Kaldı ki merkezleri Avrupa’nın meşhur şehirlerinde bulunan ve her suretle mazhar-ı muavenet bulunan komiteler ile bunlara mensup Ermeniler Hükümet-i Seniyye’nin Harb-i Umumiye duhûlünden evvel ve sonra haklarında emniyet ve itimaddan istifade ederek bir taraftan gizli gizli memleketi bir bomba ve mevad-ı in-

27 Mayıs 1915'te yürürlüğe giren Sevk ve İskân Kanunu; Ermeni komite ve çetelerinin Osmanlı vatandaşlarına yönelik katliamlarını durdurmak, devlete karşı yürüttükleri isyan ve casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla adı karışanları savaş bölgelerinden uzak yerlere yerleştirmek için uygulamaya konuldu.¹⁴ Ancak Ermenilerin casusluk ve vatana ihanet suçları gibi bazı nedenlerden dolayı özellikle doğu ve güney doğu vilayetlerinden zorunlu göçe tabi tutulmaları, onları emellerinden vazgeçiremedi. Çünkü sevk sırasında firar ve hile ile buldukları yerlerde kalan Ermenilerin düşmana casusluk yaptıkları görülüyordu. Bilhassa Kemah, Kuruçay, Zara, Refahiye, Suşehri, Karahisar, Alucra, Giresun ve Tirebolu gibi kazalarda bu tür olaylara rastlanıldığından sözkonusu Ermenilerin sevklerine gerek duyulduğu Başkumandanlık Vekâleti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi. Bu maksatla Ermenilerin sevklerinde herhangi bir sakıncanın olup olmadığı ve Sivas Vilayetinin güney havalisine sevk ve iskânları hakkında çalışmalar yapıldı.¹⁵

Ermenilerin bir kısmı gerek sevk sırasında gerekse sevklerinin ardından yerleştirildikleri iskân bölgelerinde casusluk faaliyetlerini farklı yollarla devam ettirdiler. Bu dönemde adları casusluk faaliyetlerine karışan Ermeniler hakkında aşağıdaki tabloda bazı bilgilere yer verilmiştir.¹⁶

filakiyye deposu haline getirmeleri ve diğer taraftan muhasım devletler ile tevhid-i faaliyet ve mesai ederek gerek dahil-i memleketde gerek memalik-i ecnebiyyede bulunanların firaren veya gönüllü olarak başlarında meb'usları mütefekkirleri bulunduğu halde düşman ordularına giderek bi'lfî'l muhasamata (düşmanlık) iştirakleri ve buna muvaffak olamayanların bunlar hesabına casusluk eylemeleri ve memleketin bir başından diğer başına tertibat ve tedarikat-ı ihtilaliyyede bulunmaları ki ...” Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 157.

14 M. S. Bilgin, “Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset (1914-1918)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, 2003, s. 75.

15 BOA. DH. ŞFR. 71/12, 21 S 1335 (17 Aralık 1916).

16 BOA. DH. *Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (EUM. 5. Şube)* 82/3, 14 R 1336 (27 Mart 1918); DH. ŞFR. 630/71, 17 Temmuz 1335 (17 Temmuz 1919); 74/126, 20 Ca 1335 (14 Mart 1917); 85/181, 7 C 1336 (20 Mart 1918); 86/196, 10 B 1336 (21 Nisan 1918); Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), *Birinci Dünya Harbi Katalogu (BDH)*.2689/250/20, 7 Nisan 1334 (7 Nisan 1918); 2706/326/13-22, 7 9 1334 (7 Eylül 1918); 2706/326/13-25, 7 Teşrin-i evvel sene 1334

Tablo 1: Ermeni Casusların Listesi

İSİM	AÇIKLAMA
Melik oğlu Vartan	Ermenilerin sevki sırasında firar ederek Hınıs ve Hasankale'de Ruslara sığınan ve iki yıl sonra tekrar Osmanlı topraklarına giriş yapan Muş Sancağı'nın Til Köyü'nden Melik oğlu Vartan, casusluk şüphesiyle Divan-ı Harbi Örfiye gönderildi.
Barkif Halacyan ve dört Ermeni	Doğu vilayetlerinde Ruslara casusluk yaptıkları nedeniyle Divan-ı Harb'e gönderilen ve ardından mahkûm edilen Ermeniler arasında bulunuyorlardı. Osmanlı Hükümetinin muhtelif dönemlerde çıkarmış olduğu genel aftan yararlanmak istediler.
Fedaçel(?)	Yirmi beş yaşında olduğu açıklanan Fedaçel (?); ince zayıf bir yapıda ve esmer bir vücuda sahipti.
Edvin Emmerson	Aslen Ermeni olan ve Şam'da harp muhabiri sıfatıyla bulunduğu belirtilen Edvin Emmerson, Amerika pasaportu ile seyahat eden Ermeni casusuydu.
Mehmed oğlu Halid Dandal	Ordu istihbarat memurlarından Gafil bin Metahi tarafından Şam'dan trenle Hama'ya firar etmek isterken Humus'ta yakalandı.
Serkis Çıkırıçyan	Ermeni komitecisi olduğundan Deyrizor'a nakledilen Serkis, Amerika konsoloshanesi müdavimlerindendi.
Karakis Çıkırıçyan	Arabkiri Serkis Çıkırıçyan'ın biraderi olup Amerika konsoloshanesi müdavimlerindendi.
Agopyan Manuşakyon	Ayıntablı eski imalathane müdürüydü ve Ermeni komitesiile ilişkileri vardı.
Kirkor	Agopyan Manuşakyan'ın biraderidir.
Vertiyolli Zokorya(?)	Eski imalathane müfettişi olup Amerika konsoloshanesi müdavimlerindendi.
Bızdıkyan	Ermeni casuslardan olup Musul'a sevki kararlaştırıldı.
Ohanyan	Ermeni casuslardan olup Musul'a sevki kararlaştırıldı.
Aşçıyan	Ermeni casuslardan olup Musul'a sevki kararlaştırıldı.
Yervant Oryan	Aslen İstanbullu ve elli-elli beş yaşlarında olan Yervant Oryan, önceleri komiteciler ile beraber çalışması dolayısıyla İstanbul'dan iç kesimlere sürgün edildi.

(7 Ekim 1918).

Tablo incelendiğinde casusluk yapan Ermenilerin önemli bir kısmının Ermeni komitesi mensubu oldukları görülmektedir. Bu Ermeniler daha çok Amerikan hamiliğinde (koruyuculuğunda) casusluk faaliyetlerini icra etmekteydiler. Ayrıca casusluk yaptıkları ortaya çıkarılan şahısların genellikle ticaret erbabı oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde meydana gelen casusluk faaliyetlerine karşı ordu istihbarat memurlarından Gafil bin Metahi'nin önleyici çalışmaları oldu.¹⁷

Yukarıda casusluk yaptıkları tespit edilen Ermenilerin dışında muhtelif çalışmalar neticesinde altı kadar Ermeni'nin mülki makamlara teslim edildiği ve bunların gözetim altında tutuldukları bildirilmekteydi. Ayrıca daha öncesinde mülki makamlara teslim edilen otuz Ermeni'nin Viranşehir'e sevk edildikleri ve sözkonusu Ermenilerin firar etmemelerine dair de uyarılarda bulunulduğu ifade ediliyordu.¹⁸

Diğer taraftan, Suriye Vilayetine sevk ve iskân edilen Ermenilerden savaş sırasında askere alınmaları kaydıyla istifade edilmek istenildi. Ancak askere alınmak istenilen Ermenilerden büyük bir kısmı Cebel-i Duruz tarafına firar etti. Bununla birlikte bir kısım Ermeni'nin silahlı altına alındığı görülmektedir. Buna rağmen gerek silahlı altına gerekse firar eden Ermenilerin bir kısmı, fırsat buldukça düşman tarafına geçmekte ve Suriye Vilayeti dâhilinde Şerif Hüseyin'in organize ettiği casusluk faaliyetlerinde görev almaktaydılar.¹⁹ Altıncı Ordu İstihbarat Zabiti Tahsin Bey ise IV. Ordu mıntkasında Ermeni Hıncak Komitesi'ne mensup olmalarından dolayı gözetim altında bulundurulmuş dört Ermeninin düşman emellerine hizmet ettiklerini bildiriyordu.²⁰

Aynı şekilde, Musul ve havalisinde düşman devletler ile temas halinde olan Ermeniler, kabileler halinde düşman tarafına geçmekteydiler. Halk üzerinde etkili olabileceği düşünülen bu unsurların, Musul'daki varlıkları sakıncalı görüldü. Ayrıca Musul'da yerli halk, muhacirler ve bilhassa evlerde hizmetkârlık gibi sıfatla bulunan ve konuşmalar sırasında farkında olmadan Osmanlı Hükümeti'ne ait önemli bilgilere

17 ATASE, *BDH*. 2706/236/2-4.

18 BOA. *DH. ŞFR*. 571/26, 11 Teşrin-i sani 1333 (11 Kasım 1917).

19 BOA. *DH. ŞFR*. 592/166, 21 Temmuz 1334 (21 Temmuz 1918).

20 ATASE, *BDH*. 383/390/1521/13, 24 Ağustos 1333 (24 Ağustos 1917).

sahip olduktan sonra casusluk ettikleri anlaşılanlar ciddi bir problem haline geldi. Bu yüzden potansiyel tehlike olarak görülen Ermenilerin sevklerine ve devlet hizmetinde bulunanların ise kendi rızaları ile hanelerinden çıkarılarak Merkez Kumandanlığına teslim edilmeleri kararlaştırıldı.²¹ Yine Suriye bölgesinde gerçekleştirilen casusluklara karşı Ermenilerden şüpheli ve zararlı olanlar ile casusluk yapacağı düşünülenlerin firarlarının engellenmesi ve söz konusu unsurların Suriye Vilayetinin kuzey kısımlarındaki şehir ve kasabalara iskân edilmeleri gerektiği Suriye Vilayetinden istendi.²²

Anadolu'nun Güney ve Batı Kesimlerinde Ermeni Casusluk Faaliyetleri

Ermenilerin bir kısmı, Anadolu'nun güney ve batısahillerinde de casusluk faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bilhassabu bölgelerdedeniz taşıtları vasıtası ile sahile çıkarılan casusların etkili çalışmalar yaptıkları görülmekteydi. Bu casuslar, elde ettikleri istihbaratı farklı yollar ile düşman devletlere iletmekteydiler. Bu maksatla daha1914 yılının ilk aylarında düşman gemisi tarafından sahile çıkarılanDörtyol'un Ocaklı Karyesi'nden Köşker TorosoğluAgop yapılan takip neticesinde yakalandı.Söz konusu şahsın,yapılan sorgusundan asker nakliyatı, telgraf hatları ve top mevzileri hakkında bilgi almak maksadıyla casus olarak görevlendirildiği anlaşıldı. Bununla birlikte üzerinde İngiliz parasının bulunması, İngiliz Hükümeti çıkarlarına hizmet ettiği hissini uyandırmıştı.²³

Anadolu'nun güney sahil kesimlerinde yürütülen casusluk faaliyetlerinin önemli bir bölümü Mersin havzası ve civarında gerçekleştirilmekteydi.Osmanlı Devletide bu havalide casusluk etmek ve düşman kuvvetlerine katılmak teşebbüsünde bulunanlara karşı birtakım tedbirler aldı. Düşman kuvvetlerinin casusluk faaliyetlerine mani olmak amacıyla geçici bir tedbir olarak Mersin'de bulunan Ermeniler

21 BOA. *DH. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (EUM. 2. Şube)* 70/24, 17 Z 1336 (23 Eylül 1918).

22 BOA. *DH. ŞFR.* 91/161, 9 Z 1336 (15 Eylül 1918).

23 BOA. *DH. ŞFR.* 463/51, 17 Şubat 1330 (2 Mart 1915); *DH. EUM. 2. Şube* 54/20, 20 Ş 1336 (31 Mayıs 1918).

ile İtilaf Devletleri tebaasının Adana'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.²⁴ Ancak Adana bölgesine sevk edilen bu Ermenilerin de İtilaf Devletleri hizmetinde ciddi boyutlarda casusluk faaliyetlerinde buldukları görüldü. Özellikle İtilaf Devletleri donanması lehine yapılan bu faaliyetler, Osmanlı resmi makamlarınca tespit edildi ve yakalananların birçoğu Divan-ı Harb'e gönderildi.²⁵

Osmanlı tebaası olan ayrılıkçı Ermeniler, ülkenin sadece doğu ve güney vilayetlerinde değil hemen hemen bütün topraklarında devletin aleyhinde istihbarat toplamak ve casusluk yapmak gibi zararlı yollara başvuruyorlardı.²⁶ Bunlardan Anadolu'nun batı kesimlerinde gerçekleştirilen faaliyetler daha çok münferit olaylar şeklindeydi. Bu havalide Macaryan adında bir Ermeni'nin faaliyetleri son derece etkiliydi. Aslen Ödemişli olan ve Avrupa'da kendisine Macaryan-Osmanlı Devleti'nde Havardayan- denilen yirmi beş yaşlarındaki şahıs, uzun ve zayıf vücutlu, esmer ve yanak kemikleri belirgin bir yapıya sahipti ve Türkçeyi çok iyi konuşabilmekteydi. Söz konusu casus, ileride yapılacak harekâta uygun bir zemin hazırlamak ve düşmana malumat verebilmek amacıyla Avrupa'dan Mısır yoluyla Osmanlı Devleti'ne gönderilmişti.²⁷ Ancak başka bir belgede casusluk yapmak maksadıyla Osmanlı Devleti'ne giriş yaptığı ifade edilen Havardayan'ın geldiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı yazmaktadır.²⁸

Ermenilerin Anadolu'nun güney ve batı kesimlerindeki casusluk faaliyetlerinin Doğu vilayetlerine göre çok daha zayıf olduğu söylenebilir. Bu durum üzerinde Ermenilerin bu bölgelerde sayıca daha az bulunmaları etkili olmuştur. Ayrıca söz konusu havalide Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen casusluk faaliyetlerinde en büyük rolü ayrılıkçı Rumlar üstlenmiştir.

24 BOA. DH. ŞFR. 528/62, 31 T 1332 (13 Ağustos 1916).

25 Enver Bolayır, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul 1946, s.70.

26 Ferudun ATA, "I. Dünya Savaşından önce Kuzeybatı Anadolu'daki Ermenilerin Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Faaliyetlerine Dair Bir Rapor", *S.Ü. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, Temmuz 2004, s.105.

27 BOA. DH. EUM. Seyrüsefer Kalemi (SSM). 66/20, 18 C 1336 (31 Mart 1918).

28 BOA. DH. EUM. 2. Şube 51/29, 21 C 1336 (3 Nisan 1918).

Marmara ve Havalisinde Ermeni Casusluk Faaliyetleri

Ermeni casusluk faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü diğer bir mın-tıka, Marmara havalisi ve bilhassa başkent İstanbul idi. Bu havalide Ermeni casusluk faaliyetlerini önleme konusunda tedbiri elden bırak-mak istemeyen Başkumandan Vekili Enver Paşa, V. Ordu Kumandan-lığına gönderdiği bir telgrafında, gerek Hınçak ve Taşnak gerekse diğer benzeri Ermeni komitelerinin payitaht ve vilayetteki mensuplarının ya-kalanmasını, buldukları mahallerde sürekli olarak konaklamalarında sakınca görülenlerin uygun yerlerde toplanmasını ve firarlarına mey-dan verilmemesini istemekteydi. Yine ihtiyaç duyulan mahallerde silah aramalarının yapılması ve gerekli tedbirler konusunda mülki memurlar ile temasta bulunulması talep edilmekteydi.²⁹

Bu dönemde her ne kadar Babıâli tarafından muhtelif tedbir-ler alınmışsa da farklı boyutlarda Ermeni casusluk faaliyetleri devam etti. Bilhassa Ermenilerin en zararlı cemiyetlerinden olan Taşnaksutyun Komitesi'ne mensup olduğu ihbar edilen ve Beyoğlu'nda Postane Sansür Müdürlüğü'nde çalışan Burc (Berc) Saatçıyan isimindeki bir Ermeni'nin faaliyetleri dikkat çekicidir. Çünkü söz konusu şahıs, sansür gibi mühim ve stratejik bir hizmette bulunuyordu ve casusluk faali-yetlerinin her aşamasında etkin rol oynayan Ermeni ihtilal komitelerinin den olan Taşnaksutyun Komitesi mensubuydu. Bu sebepten hakkında etraflı bir soruşturma başlatıldı.³⁰ Ermeni Taşnaksutyun Komitesi'ne üyeliği polis soruşturmasında tespit edilen Burc Saatçıyan'ın sansür memurluğunda çalışması uygun bulunmadığından görevinden uzak-laştırılması kararlaştırıldı. Ayrıca soruşturma kapsamında Saatçıyan'ın Ermenilerin milli emellerine hizmet ettiği, Taşnaksutyun Komitesi üyelerinin çoğu ile tanıştığı, bu esnada Adom takma ismini kullandı-ğı ve Azadamard Gazetesi'ne ara sıra bu takma isimle makale yaz-dığı anlaşıldı. Yine savaştan önce bazı yabancı gazetelerin Osmanlı Devleti'nde bulunan muhabirleri ile de temas kurduğu, onlarla iletiş-i-me geçtiği belirlendi.³¹

29 TASE, *BDH*.3437/21/7-2, 13 Şubat 1331 (26 Şubat 1916).

30 ATASE, *BDH*.15/74/119, 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915); 15/74/119-01; 15/74/119-03, 27 Şubat 1330 (12 Mart 1915).

31 BOA. *Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS)*. 2879/10, 14 Ocak 1915.

Burc Saatciyan'ın dışında Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk yaptıkları bildirilen bazı Ermeniler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:³²

Tablo 2: Ermeni Casusların Listesi

NO	İSİM
1	Savayan
2	Mihail Baltazar
3	Doltoİrakosyan(?)
4	Berpiyan
5	Madam Köçekyan
6	Ekirciyan
7	LiperidNazaryaç (Leon)(?)
8	AgopŞerbetçiyan
9	NersisNarliyan
10	ArmenakHancıyan
11	Nuvir (Numan)

Yukarıda belirtilen Ermenilerden Almanyalı Doktor Liperid Nazaryaç(?), Agop Şerbetçiyan, Nersis Narliyan ve Armenak Hancıyan'ın Ermeni ihtilal komiteleri ile ilişkileri bulunmaktadır.³³

Marmara ve havalisinde Ermeni casusluk faaliyetlerinin yoğun olarak yaşanması üzerine Doğu vilayetlerinde Ermenilere yönelik gerçekleştirilen sevk ve iskân politikasının bir benzeri Bursa Vilayetinde adı casusluk faaliyetlerine karışan bazı Ermenilere uygulandı. Bu uygulama kararı potansiyel tehlike olarak görülen Minas ve ailesi için de alındı. Bursa'da Ermeni Katolik milletinden olan Minas ve ailesinin

32 ATASE, *BDH.252/1049/2-3*; 252/1049/2-5; 252/1049/2-8; 252/1049/2-6; 252/1049/2-1; 289/1177/18, 12 Nisan 1331 (25 Nisan 1915); 289/1177/18-1, 18 Nisan 1331 (1 Mayıs 1915); BOA.DH. EUM. 2. Şube 22/17, 11 Ş 1334 (13 Haziran 1916); 53/52, 11 Ş 1336 (22 Mayıs 1918); BOA. DH. EUM. Kalem-i Hususi (KLH). 3/37, 6 S 1336 (21 Kasım 1917); ATASE, *BDH.3470/146/9*, 6 Kanun-ı evvel 1333 (6 Aralık 1917); 3470/146/9-2.

33 ATASE, *BDH.289/1177/18*, 12 Nisan 1331 (25 Nisan 1915); 289/1177/18-1, 18 Nisan 1331 (1 Mayıs 1915); BOA.DH. EUM. 2. Şube 22/17, 11 Ş 1334 (13 Haziran 1916); 53/52, 11 Ş 1336 (22 Mayıs 1918).

askeri mıntıklardan uzak olan bir mıntıkaya sevkleri kararlaştırıldı. Minas ve ailesinin böyle bir şekilde sevke tabi tutulmalarına Dersaadet Flemenk Sefaretine gönderilen bir mektup neden olmuştu. Diğer taraftan Minas'ın Mehmet Şakir adındaki oğlunun da bir dönem ücret karşılığında İngiltere Hükümeti menfaatine casusluk faaliyetlerinde bulunduğu anlaşıldı. Casusluk yaptığından dolayı idam edilen Mehmet Şakir'in söz konusu faaliyetlerinin karşılığı olarak ailesine İngiltere Hükümeti tarafından büyük miktarda para tahsis edilmekteydi. Minas'ın zevcesi de bir dönem Bursa'da Şark Oteli'nin direktörlüğü vazifesini üzerine almış ve burada bulunduğu müddet zarfında Osmanlı Devleti aleyhtarı olarak tanınmıştı.³⁴

Netice itibariyle Marmara ve havalisinde Ermeni casusluk faaliyetlerinin yoğun olarak yaşanmasında İstanbul'un kozmopolit yapısının ve gayrimüslim unsurları kullanmaya her zaman hazır konsoloslukların büyük etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Ermeni Komitelerinin Balkan Coğrafyasındaki Casusluk Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde yaşayan bazı unsurların, Fransız İhtilalı neticesinde ortaya çıkan ayrılıkçı ve ihtilalcı fikirlerden etkilenerek devlete karşı isyan edip bağımsızlıklarını ilan etmeleri, şark meselesinin Balkan coğrafyasındaki misyonunun tamamlanmasını neden oldu. Şark meselesinin Anadolu topraklarındaki temsilcilik görevi ise Ermenilere verildi. Bu görevlerinde Avrupalı devletlerin büyük desteğini alan Ermeniler, II. Meşrutiyet sonrası daha çok eylem yerine teşkilatlanma ve savunma anlamında güçlenip silahlanma yoluna gittiler.³⁵

Ermeni teşkilatlarından olan Hınçak Komitesi'nin savaş döneminde Balkan coğrafyasında oldukça etkili çalışmaları oldu. Özellikle Romence Domeniçe Gazetesi'nin 21 Temmuz 1915 tarihli sayısında yayımlanan Bükreş Hınçak Şubesi'nin bir bildirisi, Ermeni çalışmalarının genişliğini ve etkinliğini açıkça göstermekteydi. Yine Bükreş'te yayımlanan İnkavar Hayasdan (Bağımsız Ermenistan) Gazetesi'nin

34 BOA. DH. EUM. 5. Şube 68/15, 30 Za 1336 (6 Eylül 1918).

35 Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta 2001, s.42,89-90.

”*Dâhili Düşman*” başlığı altında çıkan yazısı da Ermenilerin çalışmalarından bahsediyordu.³⁶

Hınçak Komitesi’nin Bükreş’te hem teşkilat hem de basın düzeninde ciddi çalışmalar yapmasının yanında diğer bir ihtilal komitesi olan Taşnak Komitesi’nin de etkili çalışmaları oldu. Bilhassa Bükreş’te oluşturulan Ermeni casus teşkilatı, Taşnak Komitesi’nin en ciddi faaliyeti olarak göze çarpmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin Bükreş atışe militerinden alınan raporlardan varlığı anlaşılan Bükreş Ermeni casus teşkilatı, Taşnak Komitesi üyelerinin kontrolünde faaliyetlerini yürütmekteydi. Bu komite üyeleri, gerek propaganda yoluyla gerekse casusluk maksadıyla Osmanlı Devleti’ne karşı niyetlerini açık bir şekilde gösteriyordu. Bunlardan Bükreş Taşnak İcra Komitesi Başkanı olan Dikran Peltekyan (Peltekian), Osmanlı Devleti tebaasından olup tahsil görmeyen ve Ermenicenin yanında birazda Rumence bilen, zengin bir tüccardı. Kendisi özel işlerini bırakıp bütün gün dükkân dükkân dolaşarak Rus propagandası yapıyordu. Bükreş’te bulunan Ermenileri Türklere karşı savaşmak üzere Kafkasya’ya gönüllü olarak gitmeleri için ikna etmeye çalışan Peltekyan, bunun için birçok gönüllüyü dahi kendi parası ile Kafkasya’ya göndermekteydi. Rus Sefareti hafiye teşkilatına mensup olan ve aynı zamanda İngiltere Sefaretine ara sıra giden Peltekyan, Taşnak Komitesi’ne birçok defa önemli oranda paralar bağışladı.

Dikran Peltekyan’dan sonra Bükreş Taşnak İcra Komitesi’nin en faal üyesi olan Karabet Bodigyan, uzun müddet bu komitenin üyeliğinde bulundu. Osmanlı tebaasından olan Bodigyan, Taşnak Komitesi üyelerinin her ay verdikleri vergileri toplamakla görevliydi. Bunun dışında Ermeni hafiye teşkilatının elde ettiği bilgileri ara sıra Rus ve İngiliz Sefaretlerine veriyordu.

Taşnak İcra Komitesi’nin kâtibi olan Agop Köçekyan ise Rusya ve Fransa Sefaretleri hesabına çalışan Ermeni casus teşkilatı kuryelerindendi. Aynı zamanda Taşnak İcra Komitesi’nin haberleşmesi ile her türlü evrakının sorumluluğu Tekfur Magaşiyan ile Agop Köçekyan’a aitti.

36 *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, s.96-97, 124-125.

Bükreş Taşnak Komitesi'nin diğer bir üyesi olan Tekfur Magaşıyan da Rusya ve Fransa için çalışan Ermeni casus teşkilatı kuryelerindendi. Komitenin haberleşmesi ve evrakının korunmasını Agop Köçekciyan ile sağlayan Magaşıyan, komiteyi olağan bir şekilde Agop Köçekyan ile birlikte ve bazen de Doktor Hibarman'ın evinde toplamaktaydı.³⁷

Bükreş'teki Ermeni casus teşkilatı, daha çok Ermeni ihtilal komitelerinin etkisinde ve kontrolünde faaliyetlerini yürütmekteydi. İngiltere, Rusya ve Fransa hükümetlerine istihbarat hizmetinde bulunan teşkilat, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yapılan her türlü saldırıya destek verdi.

Ermeni komiteleri, İtilaf kuvvetleri menfaatine Bulgaristan taraflarında da yoğun faaliyetler gerçekleştirmekteydiler. Söz konusu komiteler ile Osmanlı Devleti'ndeki işbirlikçileri arasındaki haberleşme Dersaadet Union Sigorta Kumpanyası'nda görevli AntuanPoyos tarafından sağlanıyordu. Bu şahıs, Osmanlı Devleti hakkında elde ettiği her türlü istihbaratı muhtelif şekillerde komitelere iletmekteydi. Hatta kendisine Fransız süsü veren ve Fransız pasaportu ile dolaşan Antuan, çalıştığı kumpanyanın Sofya'da bir şubesi bulunmasından dolayı Sofya'ya gitmekte ve böylece Ermeni komiteleri ile de sıkı bir bağ kurmaktaydı. Antuan Poyos'un bu faaliyetlerinin anlaşılması üzerine durum ve hareketlerinin gözlenmesi kararlaştırıldı.³⁸ Yine Sofya'da gerçekleştirilen Ermeni casusluk faaliyetleri ile ilgili olarak LeonKürkiyan namındaki Ermeni'nin Osmanlı Devleti aleyhinde bazı girişimlerde bulunduğu anlaşıldı.³⁹

Ermeni casusluk faaliyetlerinin Balkan coğrafyasında etkin bir rol oynamasında İngiltere Hükümetinin menfaati ve desteği bulunuyordu. Bu konuda, Selanik'in Bulgar Konsolatosundan Hariciye Nezareti'ne gelen bir raporda; Ermeni çetesinin İngiltere Hükümeti tarafından Selanik'te teşkilatlandırılıp Osmanlı topraklarına sızdırılmaya

37 BOA. DH. EUM. 2. Şube 25/13, 27 N 1334 (28 Temmuz 1916).

38 BOA. HR. SYS. 2266/12, 12 Kasım 1914.

39 ATASE, BDH.289/1177/37; 289/1177/37-1, 21 1 1332; 289/1177/37-2, 14 Mart 1332 (27 Mart 1916); 289/1177/37-3, 18 Mart 1916.

çalışıldığı açık bir şekilde belirtiliyordu. Söz konusu raporda İngiltere Hükümetine casusluk eden Baalbekli Arap Tevfik ile Davidyan adlı bir Ermeni'nin kontrolünde beş altı kişiden oluşan bir Ermeni çetesinin, Edirne civarında Meriç köprüsü ile Uzunköprü'yü ve Osmanlı Devleti'nin farklı mahallerinde bulunan bazı köprüleri tahrip etmek üzere Selanik'ten hareket ettiği yazmaktaydı. Yine İngilizlere casusluk eden Baalbekli Arap Tevfik'in Bulgaristan'da temas kurduğu, kendisine istihbarat paylaşımında bulunan Zodirot'un Karaağaç Limanı'nda bulunan bir Ermeni olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰

Rusların, Balkan coğrafyasında özellikle Köstence'de teşkilatlanıp burada bulunan Rum ve Ermenilerden hatta Yahudilerden istifade ettikleri ve bu unsurlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk faaliyetlerinde buldukları biliniyordu.⁴¹ Köstence civarındaki Ermeni casusluk faaliyetleri hakkında 5 Nisan 1916 tarihli bir telgrafta önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu telgrafta Agop Martin (Mardiros) ve Karabet Andriyosyan (Gabris) adındaki iki Ermeni'nin casus olabilecekleri yazmaktadır. Bunlardan Agop Martin, büyük tüccarlarından Mani Saliyan'ın akrabalarındandı ve İngiliz Şehbenderhanesi'nden (konsolosluk) alınmış 108 numaralı bir pasaporta sahipti. Karabet Andriyosyan ise İstanbul'da manifaturacıydı ve Sirkeci'de bir yazıhanesi vardı. Ayrıca Bükreş Osmanlı Şehbenderhanesinden 1916 yılının Mart ayında alınmış 305 numaralı pasaporta sahipti ve "kumarbaz" olarak bilinmekteydi. Her iki şahsında Köstence'de belli bir mahalde oturmaları ve casusluktan şüpheli olmaları bir takım girişimleri zorunlu hale getirdi. Bu maksatla Mardiros ve Gabris'in kimlik ve vaziyetleri ile Bükreş'e ne zaman gittikleri ve kendilerinin aslen nereli olduklarının, zabıtaca ne suretle tanındıklarının ve Osmanlı Devleti'ndeki aile fertlerinin kimlerden ibaret olduğunun araştırılması Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Polis Müdür-i Umumisi Ahmet Bey'den istendi.⁴²

Balkan coğrafyasındaki Ermeni casusluk faaliyetlerinde genel itibari ile teşkilatlı bir yapı söz konusudur. Teşkilat mensupları, Osmanlı topraklarında bulunan üyeleri ile ortak hareket ederek Osmanlı

40 BOA. DH. EUM. 5. Şube 19/21, 20M 1334 (28 Kasım 1915).

41 BOA. HR. SYS. 2264/6, 8 Eylül 1915.

42 BOA. DH. EUM. 2. Şube 24/3, 5 N 1334 (6 Temmuz 1916).

Devleti hakkında elde ettikleri istihbaratı teşkilat merkezine ulaştırmaktaydılar. Teşkilat merkezinde toplanan bilgiler ise düşman devletlerin merkez karargâhlarına iletiliyordu. Böylece savaş esnasında Osmanlı Devleti hakkında yeni ve önemli istihbarata ulaşan düşman kuvvetler, kendilerine yeni stratejiler belirlemek şansına sahip oluyorlardı.

Ermeni komitelerinin Balkanlardaki casusluk faaliyetlerinin yanında İsviçre merkezli faaliyetleri de önemli boyutlardaydı. Ermeni komitelerinin İsviçre merkezli faaliyetleri Balkan coğrafyasındakiler ile aynı paralelde devam etti. İsviçre’de Ermeni emellerine hizmet eden cemiyet, üç komite vasıtasıyla icra ediliyordu. Bunlardan idare komitesinde müşavir sıfatıyla yer alan KarebetKarebetyan, Fransa Hükümetinin aylıklı casusu idi. Yine idare komitesinde bulunan Menteşoff, Rus Ermenilerindendi ve Rusya Sefaretine casusluk yapmaktaydı.⁴³

Ermenilerin Osmanlı coğrafyası dışında da casusluk faaliyetlerinde bulunmaları, Osmanlı Devleti’ni birtakım tedbirler almaya sevk etti. Bu kapsamda Hariciye Nazırı Halil Bey tarafından Osmanlı sefaretlerinin tamamına ve müstakil şebkenderliklere yazılar gönderildi. Bu yazılarda ecebi memleketlere özellikle Osmanlı Devleti’nin müttefiki olduğu memleketlerde bulunan Osmanlı tebaası Ermenilerden birçoğunun şebkenderhanelerden aldıkları veya vize ettikleri pasaportlar ile casusluk etmek, Ermeni kongrelerinde bulunmak, Osmanlı Hükümeti aleyhinde çalışmalar yapmak, düşman ordularına yardım ve casusluk etmek üzere İsviçre’ye vesair mahallere gittikleri ve kendilerinin Almanya, Avusturya ve Bulgaristan’da Osmanlı tabiiyetinde bulunmaları dolayısıyla kolaylık gösterildiği yönünde haberler alındığı bildirilmekte ve bu sebepten dolayı şebkenderhaneye müracaat edecek her kim olursa olsun hiçbir Ermeni’ye buradan özel izin olmadıkça her ne tarafa olursa olsun seyahat için kesinlikle pasaport verilmemesi ve pasaportu olanların vize edilmemesi hususu bildirildi.⁴⁴

Sonuç

I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte casusluğu önemli bir silah olarak kullanan ayrılıkçı Ermeniler, Doğu vilayetleri başta olmak üzere

43 BOA. *DH. EUM.* 2. Şube 69/29, 21 R 1335 (14 Nisan 1917).

44 BOA. *HR. SYS.* 2873/2, 3 Haziran 1915.

re imparatorluğun hemen hemen bütün topraklarında etkili çalışmalar yapmışlardır. Rusya, İngiltere ve Fransa hesabına casusluk faaliyetlerine girişen bu unsurlar, bazen teşkilatlı bazen de münferit faaliyetler şeklinde ve Ermeni ihtilal komitelerinin kontrol ve sorumluluğunda hareket etmişlerdir. Ayrıılıkçı Ermenilerin gerek imparatorluk sınırlarında gerekse imparatorluk dışında etkili bir casusluk ağı oluşturmasında Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısının ve gayrimüslim unsurları kullanmaya her zaman hazır konsoloslukların büyük etkisi olmuştur.

Ermeni casusluk faaliyetleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Savaş sırasında elde edilen istihbarat, düşman devletlere yeni stratejiler belirleme şansı tanırken Osmanlı Devleti için sıkıntılı ve hazırlıksız bir süreci doğurmuştur. Devlet erkânı ayrılıkçı çalışmalara karşı muhtelif tedbirler almaya çalışmışsa da I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinde casusluk faaliyetlerinin önemli bir etkisi olmuştur.

Ermeni casusluk faaliyetleri birtakım sosyo-ekonomik sonuçlar da doğurmuştur. Bilhassa Ermenilerin buldukları yerlerden daha munasip bölgelere sevk edilmeleri, devletin ekonomisine büyük yük olmuştur. Sevkler ile birlikte Doğu vilayetlerinin demografik yapısında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Ermenilerin devletin önemli bir tebaası iken daha sonra savaşta casusluk faaliyetlerine girişmeleri, gayrimüslim halka karşı devletin daha ihtiyatlı yaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu maksatla savaş sırasında stratejik mevkiilerde bulunan Ermenilerin görevlerinden uzaklaştırılmaları sağlanmıştır. Ayrıılıkçı Ermenilerin casusluk faaliyetlerinde bulunmaları aynı zamanda Ermeni unsurlara karşı bir güvensizlik duygusu oluşturmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH. ŞFR. (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi) 47/117; 47/243; 451/19; 474/124; 544/65; 71/12. 630/71; 74/126; 85/181; 86/196; 592/166; 571/26; 91/161; 463/51; 528/62.

DH. EUM. 2. ŞUBE (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumi 2. Şube) 70/24; 54/20; 51/29; 22/17; 53/52; 25/13; 24/3; 69/29.

DH. EUM. 5. ŞUBE (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube) 82/3; 19/21; 68/15. İ..HB. (İrade-i Harbiye) 178/1334.S-019.

HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım) 2879/10;2873/2, 2264/6; 2266/12.

DH. EUM. SSM. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti SeyruSefain Müdüriyeti) 66/20.

DH. EUM. KLH. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi) 3/37.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

BDH. (Birinci Dünya Harbi Katalogu) 2689 / 250 / 20; 2706 / 326 / 13-22; 2706 / 326 / 13-25; 2706 / 236 / 2-4; 383 / 390 / 1521 / 13; 3437 / 21 / 7-2; 15 / 74 / 119; 15 / 74 / 119-01; 15 / 74 / 119-03; 252 / 1049 / 2-3; 252 / 1049 / 2-5; 252 / 1049 / 2-8; 252 / 1049 / 2-6; 252 / 1049 / 2-1; 289 / 1177 / 18; 289 / 1177 / 18-1; 3470 / 146 / 9; 3470 / 146 / 9-2; 289 / 1177 / 37; 289 / 1177 / 37-1; 289 / 1177 / 37-2; 289 / 1177 / 37-3.

Gazete

Takvim-i Vekâyi,nr. 2189, 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915).

Diğer Kaynaklar

Ata, Ferudun. “I. Dünya Savaşından önce Kuzeybatı Anadolu’daki Ermenilerin Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Faaliyetlerine Dair Bir Rapor.”*S.Ü. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:14, Temmuz, (2004):103-113.

Bilgin, Mustafa Sıtkı.“Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı

- Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset (1914-1918).”*Ermeni Araştırmaları Dergisi* 3, sayı:10. (2003): 58-81.
- Bolayır, Enver.*Talat Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1946.
- Burak, Durdu Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri(1914-(1918)*, Ankara: Babil Yayıncılık, 2004.
- Çelik, Kemal. “Ermeni Sorunu Göçettirme (Tehcir), Sözde Soykırım İddiaları ve Gerçekler.” *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, sayı:31-32. (2003):12.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)* (2008),
- Ahmet Tetik, Melike Gürler ve Çiğdem Aksu (der.)Ankara: Genelkurmay
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basmıevi.
- Karaca, Niyazi Taha. “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920).” *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*3, sayı:4. (2003):99-134.
- Kodaman, Bayram. *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta, 2001. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)* (1995), Ankara.
- Sarınay, Yusuf. “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918).” *Akademik Bakış* 1, sayı: 2. (2008): 69-105.
- Üngör, Uğur Ü. (2005), ‘*A Reign of Terror*’ *CUP Rule in DiyarbakirP-rovince, 1913-1923*, University of Amsterdam, Department of HistoryMaster’sthesis ‘Holocaustand GenocideStudies, Amsterdam.
- Yıldırım, Bülent. “XIX. Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Etkili Olan Unsurlar ve Ayrılıkçı Ermeni Faaliyetleri.” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, yıl: 4. (2006): 73-92.

Hizmet İyileştirme Bölgeleri: Türk Yerel Yönetim Sisteminde Uygulama Sorunları

Business Improvement Districts: Problems of Compatibility with the Turkish Local Government System

Göktuğ Morçöl

Hamza Al

Özet

Kuzey Amerika’da ortaya çıkıp Avrupa’ya yayılan Hizmet İyileştirme Bölgelerinin (HİB’ler) tanımı, ortaya çıkış nedenleri, işlevleri, örgütlenme biçimleri, sorunları ve de Türkiye’ye uygulanabilirliklerinin tartışıldığı çalışmanın tezleri HİB’lerin Türkiye’deki bazı yerel sorunların çözümüne katkıda bulunabilecekleri, bunların Türk yönetim geleneklerine aykırı olmadıkları ve Türk mevzuatına uyum sağlayabilecekleridir. HİB’lerin, Türkiye’nin Ahilik gelenekleri yansira mevcut Anayasa ve Belediyeler yasası ile uyumlu oldukları gösterilmektedir. Organize Sanayi Bölgelerinin yasal çerçevesinin ve bunlardan edinilen deneyimlerin gelecekte çıkarılabilecek bir HİB çerçevesi için önemli kaynaklar olduğu vurgulanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nin deneyimlerine gönderme yapılarak, Türkiye’de gelecekte çıkarılabilecek bir HİB yasasının dikkate alınması gereken konular tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet İyileştirme Bölgeleri, Yerel Katılım, Yerel Kalkınma

Prof. Dr., Pennsylvania State University, gxm27@psu.edu

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, al@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

The aim of this paper is to introduce business improvement districts (BIDs) to the Turkish local government literature. A definition of BIDs is presented and their history, functions, and organizational forms are discussed. It is argued that BIDs can help solve some of the local and urban problems in Turkey and that they are compatible with the Turkish administrative traditions and legal structure. The participatory practices of BIDs are compatible with the ancient guild traditions of Turkey. It is shown that legal frameworks of BIDs are compatible with the Turkish Constitution and the General Law of Municipalities. The current legal framework of the organized industrial zones can be used as a reference frame when drafting a possible future BID enabling legislation for Turkey. The key lessons learned from the BID experiences in the United States are discussed to help solve potential future problems with BIDs in Turkey.

Keywords: *Business Improvement Districts, Local Participation, Local Development*

Giriş

Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere, Almanya, İrlanda, Hollanda ve Güney Afrika'nın birçok kent merkezlerinde dik-kat çeken bir gelişme oldu. Yirminci yüzyılın ortalarından başlayarak, çeşitli nedenlerle ekonomik olarak gerileyen bu bölgelerde, son 20-30 yılda gözle görülür iyileşmeler oldu. Kent yaşamında önemli rolleri olan merkezi ticari bölgelerinin yeniden canlanması, sadece oralandaki iş sahiplerini değil, kentte yaşayanların genel yararlarını da etkilemekte. Bu değişime Türkiye'nin henüz yabancı olduğu hizmet iyileştirme bölgeleri –HİB (business improvement districts-BID) diye bilinen yerel yönetim modeli öncülük etmekte.¹

Dünyadaki HİB'ler konusundaki araştırmalar henüz kapsayıcı olmasa da, mevcut araştırmalar bazı genellemeler yapılmasına ve sonuçlar çıkarılmasına imkân vermektedir. HİB'lerin ilk kez nerede ve ne zaman ortaya çıktıkları konusu tartışmalıdır. Hoyt (2008), Kanada'nın Toronto kentinde 1969 yılında kurulan “West Bloor Village Business Improvement Area”nın ilk HİB olduğunu öne sürmektedir. Bir başka araştırma ise ABD'nin Nevada eyaletinde 1961 de kurulan “Incline Village General Improvement District”in ilk HİB olduğunu öne sürmektedir. Araştırmacılar HİBlerin ABD ve Kanada'da sayılarının son 20-30 hızla arttığı ve 1990'ların başından itibaren diğer ülkelere de hızla yayıldıklarını gözlemişlerdir (Blackwell, 2008; Hoyt, 2008; Mitchell, 2008; Morçöl vd., 2008; Radcliffe ve Ryan, 2008). ABD'deki HİB'lerin sayısı 1990'larda yaklaşık olarak 400 iken (Mitchell, 2001), bu sayı 2010 da 1000'e yükselmiştir (Becker vd., 2011). Son verilere göre Toronto'da 73, New York şehrinde 67 ve Los Angeles'ta 39 HİB bulunmaktadır (toronto-bia.com, 2002; nyc.gov, 2002; cityclerk.lacity.org, 2002). HİB'ler ile son on yılda tanışan Londra'da ise bu sayı 25'dir (london.gov.uk, 2012).

1 Amerika Birleşik Devletleri'nde genellikle “Business Improvement District” olarak anılan bu kuruluşlara “Community Benefit Districts”, “Enhanced Municipal Service Districts”, “Neighborhood Improvement Districts”, “Special Services Districts” gibi adlar da verilmiştir. Bu yazıda kullanılan “Hizmet İyileştirme Bölgeleri” (HİBler) terimi orijinalinin tam bir tercümesi olmasa da, kavramın içeriğini daha iyi yansıtmaktadır. Bu adın kullanılmasını bize öneren Adnan Arif Almeman'a teşekkürlerimizi burada vurgulamak istiyoruz.

HİB'lerin sayılarının Kuzey Amerika'da hızla artması ve Avrupa ve Güney Afrika'da hızla yaygınlaşmaları, bunların yerel yönetimler alanında dikkate alınmasını gerektirmektedir. Nitekim HİB'ler konusunda ABD ve Avrupa'da gittikçe genişleyen bir akademik yazın vardır. Bu yazıda atıfta bulunduğumuz makale ve kitaplar bu yazının bir örneğidir. Türkiye bağlamında da bu konunun tartışılması bu ülkedeki yerel yönetimlerin gelecekteki yapılanmaları konusundaki tartışmalara katkıda bulunabilir.

Bu yazıda HİB'lerin tanımı, ortaya çıkış nedenleri, işlevleri, örgütlenme biçimleri ve sorunları ele alınacak ve de Türkiye'ye uygulanabilirlikleri tartışılacaktır. Yazının temel tezleri HİB'lerin Türkiye'deki bazı yerel sorunların çözümüne katkı sunabilecek mekanizmalar oldukları ve ilk bakışta Türk yönetim sistemine yabancı gibi görünseler de, Türkiye yönetim geleneklerine aykırı olmadıkları ve mevzuata uyum sağlayabilecekleridir.

Hizmet İyileştirme Bölgelerinin Tanımı

Yapılarının ve işlevlerinin çok çeşitlilik göstermesi ve zaman içinde evrime uğramış olmaları nedenleriyle, HİB'lerin herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, HİB yazınındaki tartışmalardan genel bir tanım çıkarmak mümkündür. HİB'ler "önceden belirlenmiş kentsel alanlara, toplanan ek vergiler karşılığında sınırlı sayıda kamu hizmeti götürmek üzere oluşturulmuş kurumsal biçimlenmeler" olarak tanımlanabilir. Bu tanımın oldukça soyut ve genel olduğu ortadadır. Fakat bunların yapıları ve işlevlerindeki çeşitlilik başlangıç olarak böyle genel bir tanımlamayı gerekli kılmaktadır.

Bu tanımın içinde açıklanması gereken ögeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki bazı kentsel alanların hizmet götürmek için belirlenmiş olması, ikincisi bu hizmetlerin sınırlı sayıda olması, üçüncüsü bu hizmetler için ek vergiler toplanması, dördüncüsü bu alanlara hizmetin kimin tarafından götürüldüğü konusu, beşincisi ise bu yapılanmaların oluşumuna kimin ve ne biçimde karar verdiğidir.

Bu ögeleri tek tek irdelemeden önce şunu belirtmek gerekir ki, bir HİB'in kurulabilmesi için öncelikle bir çerçeve yasaya ihtiyaç vardır. Bu çerçeve yasa ülkelerin genel yönetim yapısına göre ya ulusal yasama organı tarafından, ya da eyaletlerin yasam organları tarafından

çıkarılmaktadır. Örneğin, İrlanda ve Hollanda gibi üniter devletlerde birer ulusal çerçeve yasası bulunurken (oireachtas.ie, 2012; biz-nl.nl, 2012), ABD, Kanada ve Almanya gibi federal devletlerde bu yasalar her eyalet için ayrıca çıkarılmaktadır. Birleşik Krallık'ta İngiltere ve Galler için ortak bir çerçeve yasa vardır; özel bir statüsü olan İskoçya ise ayrı bir yasa çıkarmıştır (Blackwell, 2008). Ülkelerin ve eyaletlerin yönetim gelenekleri bu çerçeve yasaları şekillendirmektedir. Örneğin, Almanya'da her eyaletin (lander) ayrı bir çerçeve yasası olmakla birlikte, bu yasalar arasında çok az farklılıklar bulunmaktadır (Vollmer, 2011). ABD'de ise eyaletlerin çerçeve yasalarında pek çok benzerlik ve farklılık bir arada bulunmaktadır (Briffault, 1999). ABD'deki köklü yerel özerklik ve kendi kuralını koyma (home rule) gelenekleri bu eyaletlerin yasaları arasında kimi farklılıklar ortaya çıkmasına yol açmıştır (Janiskee, 2010). Ancak son araştırmalar bu ülkedeki yasalar arasında da bir kurumsal benzeşme (institutional isomorphism) süreci yaşandığını göstermektedir. HİBlerin Avrupa ülkelerindeki uygulamalarında ABD'deki yasaların referans çerçevesi olarak alındıkları bilinmekte (Blackwell, 2008; Vollmer, 2011) ve bu durum HİB'lerin tanımlanmasında ABD'deki yasaların ana kaynaklar olarak kullanılabilmesine imkân vermektedir. Yukarıdaki sunduğumuz HİB tanımı ABD yasaları üzerine yapılan çalışmalardan çıkarılmıştır, fakat Avrupa ülkelerindeki uygulamaları da geniş ölçüde temsil etmektedir. Bu tanım HİB uygulamalarının ülkeler ve eyaletler arasındaki farklılıklarını (örneğin HİB'lerin yönetim biçimlerindeki farklılıkları) içermemektedir.

Bu HİB tanımındaki ilk önemli öge hizmet götürülecek kentsel alanların saptanmasıdır. Bu alanlar, ilgili yerel yönetimlerin kararları ile "Hizmet İyileştirme Bölgesi" (HİB) olarak tanımlanmaktadır. Tanımlanan alanlar genellikle kent merkezlerindeki alışveriş bölgeleri olsalar da, yasalar, yerleşim yerlerinin (mahallelerin), kültürel etkinliklerin yoğun olduğu alanların ("museum districts" gibi) ve sanayi bölgelerinin de HİB olarak tanımlanmasına olanak tanımaktadır.

İkinci önemli öge saptanan bölgeye götürülecek hizmetlerin sınırlı oluşudur. Genellikle bunlar cadde ve sokakların temizliği, çevre düzenlemesi ve güvenlik hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi hizmetlerdir. Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, bazı büyük HİB'lerde diğer ek kamusal hizmetler de bu alanlara götürülebilmektedir.

Üçüncü öge bu hizmetlerin ek vergiler karşılığında götürülmesidir. Ek hizmetler için toplanan paraların “ek vergi” mi, yoksa “katılım payı” mı oldukları hukuk yazımında tartışma konusudur (Briffault, 1999). Önemli olan nokta ek hizmetler için ek ödenti toplanması ilkesidir. Buna kimin ve ne biçimde karar vereceği konusuna aşağıda dönülecektir.

Dördüncü öge belirlenen alanlara ek hizmetin kimin tarafından götürüldüğüdür. Bazı belediyeler bu hizmetleri doğrudan götürmekte, ama çoğu uygulamada HİB’ler için özerk kamusal ya da yarı-kamusal örgütler kurulmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki yazında “Hizmet İyileştirme Bölgesi” teriminin kimi zaman ek hizmetlerin götürüldüğü “alan” olarak, kimi zaman da bu alanlara hizmetleri götüren “kuruluş” olarak kullanılması anlam kaymalarına yol açmaktadır. Biz bu yazıda HİB kavramını hizmetlerin götürüldüğü alan anlamında kullanıyoruz.

HİB’lerin tanımında beşinci önemli öge bu yapılanmalara (ek vergi toplanmasına ve bir HİB’e hangi kuruluşun ek hizmet götüreceğine) kimin ve ne biçimde karar verdiğidir. Bu karar mekanizmaları ABD’de bir eyaletten diğerine farklılık gösterse de, şu genelleme yapılabilir: HİB’lerin kuruluş ve yönetilmelerinde gönüllülük ve zorunluluk ilkeleri birlikte uygulanmaktadır. Bir HİB’in kurulması o bölgedeki mülk sahipleri ve yerel yönetim organlarının (belediye meclisi ve belediye başkanı) ortak kararının sonucunda olmaktadır. Bir kez HİB kurulduktan sonra bölgedeki tüm mülk sahipleri saptanan vergiyi (ya da katılım payını) ödemek zorunda kalmaktadır. Yine mülk sahiplerinin ve yerel yönetim organlarının ortak kararları ile bir HİB ortadan kaldırılabilmektedir. Bu konunun ayrıntıları aşağıda tartışılacaktır.

Hizmet İyileştirme Bölgelerinin Ortaya Çıkışı

HİB’lerin ortaya çıkış nedenlerinin başında Kuzey Amerika ve Avrupa’daki kent merkezlerinin karşılaştıkları ekonomik zorluklar ve bunların kent yönetimlerinde yarattığı sıkıntılar gelmektedir. Özellikle 1950’lerden başlayarak Kuzey Amerika ve Avrupa’daki kimi kent merkezlerinin banliyöler karşısında nüfus kaybettikleri ve buna bağlı olarak buralardaki işyerlerinin müşteri kaybına uğradıkları görülmektedir. Bu durum, belediyelerin gelir kaybına uğramasına ve yerel hizmetlerin aksamasına da yol açmıştır. Bu durum karşısında belediyeler ve buralardaki iş sahipleri, ortak çözüm arayışına girmişlerdir. Özel-

likle 1980'lerde Amerika'da Reagan yönetiminin, federal hükümetin yerel yönetimlere yardımlarını önemli ölçüde azaltması, belediyeleri farklı mali kaynaklar ve yöntemler aramaya itmiştir (Caraley, 1992). Bu arayışların sonucunda belediyeler, kar-amaçlı ya da kar-amaçsız kuruluşlarla işbirliği yapmaya ya da kimi hizmet sunumlarını bu türden kuruluşlara devretmeye yönelmişlerdir. Bu arayışlarda bulunan çözümlerden biri de HİB'lerdir (Morçöl ve Zimmermann, 2008a). HİB'ler, çoğunlukla ekonomik gerileme yaşayan kent merkezlerinde kurulsalar da, banliyölerde de kuruldukları görülmektedir. Bu da HİB'lerin sadece merkezi ticari bölgelerin yeniden ekonomik olarak canlandırılmasının bir aracı olmaktan öte işlevler gördüklerini göstermektedir. Banliyölerdeki HİB'ler, genellikle oralardaki hizmet standartlarının yükseltilmesine yönelik amaçlarla kurulmaktadır.²

HİB'lerin bu kısa tarihçesinin yanı sıra, ortaya çıktıkları yerel yönetim geleneklerinin de anlaşılmasında yarar vardır. HİB'lerin kurumsal yapılarının kökleri Kuzey Amerika'nın ve kimi Avrupa ülkelerinin yerel yönetim geleneklerinde bulunabilir. Briffault (1999), bu konuda temel başvuru kaynağı olarak nitelenen çalışmasında, HİB'lerin Amerikan yerel yönetim geleneğindeki "özel amaçlı vergilendirme bölgeleri" (special assessment districts) ile "özerk ve özel amaçlı bölgeler" (independent special districts/special purpose districts) geleneklerinin 20. yüzyıl koşullarındaki bir sentezi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, HİB'ler "kendi kendini vergilendirme" ilkesini özel amaçlı vergilendirme bölgelerinden, "özerk yönetim" ilkesini ise özel amaçlı bölge yönetimlerinden almışlardır.

Özel amaçlı vergilendirme bölgeleri 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerdeki mülk sahipleri kendi iradeleriyle ek vergi ödeyerek belediyelerin bu bölgelere ek hizmetler getirmelerini sağlamışlardır. Özel amaçlı bölge yönetimlerinin tarihi ise daha gerilere gitmektedir. Foster'a göre (1997), henüz Amerika'nın bir İngiliz sö-

2 Örneğin, Atlanta'nın banliyölerinden Cumberland alışveriş bölgesindeki aşırı talebin yarattığı trafik sıkışıklığı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, buna karşılık 1988 yılında Cumberland Community Improvement District (CCID) kurulmuştur. CCID yönetimi bölgedeki trafiğin iyileştirilmesi için yeni yol yapımı ve yolların iyileştirilmesi amacıyla eyaletin ulaşım bakanlığıyla ve yerel yönetimle işbirliği yapmış, toplu taşıma araçları işletmeye başlamış ve yeni kaldırımlar inşa etmiştir (Morçöl ve Zimmermann, 2008b).

mürgesi olduğu dönemlerde, yerel yönetimler kanal, yol, köprü yapımı gibi işler için özel ya da yarı-kamusal şirketleri görevlendirmişlerdi. Bu şirketler sonraki yüzyıllarda giderek kurumsallaşmışlar ve özellikle 20. yüzyılda pek çok alanda yerel ve bölgesel hizmetleri sunmaya başlamışlardır.

Özerk ve özel amaçlı bölge yönetimlerinin pek çok çeşidi olmakla birlikte, bunların ortak özellikleri sundukları hizmetlerinin masraflarını genellikle hizmetler karşılığında toplanan ödentiler, kamu tahvilleri ve kısmen de vergiler ile karşılamalarıdır. Bunların yönetim kurullarının üyeleri genellikle belediyeler ya da eyalet hükümetleri tarafından atanmakla birlikte, bir kez atandıktan sonra özerk olarak çalışmaktadırlar.

Özel amaçlı vergilendirme bölgeler ve özerk ve özel amaçlı bölgeler Amerikan yönetim geleneğinin parçaları olmakla birlikte, daha genel anlamda yerinden ve katılımcı yönetimin kökenlerini Ortaçağ Avrupa kentlerinde bulmak mümkündür. Kurumsallaşmış özerk yapılarıyla ve vergi toplama ve yargılama yetkileriyle Ortaçağ Avrupa kentleri yerinden yönetimin ilk önemli örnekleri arasındadır. Bu çağda kentlerin yerinden, katılımcı ve demokratik yönetimlerinin çeşitli biçimlerinin ortaya çıktığı ve bu biçimlerin merkeziyetçi ve otoriter biçimler ile zaman zaman yer değiştirdiği ve bazen de bunların iç içe geçtikleri görülmektedir (Mumford, 1989).³ Bugün merkezi yönetimler tarafından yürütülen birçok hizmet o dönemde kent yönetimlerinin sorumluluğundaydı.

Hizmet İyileştirme Bölgelerinin Kuruluş ve Örgütlenme Biçimleri

Daha önce değindiğimiz gibi, bir HİB'in kurulabilmesi için öncelikle bir çerçeve yasa gerekmektedir. Çerçeve yasalar, federal sistemle yönetilen ülkelerde eyaletlerde, üniter sistemlerde ise ulusal düzeyde çıkarılmaktadır. Bu çerçeve yasalar HİB'lerin kuruluş süreçleri ile

3 Coğrafi yapısı nedeniyle sürekli su taşkınlıklarına maruz kalan Hollanda'da bugün halen varlıklarını sürdüren özerk su yönetimlerinin (waterschappen/hooogheemraadschappen) kökenleri 13. yüzyıla kadar gitmektedir. Özerk su yönetimleri vergi toplama yetkileri ve kendi kendilerini yönetme kapasite ve gelenekleri ile HİB'lere benzerlikler göstermektedir. Özel su yönetimlerinin sayısı 19. yüzyılının ortasında 3.500'a çıkmış iken, modern dönemdeki merkezileşme eğilimleriyle birlikte bugün bu sayı 25'e kadar düşmüştür (Lazaroms ve Poos, 2004).

sona erdiriliş prosedürlerini ve yönetim biçimlerini tanımlamaktadır. Farklı ülkeler ve eyaletlerdeki HİB'lerin ortak özelliği bunların yasalarla belirlenen süreler için kurulması, bu sürelerin sonunda yeniden gözden geçirilmeleri ve uygun bulunursa varlıklarının devam etmesidir. Bu süreler konusunda ABD'nin eyaletleri arasında farklılıklar vardır: Maryland'de 3 yıl, Georgia'da 5 yıl, California ve Montana'da 10 yıl, Delaware'de 30 yıl. Kimi eyaletlerde (Arkansas ve Colorado) ise, varlıklarına yönelik itiraz olmadığı sürece ve mülk sahiplerinin referandumu ya da belediyenin kararı ile ortadan kaldırılmadıkları sürece, HİB'lerin varlıklarını sürdürmeleri öngörülmüştür.

Yapıları ve işleyişleri çok farklılık gösterse de, HİB'lerin kuruluşunda birtakım ortak kurallar bulunmaktadır. Bir HİB'in kurulabilmesi için önce bir grup mülk sahibinin ilgili belediyeye dilekçeyle başvurmasıyla gerekmektedir. Bu dilekçede, HİB olarak tanımlanmak istenilen bölgenin planı, ne gibi ek hizmetler sunulacağı ve toplanılacak ek katılım payı belirtilmektedir. Bundan sonra, genellikle birkaç yıl süren bir süreç başlamaktadır. Bir HİB'in hayat bulabilmesi için bölgedeki mülk sahiplerinin (Kanada'da ayrıca işletme sahiplerinin de) çoğunluğunun HİB'in varlığını ve kurallarını kabul etmesi, ya da en azından karşı çıkmaması gerekmektedir.

Çerçeve yasalar, HİB'lerin kuruluş süreçlerinde bir dizi tanıtım ve tartışma toplantısı yapılmasını öngörmektedir. Bu toplantılar sonucunda bir referandum düzenlenmekte, bu referandumda eğer çoğunluk HİB çerçeve yasasında öngörülen kurallara göre onay verirse, ya da itiraz etmezse, referandum sonuçları belediye meclisine sunulmaktadır. Referandum sonuçları belediye meclisi ve belediye başkanı tarafından onayladığı takdirde, HİB kurulmuş olmaktadır. Yasaların öngördüğü çoğunluk tarafından onaylanma ilkesi, eyaletten eyalete ya da ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin ABD'nin Georgia eyaletinde bir HİB'in kurulabilmesi için hem mülk sahiplerinin % 50'den fazlasının HİB'in kuruluşunu onaylaması, hem de bu onaylayan mülk sahiplerinin toplam mal varlıklarının, tanımlanan bölgedeki mal varlığının %75'inden fazlası olması gerekmektedir (Morçöl ve Zimmermann, 2008b). Pennsylvania'da ise HİB'lerin kuruluşlarında "çoğunluğun karşı oy kullanmaması" ilkesi geçerlidir. Buna göre, referanduma katılım ne oranda olursa olsun, toplam mülk sahiplerinin %50 den fazlası karşı oy kullanmadığı sürece, HİB kabul edilmiş sayılmakta ve sonuç,

onaylanmak üzere belediye meclisine gönderilmektedir (Morçöl ve Patrick, 2008).

Fakat belediye meclisi ya da belediye başkanı, referandum sonucuyla bağlı değildir; referandum sonucunu onaylamayarak HİB'in kuruluşunu engelleyebilecekleri gibi, kurulmuş bir HİB'i lağvedebilirler. Fakat bu lağvetme yetkisi çok nadir olarak kullanılmaktadır. Genellikle belediyeler, HİB'lerin kuruluşunu desteklemekte hatta belediye başkanları kuruluş süreçlerinde önderlik etmektedirler. HİB'lerin kuruluş süreçleri genellikle 3-4 yıl sürmektedir. Bunun nedeni, o bölgenin mülk sahiplerini ek vergi vermeye ikna etmenin uzun bir süreyi gerekli kılmasıdır. Mülk sahiplerinin ödeyecekleri vergilerin kendilerine kazanç getireceğine ikna olmaları gerekmektedir. Bu nedenle HİB'lerin kuruluş süreçlerinde önderlik yeteneklerinin, ikili insan ilişkilerinin ve politik manevraların önemli olduğu gözlenmektedir (Morçöl ve Patrick, 2008).

Ülkeden ülkeye, eyaletten eyalete ve kentten kente farklılık gösteren HİB'lerin örgütlenme biçimleri zaman içinde de değişime uğramıştır. Farklı zamanlarda, farklı bölgelerde ve farklı amaçlar için ortaya çıkmaları ve zamanla ihtiyaçların değişmesi, HİB'lerin örgütsel yapılarını ve yönetim biçimlerini şekillendirmiştir. Bu farklı örgütsel yapılar, Birtakım olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Yapıların bu farklılaşmalar, HİB'lerin yerel koşullara uyum sağlamalarında önemli bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu farklılıklar, HİB araştırmalarında ortak kavramlar kullanılmasını güçleştirmektedir. Justice ve Skelcher (2009) HİB'lerin aralarındaki çeşitliliklere rağmen bir "ideal tip HİB" tanımlanabileceğini ileri sürmektedirler. Öte yandan araştırmalar ABD'de üç tip HİB'in bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar (1) belediyeler tarafından yönetilen HİB'ler, (2) özerk kamu kuruluşları tarafından yönetilen HİB'ler ve (3) kâr gözetmeyen (nonprofit) kuruluşlar tarafından yönetilen HİB'lerdir.

Doğrudan belediyeler tarafından yönetilen HİB'lerde belediye, toplanan katılım payları (vergiler) karşılığında doğrudan ek hizmet götürmektedir. Bu modelde genellikle mülk sahipleri arasından belediye tarafından seçilen bir "danışma kurulu" atanmaktadır. Bu model, tarihsel olarak ABD'deki HİB'lerin ilk modeli olarak ortaya çıkmıştır. İlk uygulamaları 1950'lere kadar giden bu model, yavaş yavaş yerini diğer iki modele bırakmaktadır. Ancak ABD'nin bazı eyaletlerinde, özellikle

mülk sahiplerinin mali gücünün kısıtlı olduğu bazı yoksul mahallelerin ticaret merkezlerinde, uygulandığı görülmektedir.

Özerk kamu kuruluşları tarafından yönetilen hizmet iyileştirme bölgeleri modelinde, bu tür kuruluşların yönetim kurulu üyeleri belediyeler tarafından atanmakta veya tanımlanmış bölgedeki mülk sahipleri tarafından seçilmektedir. Yönetim kurullarında genellikle belediyelerin bir ya da iki temsilcisi bulunmaktadır. Bu HİB yönetim modelinin ABD’de çeşitli biçimleri vardır. Bu modelde çoğunlukla yönetim kurulu üyelerinin atanması kuralı uygulanmakla birlikte, seçimle gelmelerinin örnekleri de vardır. Pennsylvania eyaletinde HİB’lerin kuruluşlarına önyak olanlar bunu tercih ettiklerinde yönetim kurulu üyelerinin tamamı belediye meclisi ve başkanın ortak kararı ile saptanmakla birlikte, çoğu örnekte meclis ve başkan mülk sahiplerinin kendi aralarından gayri resmi olarak seçtikleri adayları onaylamaktadır (Morçöl ve Patrick 2008). Georgia eyaletinde ise HİB yönetim kurulu üyelerinin tamamına yakını mülk sahipleri tarafından ve mülk sahipleri arasından seçilmekte, bir ya da iki üye ise belediyeler tarafından atanmaktadır. Bu secimde mülkün değerine göre ağırlık oy kullanma kuralı uygulanmaktadır (Morçöl ve Zimmermann 2008b).⁴

Kâr gözetmeyen kuruluşlar (nonprofit corporations) tarafından yönetilen hizmet iyileştirme bölgeleri modelinin uygulamaları özellikle 1990’lardan bu yana artmıştır. Örneğin Alabama ve New York’taki yasalar HİB’lerin kâr gözetmeyen kuruluşlar tarafından yönetilmelerini öngörmekte, Pennsylvania’daki en son yasa ise bunu bir seçenek olarak sunmaktadır. İrlanda ve İskoçya’da 2006’da kabul edilen yasalar da bu modele uygun düzenlemeler içermektedir. Bu modelde yönetim kurulu üyelerinin nasıl seçileceği ya da atanacağı her eyaletin kendi yasalarınınca belirlenmektedir. Bu konudaki genel kural üyelerin en azından

4 Bu yönetim kurulu üyeleri için ağırlıklı oy kullanma kuralının anayasa ve diğer yasalara uygunluğu tartışmalıdır. Briffault (1999) bu kuralın her kişinin tek oy sahibi olması ilkesine aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Briffault ayrıca mahkemelerin zaman içinde bu konuda verdikleri kararlarını da anmakta ve kimi mahkemelerin bu kuralı geçerli bulmalarının nedeninin HİB’lerin “özel amaçlı ve sınırlı sayıda işlevleri olan kuruluşlar” olarak sınıflamaları olduğunu söylemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, en azından bazı büyük HİB’leri yöneten kuruluşların işlevleri genişlemiş ve bunlar neredeyse birer belediye gibi çalışmaya başlamışlardır. Bunun yarattığı yasal sorunlar henüz çözülmuş değildir.

çoğunluğunun tanımlanmış bölgedeki mülk sahiplerinden seçilmesidir. Kimi eyaletlerin yasalarında daha özel hükümler bulunmaktadır. Örneğin Alabama'nın çerçeve yasası yönetim kurulu üyelerini büyük mülk sahipleri, küçük mülk sahipleri şeklinde gruplara ayırmış ve her gruptan orantılı olarak üye seçilmesi koşulunu getirmiştir.

ABD'deki bazı HİB uygulamalarında, belediye tarafından kurulan kâr gözetmeyen bir "üst örgüt" ("umbrella organization"), birkaç HİB'in yönetimini üstlenebilmektedir. Bu durum özellikle mali güçleri yeterli olmayan HİB yönetimlerini desteklemek için geliştirilmiştir. Örneğin, ABD'nin California eyaletindeki San Diego Belediyesi, HİB'lerin yönetimlerine yardımcı olmak üzere "San Diego BID Council" (SDBIDC) adlı bir üst örgüt oluşturmuştur. San Diego'daki her HİB'in ayrı bir yönetim kurulu olsa da, SBIDC hizmetlerin yürütülmesinde ve personel yönetimi ve muhasebe gibi konularda HİB yönetimlerine yardımcı olmaktadır (Stokes, 2008). New York Belediyesi de, oluşturduğu bir birim aracılığıyla ("Small Business Services"), HİB'lerin kurulmalarına ve yönetilmelerine yardımcı olmaktadır (nyc.gov, 2012).

Hizmet İyileştirme Bölgelerinin İşlevleri

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, kuruldukları bölgenin ekonomik gelişmesine katkıda bulunmak HİB'lerin başlıca kuruluş amaçlarından birisidir. Özellikle alışveriş bölgelerinde kaybedilen müşterileri yeniden kazanmak ya da yeni müşteri çekmek için bu bölgelerin çekici hale getirilmesi, HİB yöneticilerin öncelikleri arasındadır. Bu amaçla HİB yönetimleri cadde ve kaldırımların temizlenmesi, sokakların aydınlatılması, kent mobilyalarının yerleştirilmesi ve yeşil alanların düzenlenmesi gibi işlevler üstlenmişlerdir. Ayrıca pek çok HİB yönetimi bölgeye gelenlerin güvenliğini sağlamak ve tarihi ve turistik amaçlarla gelen ziyaretçilere yardımcı olmak ve yol göstermek için "elçiler" olarak adlandırılan personel çalıştırmaktadır. Çevre düzenlemesi, temizlik ve güvenlik hizmetleri, HİB'lerin ortaya çıktıklarından beri temel işlevleri olmakla birlikte, zamanla bu kuruluşların başka işlevler de üstlenmeye başladıkları görülmektedir (Briffault, 1999; Mitchell 2001; Morçöl ve Zimmermann, 2008a).

HİB yönetimlerinin işlevlerdeki bu genişleme, bunların nitelikleri konusundaki tartışmaları da alevlendirmektedir. Morçöl ve Zimmermann'ın (2008a) ortaya koydukları gibi, zamanla sadece HİB

yönetimlerinin işlevlerinin sayısı artmamış, aynı zamanda bunların nitelikleri de farklılaşmaya başlamıştır. Eskiden beri yürüttükleri geleneksel işlevlerinin yanı sıra, artan sayıda HİB yönetiminin, festivaller düzenlenmesi ve turistler için tanıcı broşürler ve haritaların basılıp dağıtılması gibi “pazarlama” işlevleri yürüttükleri de görülmektedir. Özellikle daha büyük bölgelerde kurulan ve daha zengin kaynakları olan HİB yönetimleri, bölgeye yeni sermaye çekilebilmek için belediyeleri emlak vergisi oranlarını düşürmeye ikna etmeye çalışmakta ve bankaları yeni işletmelere kredi vermeye ikna etme çalışmaları yürütmektedirler. Kimi HİB yönetimleri evsizlere ve işsiz gençlere yönelik sosyal hizmetler üstlenmektedir. Morçöl ve Zimmermann (2008a), HİB yönetimine açıkça yasalarla verilen veya bu yönetimlerin fiilen üstlendikleri bazı temel kamusal yetkilere dikkat çekmektedirler. Ekonomik kaynakları daha güçlü ve politik olarak daha çok saygınlığı olan kimi HİB yönetimleri, kamusal alanların fiziksel planlamasının yapılması ve bu alanların düzenlenmesi (örneğin sokak satıcılarının ve evsizlerin kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi) gibi işlevleri de üstlenmektedirler. Çok az sayıda da olsa, kimi HİB yönetimlerinin (örneğin New York’taki Midtown Improvement District, Atlanta’daki Downtown Improvement District ve Philadelphia’daki Center City District mahalli mahkemelerin (community courts) kurulup işletilmelerine katkıda buldukları görülmektedir.

HİB yönetimlerinin işlevlerinin bu denli genişlemesi, Briffault (1999) ve Morçöl ve Zimmermann (2008a) gibi yazarların, bazı HİB’lerin “özel amaçlı bölgeler” olmaktan çıkıp “genel amaçlı yerel yönetimlere” dönüştükleri görüşünü öne sürmelerine yol açmıştır. Morçöl ve Zimmermann ‘in ve Morçöl ve Wolf’un (2010) ortaya koydukları gibi, HİB’ler sadece “yeni bir yerel yönetim biçimi” değildir. HİB olgusu aynı zamanda günümüz kamu yönetiminde “kamusal” ve “özel” kavramlarının iç içe geçtiğinin ve kavramların karmaşıklaştığının da bir göstergesidir.

Son on yıllarda sayılarının hızla artması ve birçok ülkeye yayılmış olmaları HİB’lerin başarılı olduklarının göstergeleri olarak sayılabilir. Bununla birlikte, her kurum gibi HİB’lerin de başarılı ve başarısız yönleri bulunmaktadır. HİB’lerin kuruluş amaçlarına ne denli ulaştıkları ve yarattıkları sorunlar üzerine yapılan araştırmaların iki önemli konuya odaklaştıkları görülmektedir. Birincisi, HİB’lerin özellikle kendi

bölgelerinin ekonomik gelişmelerine ve güvenliklerinin sağlanmasına gerçekten ne ölçüde katkı yaptıkları konusudur. İkincisi ise, HİB'lerin yukarıda özetlenen yönetim biçimlerinin “demokratik katılım” ve “hesap verilebilirlik” ilkelerine ne ölçüde uygun olduğudur.

HİB'lerin kuruldukları birçok kent merkezinde ticaretin canlandığına ilişkin bazı tekil örnekler verilmektedir. Ayrıca bu bölgelerdeki bazı göstergelerdeki gelişmeler HİB'lerin başarıları olarak gösterilmektedir. Bunlar arasında bölgelerdeki suç oranlarındaki azalmalar, bölgelerde oturanların sayılarındaki artışlar, emlak değerlerindeki yükselişler ve işyerlerinin doluluk oranlarındaki artışlar anılmaktadır (Houstoun, 2003).

Bu olumlu gelişmelerin en iyi örneklerinden biri olarak 1990 yılında kurulan Philadelphia'daki “Center City District (CCD)” gösterilmektedir (Houstoun, 2003). Bir diğeri ise New York'ta 1992'de kurulan “Times Square BID”dir. On yıllarca yoksullaşma ve yüksek suç oranlarıyla birlikte anılan Times Square'de, HİB'in kuruluşuyla birlikte suç oranlarında gözle görülür düşüşler, ziyaretçi sayısında artışlar, ekonomik varlıklar ile kira değerlerinde yükselişler görülmüştür. Times Square, 2010 yılında 39 milyona ulaşan ziyaretçi sayısı ile dünyada en fazla ziyaret edilen yerler arasına girmiştir. İş hacminde yüzde 80'lere, istihdamda ise yüzde 27'lere varan artışlar olduğu gözlenmektedir (timesquarenyc.org, 2012; Warner ve diğeri, 2002).

New York ve Philadelphia'ya ilişkin bu bilgiler önemli olmakla birlikte, HİB'lerin etkinlikleri üzerine genelleme yapabilmek için daha sistematik bilgilere ve akademik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu konuda sınırlı sayıda akademik araştırmalar yapılmıştır. Bunlar HİB'lerin temel işlevleri sayılan ekonomik gelişme ve güvenliğin sağlanması konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Ellen, Schwartz ve Voicu'nun (2007) New York şehrindeki HİB'ler üzerine çalışması, bunların bölgelerindeki emlak değerlerinin artışında önemli rol oynadıklarını göstermiştir. Bu araştırmacılar, ayrıca büyük HİB'lerin bulunduğu bölgelerde emlak değerlerinin artışının daha yüksek olduğunu gözlemişlerdir.

Güvenliğe etkileri konusundaki araştırmalar, genellikle HİB'lerin, bölgelerindeki suç oranlarını düşürmede etkili olduklarını göstermektedir, ama bazı aykırı bulgular da vardır. Hoyt'un (2005) Philadelphia üzerine yaptığı çalışmada, 1999 ve 2002 yılları arasın-

da, HİB'lerin küçük ve büyük çaplı hırsızlık olaylarında azalmalara yol açtıklarını, ama daha ciddi suçların oranlarında bir farklılık yaratmadıklarını göstermiştir. Los Angeles'taki HİB'ler üzerine yapılan üç çalışmadan ikisi, HİB'lerin suç oranlarını azaltmada etkin olduklarını, biri ise azaltmadığını ortaya koymuştur. MacDonald, Bluthenthal Gollinelli, Kofner, Stokes, Sehgal, Terry ve Beletsky'nin (2009) çalışması, HİB'lerin buldukları bölgeler ile benzeri karşılaştırma bölgeleri arasında gençlerin şiddete maruz kalmaları bakımından bir fark olmadığını göstermiştir. Brooks'un (2008) ve Cook ve MacDonald'ın (2011) çalışmaları ise, HİB'lerin Los Angeles'ta suç oranlarının azalmasına katkıda bulduklarını göstermiştir.

HİB'lerin kuruluş amaçlarına ulaşmada, özellikle ekonomik değer yaratma ve suç oranlarını azaltma konularında kısmen de olsa başarılı oldukları söylenebilir. Ancak bazı araştırmacılar bunların başarılarının çok çeşitli faktörlere bağlı olduğunu vurgulayarak, HİB'lerin belediyeler ve daha üst yönetimler ile birlikte daha geniş bir yönetim sisteminin (governance networks) parçası olduklarını belirtmektedirler (Morçöl, 2010; Morçöl ve Wolf, 2010). Örneğin HİB'ler, bölge temizliğini belediyelerle, güvenliğini kent polisleriyle birlikte yapmak zorundadırlar. Bazı belediyelerin HİB yönetimleri ile birlikte çalışma konusunda oldukça olumlu tavır takındıkları ve HİB'lere önemli katkı yaptıkları görülmektedir. Ayrıca bölgedeki işyerlerinin mali güçleri ve nitelikleri de başarıyı etkileyen temel faktörler arasındadır. Özellikle daha güçlü firmaların ve büyük işletmelerin bulunduğu yerlerdeki HİB'lerin daha başarılı olduğu görülmektedir. HİB yönetimlerinin becerileri de önemli bir faktördür. HİB yöneticileri mülk sahiplerinin taleplerini dengelemenin ötesinde, başta belediye olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini başarılı bir şekilde yönetebildikleri ölçüde başarılı olmaktadır. Bu da politik ve yönetsel beceri gerektirmektedir. Özet olarak HİB'lerin başarılarının üç sacayağı olduğu söylenebilir: Belediyenin desteği, işyerlerinin mali gücü ve HİB yönetimin becerisi.

Hizmet İyileştirme Bölgelerine Yönelik Eleştiriler

HİB'lere yöneltilen eleştiriler “demokratik katılım” ve “hesap verebilirlik” (accountability) konularında yoğunlaşmaktadır. Demokratik katılım konusunda özellikle HİB'lerin kurulduğu ticari bölgelerdeki

konut sahiplerinin ve kiracıların durumu önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak HİB katılım payları, ticari mülklerin sahiplerinden alındığı için bu mülk sahipleri HİB'in kuruluşunda söz sahibi olmakta ve yönetim kuruluna seçilebilmektedir. Ancak HİB yönetimlerinin aldıkları kararlar (örneğin bir caddenin festival nedeni ile trafiğe kapatılması), konut sahipleri ve kiracıları da etkilemektedir. Bu nedenle konut sahiplerinin ve kiracıların karar verme mekanizmalarının dışarıda tutulması tartışma konusu olmaktadır. Bu sorunu aşmak için bazı eyaletler, örneğin Pennsylvania, konut sahiplerinin de vergilendirilip yönetimde söz sahibi olmalarına imkân tanıyan yasal düzenlemeler getirmiştir (Morçöl ve Patrick, 2008).

Diğer bir önemli eleştirisi de, bazı HİB yönetimlerinin bölgelerindeki yoksulların ve evsizlerin haklarını ihlal ettiğidir. Bazı kent merkezlerinin ekonomik olarak gerilemeleri ve nüfus kaybı yaşamaları, buralarda yoksulların ve evsizlerin yoğunlaşmalarına yol açabilmektedir. Bir HİB'in oluşumuyla birlikte o bölgenin yeniden canlanması ve zamanla bölgedeki konutlara talebin artması, bölgede uzun zamandır yaşayan yoksullar ile daha varlıklı yeni konut sahipleri arasında gerilime yol açabilmektedir. HİB yöneticileri, varlıklı kişileri ve yatırımcıları bölgelerine çekebilmek amacıyla, evsizleri bölgeden uzaklaştırma çabasına girebilmektedirler. Örneğin New York'un Grand Central Station bölgesindeki HİB yönetimi, 1990larda bölgeyi daha güvenli hale getirmek amacıyla evsizleri barınaklarda kalmaya ikna etmeye çalışmış ve bazı evsizleri istihdam etmişti. Bu çabalar sonucunda 1995-1998 yılları arasında bölgede suç oranları yarı yarıya düştü; fakat HİB yönetiminin istihdam ettiği evsizleri düşük ücretle çalıştırdığı ve de zorla sokaklardan uzaklaştırmaya çalıştığı yönündeki iddialar üzerine, yıllarca süren tartışmalar ve mahkeme süreci yaşandı (Briffault, 1999).

Kamu yönetimin temel sorunlarından biri olan hesap verebilirlik konusunda HİB'ler, kuramda ve uygulamada önemli sorunlara yol açmaktadır. HİB'lerin karmaşık yapıları ve yönetimlerinin çok yönlü ilişkileri nedenleriyle, kimin kime hesap vermesi gerektiği ya da neyin hesabının verilmesi gerektiği kolayca cevaplanamayan sorulardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, HİB yönetimlerinin tek başlarına değil, belediyeler, diğer yönetim birimleri ve bölgelerindeki özel kuruluşlar ile birlikte çalışmaları, yapılan işlerde kimin ne kadar sorumlu olduğunu karmaşıklştırmaktadır. Morçöl ve Wolf (2010) bu karmaşıklık

nedeniyle HİB yönetimlerinin yerel yönetim ağlarının (governance networks) ögeleri olarak düşünölmeleri gerektiğini ve hesap verebilirlik konusunda tek tek ögelerin değil ama bu ağların toplam çıktılarının değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durum yönetim ağları konusunda araştırma yapan başkalarının da önerdikleri bir yaklaşımdır (Kettl 2002; Salamon 2002). Yönetim ağlarında hesap verebilirlik konusu gelecekte daha ayrıntılı çalışmaları ve kavramlaştırmaları gerektiren bir konudur.

Hizmet İyileştirme Bölgelerinin Türkiye’de Uygulanabilirliği

HİB’lerin Türkiye bağlamında tartışılmasında üç konu dikkate alınmalıdır. Birincisi, HİB modelinin neden Türkiye için düşünölmeye gerektiği; ikincisi, eğer bu model Türkiye’de uygulanacak ise, bunların Türk yerel yönetim geleneklerine uygunluğu; üçüncüsü de, HİB’lerin mevzuata uygunluğu ya da nasıl uyum sağlayacağı konusudur. Kuşkusuz Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Afrika’da HİBleri ortaya çıkaran şartların Türkiye’de oluşup oluşmadığı tartışılmaya değer bir konudur. Genel olarak, küresel bir dünyada Türkiye’deki kentlerin sorunlarının diğer ölkelerden çok farklı olamayacağı söylenebilir. Kuzey Amerika ve Avrupa’nın kentlerindeki bazı sorunlar, gecikmeli de olsa, Türkiye’deki kentlere ulaşmıştır. Örneğin birçok kentte açılan AVM’ler ve oluşturulan yeni ticaret merkezleri, ister istemez kent merkezlerindeki birçok semti ve geleneksel ticaret alanlarını olumsuz etkilemektedir. Yerel ve ulusal medyada gündeme gelen bu konular özellikle kent merkezleri ve geleneksel ticaret alanlarındaki esnafı ve yerel yönetimleri yeni arayışlara itmektedir.

Gün geçtikçe artan ve gittikçe karmaşıklaşan çağdaş kent sorunlarını belediyelerin, esnafın, esnaf derneklerinin ya da kâr gözetmeyen diğer kuruluşların tek başlarına çözmeleri mümkün değildir. Yeni mekanizmalara ve yeni ortaklıklara ihtiyaç vardır. Bu anlamda HİB’ler esnaf derneklerinin, kâr gözetmeyen kuruluşların ve yerel yönetimlerin kaynaklarını ve çalışmalarını bir araya getiren yeni bir mekanizma olarak düşünölebilir. Ayrıca, yukarıda değinilen Atlanta örneğinde olduğu gibi, HİB’ler sadece ekonomik gerileme durumdaki merkezi alışveriş bölgelerinde uygulanmamaktadır. HİB’ler ekonomik olarak gelişen bölgelerde de yeni sorunlara çözüm bulma çabalarının bir aracı da olabilmektedirler. Türkiye’de de kentsel sorunlar sadece

kentlerin gerileyen bölgeleri ile sınırlı değildir. Özellikle yeni yerleşim bölgelerinde ulaşımdan sanatsal etkinliklere kadar birçok sorun ortaya çıkmaktadır. HİB'ler bu bölgelerin yeni hizmet taleplerini karşılamada yerel yönetimlerin, esnaf teşkilatlarının ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların işbirliği yapmalarının bir aracı olabilir.

Diğer taraftan HİB'leri sadece ekonomik sorunlarla ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. HİB'leri yerel yönetimleri güçlendirmenin, kent yönetimlerine katılımın ve demokratikleşmenin bir aracı olarak da düşünmek gerekir. Bu anlamda HİB'ler pratik olarak ta demokratikleşme sürecine katkıda bulunabilir. Yerel yönetimler demokrasi okulları ve öğrenme platformları olarak bilinirler. Bu okullarda sorunların çözümünde hangi yöntemlerin işe yarayıp hangilerinin yaramadığı sınanarak katılım ve hesap verilebilirlik gibi demokrasinin temel sorunları su yüzüne çıkar, bunlar üzerine mücadele verilir ve çözümler aranır. Yukarıda değinilen HİB'lerin kuruluşlarındaki uzun müzakere ve ikna süreçleri, uzlaşma arayışları ve kurulduktan sonraki uzlaşma gerektiren işleyiş süreçleri, daha uzlaşmacı ve demokratik kültürün oluşmasına katkı yapabilir. HİB'lerin yerel koşullara uyum sağlamaya elverişli esnek yapıları da yeni yöntemlerin sınanıp işe yarayanların seçilmesi sürecine elverişlidir. HİB'ler Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği sürecinde kabul ettiği yönetimi yerelleştirme ve yerel yönetimleri güçlendirme stratejilerinin bir parçası olarak da görülebilir.

HİB'lerin Türkiye'deki yerel yönetimlere potansiyel olarak olumlu katkıları tartışılırken, bunların Türkiye'nin yönetim geleneklerine uygunluğu da dikkate alınmalıdır. Kamu yönetimine ilişkin ilkelere, kamu politikalarının veya kurumsal yapıların bir ülkeden diğerine taşınması (policy transfer) karmaşık süreçler içinde gerçekleşmektedir. Bu süreçlerde özellikle kaynak ülkeler ile transferin yapıldığı ülkeler arasındaki uyumluluk önemlidir. Bu uyumlulukta da özellikle yönetsel gelenekler ve yasal mevzuat ön plandadır.

Yapılanmalarındaki esneklikten dolayı HİB'lerin Türkiye'nin şartlarına uyarlanabilme olanakları yüksektir. Yukarıda ABD örneğinde değinildiği gibi, kimi HİB'ler doğrudan belediyeler tarafından yönetilirken, bazıları özerk kamu kuruluşları ya da kâr gözetmeyen kuruluşlar tarafından yönetilmektedir. Türkiye bu modellerden kendisine en uygununu alabilir, ya da kendi şartlarına göre yeni bir HİB modeli geliştirebilir.

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki yönetim yapısı dikkate alındığında HİB'lerin bu yapıya uymadığı izlenimi ortaya çıkabilir. Fakat HİB'lerin dayandığı değerler, ilkeler ve çalışma yöntemleri dikkate alındığında, bunların Türk yönetim geleneğine pek de yabancı olmadığı görülecektir. Türkler geçmişte kent hizmetlerini çeşitli yöntemlerle sunmuşlardır. İbn-i Haldun (2004: 608), Mısır'da kamusal hizmetlerinin sunumunda Türk Emirlerinin vakıf sisteminden nasıl yaygın bir şekilde yararlandıklarından bahseder. Bu anlayış daha sonra sağlık hizmetleri başta olmak üzere Selçuklular'da da devam etmiştir (Kozak, 1985: 19). Bu anlayış ve yöntemler Osmanlı İmparatorluğu döneminde geliştirilmiştir. Osmanlı kent yöneticileri, kent hizmetleri için gerekli olan mali külfetlere gönüllü kuruluşları da ortak ederek, onlar aracılığıyla eğitim, sağlık, içme suyu, yol, sosyal yardım gibi hizmetleri sunmuşlardır. Yine esnaf teşkilatları, kentin yöneticisi olan Kadı'nın denetiminde kent güvenliğinin sağlanmasında ve kent sorunlarının çözümünde önemli rol oynamışlardır (Al, 2008). Bugünkü esnaf teşkilatlarının geleneksel kaynağı olan Ahilik teşkilatı, mesleki dayanışma, sosyal yardımlaşma, kazancı ve emeği paylaşma işlevleri üstlenmiş, halk ile devlet arasında güçlü bağlar oluşturmuştur. Ahilik teşkilatı aracılığıyla çarşı ve pazarın düzeni sağlanmış, mal ve hizmet standartları korunmaya çalışılmıştır (Ergin, 1995; İbn Batuta, 1993). Konumuz açısından en önemli nokta da Ahilik teşkilatının kent yönetimine katılımın ve kenti birlikte yönetmenin bir aracı olmasıdır.

Türkiye'de HİB'lerin kurulabilmesi için yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bunun için ilk olarak tartışılması gereken HİB'lerin mevcut Anayasa'ya ve yerel yönetim mevzuatıyla uyumlu olup olmadıklarıdır. Geçmişteki bazı kararlar dikkate alındığında, yeni idari kurumların anayasaya uygunluğu konusunda, Türk yüksek yargısının oldukça tutucu davrandığı söylenebilir. Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasa'da düzenlenmediği gerekçesiyle Ombudsmanlık kurumunun Türkiye'ye transferi konusunda verdiği ret kararı buna örnektir. Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 123. maddesine atıf yaparak, idarenin merkezi idare ve yerel idarelerden oluştuğunu ve Yasamaya bağlı bir idari kurumun oluşturulmasının idari bütünlüğü bozacağına karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, 2008). Çıkarılacak çerçeve yasanın niteliğine bağlı olmakla birlikte, Mahkeme'nin HİB'ler konusunda benzeri bir karar verme olasılığı azdır. Çünkü HİB'leri Anayasanın öngördüğü (m.123) idare

tanımının dışında tanımlamak oldukça zordur. Mahkeme'nin düzenleyici ve denetleyici kurumlar konusundaki kararı da bu yargıyı güçlendirmektedir. Nitekim geçmişte Anayasa Mahkemesi, bu kurumları "hizmet yerinden yönetim kuruluşları" olarak görmüş ve onları açıkça bağımsız idari otorite olarak tanımlayarak Anayasa aykırı olmadıklarına hükmetmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2003).

HİB'lerin Türkiye'de uygulanabilirliği açısından Belediye Kanununun sorun oluşturmadığı da vurgulanmalıdır. Daha önce değinildiği gibi, HİB'lerin temel işlevleri arasında hizmet götürdükleri bölgelerin ekonomilerini geliştirmek amacıyla buralara yeni işyerleri, müşteriler ve turistler çekmektir. Bu işlevler Türkiye'de belediyelerin görev alanına girmektedir. Belediye Kanununa göre (m.14/a), belediyeler ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini bizzat yapabilecekleri gibi başka kuruluşlara da yaptırabilirler. Ayrıca söz konusu Kanuna göre belediyeler turizm, sağlık, sanayi ve ticaret yatırımlarının alt yapı çalışmalarını ücretli veya ücretsiz olarak kendileri yapabilecekleri gibi başka kuruluşlara da yaptırabilirler.⁵ Yine Belediye Kanununa göre (m.69) belediye, düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla iş birliği yapar ve gerektiğinde onlarla ortak projeler gerçekleştirir. ABD'ndeki kimi büyük ve zengin HİB'lerin, bölgelerindeki altyapının geliştirilmesi ve iyileştirilmesinde belediyeler ve kâr gözetmeyen kuruluşlar ile işbirliği yaptıkları (Morçöl ve Zimmermann, 2008a) dikkate alındığında, bu kurumların Belediye Kanununun ilişkili maddeleri ile uyum içinde olduğu görülecektir. Diğer taraftan, HİB'lerin kuruluşunda uygulanan gönüllülük esaslı Belediye Kanunu'nda da yer almaktadır. Belediye Kanununa göre (m.73) kent- sel dönüşüm ve gelişim proje alanlarında bulunan yapıların boşaltılması, yıkımı ve kamulaştırılmasında anlaşma yolu esastır.

5 Belediye Kanunu (m.15), il sınırları içinde büyükşehir belediyeleri, belediye ve mücavir alan sınırları içinde il belediyeleri ile nüfusu 10.000'i geçen belediyeler, meclis kararıyla; turizm, sağlık, sanayi ve ticaret yatırımlarının ve eğitim kurumlarının su, termal su, kanalizasyon, doğal gaz, yol ve aydınlatma gibi alt yapı çalışmalarını faiz almaksızın on yıla kadar geri ödemeli veya ücretsiz olarak yapabilir veya yaptırabilir, bunun karşılığında yapılan tesislere ortak olabilir; sağlık, eğitim, sosyal hizmet ve turizmi geliştirecek projelere İçişleri Bakanlığının onayı ile ücretsiz veya düşük bir bedelle amacı dışında kullanılmamak kaydıyla arsa tahsis edebilir.

Bu kısa değerlendirmeler göstermektedir ki, mevcut Anayasa ve yasalar çerçevesinde HİB'lerin işlevleri ile belediyelerin işlevleri arasında uyum sağlamak mümkün olacaktır. Özellikle belediyelerin işlevlerini başka kuruluşlara devredebilecekleri ve bu işlevleri yerine getirmede işbirliği yapabilecekleri ilkeleri HİB'lerin Türkiye yerel yönetim mevzuatıyla çelişmediğini ve bunların kurulabilmesi için yasal zeminin mevcut olduğunu göstermektedir.

Şunu da vurgulamak gerekir ki, Anayasaya göre (m.123) kamu tüzel kişiliği ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulabilir. HİB'lerin yerinden yönetim esasına dayalı kamu tüzel kişileri olmaları gerektiği düşünüldüğünde, bunların Türkiye'de uygulanabilmeleri için yasal düzenleme gerekeceği açıktır. Zaten, yukarıda da ortaya konulduğu gibi, HİBlerin kurulduğu her ülke ve eyaletlerde bunlar için çerçeve yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalar Türkiye'de gelecekteki muhtemel yasal düzenlemeler için örnek alınabilir.

Diğer taraftan Türkiye'de on yıllardır uygulanan Organize Sanayi Bölgeleri (OSB'ler) sisteminin de, HİB'lerin bu yazıda özetlenen özellikleri ile birçok bakımdan benzerlik gösterdiklerini vurgulamak yararlı olacaktır. Organize Sanayi Bölgeleri Kanununa göre (m.3), OSB'ler sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesini temin etmek amacıyla oluşturulan, kendine ait gelirleri ve giderleri olan tüzel kişiliği haiz mal ve hizmet üretim bölgeleridir. Bu tanım, birebir olmasa da, HİB'lerin tanımıyla örtüşmektedir.

Ayrıca HİB'lerde olduğu gibi, OSB'lerin oluşumuna katılan kurum ve kuruluşlar da kuruluş ve işletme giderlerine katılmak ve bu amaçla katılım payları ödemekle yükümlüdürler. Yine HİB'lerde olduğu gibi, OSB'ler de belediyelerin görev alanına giren işlevleri yürütmektedirler. Örneğin, Organize Sanayi Bölgeleri Kanuna göre (m.20) belediyenin yetki alanında bulunan su, kanalizasyon, doğalgaz, arıtma tesisi, yol, haberleşme, spor tesisleri gibi alt yapı ve genel hizmet tesislerini kurma ve işletme, kamu ve özel kuruluşlardan satın alarak dağıtım ve satışını yapma, üretim tesisleri kurma ve işletme hakkı bu

bölgelerde sadece OSB'lerin yetki ve sorumluluğundadır. OSB'lerde yer alan kuruluşlar, alt yapı ihtiyaçlarını bunların tesislerinden karşılamak zorundadır. Kısacası, OSB mevzuatı ve uygulamaları HİB'lerin gelecekteki yapılanmalarında yararlanılabilecek zengin kaynaklardır.

Sonuç ve Öneriler

Kuzey Amerika'da ortaya çıkıp Avrupa'ya ve Güney Afrika'ya doğru hızla yayılan HİB'lerin, Türkiye'nin gelecekteki yerel yönetim yapısı içinde yer alması yararlı olabilir. HİB'lerin, potansiyel olarak Türkiye'deki bazı yerel sorunların çözümüne katkı sunabilecek mekanizmalar olduğu söylenebilir. Özellikle ekonomik gerileme içinde olan kent bölgelerinin yeniden gelişmesinde ve gelişmekte olan kent bölgelerinin yeni taleplerine karşılık vermede HİB'ler önemli işlevler görebilirler. HİB'ler yerel yönetimlerin yüklerini azaltabilir ve kamu hizmetlerinde çeşitlilik sağlayabilirler. Ayrıca HİB'ler Türkiye'deki yerel yönetimlerinin çeşitlendirilmesine ve demokratik katılım pratiklerinin gelişmesine katkı yapabilirler. Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi olan kentsel dönüşümün tartışıldığı bugünlerde HİB'ler Türkiye kamu yönetimi için yeni bir açılım olabilir. En önemlisi de, HİB'ler kamu-özel ayrışmasını ve çatışmaları yumuşatmanın, kamu-özel ortaklığının kurumsallaştırılmasının ve demokratik uzlaşma kültürünün geliştirilmesinin bir aracı olabilir.

Bu yazıdaki tartışmalar, HİB'lerin Türkiye'nin yerel yönetim gelenekleri ve mevzuatı ile uyumlu olabileceklerini göstermektedir. HİB'lerin yapılarındaki esneklik, onların farklı ve değişen yerel koşullara uyum göstermelerini sağlamakta ve bu da Türkiye'de uygulanabilirliğini artırmaktadır. Kuşkusuz, HİB'lerin Türkiye'de uygulanabilirliği konusunda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu konuda HİB'lerin Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Afrika'daki uygulamaları üzerine yapılmış olan ve bu çalışmada atıflar yapılan araştırmalar, HİB'lerin başarıları, sorunları ve uygulamada dikkate alınması gereken konuları göstermesi bakımından yararlı kaynaklardır.

Bu araştırmalardan yola çıkarak iki önemli sonuca ulaşılabilir. Birincisi, HİB'lerin esnek yapıları onların farklı ülkelerde uygulanabilirliği açısından bir avantajdır. Türkiye diğer ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak ve kendi tarihinde var olan Ahilik gibi geleneksel yapılanmalar ve günümüzde uygulanan yasal çerçeveler (Organize Sana-

yi Bölgeleri mevzuatı) ile bir sentez oluşturarak kendi HİB modelini geliştirebilir. Türkiye için tek bir HİB modeli geliştirilebileceği gibi, birden fazla ve yerel koşullara uygulanabilecek modeller de geliştirilebilir. Nitekim ABD’de HİB konusunda başarılı sayılan Pennsylvania eyaletinin en son HİB çerçeve yasası, bunların yönetimleri için alternatif modeller (kamu kurumları ya da kâr gözetmeyen kuruluşlar tarafından yönetilme modelleri) uygulanmasına olanak vermiş ve sadece kentlerin ticari bölgelerinde değil, sanayi, yerleşim ve kültür-sanat bölgelerinde de farklı biçimlerde HİB’lerin kurulabileceğini öngörmüştür (Morçöl ve Patrick, 2008).

HİB’ler üzerine yapılan araştırmalardan çıkarılabilecek ikinci önemli sonuç ise bunların kurulması ve işletilmelerinin çokça emek, yetenek, kaynak ve zaman gerektirdiği, dolayısıyla bunlardan başarılı sonuçlar beklemede acele edilmemesi gerektiğidir. Bir HİB’in başarısı, her şeyden önce onu kuran ve yönetenlere ve mülk sahiplerinin bu konudaki tutumlarına bağlıdır. Pek çok başarılı HİB örneği olmakla birlikte, daha kuruluş aşamasını tamamlayamayan ya da kurulduktan sonra kapatılan HİB örnekleri de vardır. Bu başarısız örneklerin çoğunun arkasında bölgedeki mülk sahiplerinin HİB oluşumuna sahip çıkmamaları ya da HİB yöneticileri ile yerel yöneticilerin (özellikle belediye başkanlarının) çatışmaları bulunmaktadır. HİB yönetimi katılım ve uyumlu çalışma gerektirdiği için, katılım eğilimi az olan ve yerel gruplar arasında çatışmaların olduğu ortamlarda HİB’ler başarılı olamamaktadır.

Bu katılım ve uyum sağlama konusu Türkiye’deki muhtemel HİB uygulamaları için en önemli sorunlardan birisi olabilir. Nitekim katılıma dayalı Kent Konseyi uygulamaları Türkiye’de çok başarılı olmamıştır. Bunlara ilişkin 2012 İlerleme Raporunda da değinildiği gibi (s.13) vatandaşların yerel yönetimlere katılmalarını teşvik etmek üzere tasarlanan kent konseyleri, sadece sınırlı sayıda şehirde etkin bir biçimde işlemektedir. HİB’lerin aynı akıbeti yaşamaması için kent konseyi uygulamalarından ders alınmalıdır. Türkiye’de yerel yönetime katılım pratiklerinin fazla gelişmediği dikkate alınır, katılıma dayanan HİB anlayışın uygulamalarında sabırlı olmak ve yasal çerçeveleri dikkatli bir şekilde hazırlamak gerekecektir. HİB çerçeve yasası oluşturulurken, bu çalışmada da değinilen HİB’lere yönelik eleştiriler de dikkate alınmalıdır. Ayrıca, önceden görülemeyecek sorunların ortaya çıkabileceği de

hesaba katarak, yasal çerçevede esneklikler bulunmalı ve yerel deneyimlerden öğrenilerek düzeltmeler yapılmasına imkân verilmelidir.

Öngörülebilecek en önemli sorunlardan birisi vergilendirmeye ilişkindir. Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında daha çok dolaylı vergilendirme uygulamalarının yoğun olduğu Türkiye’de, doğrudan vergilendirme, diğer bir ifadeyle katılım payı, almak kolay değildir. Buna gönüllü vergilendirme geleneğinin yokluğu da eklenince sürecin zorluğu daha iyi bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda HİB yönetimlerinin vergi idareleri ile yakından işbirliği yapmalarına olanak verecek düzenlemeler gerekecektir. Nitekim Kuzey Amerika ve Avrupa’daki pek çok HİB’in vergileri (katılım payları) ilişkili oldukları belediyeler tarafından toplanmaktadır.

Bir başka potansiyel sorun alanı HİB’lerle belediyelerin görev alanlarının örtüşmesi ve yetki ve sorumluk çatışmalarının ortaya çıkabilmesidir. Bu sorunun genel bir çözümü yoktur. Ancak belediye başkanları ve yöneticileri ile HİB yöneticileri arasında uyumlu çalışma gelenekleri geliştiği ölçüde bu sorun aşılabılır.

Son olarak da ABD’deki deneyimlerde HİB yönetimlerinin kendi bölgelerindeki kimi yurttaşların haklarını ihlal ettikleri hatırlanmalıdır. Bu makalede örneklediği gibi, katılım payı ödemeyen ev sahiplerinin yönetime katılamaması ve bölgedeki evsizlerin zorla bölgeden uzaklaştırılmaları gibi sorunlar ABD uygulamalarında yaşanmıştır. Bu sorunlara sonradan yapılan yasal düzenlemeler bazı çözümler getirmiş olmakla birlikte, bunların asıl çözümü yurttaşların demokratik süreçlere aktif olarak katılmalarında, hak ihlalleri konusunda şikâyetlerini ve taleplerini gerekli kurumlara duyurmalarında ve de bu kurumların bu şikâyet ve talepleri ciddiyetle ele almasındadır. Türkiye’de de bu konularda yasal düzenlemelerde dikkatli olunması gerekmektedir. Yine de çıkacak sorunların asıl çözümleri yurttaşların demokratik katılımına bağlı olacaktır.

Tüm bu sorunlara rağmen, HİB’ler Türkiye’deki yerel yönetim sistemi için dikkate alınması gereken bir modeldir. Son on yıllarda hızla artan sayıları ve dünyada hızla yayılmaları bunların yerel yönetim sorunlarına ciddi katkılarda bulunabildiklerinin bir göstergesidir. HİB’lerin bu yazıda özetlenen yararları ve sorunlarının ayrıntıları dikkatle inceleyerek gelecekte Türkiye’de nasıl uygulanabilecekleri saptanabilir.

Kaynakça

- 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu (15.04.2000), Resmi Gazete, 24021.
- 5393 sayılı Belediye Kanunu (13.07.2005), Resmi Gazete, 25874.
- AL, H. (2008) Çağdaş Kent Hizmetlerinin Sunumunda Vakıfların Rolü. *Yerelsiyaset Dergisi*, Sayı 25, Ocak.
- Anayasa Mahkemesi, 20.11.2003 günlü, E. 2002/32, K. 2003/100, Resmi Gazete Tarih/Sayı: 11.08.2004/25550.
- Anayasa Mahkemesi, 25.12.2008 günlü, E. 2006/140, K. 2008/185, Resmi Gazete Tarih/Sayı: 04.04.2009/27190.
- Avrupa Birliği Komisyonu (2012), Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu, Brüksel.
- BECKER, C. J., GROSSMAN, S. A. ve DOS SANTOS, B. (2001) *Business Improvement Districts: Census and National Survey*. Washington D.C.: International Downtown Association, Washington D.C.
- BLACKWELL, M. (2008) Business Improvement Districts in England: The UK Government's Proposals, Enactment, and Guidance. MORÇÖL, G., HOYT, L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press. s. 451-472.
- BRIFFAULT, R. (1999) A Government for Our Time? Business Improvement Districts and Urban Governance. *Columbia Law Review*, 99(2). s. 365-477.
- BROOKS, L. (2008) Volunteering to be Taxed: Business Improvement Districts and Extragovernmental Provision of Public Safety. *Journal of Public Economics*, Vol.92. s. 388-406.
- CARALEY, D. (1992) Washington Abandons Cities. *Political Science Quarterly*, 107(1). s.1-30.
- COOK P. J. ve MACDONALD, J. (2011) Public Safety Through Private Action: An Economic Assessment of BIDs. *The Economic Journal*, Vol. 121. s. 445-462.
- ELLEN, I. G., SCHWARTZ, A. E. ve VOICU, I. (2007) *The Impact of Business Improvement Districts on Property Values: Evidence*

from New York City. Washington: Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs.

ERGİN, O. N. (1995) *Mecelle-i Umur-u Belediye*. Cilt II. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

FOSTER, K. A. (1997) *The Political Economy of Special Purpose Government*. Washington: Georgetown University Press.

HOUSTON, Lawrence O. Jr. (2003) *Business Improvement Districts*. Washington: The Urban Land Institute in Cooperation with the International Downtown Association.

HOYT, L. (2005) Do Business Improvement District Organizations Make a Difference?: Crime In and Around Commercial Areas in Philadelphia. *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 25. s. 185-199.

HOYT, L. (2008) From North America to Africa: The BID Model and the Role of Policy Entrepreneurs. MORÇÖL, G., HOYT, L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press. s. 111-138.

<http://cityclerk.lacity.org/bids/index.htm> [Erişim Tarihi: 15.08.2012]

<http://www.centercityphila.org> [Erişim Tarihi: 08.09.2012]

<http://www.centercityphila.org/docs/SOCC-2009.pdf> [Erişim Tarihi: 13.08.2012]

<http://www.london.gov.uk/london-bids-links> [Erişim Tarihi: 10.10.2012]

http://www.nyc.gov/html/sbs/html/neighborhood_development/bid_directory.shtml [Erişim Tarihi: 11.10.2012]

<http://www.timessquarenyc.org> [Erişim Tarihi: 21.09.2012]

<http://www.toronto-bia.com> [Erişim Tarihi: 09.09.2012]

<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2006/a4206.pdf> [Erişim Tarihi: 19.10.2012]

<http://www.biz-nl.nl/documenten> [Erişim Tarihi: 19.10.2012]

İbn-i Haldun (2004) *Mukaddime*. Cilt II. KENDİR, H. (çev.) İstanbul: Yenişafak Yayınları.

JANISKEE, B. P. (2010) *Local Government in Early America: The Colonial Experience and Lessons from the Founders*. Lanham:

Rowman & Littlefield Publishers.

- JUSTICE J. B. ve SKELCHER, C. (2009) Analysing Democracy in Third-Party Government: Business Improvement Districts in the US and UK. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol.33. s. 738-53.
- KOZAK, İ. E. (1985) *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- KETTL, D. F. (2002) *The Transformation of Governance: Public Administration for Twenty-First Century America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- LAZAROMS, R. ve POOS, D. (2004) The Dutch Waterboard Model. *Water Law*, [Online] 15(3-4) s. 137-140. ftp://ftp.fao.org/agl/emailconf/wfe2005/Art11_Lazaroms137-140.pdf [Erişim Tarihi:14.10.2012]
- MACDONALD, J. M., BLUTHENTHAL, R., GOLLINELLI, D., KOFNER, A., STOKES, R. J., SEHGAL, A. TERRY, F. ve BELETSKY, L. (2009) *Neighborhood Effects on Crime and Youth Violence: The Role of Business Improvement Districts in Los Angeles, RAND Technical Report*. California, Santa Monica: RAND Publications.
- MITCHELL, J. (2001) Business Improvement Districts and the Management of Innovation. *American Review of Public Administration*, Vol.31, s. 201-17.
- MITCHELL, J. (2008) *Business Improvement Districts and the Shape of American Cities*. New York, Albany: State University of New York Press.
- MORÇÖL, G. ve WOLF, J. F. (2010) Understanding Business Improvement Districts: A New Governance Framework? *Public Administration Review*, 70(6). s. 255-277.
- MORÇÖL, G. ve PATRICA, P. (2008). Business Improvement Districts in Pennsylvania: Implications for Democratic Metropolitan Governance. . MORÇÖL, G., HOYT, L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press.s. 289-318.

- MORÇÖL, G. ve ZIMMERMANN, U. (2008a) Metropolitan Governance and Business Improvement Districts. MORÇÖL, G., HOYT,L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press. s.27-50.
- MORÇÖL, G. ve ZIMMERMANN, U. (2008b). Community Improvement Districts in Metropolitan Atlanta. MORÇÖL, G., HOYT,L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press. s. 349-372.
- MUMFORD, L. (1989) *The City in History: Its Origins, Its Transformations and Its Prospects*. New York: A Harvest Book.
- RATCLIFFE, J. ve BRENDA, R. (2008) The Adoption of the BID Model in Ireland: Context and Consideration. MORÇÖL, G., HOYT,L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Philadelphia, Boca Raton: CRC Press. s. 473-498.
- SALAMON, L. M. (2002). The New Governance and the Tools of Public Action.
- SALAMON, L. M. (ed.) *In The Tools of Government: A Guide to New Governance*. UK., Oxford: Oxford University Press, s. 1-47.
- STOKES, R. J. (2008) Business Improvement Districts and Small Business Advocacy: The Case of San Diego. MORÇÖL, G., HOYT,L., MEEK, J. W. ve ZIMMERMANN, U. (Ed.) *Business Improvement Districts: Research, Theories and Controversies*. Florida, Boca Raton: CRC Press. s.249-268.
- VOLLMER, A. (2011) *Business Improvement Districts: Erfolgreicher Politikimport Aus Den USA?* Almanya, Bern: Peter Lang.
- WARNER, M., QUAZI, J., MORE, BROOKS, CATT, E. BELLEN, S. ve ODEKON, K., (2002) *Business Improvement Districts: Issues in Alternative Local Public Service*. [Online] <http://government.cce.cornell.edu/doc/reports/econdev/bids.asp> [Erişim Tarihi: 11.09.2012].

Kitap Tanıtımı

Book Review

Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)

Cüneyt Güneş

Yazar: Murat Keçiş

Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.165

Trabzon Kenti'nin tarihi gerek ülkemizde ve gerekse yurt dışındaki araştırmacılarının büyük ilgisini çekmektedir. Trabzon gibi eski ve zengin bir geçmişe sahip olan kentin tarihi içerisinde, XIII. asrın başlarında ortaya çıkan Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında XIX. yüzyılın ilk yarısında oldukça detaylı ve bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu alanda yurtiçindeki modern araştırmalar, daha çok "Pontus Sorunu" ekseninde yapılmakta olup bölgenin Ortaçağ tarihi ciddi anlamda ihmal edilmiştir. Nitekim bu ihmal, araştırmacı sayısının da az olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun en net örneğini ise bölge üzerine yapılan araştırmaların yayınlandığı *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*'nin ancak 2002 ve Uluslararası *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*'nin 2006 gibi geç bir tarihte yayın hayatına başlamasını verebiliriz. Bu doğrultu da ülkemizde önyargılar sebebiyle yanlış anlaşılan ve biraz da bunun etkisiyle ihmal edilmiş olan Doğu Karadeniz tarihi üzerine çalışan araştırmacıların ve yapılan yayınların yeni yeni zenginleştiği görülmektedir.

Bu doğrultu da 2013 yılının Aralık ayı içerisinde yayınlanan ve Murat Keçiş tarafından kaleme alınan *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)* adlı eser, genelde Ortaçağ özelde de Doğu Karadeniz tarihinde bu zamana kadar cevapları belirsiz kalmış olan soruların yanıtlarını vermektedir. Aynı zamanda bu zamana kadar Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler arasındaki ilişkilere dair herhangi bir monografik bir çalışmanın bulunmaması, bu eserin Ortaçağ tarihi için değerini daha da artırmaktadır. Nitekim Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında ilk çalışmayı yapan Jacob Ph. Fallmerayer, *Geschichtedes Kaiserthumsvon Trepezunt* adlı eserinde Trabzon Rum İmparatorluğu

Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
cuneytgunes@mu.edu.tr.

ve Türkler arasında yaşanan siyasî ilişkileri genel hatlarıyla vermektedir. Ancak müellif, Doğu Roma İmparatorluğu ile yaşanan ilişkilerde yaptığı değerlendirmeleri, Türk ilişkileri konusunda yapmamaktadır. Bu anlamda Murat Keçiş'in hazırlamış olduğu *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler* adlı eser, bu ilişkileri anlatması bakımından ilk çalışma özelliği taşımaktadır.

Eser önsöz, kaynaklar ve araştırmalar, giriş, iki bölüm, sonuç, bibliyografya, dizin ve eklerden oluşmaktadır. Önsözün ardından kaynaklar ve araştırmalar kısmında eserin ortaya çıkmasında kullanılan Grekçe, Farsça, Ermenice, Arapça, Gürcüce kaynakların yanı sıra Trabzon şehrinin sosyo-kültürel ve ticarî özellikleri hakkında detaylı bilgiler veren Ortaçağ seyahatnâmelerinden, çeşitli kaynaklardan ve daha önce Trabzon tarihi hakkında yapılan çalışmaların içeriği ve öneminden bahsedilmiştir. Bu kısımda bahsedilen kaynaklar üzerinde ciddi bir kaynak analizi ve karşılaştırma metodu yapıldığı ortadadır. Özellikle Grek kaynaklarının Trabzon tarihi için ilk defa bu denli ayrıntılı incelendiğini ve tenkite tabi tutulduğunu da belirtebiliriz.

Eserin giriş bölümünde, Eskiçağdan başlayarak 1204 tarihine kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'nin özelde de Trabzon'un siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel özelliklerinden bahsedilmiştir. Nitekim Trabzon, eskiçağlardan itibaren Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli ticarî limanlarından birisi olmuştur ve buraya gelen mallar liman hinterlandının geniş olması sebebiyle iç bölgelere ulaşma imkânı elde etmiştir. Geniş hinterlandı ve stratejik konumu sayesinde Trabzon günümüzde dahi bu özelliğini kaybetmemiş ve Karadeniz bölgesinin en önemli liman şehri olmuştur. Bu doğrultu da Ortaçağ'da her bölgeden ve milletten tüccarı kendisine çeken Trabzon'un çevre siyasî teşekküllerle olan siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel ilişkileri oldukça dikkat çekicidir. Bu özellikleri, IX.-XII. yüzyıllar arasında kaleme alınan Arap ve Fars kaynaklarında da ayrıntısıyla bahsedilmiştir.

XIII. yüzyılda Trabzon Rum İmparatorluğu ve Selçuklular (1204-1300) kısmı eserin birinci ana bölümünü oluşturmaktadır. (17-89) Bu bölümde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş süreci, bu süreçte rol oynayan başlıca faktörleri ve devletin ilk yıllarında Türkiye Selçukluları ile olan mücadeleleri ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bilindiği üzere Trabzon Rum İmparatorluğu, IV. Haçlı Se-

feri (1204) sonrasında Konstantinopolis'ten kaçan Bizans Komnenos Hanedanından Aleksios ve David kardeşlerin, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yardımıyla kurulmuş ve siyasî varlığını Fatih Sultan Mehmed'in 1461'de Trabzon'u fethetmesine kadar sürdürmüştür. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşunda Konstantinopolis'te Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla (1204) yakın ilişkisi olduğu kadar Türkmen akınlarının bu bölgeye ciddi anlamda uğramamasıyla da alakalıdır. Murat Keçiş'in çalışmasında ortaya atılmış olduğu tezi de tam olarak budur. XIII. yüzyılın başında Trabzon'da kurulan Büyük Komnenos Hanedanlığının, Türkmenlerin Karadeniz sahillerine ilerlemesini engellemesi ve çevre siyasî teşekküllerle gerçekleştirmiş olduğu hanedan evlilikleri, imparatorluğun kronolojik olarak birçok devletten daha uzun süre siyasî varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır. Eğer bu evlilik ittifakları, imparatorluk için siyasî ve iktisadî yarar sağlayacaksa imparatorluk buna her zaman hazırды. (s. 18-19) Bunların yanı sıra çalışmada, İmparatorluğun kuruluşunda Gürcü Hanedanlığının rolü, iki devlet arasındaki belirsiz siyasî ilişkiler ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun en ciddi rakibi İznik'te Teodoros Laskaris tarafından kurulmuş olan yerel İznik İmparatorluğu ile siyasî ve askerî ilişkilere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. (s. 20-24)

1204 yılından önce Trabzon'un güney sınırı Türkiye Selçukluları tarafından kuşatıldığı ve iki devlet arasındaki ilişkiler uzun bir süreci kapsadığı için üç dönemde incelenmiştir. 1204-1214 Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ortaya çıkışından Sinop'un Türkiye Selçukluları tarafından fethine kadar, 1215-1230 Sinop'un fethinden sonra Türkiye Selçuklularına tabi olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Moğol hâkimiyetini tanınmasına kadar geçen dönem ve 1230-1300 Moğol hâkimiyeti döneminde Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler arasındaki dönemlerden bahsedilmiştir.

1204-1214 tarihleri arasında Selçukluların bölgeye karşı uygulayacağı stratejik planlarından en önemlisi Karadeniz kentlerini ele geçirmektir. Bu doğrultu da Trabzon ve Sinop gibi bölgesinin en önemli ticaret şehirlerini ele geçirmek Selçukluların ilk amacıydı. Nitekim iki imparatorluk arasında siyasî-iktisadî çıkarlar doğrultusunda ilk ilişkilerin ve mücadelelerin başladığını görmekteyiz. Bu mücadeleler çerçevesinde 1214'de Türkiye Selçuklularının Sinop şehrini ele geçirmesi,

Trabzon'un Konstantinopolis ile olan deniz ulaşımı bağlantısını da kesmiştir. Bu anlamda bu dönemde gerçekleşen siyasî-iktisadî ilişkiler, dönemin Selçuklu ve Bizans kaynakları karşılaştırmalı analiz edilerek ortaya konulmuştur. (25-41)

1215-1230 tarihleri arasında Selçuklulara karşı Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ittifak arayışları, tarihî kaynaklar kıyaslanarak 1223 yılında Selçukluların Trabzon üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferi ve başarısızlıkla sonuçlanması, Doğu Anadolu'da hâkimiyet sağlamak için Selçukluların, Eyyubi ve Gürcülerin birbirleriyle olan mücadeleleri, Eyyubilerin ve Gürcülerin Selçuklulara karşı ittifak kurması, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Gürcü ilişkileri, Türkmen Beyliklerinin çevre siyasî teşekküllerle ilişkileri, Selçuklu-Harezmsâh mücadelesi ve Yasıçemen Savaşı (1230) ve bu savaşta Trabzon Rum İmparatorluğu'nun rolü anlatılmıştır. Bu süreç içerisinde meydana gelen olaylar, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da etkilemiş ve imparatorluğun bölgedeki hâkimiyet sahası git gide daralmıştır. Buna rağmen imparatorluk, gerçekleştirmiş olduğu ittifaklar sayesinde Trabzon ve çevresindeki hâkimiyetini korumayı başarmıştır. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta vardır ki bu dönemde, Selçuklular, Trabzon'u fethetmek için herhangi büyük çaplı bir saldırı da bulunmamıştır. (s. 41-65)

1230-1300 tarihleri arasında Moğol tehdidi Selçukluların en önemli sorunu haline gelmiş ve bundan dolayı da Trabzon Rum İmparatorluğu ile Selçuklular arasında ciddi bir mücadele görülmemiştir. Moğolların ortaya çıkışı, Yakın-Doğu'nun bütün dengelerini alt üst etmiş ve Selçuklularda 1243'den sonra Moğolların idaresi altına girmiştir. Bu doğrultu da ikili ilişkiler çerçevesinde belirsizliklerde kendisini göstermiştir. 1243 Köseadağ Savaşı'nda Selçuklulara yardım amacıyla Trabzon ve İznik İmparatorluklarının asker yardımı gönderdiği, savaşta Selçukluların yenilgiye uğraması sonrasında Trabzon İmparatorluğu'nun Moğollara tabi olması ve bu yeni durumdan kendi çıkarları doğrultusunda faydalanması, 1254'de Sinop'un Trabzon İmparatoru I. Manuel Komnenos (1238-1263) tarafından ele geçirilmesi, 1261'de Konstantinopolis'i Latinlerden geri alan ve Bizans'ı tekrar ihya eden İmparator Michael Palaiologos ile I. Manuel arasındaki ilişkilerin düzene girmesi tartışılmıştır. Eserin bu kısmında Moğol istilasından itibaren Selçuklu-Trabzon ilişkileri daha çok Sinop'a kim hâkim

olacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu dönemden sonra Trabzon, iç kavgaların ve önemli toprak kayıplarının yaşandığı güç bir döneme girmiştir. Özellikle Moğol desteğinin kaybedilmesi sonucu Trabzon İmparatorluğu, dağılan Selçuklu Devleti'nin enkazından çıkan Türkmen beylikleri ile ittifak kurmak zorunda kalmıştır. (s. 65-89)

Eserin ikinci bölümü, XIV. yüzyılda Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler başlığında oluşmakta olup bölümde 1301-1404 tarihleri arasında İmparatorluk ve Türkmen Beylikleri arasında vuku bulan ilişkilere değinilmiştir. XIV. yüzyıl boyunca imparatorluğun uluslararası boyutunun büyük ölçüde değiştiği görülmekle birlikte İlhanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak Sivas ve Kayseri civarında Eretna Devleti ortaya çıkmıştır. İmparatorluk bu devletin ortaya çıkmasını engelleyecek güçte değildi ve esas politikası Türkmenlerin istila ve yağma hareketlerini engellemektir. Bu çerçevede bölümde, Canik Beyliği, Hacıemiroğulları, Ak-Koyunlu Türkmenleri, Bayburt, Erzincan ve Karahisar gibi beyliklerin Trabzon Rum İmparatorluğu ile siyasi ilişkileri ve bu beyliklerin kendi aralarındaki mücadelelerinin Trabzon üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Özellikle İmparatorluk ile Türkmenler arasında vuku bulan mücadelelerin Trabzon şehrinin üç bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgeler ve Türkmenler ile yapılan mücadeleler dönemin en önemli kaynağı Michael Panaretos kroniği dikkate alınarak değerlendirilmiştir. (s. 93-130)

Murat Keçiş'in çalışmada kullanmış olduğu dil oldukça anlaşılabilir ve sadedir. Çalışma sırasında olayların meydana geldiği tarihler, kaynaklar kıyaslanarak verilmiştir. Aynı zamanda okuyucunun metin içerisinde aklında soru işaretlerinin kalmasına sebebiyet verebilecek bilgiler dipnotlarla açıklamaya çalışılmıştır. Eserin ortaya çıkmasında oldukça geniş bir kaynak ve araştırma eser taraması yapıldığı da anlaşılabilir. Bu çalışmada Murat Keçiş'in *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler* adlı çalışması Trabzon Rum İmparatorluğu'nun çevre siyasi güçler ile ilişkisini aydınlatması bakımından oldukça değerlidir. Bunun yanı sıra Trabzon tarihine dair birçok bölgesel çalışma yapılmış olmasına karşın İmparatorluğun Türkler ile olan ilişkisi ciddi anlamda irdelenmemiştir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışma, kaynaklar bağlamında İmparatorluğun çevre ile özellikle de Türkler ile olan ilişkisini

irdelemesi bakımından oldukça önemlidir. Bu tarz monografik çalışmaların Ortaçağ tarihi bazında giderek artması, Anadolu tarihinin karanlıkta kalmış olan kısımlarının açığa kavuşturulmasında büyük bir önem arz etmektedir.